

Prof. univ. dr. NICOLAE CIACHIR

ISTORIA SLAVILOR

CUPRINS

Capitolul I	O mică incursiune în istoria Slavilor. Necesitatea publicării unei asemenea lucrări 7	Capitolul VIII	Etapele revoluției sârbești (1804-1815). Sprijinul acordat de Țara Românească 125
Capitolul II	Lumea slavă sud dunăreană - Bulgaria, Serbia, Muntenegru - în confruntările cu Imperiul Otoman. Sprijinul românesc la procesul de emancipare. 21	Capitolul IX	Contextul acaparării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic (1775). Includerea Bucovinei în administrația Ducatului Galiției (1786) 149
Capitolul III	Cehia, Croatia, Slovacia și provinciile românești Transilvania, Banatul și Oltenia (1718-1739) în cadrul Imperiului Habsburgic 48	Capitolul X	Considerații istorice privind teritoriul dintre Prut și Nistru. Acapararea Basarabiei de către Imperiul țarist (1812). Începutul procesului de rusificare 171
Capitolul IV	Polonia (1648-1795) 82	Capitolul XI	Lumea slavă între Congresele de la Viena (1815) și Berlin (1878) 194
Capitolul V	Rusia 92	Capitolul XII	Lumea slavă de la Congresul de la Berlin (1878) până la sfârșitul primului război mondial și încheierea tratatelor de pace în cadrul sistemului versaillez (1920) 288
Capitolul VI	Dimitrie Cantemir între Petersburg și Istanbul. O paralelă cu hatmanul ucrainean Ivan Mazepa 102	Capitolul XIII	URSS de la constituire (1922) la dezagregare (1991). Importanța apariției Cehoslovaciei și Poloniei independente ca și a Jugoslaviei în jurul Serbiei. Al doilea război mondial cu victorii și înfrângeri: Hitler în fața Moscovei (1941), iar Stalin la Berlin (1945). Toată lumea slavă sub regim comunist. Reînvierea. 356
Capitolul VII	Gândirea progresistă din Principatele Române și Rusia (sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)..... 115		

Capitolul I

O mică incursiune în istoria Slavilor. Necesitatea publicării unei asemenea lucrări

Istoriografia românească a rămas datoră până în prezent cu publicarea unei istorii a popoarelor și statelor slave. Concret, nu poți cunoaște temeinic istoria poporului român fără cunoașterea, în primul rând, a vecinilor. Dintre popoarele migratoare, în secolele VI-VII, pătrund masiv slavii pe teritoriul patriei noastre, treptat fiind asimilați de populația daco-romană, ulterior de poporul român. O parte s-a scurs la sud de Dunăre, alții au pornit spre vest, alții ocupând masiv spații la Marea Baltică, ori în răsărit depășind Niprul, Donul și ulterior Volga.

Didactic, pe parcurs, aceste popoare s-au conturat astfel:

Slavii de răsărit: ruși, ucrainieni, bieloruși.

Slavii de vest: cehi, slovaci, polonezi.

Slavii de sud și sud-vest: sloveni, croați, sârbi, macedoneni, slavi, bulgari.

Cronologic, *slovenii* scutură jugul avar și formează primul stat slav sub cneazul Samo (623-658). Raza statului cuprindea Slovenia de astăzi, precum și teritorii din Austria, Cehia și Moravia. Sunt ulterior incluși în statul franc, iar în secolul al XIII-lea ajung sub autoritatea lui Rudolf de Habsburg, primul împărat din dinastia care a ocupat tronul Austriei până la 1918.

Croații. În a doua jumătate a secolului al IX-lea, pe coasta Adriaticei a luat ființă primul stat croat. În prima jumătate a secolului al X-lea, sub regele Tomislav, Croația a devenit mare și puternică, alipind în jurul ei toate teritoriile ocupate de triburile croate. Avea o

armată terestră puternică și o flotă formată din circa 80 de vase cu un echipaj de peste 5.000 de marinari. Dar statul maghiar, în penetrația sa către sud-vest, în urma bătăliei de pe muntele Grozd în 1102 își va putea adăuga la titulatura sa și aceea de stăpân al Dalmației și Croației.

Deși Croația și-a păstrat o largă autonomie internă și statul maghiar purta denumirea de "Regatul maghiaro-croat", autoritatea maghiară limita permanent aceste drepturi, astfel că practic Croația a stat sub dominația maghiară până în anul 1526 când, ca urmare a bătăliei de la Mohaci, Turcia a desființat statul maghiar.

Imperiul habsburgic profită de această conjunctură și în 1527 alipește Croația, care va sta sub dominația habsburgică până în anul 1918. Prin crearea dualismului austro-maghiar în 1867, teritoriile croate au trecut sub jurisdicția maghiară.

Sârbi. Triburile sârbești fiind așezate la sud-est și sud de croați, trebuiau să lupte în permanență împotriva Imperiului bizantin. Primul stat sârbesc, cunoscut în istorie sub denumirea de Raška (de la râul Raška, afluent al râului Ibar), a fost creat în regiunea muntoasă din jurul râurilor Piva, Tara, Lim, Drina superioară, Ibar și Morava apuseană. Cneazul Vlastimir a reușit în secolul al IX-lea să unească toate triburile slave din Raška și să o elibereze de sub stăpânirea bizantină. În secolul al X-lea, statul sârb este nevoit să recunoască pentru scurt timp autoritatea statului bulgar, pentru ca apoi să cadă din nou sub dominația bizantină.

Ștefan Nemanja și proclamarea statului independent sârb. Loviturile date de bizantini, bulgari și unguri au frânat mult dezvoltarea firească a statului sârb. Dar în anul 1190, Ștefan Nemanja reușește să scuture dominația bizantină și să proclame statul sârb independent. Ștefan Nemanja era cel mai tânăr dintre cei patru frați, dar și cel mai capabil, care stăpâneau teritorii din Serbia, dar recunoșteau autoritatea statului bizantin. În jurul anului 1170, Ștefan se răscoală împotriva fratelui său marele jupan Tihomir, care era fidel

Bizanțului, și îi ocupă teritoriile. Apoi cuceri pământurile și celorlalți frați ai săi și se proclamă mare jupan. El alipește la Serbia, Zeta (Muntele Negru) și o serie de orașe de pe teritoriul adriatic ca Bar, Kotor și Ulcinj. Pe lângă campaniile militare întreprinse împotriva Bizanțului, Ștefan desfășoară o activitate diplomatică activă, intrând în legături cu Veneția, Ungaria, Bulgaria și cu împăratul Germaniei, Frederic Barbarossa, care pregătise una din cruciade. Deși înfrânt de către Bizanț în unele campanii, aceștia sunt nevoiți să-l recunoască în 1190 ca unicul reprezentant legal al statului sârb și în fapt să recunoască independența țării. În timpul lui Ștefan Nemanja, în Serbia au fost construite multe biserici și mănăstiri. Cea mai frumoasă mănăstire din aceea perioadă este Studenica. În 1196 Ștefan Nemanja renunță la tron în favoarea fiului său, Ștefan, se retrage la mănăstirea Hilandar de pe muntele Athos, una din ctitoriile sale, unde îmbrățișează viața monahală, iar după moarte biserica îl trece în rândul sfinților.

Crearea statului independent sârb, ieșit de sub tutela Imperiului bizantin, a însemnat maturizarea acestuia din punct de vedere economic, politic și militar. Urmașii lui Ștefan Nemanja au mărît și întărit tărâmul stat sârb. Au fost deschise multe mine de fier, plumb, argint etc., meșteșugurile și comerțul luând amploare. Statul sârb exporta lemn pentru construcții, vite, cereale, ceară, argint, aur, cositor, lână, piei, iar pe timpul lui Uroș I (1241-1276), pentru prima dată se bate monedă.

Pentru a diminua rolul negustorilor din Veneția și Dubrovnik, cneji sârbi au încurajat comerțul orașelor de pe coastă ce aparțineau Serbiei și în acest scop în secolul al XIV-lea a fost întemeiat portul Novigrad, în apropiere de Kotor. Încă în secolul al XIII-lea Belgradul a fost încorporat la statul sârb, iar în vederea emancipării de sub dominația religioasă a patriarhiei de la Constantinopol, în 1220 a fost creată prima arhiepiscopie sârbă. Primul arhiepiscop a fost Sava, fratele cneazului Ștefan, figură devenită legendară și "sfânt patron" al țării. Ulterior, în secolul al XVI-lea arhiepiscopia a fost ridicată la rangul de patriarhie.

Apogeul statului feudal sârb. În secolul al XIV-lea, Serbia atinge apogeul puterii sale, jucând un rol important în evenimentele din Balcani. Perioada de domnie a lui Ștefan Dușan (1331-1355) a fost epoca de glorie a statului feudal sârb, acesta reușind să ocupe aproape toate posesiunile bizantine din Peninsula Balcanică și să pună bazele unui stat foarte puternic în sud-estul Europei. Energic, ambițios, capabil și cult Ștefan Dușan a fost unul din regii cei mai mari în evul mediu în această parte a Europei. Încă de foarte tânăr și-a petrecut 7 ani la curtea bizantină de la Constantinopol, însușindu-și cunoștințele politice și militare ale timpului respectiv, de asemenea sesizând războaiele ce măcinau Imperiul bizantin.

S-a urcat pe tronul Serbiei la vârsta de 23 ani (1331), iar majoritatea anilor de domnie i-a petrecut în campanii, dând dovadă de mult eroism și dibăcie. Numeroasele victorii i-au fost asigurate mai ales de cavaleria sa, ce dădea dovadă de multă mobilitate în luptă. În cei 24 ani de domnie a purtat 13 campanii victorioase împotriva Bizanțului; războiul civil ce măcina imperiul i-a înlesnit cucerirea întregii Macedonii (în afară de Salonic), a Tesaliei, Epirului, Acamoniiei și Albaniei. În 1345 se intitulează rege al Serbiei, Zetei (Munteșu) și domnitor aproape al întregului Imperiu bizantin, iar peste un an, în 1346, se încoronează la reședința sa de la Skopje, iar al sârbilor și romailor. Coroana i-a fost pusă de arhiepiscopul sârb Ioanichie, pe care l-a ridicat la rangul de patriarh, fără consimțământul patriarhiei de la Constantinopol. Dușan introduce la curtea sa de la Skopje ceremonialul și fastul bizantin, iar codicele de legi adoptat la marea adunare a feodalilor laici și clerici din 1349 (ca și anexele adoptate în 1354), pe lângă specificul legilor slave se baza mai ales pe codul lui Iustinian și alte legi bizantine. Dar scopul final al politicii ales era ocuparea Constantinopolului. Acest lucru se putea realiza numai cu ajutorul puternicei flote venețiene și prin neutralizarea vecinilor - Bulgaria, Bosnia și Ungaria. Moartea sa prematură (1355) a lăsat acest plan în fază de proiect. Cel care vizitează Mănăstirea

Deceani va găsi pe o frescă imortalizat chipul lui Dușan alături de soția sa Elena și fiul său Uroș.

După moartea lui Ștefan Dușan, statul se destramă din cauza luptei dintre marii feudali ostili procesului de centralizare introdus de acesta. Marele poet Petar Petrovici Njegoș a cântat astfel fărâmițarea statului lui Ștefan Dușan:

Nobili, suflet blestemat,
Țara o împărțiră.

Iar în alt poem se spune:

Rău în țară, rău la curte
Rău la jude, rău la sfat!
Călcă-i legea, detronată-i dreptatea
Nimeni n-așcută, haosul domnește.

De acest lucru vor profita mai ales turcii, noua putere care va pătrunde cu brutalitate în Peninsula Balcanică.

Muntenegrenii au format un stat liber și independent care purta inițial denumirea de Zeta (după numele unui afluent al râului Moracea). Statul muntenegrean, care a luptat de multe ori cu succes împotriva bizantinilor și a turcilor, a rezistat până în anul 1499, când a fost supus de turci și încorporat la Sangeacul Scutari (Skadar).

Bulgarii, popor de neam mongolic, pătrund la sud de Dunăre prin Dobrogea și își formează un stat în 681, recunoscut ulterior de Imperiul bizantin. Venind în contact cu o populație mult mai numeroasă decât a lor, sunt slavizați. Hanul Krum (803-814), îl ucide într-o luptă pe împăratul Nichifor I-ul (811), extinzându-se masiv și pe litoralul Mării Negre.

Pe timpul țarului Boris (852-889), creștinismul devine religie oficială în stat (864-865), iar alfabetul slav (azbuka slavianska), elaborat de frații Constantin - Kiril și Metodie, îi impune și pe plan

cultural în lumea slavă. Deoarece era stabilit ca religia să fie propăvăduită în 3 limbi - greaca, ebraica și latina cei doi frați merg la Roma pentru a obține același statut și pentru limba slavă. Kiril este înmormântat la Roma, cu mare pompa în bazilica "San Klemente", iar Metodiu este uns ca episcop, de către Papă, pentru lumea slavă din Panonia.

Țarul Simeon (893-927), crescut ca ostatic la Constantinopol, știa greaca, araba, latina și slava, reputează mari succese militare, ajungând ca statul său, să fie scăldat de țârmurile a trei mări: Marea Neagră, Marea Egee și Marea Adriatică. Oștile sale au ajuns de mai multe ori sub zidurile capitalei bizantine, Constantinopolul, punând în pericol însăși existența Imperiului. Dar abilitatea și rafinamentul bizantin își spun cuvântul și, în perioada 972-1018, bulgarii dispar ca stat. Împăratul Vasile al II-lea, supranumit Bulgaroctonul în urma bătăliei de la muntele Belașita, va lua prizonieri 15.000 de bulgari, scoțând ochii prizonierilor. La 100 de persoane, unul rămânea cu un singur ochi bun, care să fie călăuză pentru restul grupului. Probabil împăratul nu uita că hanul Krum, din jeasta lui Nichifor I-ul (811) și-a făcut un pocol, cu care închina la ospețe și spunea că atât i-a devenit de drag că-l purta în permanență la cingătoare. Totuși, erau niște copii naivi față de societatea civilizată a secolului al XX-lea, care a creat gulagurile, Auschwitz și Hiroșima.

P.P. Panaitescu (1900-1967), titular al cursului de istoria Slavilor la Universitatea din București (1927-1941), prin cele trei monografii - *Mircea cel Bătrân* (București, 1944), *Mihai Viteazul* (București, 1936) și *Dimitrie Cantemir* (București, 1958), ca și alte numeroase studii, s-a arătat un excelent cunoscător al lumii balcanice. Istoricul ungar L. Makkai l-a considerat ca "reprezentantul cel mai eminent al istoriografiei moderne românești"¹

P.P. Panaitescu, în studiul "Români și Bulgari", apărut în 1944,² scoate în evidență faptul că sunt două popoare vecine pe o temelie rasială străveche comună. Ca asemănare, sunt neamuri de țărani, plugari cu viață simplă, fără pretenții de asuprire a vecinilor, iar paginile de prietenie sunt mai numeroase și mai semnificative, iar cultura ortodoxă, a creat puțința unei comunicări pe plan spiritual. Dunărea n-a fost o barieră, au trăit într-o comunitate de muncă, Panaitescu observând că dintre toate limbile slave numai bulgara este singura care are articolul la sfârșit ca româna. Apoi arată diferitele cuvinte slave care au pătruns în limba română. Pe izvoare bizantine, și în special pe Constantin Porfirogenetul, trage concluzia că pe teritoriul Daciei în jurul anului 900, o serie de șefi locali din Dacia erau slavi. Și dintre ei se trage mai târziu boierimea românească.³ P.P. Panaitescu, - care ca om politic era de dreapta, a fost rectorul Universității București pe timpul guvernării legionare (sept. 1940-ianuarie 1941), - nu se sfiește să tragă asemenea concluzii. Dă exemple din istoria universală: la francezi, au fost francii, la spanioli au fost vizigoții, la ruși au fost normanzii, la slavii dunăreni au fost bulgarii, putem adăuga că la englezi au fost francezii etc. Așa se explică cum un popor latin a primit liturghia și cultura slavă,⁴ mai ales că românii erau creștini din antichitate de origine latină.

P.P. Panaitescu, arată că regatul maghiar despărțit Transilvania, nu numai politic, dar și religios. Nu este de acord cu unii istorici care susțin că adoptarea culturii slave ortodoxe a fost o nenorocire pentru noi. Noi, popor patriarhal, agricol, nu puteam adopta atunci cultura apuseană care în esență era orașenească, iar Imperiul valahobulgar creat în 1186, nu era creat de niște simpli păstori, ci oameni care aveau o solidă organizare feudală, iar și cu ajutorul Cumanilor de peste Dunăre, i-au pus în dificultate atât pe Bizantini, cât și pe Cruciați.

¹ București, 1944, 63 pagini.

² *Ibidem*, p.13.

³ *Ibidem*, p.16.

¹ N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca inodernă (1789-1923)*, București, 1987. p.14.

P.P. Panaitescu, reia problema în lucrarea "Introducere la istoria culturii românești", (București, 1969), - tipărită la doi ani după moartea istoricului - și face precizarea, deosebit de prețioasă, că slava la noi era o limbă de cultură și nu limba maternă a poporului. De asemenea, slavona era limba oficială a statului, cum era latina în centrul și apusul Europei.⁵

Cehii. Izvoarele atestă pe celti, ca prima populație statomică pe teritoriul Boemiei și Moraviei. O ramură a celtilor, boii - de la care se pare că vine denumirea de Bohemia -, se învecina cu teritoriile regelui Burebista. După stăpânirea romană, se așează slavii masiv în zonă după ce trecuseră mai înainte și alte popoare migratoare, o parte incluși în statul lui Samo din secolul al VII-lea. În 863, în Moravia, vin Kiril și Metodiu, cu texte scrise în alfabetul glagolitic, care răspândesc creștinismul în limba poporului. *Chronica Bohemorum* (izvor din secolul al XI-lea), face referiri la dinastia Premysl, la regele Václav (912-935) cel sfânt, ocrotitor al pământului ceh. În 1025, Cehii i se alipește Moravia și Silezia și are orașe înfloritoare, ca Praga, Brno, Olomuc, Znojmo, Hradec Králové, etc. Țara era cunoscută prin minele sale de aur și argint și drumurile comerciale care o străduiau. În 1212, Premysl Otokar I-ul, preia titlul ereditar de rege. Urmașul său, Premysl Otokar II-lea (1253-1278), ocupă Austria, ajunge la Adriatică și emite pretenții la coroana imperială, fiind preferat în 1273 Rudolf de Habsburg. Václav al III-lea, duce o politică de anvergură europeană, încheie un tratat cu Franța (1306), dar este asasinat în același an, stingându-se dinastia Premysl. Tronul este ocupat de dinastia Luxemburg (1310), fiul lui Ioan, Carol, este rege al Cehiei, sub numele de Carol I, și împărat al Sfântului Imperiu roman de nație germană, în perioada 1346-1378, sub numele de Carol al IV-lea. Fiind ceh după mamă, mută capitala Imperiului la Praga, pe care o dotează cu edificii moderne și înființează o

Universitate (1348), care devine un puternic focar de cultură în această parte a Europei.

Slovacii, după ce făcuseră parte din statul condus de dinastia Premysl, și aveau o serie de orașe înfloritoare ca Bratislava, Trnava, Nitra etc., vor cădea sub stăpânirea maghiară. Monumentala sinteză *Slovensko Dejiny*, de peste 1100 pagini, apărută la Bratislava în 1978, dă știri despre vlahi, după izvoare foarte puțin cunoscute de istoriografia română. Astfel, vlahii pătrund masiv pe teritoriul Slovaciei în secolul 14 dar mai ales în 15, Matei Corvin (1458-1490) acordându-le primele privilegii. Privilegiul din 1474, dat celor din Liptova pe Orava, aceștia prin excelență păstori, dădeau feudalilor slovaci oi, miei, capre, brânză. Fiind ortodocși, erau scutiți de dări față de biserica catolică. De la aceștia, arată autorii, avem denumirile de baci, sălaș, puțină, brânză, caș. Cu timpul, profesiunea de păstor a fost sinonimă cu cea de vlah.⁶ Primul val de vlahi plecați din Transilvania s-a stabilit în Ucraina Subcarpată, apoi pe crestele Carpaților, pătrund în Polonia, spre vest în Moravia. Autorii fac remarcă, că în documente, vlahii, adică românii, erau confundați, cu ucrainenii și rușii, pentru că erau de asemenea ortodocși.⁷ Iată izvoare care atestă că românii din Transilvania au pomenit spre nord, spre răsărit în Moldova (este vorba de Dragoș, Bogdan) și categoric spre sud, spre Țara Românească, cum pomeneste tradiția despre Negru Vodă. Și nu invers cum arată istoriografia n...ghiară, că au venit masiv în Transilvania după stabilirea ungurilor.

Polonezii. Popor cu un trecut milenar, se afirmă pe arena istoriei în secolul al X-lea, având ca prim suveran pe Meszko I-ul (960-992), cel care i-a creștinat (966), polonezii încep să devină un factor de decizie în Europa Centrală și de Est.⁸

⁵ *Slovensko Dejiny*, sub. red. Samuel Cambel, Jan Dekan, Miloš Gosiorovsky, Bratislava, 1978 (1110 pagini), p.285-286.

⁶ *Ibidem*, p.286.

⁸ Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, București, 1987, p.3.

⁵ *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p.81-85.

Cele patru capitale succesive ale Poloniei - Gniezno, Poznan, Cracovia și Varșovia - au jucat un important rol economic, politic și cultural, în viața atât a poporului autohton, cât și a vecinilor, statul având ieșire atât la marea Baltică, cât și la Marea Neagră, ajungând în 1634 la o suprafață de 990.000 kilometri pătrați și la o populație de circa 10 milioane locuitori. Primul text scris în polonă, pe la 1300, era o latină (o rugăciune către maica Domnului - Bogorodița), iar regele Cazimir cel Mare (1333-1370), a fost primul care a înzestrat statul cu un cod de legi, a bătut monedă și a înființat Universitatea din Cracovia (1364). De pe la 1400, mulți studenți originari din Baia, Suceava, Neamț, Siret au studiat acolo. Sunt trecuți acolo, adică în cataloage, nu după țară, ci după orașul din care veneau. Numele lor era Bartolomeu, Laurențiu etc. și se primeau să studieze, în special, catolicii. La Cracovia se predă în trei limbi: greaca, latina, ebraica.⁹

Slavii răsăriteni, au fost uniți într-un singur stat cu capitala la Kiev (Rusia Kieviană), de către dinastia normandă Rurik, care controla calea fluvială ce unea Marea Baltică cu Marea Neagră, așa numitul drum "de la varegi la greci". Normanzii în unele izvoare sunt denumiți varegi, iar prin greci, referirea este la Imperiul Bizantin. În anul 988 cneazul Vladimir îi creștinează, statul intrând sub influența culturală a Bizanțului. Pe timpul lui Iaroslav cel Înțelept (1015-1054), Rusia Kieviană are relații cu Bizanțul, Franța, Cehia, Polonia și principii scandinavi. Prin frământarea statului Kievian s-au format popoarele rus, ucrainean și bielorus. Năvălirea mongolă asupra teritoriilor rusești (1237-1240) le-a dezechilibrat, atât economic, cât și politic, stăpânirea Hoardei de Aur menținându-se până la 1480, când se detașează cnezatul Moscovei, în jurul căruia se va forma un stat puternic, ce va juca un rol marcant, nu numai în istoria Europei, dar și a lumii.

⁹ P.P. Panaitescu, *Istoria Poloniei*. 1936-1937 Curs litografiat, București, 1937, p.165; În anul universitar 1933-1934, același autor a mai ținut un curs, tot litografiat (București, 1934), intitulat *Rusia, Polonia și renașterea națională a Românilor*.

Cercetătorii români și străini și-au arătat mirarea cum românii înconjurați de slavi în prima perioadă a evului mediu, n-au fost deznaționalizați. Pierre Groult în lucrarea apărută în 1947 "La formation des langues romanes" (Tourmai), scoate în evidență "formidabila forță de rezistență pe care Latinii de la Nord de Dunăre (Românii), au opus-o Slavilor, izolați de Imperiu, ca o insulă în mijlocul unor pământuri inundate, un bloc ce nu renunță niciodată la moștenirea sa". Filologi români, ca Ion Coteanu, explicau și prin faptul că slavii se grăbeau să treacă Dunărea și să ajungă în Imperiul Bizantin, cu bogatele sale orașe, decât să lăncezească prin codrii Vlăsiei ori alte zone ale Daciei tot atât de împădurite.

Lată că, în 1997, revista "Limba Română", editată la Chișinău, publică studiul savantului polonez Witold Manczak, intitulat "De ce Dacia, spre deosebire de alte provincii dunărene, nu a fost slavizată?", recenzată de doctorand Nicoleta Ciachir în "Cuvântul Românesc" din Hamilton (Canada), în septembrie 1997.

Profesorul Witold Manczak are peste 550 de lucrări și studii științifice și de circa patru decenii este profesor la Universitatea Jagelonă din Cracovia. Prin metoda textelor paralele slave, germanice și baltice opinează că habitatul primitiv al Slavilor s-a format în bazinul Oderului și al Vistulei, apoi o ramură a migrat din domeniul polonez spre cel ceh, deci spre Vest, iar alții spre Răsărit spre domeniul bielorus, ucrainean și rus. Apoi o parte din Sl.-ii vestici au migrat spre Sud, dând naștere popoarelor sârb, croat, sloven și bulgar. Deși, majoritatea cercetătorilor cred că Slavii sudici s-au format din două expansiuni (năvăliri), una din Vest și alta din Est (aceștia au trecut prin teritoriul României de astăzi), Witold Manczak susține (ca și un alt slavist polonez, dar stabilit mulți ani în Suedia) că a avut loc o singură expansiune spre Sud a Slavilor vestici. În plus, lingviștii sunt unanimi în a afirma că toate vechile împrumuturi slave în română au echivalente doar în bulgară și sârbo-croată. După 40 de ani de cercetări, filologul polonez concluzionează că o expansiune a Slavilor

^{*} În filologie slavă la Universitatea din Sofia.

de Est prin Dacia spre a ajunge în peninsula Balcanică nu a avut loc niciodată și că aspectul fonetic al celor mai vechi împrumuturi în română corespunde epocii de expansiune a primului stat bulgar pe teritoriul Daciei, care a avut loc în secolele VIII-IX. Că a existat o singură invazie (năvălire) a Slavilor Vestici spre Sud "iar Grecia pe de o parte și România pe de altă parte au fost teritoriile cele mai îndepărtate de punctul de plecare al acestei invazii și au scăpat de slavizare". Argumente care merită să fie luate în considerare. Merită de adăugat că bulgarii, în secolul al VII-lea, au venit în peninsula Balcanică, prin Dobrogea, dar ei erau de neam mongolic și au fost asimilați și lingvistic de către triburile slave.

Paisie de Hilander sau Paisie Hilandarski, Herodotul poporului bulgar, bazat pe vechi manuscrise a elaborat în 1762 lucrarea "Slavianobălgarska Istoria" (Istoria Slavo-Bulgară), prima istorie bulgară, primul manifest de emancipare națională al burgheziei bulgare în formare. Scrie că vlahii de la nord de Dunăre, cei din Țara Vlahilor (Vlaškata Zemja), au venit în ajutorul răsculaților conduși de frații Petru și Asan (1185), împotriva dominației bizantine. Gospodarii Vlahi (cnezii, principii) de la nord de Dunăre au trimis armată în ajutorul lui Asan. Deci, în secolul al XII-lea, aveam formațiuni statale organizate. Iar când otomanii au invadat teritoriile bulgărești Strașimir, s-a refugiat în Moldo-Valahia și acolo a locuit până la moartea sa.

Dar lucrul cel mai interesant este afirmația doctă a lui Paisie Hilandarski că "toți vlahii inițial citeau în latinește, căci ei cu latinii sunt din același neam de limbă" (*tăi kato s latinie sa edin rod i ezik*). La propunerea mitropolitului de Târnovo, că toți preoții vlahi de la nord de Dunăre, dacă vor propăvădui și citi în latină, li se vor tăia limbile, treptat - prin forță - s-a trecut la introducerea slavonei în biserică, ca limbă de cult.

* Înainte de 1989, am cerut Patriarhiei române o discuție, prin părintele consilier Părvu, pe acesată temă; inițial ideea de a ține o Comunicare în acest sens a fost acceptată, apoi mi s-a spus că este inoportună.

Necesitatea predării istoriei. Prin anii 1960, la Facultatea de Filologie (secția limbi străine), programa prevedea un curs de istoria și geografia poporului respectiv, în care se specializa studentul. Tânărul care urma franceza, engleza ori italiana, avea o serie de noțiuni de la lecțiile de istorie studiate în liceu. Dar cel care studia slovacă, croată, ucraineană, tătară etc. nu avea astfel de noțiuni, palpabile, în care să integreze curentele literare, afirmarea poporului respectiv pe scena politică într-o anumită perioadă. Studentul care studia bulgara nu știa că poporul bulgar a stat cinci sute de ani sub dominația otomană, cehii au fost incluși în imperiul habsburgic până la 1918, polonezii - deși puternici în evul mediu, - au fost desființați ca entitate statală în 1795, de către cele trei state absolutiste: Rusia, Austria și Prusia.

Circa două decenii am predat la filologie cursul de istoria Iugoslaviei, a Rusiei, a Ucrainei, a Cehiei, Slovaciei, Poloniei, iar profesorul Constantin Velichi, cel al Bulgariei. Apoi filologii au preluat aceste cursuri, la inspirația nefericită a profesorului Condeescu, care era și prorectorul universității în aceea perioadă.

Pe parcurs, aceste cursuri au devenit cursuri de cultura statului respectiv, care practic erau repetate în anul patru, apoi au dispărut.

Înființându-se, acum câțiva ani, la grupa de Slavistică-Lingvistică anul de studii aprofundate (masterat), o serie de filologi inimoși, ca profesorii Dorin Gămulescu, Ion Petrică, Mitu Mihai, Tiberiu Pleter, Rebușapcă și Dumitru Zavera, au inclus un curs de istoria Slavilor, câte două ore pe ambele semestre. Cursanții sunt absolvenți ai secțiilor de limbi slave (bulgară, sârbă, croată, poloneză, ucraineană, slovenă și macedoneană slavă, fără limba rusă). Absolvenții de la secția rusă au masteratul organizat separat, dar fără să fie predat vreun curs de Istoria Rusiei sau istoria Slavilor.

În acest context, am fost invitat acum trei ani să predau cursul de istoria Slavilor. Deși cursul nu este audiat de cei de la specialitatea rusă, acord un spațiu corespunzător acelui popor care și-a format un Imperiu (Rusia proclamată Imperiu în 1722, pe timpul lui Petru cel Mare, stat care i-a ajutat pe slabi balcanici, dar i-a asuprit pe polonezi etc.).

Punctez noțiuni de istorie, deoarece aspiranții, neavând suficiente noțiuni în acest domeniu, nu pot percepe competitiv, atât evoluția limbii, cât și a literaturii poporului respectiv. Cursul este structurat în contextul istoriei universale, încerc să fac referiri atât la relațiile dintre popoarele slave, cât și la legăturile pe multiple planuri cu poporul român. România după cum se știe, a fost gazdă ospitalieră pentru slavii balcanici, mai ales pentru bulgari, cât și pentru polonezi, care au găsit azil și înțelegere, atât după dispariția statului polonez în 1795 (mai ales pentru refugiații, în urma războaielor înăbușite din anii 1830-1831 și 1863-1864), dar și în 1939, când țara lor a fost invadată de Germania și URSS.

Socotesc că era simplist, dacă tratam ramurile de slavi separat, adică un capitol slavii de răsărit, altul cei din apus și cei din sud, cum apar în unele tratate occidentale ori rusești. Am încercat, bineînțeles în limitele posibilităților, să fac o istorie comparată, angrenând și Imperiul otoman, cât și cel habsburgic, care secole au stăpânit și subjugat națiuni slave și le-au frânat procesul de emancipare națională. Mai dureros era faptul că statul rus a subjugat și rusificat pe polonezii incluși în tronsonul țarist, ducând aceeași politică de asuprire asupra ucrainenilor care, prin Rada de la Pereiaslav (1654), de bunăvoie s-au alipit, după ce luptaseră cu abnegație împotriva polonezilor, sub comanda hatmanului Bogdan Hmelnițchi.

Această carte se adresează cu precădere studenților și profesorilor de istorie, doctoranzilor de la filologia slavă și marelui public, care a îndrăgit zeița Clio. Mai ales că marele vecin de la răsărit a atentat la teritoriul românesc, smulgând în 1812 partea răsăriteană a Moldovei (dintre Prut și Nistru, denumită Basarabia), iar în 1940, a făcut o breșă adâncă în trupul României Mari, luând în plus Bucovina de Nord și zona Herței.

Să fiu iertat de către cititor pentru scăpările, greșelile și interpretările personale care vor deranja probabil pe unii, dar - împlinind peste câteva luni 50 de ani de activitate didactică universitară neîntreruptă (1 aprilie 1999), - socot că eram dator cu publicarea unei asemenea lucrări care va umple un gol în istoriografia românească.

Capitolul II

Lumea slavă sud dunăreană - Bulgaria, Serbia, Muntenegru - în confruntările cu Imperiul Otoman. Sprijinul românesc la procesul de emancipare

Contribuția populației de aici la dezvoltarea forțelor de producție, ca și realizările civilizației helenice, tracice, ilirice, romane și bizantine, al cărui nucleu s-a format în mare parte în sud-estul Europei, a creat un numitor comun între statele feudale balcanice în secolele XII-XIV¹.

Poporul român, păstrător al tradiției de libertate a dacilor, ca și a ordinii și tenacității romane, în ciuda vicisitudinilor istoriei a reușit prin iscusința sa militară și diplomatică, să reziste ulterior atacurilor celor două state feudale vecine: Ungaria și Polonia.

Din nefericire, în ajunul cuceririi turcești - ocupă Gallipoli (1354), important punct strategic pe malul european al Dardanelelor - fărâmițarea feudală luase o mare amploare în statele balcanice. Imperiul Bizantin, Serbia, Bulgaria se desfac în numeroase stăruțel-cnezate care se războiesc între ele, iar primul stat de sine stătător albanez (Alberia), care ieșise de sub dominația bizantină, ca și micul și eroicul Muntenegru (Zetta), datorită micimii teritoriului, a așezării geografice și a resurselor demografice, nu ofereau posibilitatea contracarării expansiunii otomane.

Unul dintre marii noștri istorici, A.D. Xenopol, a scos în evidență relațiile strânse între Țările Române și statele sud-dunărene, unde comunitatea de religie și relațiile de egalitate făceau "...să nu

¹ N. Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848-1866)*, București, 1960, p. 5.

existe nici o piedică fizică ce despărțea de celălalt mal al Dunării, peste care putea pluti².

În timp ce "Împărăția bizantină era cu totul nedestoinică a susține lupta cu noii năvălitori și dacă capitala cea puternică, întărită din partea uscatului și greu de atacat dinspre mare, putu să se opună un secol întreg sforțărilor otomane, aceasta fu datorat mai mult așezării ei, decât bărbăției apărătorilor"³, în schimb, turcii au întâmpinat o o rezistență puternică din partea popoarelor Europei Răsăritene. "Aceste popoare erau, după rândul în care înfățișară piepturilor lor iataganelor Semilunii: albanezii, sârbii, bulgarii, românii și ungurii. Ele alcătuiau acele ziduri concentrice pe care turcii trebuiau să le spargă spre a pătrunde în cetatea europeană"⁴.

Un stăluțit succes militar al Țării Românești în 1369, împotriva unor acțiuni turcești întreprinse la nord de Dunăre, a făcut să crească pe plan sud-est european prestigiul domnitorului Vlaicu-Vodă, mai ales că nu trecuse nici un an (1368), de când acesta repurtase o victorie asupra ungurilor.

La cererea expresă a Sârbilor, în 1371, detașamente românești participă la lupta de la Cirmen, de pe râul Marița, alături de țarul Vucașin și cneazul Uglieșă; dar lupta va fi câștigată de otomani. Vucașin moare în luptă, unele ținuturi sârbești sunt nevoite să recunoască autoritatea otomană, aceștia pustiind aproape întreaga Peninsula Balcanică.

După pierderea luptei de la Kosovopolje (1389), unde forțele creștine au fost decimate (sârbi, bosniaci, croați, albanezi - după izvoare otomane au participat și români), Serbia devine stat vasalet al otomanilor iar peste câțiva ani țările bulgare devin pașalicuri turcești (în 1393 Târnovo și Nicopole, în 1396 Vidinul)⁵. Speranțele

balcanicilor se îndreaptă acum în special spre domnitorul Țării Românești, Mircea cel Bătrân (1386-1418).

Nu întâmplător, la Nicopole (1396), Mircea reușește să salveze parțial efectivele creștine, să recucerească Dobrogea în 1404, iar victoria de la Rovine (1394) lasă amprente puternice în folclorul balcanic. Vitejia, spiritul său de discuit diplomat și de bun organizator - apreciate atât de prieteni, cât și de dușmani - au făcut să fie denumit "Principe, între creștini, cel mai viteaz și cel mai ager"⁶, iar în cadrul forțelor sale militare a căutat să implice și balcanicii, care puteau astfel continua lupta armată împotriva otomanilor.

Urmașii lui Mircea cel Bătrân continuă lupta antiotomană cu Dan al II-lea, cu Vlad Dracul, cu Vlad Țepeș, înfruntându-i pe câmpul de luptă, fie în nordul Dunării, fie chiar în sud. Nu întâmplător, folclorul balcanic îl denumeste pe Dan al II-lea "cel viteaz"⁷. Vlad Dracul, alături de trupele lui Iancu de Hunedoara, ajunge la sud de Sofia (1443), la Vama (1444) etc., iar Vlad Țepeș îl înfruntă cu succes pe însuși cuceritorul Constantinopolului.

Gheorghe Șincai, în *Hronica Românilor și a altor neamuri*, scoate în evidență colaborarea dintre albanezul Skanderberg și Iancu, consemnând: "...aflându-se în tabăra turcească, el nu numai că înștiințează pe Ioan de Hunedoara de mișcările turcilor, dar părăsește tabăra turcească cu un număr de ostași credincioși lui; face niște scrisori ca din partea sultanului și pe acești ca ..., folosind vicleșugul, ocupă aproape întregul Epir și cetatea cea părintească Kruja"⁸. Iar marele Nicolae Iorga face o paralelă între lupta antiotomană din a doua jumătate a secolului al XV-lea, dusă de către Moldova și

² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor...*, vol. III, p. 75.

³ *Ibidem*, p. 76.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Istoria na Bălgaria*, I, Sofia, 1954, p. 117; vezi și Dimităr Angelov, *The Bulgarian state and the european middle ages*, în "Etudes historiques", tom X. 1980, p. 29-30.

⁶ Leunclavius, *Historia musulmana Turcorum de monumentis ipsorum excerptae libri*, XVIII, Frankfurt/M., 1591, col. 418.

⁷ A distruș trupele otomane în 1423, când acestea au pătruns la nord de Dunăre în Valahia (*Istoria na Bălgaria*, tom I. *Osmansko vladicestvo*, XV-XVII v., Sofia, 1983, p. 25).

⁸ Al. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș (1418-1456)*, București, 1915, p. 15-16.

⁹ Gh. Șincai, *Hronica Românilor și a altor neamuri*, II, Iași, 1853, p. 4.

Albania, de către Ștefan cel Mare și Skanderberg: "...trupele care au atacat la Podul Înalt pe Ștefan erau trupe care veniseră din Albania și Soliman-Pașa Hadîmbul a părăsit abia comanda trupelor de acolo ca să opereze în văile înguste ale Vasluiului împotriva oștirilor moldovenești.

Cucerirea Constantinopolului (1453) și lichidarea Imperiului Bizantin⁸ a constituit pentru otomani un moment de mare importanță, orașul fiind o cetate de prim rang și un important centru comercial și cultural, așezat la încrucișarea a două continente și la întretărirea drumurilor de comunicație maritimă. "Mahomed al II-lea, cucerind capitala Cesarilor - arată istoricul turc H. İnalcik - s-a considerat urmașul legitim al împăraților romani. El a sintetizat astfel în persoana sa tradițiile monarhice islamice, turcice și bizantine, creând un imperiu ce va dura peste patru secole"⁹.

În 1459, otomanii lichidează Serbia, ca stat, transformând-o în pașalic turcesc, iar în 1463 cuceresc Bosnia, principatul grec Moreea și ducatul Atenei. În 1475 ocupă puternica cetate Caffa (în Crimeea),

stăpânită pe atunci de genovezi, unde cei 160 de moldoveni găsiți acolo sunt decapitați; de asemenea și Mangopul, unde stăpâna cumnatul lui Ștefan cel Mare, Alexandru. În același an (1475), puternicul hanat al tătarilor din Crimeea, care stăpâna și sudul rusesc până a Nistru, recunoaște suzeranitatea otomană. Fiind de aceeași religie (mahomedană) și rasă apropiată, tătarii hanatului Crimeii vor avea o situație privilegiată și îi vor secunda pe otomani în numeroase expediții, aducând grave prejudicii teritoriilor românești și mai ales Moldovei. Otomanii în 1479 reocupă cea mai mare parte a Albaniei, care se eliberase pe timpul lui Skanderberg (Gheorghe Kastrioti), iar în 1482 includ și Herțegovina imperiului. De asemenea, în 1499, ultimele teritorii din Muntenegru sunt ocupate de turci și încorporate sangeacului Skadar, nou creat. În jurul anului 1500, aproape întreaga Peninsulă Balcanică este încorporată la Imperiul Otoman, cu excepția Țării Românești, Moldovei și a Republicii Dubrovnik, care devin tributare¹⁰. Drumul spre cenul Europei, spre Italia și Africa de Nord părea deschis pentru ambițioșii sultani.

Nu mai trei sute de ani au trecut de când primul călăreț al lui Eroglu a pășit pe solul Anatoliei, iar incursiunile ulterioare au lăsat Europa în admirație și, mai ales, stupeoare. Trei sute de ani luptătorii osmanlii au galopat victorioși creând unul dintre cele mai falnice imperii din lume, iar după viața ascetă și nomadă din stepele stămoșești, se stabilesc definitiv în decorul rafinat și fastuos al Comului de Aur (1453), lichidând cu sabia milenarul Imperiu Bizantin.

În timpul sultanului Soliman Magnificul (1520-1566), acest edificiu măreț se întinde pe trei continente, de la Buda până la fluviul Indus, din Munții Atlas până în Caucaz și Iran, incluzând douăzeci de popoare și cincisprezece religii în componența lui. Imperiului îi erau subordonate: Cartagina, Menfis, Tyr, Ninive, Alexandria,

⁸ În comunicarea ținută la al XVI-lea Congres internațional de studii bizantine (Viena - 1981), istoricul L. Vranousis făcea remarcă că lichidarea Imperiului Bizantin și ocuparea Constantinopolului a favorizat așa zisă "Diaspora" (împrăștierea), a elementului elenistic postbizantin în Occident și a impulsional reînnoirea studiilor clasice în Europa. Copiștii greci s-au împrăștiat în Creta, Italia, Alexandria, Kiev, Moscova, Muntele Sinai, principalele române, iar Vaticanul și familia de Medici au devenit cei mai mari deținători de manuscrise. Principalele centre de tipărire a manuscriselor grecești au devenit: Veneția, Viena, Leipzig, Roma, Moscova, București, Iași, Târgoviște. Vranousis preciza că la Constantinopol continuau să existe un număr impresionant de manuscrise, familiile Mavrocordat, Ipsilanti, Moruzi, Calimachi, Șuțu, Hangeri etc. deveniseră în secolele următoare colecționari de asemenea valori spirituale (L. Vranousis, *L'hellénisme postbyzantin et l'Europe. Manuscrits, livres, imprimeries*).

⁹ H. İnalcik, *L'Empire Ottoman, în Les peuples de l'Europe du sud-est et leur rôle dans l'histoire (siècles XV-XX)*, Sofia, 1966, p. 21; vezi și N. Ciachir, *Soliman Magnificul. Sultanaul și opera sa*, București, 1972, p. 24. N. Ciachir, *Military Cooperation Between Romanians and the Peoples of the South of the Danube During the Ottoman Period, in War: Revolution and Society in Romania, the road to independence*, Edited by Columbia University Press, New York, 1983, p. 225 și urm.

¹⁰ *Intenția în Bulgaria*, tom 4, Sofia, 1983, p. 31.

Ierusalimul, Smyra, Damasc, Atena, Sparta, Filippoli, Adrianopol, Troia, Medina, Mecca etc., adică toate marile orașe ale antichității; numai Roma și Syracuza au rămas în afara orbitei sale.

Sultanul, din palatul său de pe malurile Bosforului, stăpânea, cu drepturi nelimitate, teritorii scăldate de zeci de mări și sute de lacuri, băzdate de munți și fluvii, iar autoritatea sa absolută nu numai că nu putea fi controlată, dar nici măcar contestată¹¹. Având o armată bine instruită, perfect disciplinată și rezerve suficiente pentru ducerea unor campanii de anvergură, Imperiul Otoman putea să acapareze cu ușurință noi teritorii și să intervină în conflictele care sfâșiau mari porțiuni din Europa, Africa de nord și Asia¹².

Deși Soliman Magnificul va ocupa Egiptul, Tripolitania, Rodosul și va purta numeroase războaie cu Iranul, efortul principal va fi canalizat în direcția Europei Centrale, abătându-se asupra acesteia o adevărată furtună, astfel că Serbia (Belgrad), Banatul (Timișoara), Ungaria (Buda) vor deveni pașalicuri turcești, iar flamurile Semilunei ajung să fluture chiar sub zidurile Vienei. Se cuvine de făcut

¹¹ *Ibidem*, p. 55.

¹² Dintre numeroasele lucrări de sinteză, care se ocupă de istoria politică și relațiile externe ale Imperiului Otoman, merită să menționăm faptul că numele a doi români celebri se înscriu pe acest rând: Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterii și descoperirii Imperiului Otoman*, trad. rom. de I. Hodoșiu, 2 vol., București, 1876; și Nicolae Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I-III, ediția Gotha, 1908-1909; pentru istoria Imperiului Otoman vezi, de asemenea, lucrările de sinteză Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, 5 vol., Paris, 1836; De la Jonquiere, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours*, de Berlin, Paris, 1897; Lamouche (colonel), *Histoire de la Turquie*, Paris, 1934; Miller, *The history of the Ottoman Empire and the successors*, Oxford-Cambridge, 1919; Matran Robert, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1952; A. D. Novicev, *Istoria Turcii*, 2 vol., Moscova, 1961-1963; Uzuncarşili Hakkı İsmail, *Osmalı tarihî* I-IV, Ankara, 1961, p. 9-56; Kâmil H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihî*, İstanbul, 1967; Tahsin Unal, 1700-1958 *e kadar Türk siyasi tarihî*, Ankara, 1957; Enver Ziya Karal, *Osmalı Tarihî*, Ankara, vol. V, 1961; Ali Fuat Türkeldi, *Mesail-i Muhamme-i Siyasiyya*, Ankara, vol. I 1960; Mustafa Ali Melmed, *Istoria Turcilor*, București, 1976; H. İnalcık, *The Ottoman Empire. Classical Age. 1300-1600*, New York-Washington, 1280-1808, Cambridge University Press, 1976; Suat Sinanoglu, *Visage de la Turquie*, Ankara, 1979; Yılmaz Öztuna, *Petite histoire de la Turquie*, Ankara, 1976.

* Prin ocuparea Făcșului Selim I., - în 1517 -, și-a însușit și titlul de calif, devenind astfel șeful suprem al tuturor musulmanilor.

precizarea că până la ocuparea Budei (1541), toate posesiunile otomane din Peninsula Balcanică formau o singură mare diviziune administrativă - vilaetul eyaletul de Rumili (Rumelia). Acest eyalet sau beylerbeyat era condus de către un beylerbey sau mir-i miran, ales dintre funcționarii cei mai înalți ai sultanului, posedând titlul de pașă, iar din secolul al XVI-lea, de vizir. Sediul acestuia a fost inițial la Odrin (Adrianopol), iar apoi Sofia¹³. În această conjunctură, când aproape întreaga Peninsula Balcanică și o mare parte a Ungariei au fost transformate în pașalicuri turcești, Țările Române, îmbinând rezistența militară cu discutiția diplomatică, au reușit să-și păstreze o largă autonomie internă, să-și conserve instituțiile de stat, deși au fost nevoite să recunoască suzeranitatea otomană și să cedeze unele teritorii (Giurgiu, Turnu, Brăila, Dobrogea, Chilia, Cetatea Albă*, Tighina etc). De asemenea, se cuvine făcută precizarea că, în urma transformării unei părți din Ungaria în pașalic turcesc, Transilvania a reușit să evite o situație similară, proclamându-se "principat autonom", care recunoștea suzeranitatea Porții¹⁴.

Mulți balcanici¹⁵ sunt nevoiți astfel să se refugieze pe ospitalierul pământ românesc. Fie că se stabileau în Țara Românească, în Moldova ori în Transilvania, boieri și călugări, târgoveți ori țărani, oșteni ori meșteșugari, au găsit azil și condiții de a munci, unii ajungând la poziții economice înfloritoare. Ca oșteni, au luptat cu cinstă în cadrul trupelor comandate de Ștefan cel Mare, Ioan-Vodă cel Viteaz, Mihai Viteazul și alți domnitori, care nu s-au plecat înmăxtiunii otomane.

¹³ I. H. Uzuncarşili, *Osmalı tarihî*, I, Ankara, 1961, p. 317-318; vezi și H. Şabanovic, *Upravna podjela jugoslavenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovackog mira 1699*, în "Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine", Sarajevo, nr. 6 (1952), p. 170-174.

* Chilia și Cetatea Albă au fost încorporate în 1484 (*Istoria na Bălgaria*, vol. IV, Sofia, 1983, p. 31).

¹⁴ Nicolae Ciachir, *100 de ani de la Unirea Principatelor*, București, 1959, p. 14.

¹⁵ Pentru bulgari, vezi amănunte în recentul volum IV (din seria celor 14 volume) al lucrării *Istoria na Bălgaria*, p. 240 și urm., p. 247-248; Hurnazaki IV/2, p. 202; Lazaro Soranzo, *L'Ottoman*, Ferrara, 1598, p. 100-102.

De altfel, prestigiul românesc în Balcani a prins rădăcini în timpul domniilor lui Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu - domnitori cu influență, buni gospodari, abili diplomați, dar mai cu seamă pricepuți în arta războiului. Iar unii domnitori, ca Vasile Lupu și Șerban Cantacuzino - după cum afirmă omul de știință iugoslav Radu Floradoreanu chiar să restaureze Bizanțul, întinzându-și influența asupra întregului sud-est european. Chiar terminologia păstorească romană din zona Vlassko din Moravia, din ținuturile transcarpatice polono-ucrainene până la Peloponez, a dus la trăsături comune¹⁵. Lingvistul Alexandru Rosetti se întreba dacă limba română, la un moment dat, datorită mișcărilor de migrație ale vlahilor balcanici, nu poate fi considerată și un fel de limbă de comunicare această "lingua franca"¹⁶. N. Iorga scria - în acest sens - că noi suntem un popor de circulație neîntreruptă, de unde și unitatea noastră națională¹⁷.

Țările române, și în special Valahia, erau o adevărată Mecca pentru creștinii balcanici. Generozitatea voievozilor era recunoscută prin daniile făcute așezămintelor bisericești în Bulgaria, Serbia, Tessalia, Constantinopol, Muntele Athos, Anatolia, Siria, Palestina, Egipt etc.

Nu numai romanitatea balcanică beneficia de acest sprijin, ci și slavii, grecii și albanezii. Se știe că în Evul Mediu, o perioadă de timp, limba slavonă era și la noi o limbă oficială în cancelarii și biserici, deși polonezii, cehii, croații, slovenii, fiind catolici, foloseau latina. Tipărirea de către Radu cel Mare, domnul Țării Românești, a unui *Liturgier slavon* (1508), așa-numit "al lui Macarie" (este vorba de tipograful muntenegrean care primise azil la Curtea de la Târgoviște), a fost un mare serviciu cultural adus întregii lumi creștine din această zonă. De altfel, cartea se adresa tuturor ortodocșilor care foloseau limba slavonă în biserică, la începutul secolului al XVI-lea: români (Țara Românească, Moldova, Transilvania, Banat, Dobro-

gea), sârbi, muntenegreni, bulgari, ucraineni, ruși, slovaci. Tipărirea cărții era inițiativa domnului muntean, a cărui autoritate față de feudali sporește, având un aliat în biserică, iar popoarele sud-dunărene aveau o nouă sursă tipografică.

Unirea celor trei țări române (Țara Românească, Transilvania, Moldova) sub sceptrul lui Mihai Viteazul, în 1.600, cât și prezența a numeroși balcanici în trupele sale, au făcut din principele valah eroul numeroaselor cântece și balade din folclorul balcanic¹⁸. Balcanicii se răscoală tot mai des împotriva autorității otomane, mai ales că semnele decăderii apar tot mai vizibile în secolul al XVII-lea. Iar după înfrângerea otomanilor sub zidurile Vienei (1683), în special Austria dezlanțuie o serie de acțiuni militare ofensive, dublate de o vastă campanie diplomatică pentru realizarea proiectelor sale de expansiune teritorială în sud-estul Europei. În înaintarea spre Balcani, Habsburgii s-au folosit de ajutorul eficient al Republicii Venețiene, care a atacat garnizoanele turcești din Moreea, din Dalmatia și din zona litoralului muntenegrean. Zdrobirea armatei turcești la Zenta (septembrie 1697) de către Eugeniu de Savoia (în tabăra otomană s-a aflat Dimitrie Cantemir), l-a decis pe sultanul Mustafa al IV-lea (1695-1703) să încheie pacea cu Austria, Veneția și Polonia. Prin Pacea de la Karlowitz (1699)¹⁹, Ungaria centrală, ținutul Bacsa și Transilvania erau încorporate de Habsburgi, aceștia ajungând vecini direcți cu Țara Românească și Moldova. Tratatul de la Passarowitz (1718), încununa o nouă victorie a Habsburgilor asupra Imperiului Otoman - breșa deschisă spre sud-estul Europei la Karlowitz luând acum proporții: Oltenia, Banatul Timișoarei și partea nordică a Serbiei, - cu fortăreața de prim rang, Belgradul - trecând sub dominația Vienei²⁰. Dacă prin Pacea de la Belgrad (1739), Habsburgii vor fi nevoiți să evacueze Oltenia și întreaga provincie a

¹⁵ "Lumina" (revistă a românilor din Vojvodina - Iugoslavia), nr. 9 (1982), p. 54.

¹⁶ Apud Radu Floradoreanu, *Ibidem*, p. 63.

¹⁷ N. Iorga, *Ce a primit și ce a dat Ardealul, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul* (1918-1928), București, 1928, vol. I, p. 4.

¹⁸ Al. Iordan, *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, în "Revista istorică română", V-VI (1935-1936), p. 361-381.

¹⁹ *Hannuzaki*, V, p. II. București, 1885, p. 329-335.

²⁰ Stăpânirea Olteniei dădea Austriei posibilitatea să domine drumul Dunării în aval de Porțile de Fier (vezi Mihail Denis, *Nicol Blaydon. Le XVIII-e siècle*, p. 20-21).

²¹ *Acte și documente relative cu privire la istoria renașterii României*, I, p. 32-34.

Serbiei cu Belgradul²¹, rușii în schimb obțin un răsunător succes prin prevederile Păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774). Otomanii pierd hanatul Crimei, Rusia își asigură o largă ieșire la Marea Neagră, dreptul de a face comerț pe tot cuprinsul Imperiului Otoman și amestec în treburile interne ale acestuia prin protejarea creștinilor²².

În orice caz, indiferent de scopurile pe care le urmărea țarismul, trebuie să recunoaștem faptul că războiul ruso-turc din 1768-1774 a stimulat lupta popoarelor din sud-estul Europei spre emancipare, a înființat nuclee militare care, în cadrul armatei ruse, s-au lovit de multe ori cu eficiență de trupele de ieniceri și spahii. De asemenea, clauzele tratatului din 1774 au favorizat dezvoltarea comerțului, a forțelor de producție, stimulând crearea de burghezii naționale. De acest lucru au profitat în primul rând negustorii greci, evrei, aromâni care sub pavilion francez, rus, englez, austriac etc., își transportă mărfurile în marile centre comerciale ca Marsilia, Livorno, Triest, Veneția, Alexandria, București, Brașov, în porturile din sudul Rusiei, creându-se o efervescență mercantilă.

Alături de greci, români, aromâni, armeni, evrei, sârbi, bulgari, albanezi, egipteni, chiar turcii stimulează comerțul, producând noi sortimente pentru piață; cu alte cuvinte, dau lovitură feudalismului otoman.

În orice caz, dintre marile puteri, imediat după Kuciuk Kainargi profită Austria care, simulând prietenia față de otomani, reușește prin vicieșug să le smulgă consimțământul pentru a anexa nordul Moldovei, motivând că are nevoie de o fașie de teritoriu care să facă legătura între Galiția (luată de la polonezi în 1772) și Transilvania. Cu ajutorul fixării noi granițe, Habsburgii vor anexa în plus: Suceava, Putna, Rădăuți și alte părți din nordul Moldovei, ce vor primi denumirea de Bucovina. Și astfel - arată ironic Corneliu Blaga -, dacă Eugeniu de Slavona ocupase cândva Oltenia, cancelarul Kaunitz n-a vrut să se lase mai prejos și a reușit să smulgă Bucovina, în virtutea principiului echilibrului²³.

Astfel, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, trei provincii românești: Transilvania, Banatul, Bucovina făceau parte din Imperiul Habsburgic; Dobrogea și orașele-cetăți Giurgiu, Turnu, Brăila, Chilia, Cetatea Albă, Tighina etc. - în hiterlandul respectiv, încorporate Imperiului Otoman, iar Țara Românească și Moldova, principate autonome care recunoșteau suzeranitatea Porții. Teritoriile care astăzi formează Iugoslavia erau incluse în Imperiul Otoman și în cel Habsburgic, iar o mare fașie de pe țărmul Adriaticii - în componența Republicii Veneția, în timp ce toate teritoriile grecești, albaneze și bulgărești făceau parte integrantă din Imperiul Otoman.

Teritoriile europene subordonate direct Imperiului Otoman erau împărțite în 5 eyaleturi: 1. Rumelia; 2. Bosnia; 3. Silistra; 4. Geziar (insulele); 5. Creta. Comandantul-șef al acestor teritorii era beylerbeyul, cu reședința la Monastir, cu excepția ultimelor două eyaleturi, care erau subordonate lui Kapudan-Pașa (amiralul șef)*.

Incontestabil, de la insuccesul din fața Vienei (1683), Imperiul Otoman a intrat în faza unui declin ireversibil, în ciuda unor succese

* Istoricul bulgar Nikolai Todorov, la al XVI-lea Congres Internațional de istorie de la Stuttgart (august 1985), a prezentat comunicarea *Structures sociales dans les Balkans au cours du XVIII-XIX-e siècles* (apărută în volumul cu același titlu, Sofia, 1985; vezi și studiul său în "Études balkaniques", nr. 4 1985). Autorul prezintă cheia modele de structuri sociale în aria geografică sud-est europeană:

1. Modelul otoman, pe teritoriul fostelor state balcanice din Evul Mediu - Bizanț, Bulgaria, Serbia, pe o suprafață de 4.600.000 km² (se arc în vedere și Arh. Mică), cu o populație de 7-8 milioane locuitori.
2. Zone compacte din Peninsula Balcanică, precum partea sudică a Peloponezului, Epirul, Muntenegru, o mare parte din Albania, unde se conservă autonomia, cu structură socială proprie, dar cu modificări inerente dispariției statului independent.
3. Teritorii balcanice incluse Imperiului Habsburgic și care evoluează încadrate în feudalismul clasic european (Croatia, Slovenia, Transilvania, adăugăm noi: Banatul, Voievodina, Bucovina). Cu o nobilime autohtonă sau străină (germană și maghiară).
4. În zonele sud și sud-vestice din Balcani, ca și în insule, aflate sub tutela Veneției, unde predomină societatea tipului mediteranean, viața concentrată cu precădere în orașe și unde puterea este deținută de pototici (Istria, Dalmatia, insulele Ionice, cele din Marea Egee etc.).

5 Republica aristocratică comercială - Dubrovnik, de genul orașelor republici italiene, dar care recunoaște suzeranitatea otomană.

6 Principatele dunărene românești ocupă un loc aparte în sistemul otoman, în sensul că și-au conservat întreaga autonomie internă, sunt conduse de o clasă feudală autohtonă și se apropie ca model, de sistemul feudal european. (p. 5 - 57).

²¹ *Acte și documente* ..., I, p. 48-58.

²² *Acte și documente* ..., I, p. 131-137 (în art. 16 sunt 10 clauze privind românii).

²³ Corneliu Blaga, op. cit., p. 274.

parțiale. Otomani lucizi au încercat să oprească acest proces de dezagregare internă, conjugat cu loviturile pe care le primeau în Europa, partea imperiilor habsburgic și țarist, a polonezilor și a Republicii Veneția. Încă Mustafa al II-lea (1695-1703), urcat pe tron, având o educație adecvată, cu atribuțiile omului de stat energic și capabil, a publicat un firman în care erau criticate toate deficiențele administrației și erorile predecesorilor săi, inclusiv ale tatălui său - lucru fără precedent în istoria Imperiului. Deși a reușit două victorii asupra creștinilor conducând personal trupele de luptă, iar ultimul amiral turc de excepție, Mezzomorta Husein-Pașa, a blocat flota venețiană, sub el se iscălește Pacea de la Karlowitz (1699), care micșorează Imperiul otoman cu un teritoriu de 250.000 km² din Europa²⁴. Imperiul Otoman, depășit în dezvoltarea forțelor sale de producție de celelalte state, măcinat din interior, începe să se dezagregheze. În ciuda victoriilor obținute împotriva venețienilor și rușilor, pe timpul lui Ahmed al III-lea (1703-1730), prin Pacea de la Passarowitz (1718), Banatul și pašalicul de Belgrad revin Austriei, iar Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), încheiată în urma războiului ruso-turc din perioada 1768-1774, demonstrează - după părerea lui Yilmaz Öztuna - că Imperiul Otoman nu mai poate fi considerat o mare putere mondială²⁵. Deși - arată același istoric - Mustafa al III-lea (1757-1774) s-a convins de necesitatea unor reforme radicale, a stabilit un control sever asupra finanțelor, a deschis o școală superioară de geniu cu ajutorul ofițerilor francezi, care să pregătească cadre pentru armată și marină, a avut un proiect să stăpună isticul de Suez, începutul războiului ruso-turc (1768) a stopat acest proces care, trebuia adăugat, era privit cu neîncredere de majoritatea feudalilor din imperiu.

Această cale a reformelor este continuată mai energic de către Selim al III-lea (1789-1807), care ocupă tronul doar cu câteva zile înaintea izbucnirii Revoluției franceze (1789). Urcat pe tron la vârsta

²⁴ Yilmaz Öztuna, *Petite histoire de la Turquie, Ankara, 1976*, p. 48.

²⁵ *Ibidem*, p. 63.

de 27 de ani, după ce fusese timp de 15 ani prinț ereditar, a fost format pentru sarcina dificilă de sultan. A început să creeze o nouă armată, modernă, ce trebuia să ocupe locul ienicerilor*, care deveniseră o masă turbulentă.

Arta militară turcă rămăsese la nivelul secolului al XVI-lea. Soldații purtau o îmbrăcăminte greoaie și incomodă, erau prost înarmați și comandați de ofițeri incapabili. Artileria - în secolele trecute, la mare înălțime și care fusese apreciată în mod special de Maximilian de Austria - era acum constituită din piese învechite, fiind unul dintre punctele cele mai slabe ale armatei turcești. Flota turcă prezenta același regres, iar după dezastrul suferit la Ceșme, aproape că nici nu mai exista²⁶. În urma decăderii Imperiului, autoritatea efectivă a sultanului se limita la capitală, împrejurimi și drumurile de etapă strategice. Egiptul, Algeria, Tunisul și Tripolitania nu mai fac parte, decât nominal, din Imperiu.

În sud-estul Europei, nu s-a supus puterii centrale vestitul Ali Pașa Tepelena, care circa 30 de ani a fost rebel față de puterea centrală, creându-și o adevărată curte la Ianina și întreținând relațiile diplomatice cu marile puteri: Anglia, Franța, Austria, Rusia*; Osman Pazvantoglu, pașă de Vidin, Mahmud Bașutli, pașă de Shkodra etc. În plus, cete de turci înarmați (*cârjalii*) cutreierau țara, atacând caravanele de negustori și periclitând în permanență drumurile comerciale²⁷. Dacă la această anarhie generală corelăm și curtea

* Spre deosebire de mercenarii din Occident, căci în Evul Mediu statele europene nu aveau posibilitatea creării unei infanterii regulate, ienicerii formau o armată permanentă, de buni profesioniști, cantonați în cazărmi speciale, bine remunerați și scutiți de grija zilei de mâine. Cadrele de ieniceri erau completate prin recrutarea obligatorie a copiilor creștini, convertiți la mahomedanism. Neavând dreptul de a se căsători și a întemeia familii, nici de a face comerț ori practica meseriei, cu solde de excepție, se puteau deplasa astfel în orice colț al imperiului și erau un rezidu sigur al puterii centrale. Iar fidelitatea oarbă față de sultan îi putea propulsa în orice funcție militară și administrativă, inclusiv aceea de mare vizir (A. F. Müller, *Mustapha Paşa Bairaktar*, București, 1975, p. 27).

²⁶ N. Ciachir, *Soliman ...*, p. 175.

* Asupra lui Ali Pașa Tepelena vom reveni la capitoul referitor la Albania.

²⁷ N. Ciachir, *Istoria modernă a Albaniei*, p. 21-22.

sultanului - care avea în permanență pe puțin 12.000 persoane, puși pe intrigă și căpătuieți - ne dăm seama pe ce drum mergea falnicul Imperiu Otoman de odinioară.

Ne permitem să facem referiri la discuția, avută în 1867, a marelui vizir Kececzade Fuat-Pașa cu Napoleon al III-lea: "Sire, cel mai puternic stat din lume rămâne tot statul nostru, pentru că atât dunneavoastră, străinii din afară, cât și noi, turcii dinăuntru, ne căznim simultan să-l distrugem, dar nu reușim în nici un fel" - cuvinte perfect valabile și pentru sfârșitul secolului al XIX-lea.

În timp ce Imperiul Otoman dădea semne vizibile de decădere, adversarii săi se întăreau militar și economic.

Desigur, problemele nu trebuie privite simplist. În ciuda numeroaselor piedici comerțul se dezvoltă totuși; orașele se măresc, pulsează animația la Istanbul, Smirna (Izmir), Damasc, Bagdad, Beirut, Cairo, Alep, Salonic, Sofia, Filipopoli, Mostar, Belgrad, Sarajevo, Scutari, Rusciuk, Ianina, Volos, Serres, Larissa etc. Comerțul, mai ales cel extern, devine însă un monopol al străinilor - în primul rând profitând francezii, de pe urma capitulațiilor. Ei posedă factorii înfloritori în Siria și pe litoralul răsăritean al Mării Egee. Balanțul comercial al Franței cu Imperiul Otoman atinge 50-70 milioane de livre anual, ceea ce depășește volumul comerțului Turciei cu restul puterilor europene la un loc. În ciuda taxei derizorii pe mărfurile intrate în Imperiul Otoman (3% din valoarea lor), în orașele maritime otomane se formează o burghezie eterogenă: greci, armeni, aromâni, evrei, spanioli, levantini, care posedă și jonglează cu capitaluri apreciabile. De pe urma haosului monetar - circulau în mod liber monede turcești (aspru, beşlik, yilik, onlik, izlot, piastru, finduc etc.) și străine (ducatul venețian, ducatul imperial austriac, ducatul olandez, talerul spaniol, realul, talerul saxon, piastru de Raguzza, rubla etc.), iar valoarea lor oficială diferă în mod esențial de cea reală -, zarafii câștigau sume fabuloase; dar, în detrimentul schimburilor comerciale.

* Nefiind turci, nu aveau voie să posedă proprietăți funciare.

Drumuri comerciale brăzdau sud-estul Europei, pornind de la Istanbul, Salonic, Raguzza (Dubrovnik), unele mergând spre Sofia, Belgrad, ajungând la Budapesta, Raab, Viena, Leipzig, altele spre Polonia și Rusia, deci nord și nord-est, trecând și prin principalele orașe românești Craiova, Sibiu, Brașov, București, Ploiești, Tulcea, Iași, ca și cele spre vest, spre litoralele adriatic și ionic, făcând legătura cu Italia.

Tratatul de la Kuciuk Kainargi (1774), cel de la Aynali Kavak (1779), ca și Tratatul comercial de la Istanbul (1783) fac din Rusia un puternic concurent al Franței, iar Tratatul comercial austro-otoman din 1784 marchează pătrunderea economică în sud-estul Europei și a monarhiei habsburgice. În această perioadă, principalele produse ale Peninsulei Balcanice rămân cerealele și creșterea vitelor. Grâul este produs în cantități mari în Principatele Române, Banat, Serbia, Tracia, Tessalia, Macedonia. Foarte răspândită în teritoriile românești era și cultura porumbului. Bumbacul, cultivat mai ales în Macedonia, Tracia, Tessalia, începe să fie tot mai solicitat pe piața europeană, căci războaiele de țesut din Occident aveau nevoie de materie primă; tot așa și tutunul produs în Macedonia și Tracia este solicitat în exterior. Cănepe și inul erau solicitate în interior pentru îmbrăcămintea băștinășilor, zarzavaturile, vinurile, (românești, grecești, albaneze etc), ca și citricele, măslinile, untdelemnul, stafidele - produse mai ales în teritoriile Greciei continentale (Creta, Cipru, Euboea, Ionice, Hidra*, Thasos, Rhodos). Totodată, peștele - provenit din mările Egee, Ionică, Adriatică, Neagră, Marmara și din numeroasele lacuri (Ohrid, Prespa, Prespa Mică, Dojran, Shkader, Smradlivo Ezero, Voivis, Koronia, Volve, Tertuf, Razelm, ca și din numeroasa salbă de lacuri românești de la nord de Dunăre, de la Bistreț și Șuhaia, până la Ialpug, Catalbung și Sasik), ca și cel provenit din apele curgătoare - constituia atât hrana băștinășilor cât și marfă de export.

* Hidra, împreună cu insulele Spetses și Psara aveau spre sfârșitul secolului al XVIII-lea porturi, luând un mare avânt construcția de nave, implicit și flota comercială (A. Vekalopoulos, *Istoria neoclenismului*, p. 473.)

După cum arătam, o ramură importantă a economiei sud-est europene era și creșterea vitelor. Căii românești, apreciați foarte mult și de Dimitrie Cantemir: "...cai mari, falnici, renumiți prin frumusețea armonioasă a făpturii, prin iuteala și prin rezistența lor și foarte lăudați nu numai de poloni și de unguri, dar chiar și de turci, care au și un proverb de folosit: "Ăcem dilberi Bogdan bargiri meşhurdir", adică "un persan tânăr și un cal Moldovenesc sunt mai de laudă ca orice"²⁸. Pământurile românești mai erau pline de turme de oi, pe care D. Cantemir le împarte în trei rase: cele de munte, cele de Soroca și cele sălbatice, anual peste 60.000 (turcii le numesc Kyvirgic), numai din Moldova, luau drumul Istanbulului, special pentru bucătăria sultanului. Totodată, peste 40.000 de boi mari și frumoși, anual, erau mânați prin Polonia, la Danzig, iar de acolo, vânzându-se sub denumirea de "boi polonezi"²⁹. Pe lângă vite, produsele animaliere (carnea, brânza, untul, seul, pieile, lâna) erau folosite atât pentru consumul intern al fiecărei gospodării, cât și pentru nevoile pieței. Teritoriile sârbești erau renumite pentru creșterea porcilor și produselor derivate, jambonul muntenegrean fiind foarte apreciat, atât la Veneția, cât și în Austria. Albinele dădeau din belșug ceară și miere, iar pădurile seculare din această zonă a Europei ofereau nu numai lemn pentru construcții și combustibil, dar și loc viețuitoarelor sălbatice ce ofereau carne pentru hrană și blănuri pentru a se apăra de frig. Dimitrie Cantemir pomenește nu numai de livezi în Moldova, ci chiar și de păduri de pomi fructiferi. La munte fructele cresc de la sine, la șes trebuie cultivate, dar astfel devin mult mai gustoase. Eruditul domn moldovean consemna că rodnicia lor este atât de mare, încât polonezii de câte ori veneau în Moldova sau treceau prin Moldova, ziceau că n-au nevoie de provizii pentru armată, "...socotind că le ajung, lor și armatei, roadele pe care regiunea li le pune din belșug la îndemână"³⁰.

²⁸ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae (Lescien: a Moldovei)*, București, 1973, p. 117

²⁹ *Ibidem*, p. 115.

³⁰ *Ibidem*, p. 109.

Sistemul militar feudal otoman, care funcționase ireproșabil în perioada marilor cuceriri, intră spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în faza de descompunere, datorită dezvoltării relațiilor capitaliste. Suntem nevoiți să dăm unele explicații. Pe baza legilor otomane, întregul fond funciar aparținea sultanului, de care dispunea după bunul său plac. Astfel, întregul fond fiind practic proprietate de stat, era împărțit în trei mari categorii: 1. *haas* - erau mari latifundii date înalților demnitari (mari viziri, beylerbey etc.), pe baza funcției pe care beneficiarul o deținea în stat. La pierderea funcției se pierdea și dreptul de folosire; 2. *vakuf* - latifundii date bisericii musulmane și instituțiilor de binefacere, prin firme speciale emise de sultan și care, practic, rămăneau în folosința instituției respective; 3. *mulk și mirie* - pământuri date în special spahiilor, în schimbul serviciilor militare prestate în armata otomană. Erau de două categorii, în funcție de venitul pe care-l aduceau: a. *timarurile* - care asigurau posesorului un venit anual între 1.500 - 20.000 aspri și b. *ziameturile* - asigurau un venit anual între 20.000 - 100.000 aspri.

Aceste terenuri date în folosință temporară, odată cu scăderea puterii centrale, feudații otomani, ca și proprietarii musulmani, le trec în proprietate deplină, adică în *ciflikuri*³¹. Prin dezvoltarea și extinderea *ciflikurilor* se înăsprește situația țăranimii, ca și a micilor proprietari de pământ. Unii creștini, foarte puțini la număr, reușesc să cumpere pământuri și mori, să facă comerț, să practice cămătăria, devenind intermediari între feudați turci și populația creștină. De asemenea, și din repartizarea impozitelor își creează o sursă de venituri. În Bulgaria, aceștia erau numiți ciorbaggii, dar ei existau și în Serbia, și în Macedonia, în Tessalia, ca și în alte provincii ale Imperiului. Creșterea nevoilor pieței și prețul ridicat la unele produse

³¹ Sultanal personal, ca și membrii familiei imperiale posedau *haasuri*. Erau pământurile cele mai fertile și toate veniturile realizate rămăneau în caseta privată a acestora (*Istoria na Bălgaria*, tom IV, p. 43).

³² F. A. Bellin, *Essais sur l'histoire economique de la Turquie*, Paris, 1865, p. 9 - 10; vezi și A. F. Miller, *op. cit.*, p. 25 - 26.

solicitate duc și la schimbări demografice. Apar sate noi, se dezvoltă noi târguri și orașe, încep să se țină iarmaroace și bălciuri care atrag negustori din toate colțurile Imperiului otoman, din teritoriile românești (București, Galați, Craiova, Brașov, Sibiu), dar chiar și din Budapesta, Viena, Leipzig, Odesa etc. Comerțul intern, care se găsea în mâinile grecilor, armenilor, aromânilor, macedonilor, evreilor, turcilor începe să treacă din ce în ce mai mult în mâinile sârbilor și bulgarilor.

În perioada de care ne ocupăm, adică a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se dezvoltă cu pași repezi și industria. Creșterea economiei de schimb, deplasarea țăranilor spre centre urbane, dezvoltarea *ciflikurilor*, lipsa unor impozite speciale pentru industrie au fost factori favorizanți. Numeroase sate din Tessalia se specializează în industria textilă, altele în vopsirea fibrelor textile; cele din Bulgaria muntoasă, în aba (stofă de lână groasă pentru mantale, pături și găitane). După unele calcule, numai din Bulgaria se exportau circa 100.000 metri aba, care luau drumul Anatoliei, Persiei, Caucazului. Salonic, pe lângă port și oraș comercial important, era și un puternic centru industrial zonal, unde se producea de asemenea aba, mai ales pentru nevoile armatei (mantale pentru ieniceri), covoare, articole din piele, ca și confecționarea de haine din blănuri. O serie de culturi noi, ca bumbacul, tutunul, macul, orezul, susanul și dudul capătă o largă răspândire³² și se folosesc nu numai ca articole de export, ci și pentru nevoile industriei locale.

În Principatele Române, care se bucurau de independență internă, încăt sistemul feudal otoman nu s-a extins niciodată la nord de Dunăre, cu excepția raialelor, industria manufacturieră s-a extins pe alte baze: pe capital particular și domnesc. S-au dezvoltat manufacturile de postav, de sticlă, de paste făinoase, cele pentru confecționarea lumânărilor, tipografii (Râmnicu Vâlcea, Buzău, Iași, Rădăuți etc.), construcțiile de vase (Galați). Această largă autonomie internă era prevăzută între Imperiul Otoman și principatele române,

pe baza unor capitulații (*ahidnamê*) care se prezentau nu sub forma unor tratate bilaterale în sensul modern al cuvântului, ci sub înfățișarea unor diplome sau hrsoave de privilegii. Pe baza acestor acte era garantată continuitatea statală, integritatea, autoconducerea potrivit legilor proprii. Deși partea otomană a încălcat deseori aceste înțelegeri, mai ales prin înlocuirea domnilor pământeni cu domni fanarioți, totuși structura și organizarea proprie a statelor românești s-au păstrat; administrația otomană nu s-a extins niciodată la nord de Dunăre, de asemenea, nici musulmanii nu s-au stabilit în Valahia, Moldova și Transilvania.

Se cuvine să adăugăm că statut de provincii autonome, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au obținut și Muntenegru, regiunea Mani din sudul Peloponezului și Egiptului; dar aceasta s-a produs diferențiat, aceste teritorii având perioade când au fost incluse direct în administrația otomană. Astfel, Muntenegru, din 1499 a fost inclus în administrația sangeacului Shkodra. Ulterior, luându-și angajamentul să păzească granița Imperiului Otoman de incursiunile venețienilor, a fost lichidată proprietatea spahiilor. În urma a trei incursiuni nereușite ale oștilor otomane de a lichida autonomia Muntenegrului, în 1796, sultanul l-a scutit de orice obligații și de plata tributului. Istoricul rus Nina Hitrova, într-o lucrare apărută în 1979³³, socotea 1796 ca anul independenței Muntenegrului. Congresul de la Berlin (1878), - în speță, marile puteri - n-au făcut decât să consemneze evenimentul petrecut la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

De un regim mai blând, adică de un statut semiautonom, se bucurau Peninsula Chalcidică, regiunea Suli din Albania, grupuri de sate din Macedonia, majoritatea insulelor, comunitățile a numeroase așezări aromânești, zone din Bosnia; un statut special avea Republica

³² N. I. Hitrova, *Cernogoria v naționalno-osvoboditelno dvizenii, na Balkanah i russko-cernogorskoe otnoşeniia v 50-70-h godah XIX veka*, Moska, 1979.

³³ Regiunile în care otomanii recunosc privilegiile comunităților valahe: Ipek, Pristina, Prizren, Niksic, Smederevo, Vidin, Krusevac, Sjenska, Epir, Tesalia, Bosnia, Hercegovina, Muntenegru, Pind. Ei apar ca agricultori, crescători de animale, soldați (voivoci), negustori, ieniceri etc. Conduși de șefi proprii, întreprinzători, au prezentat un factor de stabilitate,

³² C. Velichii, *Republica Populară Bulgaria*, București, 1973, p. 39.

Dubrovnik, plus regiunile în care trăiau feudații și pașalele cu tendințe separatiste, dar fără să li se recunoască acest statut de către autoritatea centrală.

Peninsula balcanică – arăta pe bună dreptate Victor Papacostea – prezenta o compoziție etnică și o varietate fără precedent în Europa sau chiar în lume³⁴. Pe lângă infiltrări reciproce, mai ales în Albania, erau și sate amestecate: slavi, greci, aromâni, albanezi, turci. Caracterul acestora, pestrî, cosmopolit este și mai pregnant în orașe. Poziția geografică explică acest lucru. Separată de Italia printr-o mare îngustă, de Asia Mică numai prin vestitele strămători - Bosfor și Dardanele - larg deschise spre nord și partea centrală, constituia un corp intermediar între Europa și Asia. Grecii, armenii, evreii și mai ales aromânii, adică națiile care erau angrenate în comerțul balcanic, au contribuit la această compoziție etnică deosebit de variată și relații strânse cu lumea din afara Balcanilor, Europa Centrală, Italia, Polonia, Rusia, întregul Orient Apropiat, Egiptul, Magrebul. Păstori, călăuze, cărauși, deținători de hanuri pe arterele principale ale Peninsulei Balcanice, negustori ambulanți, cămătari, unii ajunși mari zarafi în Imperiul Otoman și mari bancheri la Budapesta, Viena, Leipzig, Veneția, Triest etc.; aceștia erau aromâni, pe care-i găsim masiv în Epir, Tessalia (Marea Valahie), Etolia (Valahia Mică), Dalmatia, regiunea Prizren, în Munții Balcani și chiar în Peloponez. În secolul al XVIII-lea, mai ales Moscopole, era un puternic centru cultural, comercial și industrial aromânesc. O intensă rețea de drumuri

spre porturile Adriaticei³⁵, ale Mării Egee spre Istanbul, capitala Imperiului, ca și spre nord, spre posesiunile habsburgice, plecau din Moscopole.

Nicolae Iorga a scos în evidență aptitudinile deosebite ale aromânilor pentru comerț³⁶, iar iugoslavul Dusan Popović făcea remarca că de la Smederevo (capitala Serbiei înainte de 1459, când a fost încorporată la Imperiul Otoman), până la Istanbul nu era han să nu fie ținut de un macedoromân (aromân)³⁷. În scopul înțelegerii aromânilor cu ceilalți balcanici, mai ales pentru tranzacții comerciale, apare la Veneția, în 1770, *Dicționarul* (vocabularul) lui Teodor Anastasie Cavalotti, în trei limbi: aromâno-greco-alban. Greaca era limba cultă a protipendadei balcanice, iar albaneza era folosită de feudații și negustorii albanezi care, convertiți majoritatea la mahomedanism, aveau o situație privilegiată în Imperiu; în 1813, Mihail Boiagi scria un *Manual de conversație* în zece limbi, la loc de frunte găsindu-se cele două dialecte, dacoromân și aromân, pentru a demonstra și originea comună latină, iar în 1821 trecea prin cenzura habsburgică *Pentaglosarul* lui Nicolae Ianovici (elina, greaca, româna, germana, maghiara), marcând un moment de mare ascensiune a burgheziei aromâne din Imperiul Habsburgic³⁸.

Se cuvine să adăugăm că la curtea lui Ali-Pașa Tepelina, de la Iania, se vorbea curent aromâna, iar Pazvantoglu din Vidin s-a înțeles în românește cu ofițerul superior din armata austriacă Henig, venit să-l viziteze³⁹. Merită să mai reamintim, că în secolul al

siguranța și inițiativă economică (Anca Tamașca, *Autonomia vlahilor din Imperiul Otoman în secolele XV-XVII*, în "Revista de istorie", nr. 8 (1981), vezi și Nicoră Beldiceanu, *Sur les valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450-1550)*, în "Revue des Etudes Islamiques" (1966), Paris, 1967; vezi și Dusanka Bojanić, *Turski zakoni: zakonski propisi iz XV i XVI veka za Svedersku Krusevacu i Vidinsku oblast, Belgari, 1971*; vezi și *Istoria na Bălgaria, tom IV. Osmansko vladичество. XV-XVIII v. Sofia, 1983*. Mulți dintre vlahi se ocupau cu creșterea vitelor, erau nomazi și ulterior s-au așezat în zona Vidinului. Se bucurau de mari privilegii (voinici, dervengi, dogandji etc. - p. 79).

³⁴ Victor Papacostea, *Le Péninsule Balkanique et le problème des études comparées*, în "Balkania", VI (1943), p. III-XI.

³⁵ V. Vinaver, *Dubrovačka trgovina u Srbiju i Bugarskoj krajem XVII veka (1660-1700)*, în "Istorijski časopis" (Beograd), 12-13 (1963).

³⁶ *Ibidem*; vezi și Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, p. 38.

³⁷ Dusan Popovic, *O cincarina*, p. 49.

³⁸ Victor Papacostea, *Povestea unei cărți. Prototipina lui Cavalotti. Ein unicum*, în *Omăgiu lui C. Kirjescu*, București, 1937, p. 665-674; Pericle Papahagi, *Scriptori aromâni în secolul al XVIII-lea* (Cavalotti, Ucuta, Daniil), București, 1909. După cum se știe, Vocabularul lui Cavalotti a fost reprodus de savantul german Johann Thunmann în 1774, intrând astfel în circuitul științific al Occidentului limba aromână. Studii inceptive de Thunmann au fost continuate de mari personalități: Kopitar, Miklosich, Jirecek, Gustav Meyer, Weigand.

³⁹ Nicolae Stoica de Hateg, *Cronica Banatului*, București, 1969, p. 294.

XVI-lea "begul vechii Tighina moldovene, devenită, așa cum se va vedea îndată, un Bender turcesc, folosea și limba română pentru corespondența sa cu vecinii"⁴⁰. Otomanii foloseau româna într-o serie de contacte cu polonezii, iar la începutul secolului al XVII-lea un comandant turc, de origine maghiară, folosea în Transilvania, "limba țărănilor valahi"⁴¹, spre a soma orașele săsești.

Făcând un bilanț al stăpânirii otomane în Balcani până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu toate minusurile semnalate, nu putem să nu arătăm caracterul tolerant al acestei stăpâniri, în pofida unor treceri forțate la islamism. Otomanii au respectat tradițiile localnicilor și credința, spre deosebire de spanioli, care au exterminat o parte din mauri și evrei, iar restul au fost expluzați, de masacrele făcute în Franța, în "noaptea Sfântului Bartolomeu", de diferitele excese în timpul războiului de 30 de ani și să amintim cum habsburgii au distrus cu tunul bisericile ortodoxe din Transilvania (exemplul mănăstirii Sâmbăta, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu, este elocvent). Sis Vladimir (1889-1958), istoric, lingvistic și etnograf ceh, publica în 1918 la Zürich lucrarea *Die Mazedonien*, în care face observații interesante. Otomanii, ocupând Macedonia – arată autorul – au colonizat turci și au trecut forțat la mahomedanism populația din punctele strategice și din orașele Skoplje, Scip, Voden, Koceani, Ohrid, Bitolia, Salonic etc. Această populație băstinașă trecută la mahomedanism, pomacii, se bucurau de o situație privilegiată și a protestat când Baiazid al II-lea și Selim I au vrut să convertească la islamism restul populației rurale din Macedonia. Explicația: cei rămași creștini îi ajutau la cultivarea pământului în condiții avantajoase pentru pomaci. Sis mai dă o explicație interesantă. Populația slavă – este drept, cazuri singulare – din Macedonia a preferat să adopte islamismul și să-și păstreze entitatea națională, pentru a nu fi grecizată și pentru a scăpa de influența bisericii grecești. Autorul mai sus

amintit redă și un episod comic. Turcii, venind în satul Stregomica, lângă Kicevo, pentru a trece populația la mahomedanism, au fost rugați de localnici să-i păsuiească câteva luni ...pentru a-și termina proviziile din carne de porc⁴²!

De asemenea, se cuvine a fi scoasă în evidență și puternica influență spirituală a regimului otoman în Balcani, în cele peste trei secole de dominație (ne referim până la sfârșitul secolului al XVIII-lea). Elementele arabe în catalană, castelană și portugheză sunt mult mai reduse decât cele turcești în limba popoarelor din Peninsula balcanică aflate direct sub administrația Porții⁴³, ca și influența în obiceiuri, muzică, costume. Acest colorit oriental se manifestă mai pregnant în viața orașelor. Merită de reținut ideea că grecii, foștii stăpânitori ai Imperiului Bizantin, au acceptat să lucreze pentru Imperiul Otoman, ca și faptul că biserica ortodoxă și-a utilizat influența spirituală în a convertii pe enoriași săi de a se supune noilor stăpânitori. În legătură cu grecii, se cuvine de făcut următoarea remarcă: folosind patriarhia de la Constantinopol în interese proprii, ca și posturile de dragomani, care erau funcții-cheie în relațiile Porții cu marile puteri, aristocrația greacă de la Istanbul, fanarioții⁴⁴ dețineau în secolul al XVIII-lea poziții economice și financiare deosebit de importante în Imperiu, ca și demnitățile de principii ai Moldovei și Țării Românești. În timp ce marea masă a poporului grec, aflată în Grecia continentală, în Moreea (Peloponez) și insule era supusă exploatarea feudalilor otomani, fanarioții ajung să fie urâți de populațiile românească, sârbă și bulgară, mai mult chiar decât turcii⁴⁵.

⁴² Sis Vladimir, *Die Mazedonien*, Zürich, 1918, p. 382-384; vezi și Bălgarska istoria v trudovete na Evropejski uceni, Sofia, 1970.

⁴³ Victor Papacostea, *Le Peninsula Balkanique...*; vezi și Lazăr Șeineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900; M. Budimir, P. Skok, *But et signification des études balkaniques*, în "Revue internationale des études balkaniques", I, Beograd, 1934.

⁴⁴ De la numele "Fanar", cartier al Istanbulului, unde se afla reședința patriarhului grec.

⁴⁵ J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, tom VI, Hamburg, 1863, p. 250-252; vezi și A. F. Müller, *op. cit.*, p. 39-40.

⁴⁰ N. Iorga, *Local românului în istoria universală*, București, 1985, (ediție îngrijită de Radu Constantinescu), p. 234.

⁴¹ *Ibidem*, p. 235.

Unul dintre marii balcanologi contemporani, istoricul iugoslav Vasa Čubrilović arată că după Mohaci (1526), întreaga biserică sârbă a căzut sub dominație otomană. Biserica se repliază, Patriarhia de la Pec devine autocefală din 1557 și își extinde jurisdicția asupra tuturor teritoriilor sârbești. Se construiesc noi mănăstiri, sunt conservate și reparate cele vechi, se deschid noi eparhii în Ungaria, Croația, Bosnia. Patriarhii din neamul Sokolović: Makarije (1557-1574), Antim (1572-1575), Gherasim (1575-1586), Sava (din 1586) etc., au fost ajutați de rudele lor Mehmed-Pașa Sokolović - mare vizir (1565-1579), Ferhat-Pașa Sokolović beylerbeyul Rumeliei, Mustafa-Pașa Sokolović, beylerbeyul de Buda, căci "...oamenii noștri care au trecut la islam, indiferent de funcție, nu și-au uitat poporul din care au ieșit" - conchide Vasa Čubrilović⁴⁵.

Imperiul Otoman fiind un stat islamic, biserica sa se extindea numai asupra mahomedanilor. Astfel, sultanii turci nu puteau da legi bisericilor nemusulmane, ci emiteau capilor bisericii, berate, aceștia având deplina autonomie în relațiile cu enoriașii săi. Pe baza beratului, patriarhul sau mitropolitul (vlădica) își extindea autoritatea asupra întregii biserici pe care o păstoreau. Patriarhul de la Pec era autoritatea care făcea legătura între sultan și poporul sârb; în plus, fiind la periferia Imperiului, nu se făceau presiuni către puterea centrală⁴⁶. El era nu numai autoritatea supremă spirituală, ci și politică. Răspundea pe linie de stat de enoriașii săi, era apărât de organele executive otomane și era păzit de o gardă de ieniceri pentru a nu i se aduce prejudicii. Afară de patriarh și Sinod, problemele majore ale poporului sârb erau discutate de către adunările (Saborurile) ecleziastice la care participau reprezentanții tuturor rangurilor bisericesti, inclusiv ai poporului. Academicianul Vasa Čubrilović afirmă că, sub turci, a avut loc o democratizare a bisericii

sârbești⁴⁷, unde ierarhia feudală a fost înlocuită de o ierarhie a valorilor ieșite din rândurile poporului⁴⁸. Prelații bisericii strâng dările pentru autoritatea centrală, au dreptul să poarte arme, au drept de judecată asupra supușilor lor, încheie căsătorii, hotărăsc dreptul de moștenire, țin evidența stării civile.

Vom arăta într-un alt capitol că biserica sârbă va intra în conflict cu autoritatea centrală, când abuzurile vor lua proporții și când sultanii nu vor mai respecta actele emise de ei înșiși sau de predecesorii lor. În Muntenegru, autoritatea bisericii va fi atât de mare, încât în secolele XVIII-XIX capii bisericii vor deveni și șefi ai statului⁴⁹.

Patriarhia de la Constantinopol (*Vaseljenska*), considerată matca tuturor bisericilor ortodoxe, în secolele XVII-XVIII și-a pus toate armele în slujba intereselor grecești, în slujba expansiunii asupra întregii Peninsule Balcanice, reușind să lichideze Patriarhia de la Pec în 1766⁵⁰. Încă din 1765, ultimul patriarh sârb, Vasile Brkić (din 1763) este înlocuit, ca "infidel", de către sultan, cu grecul Kalinik (1765-1766). La 11 septembrie 1766, prin firman special, este deci lichidată Patriarhia de la Pec și întreaga biserică sârbă subordonată Patriarhiei de la Constantinopol. Peste câțiva ani este lichidată și Arhiepiscopia autocefală de Ohrida. Astfel, întreaga Peninsulă Balcanică ortodoxă este subordonată Patriarhiei de la Constantinopol. Pentru ultima oară, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, profitând de

⁴⁵ Habsburgii au dat Mitropoliei din Karlović, în secolele XVIII-XIX, mari proprietăți, privilegii, autonomie, dar totul era clădit pe baze feudale (Vasa Čubrilović, *op. cit.*, p. 175-176).

⁴⁶ Ibidem, p. 168-169; vezi și N. Mlađ, *Pravoslavno crkvenopravo*, Beograd, 1926, p. 120; vezi și J. Kabrd, *Le système fiscal de l'église orthodoxe dans l'Empire Ottoman (D'après les documents turcs)*, Bmo, 1969; J. Tomić, *Pečki patrijarh Jovan i pokret hrišćana na Balkanskom poluostrvu. 1592 - 1614*, Ist. Studija, Zemun, nr. VIII (1903). Deoarece unele teritorii bulgărești intrau în jurisdicția patriarhului de la Pec (ipek), o serie de patriarhi s-au intitulat "... la sârbilor și bulgarilor" (*Istoria na Bălgaria*, IV, p. 284).

⁴⁷ Vasa Čubrilović, *op. cit.*, p. 178.

⁴⁸ Propaganda Fanariului a fost conjugată cu propaganda catolică austriacă, cât și cu cea a prelaților puși în serviciul Veneției.

⁴⁵ Vasa Čubrilović, *Srpska pravoslavna crkva pod Turcima od XV do XIX veka*, în "Zbornik filozofskog fakulteta", Kh V-1, Beograd, 1960, p. 165; vezi și Ladislav Hadrovica, *L'Église serbe: sous la domination turque*, Paris, 1947, p. 48-52.

⁴⁶ Vasa Čubrilović, *op. cit.*, p. 167.

miopia Porții, Bizanțul se extinde până la Dunăre, Sava și Marea Adriatică, nu ca stat, ci ca biserică⁴⁹.

Un rol activ în renașterea Eladei juca și Mitropolia greacă din Veneția, înființată în 1577. Aici au venit grecii din Cipru (fuseseră ocupați de otomani în 1571), din Creta (după războiul din 1645-1669) și din Peloponez, când s-a pus capăt administrației venețiene (1715). Republica serenă a Veneției, împreună cu grecii, căuta să-și țină în frâu pe slavii dalmatieni, care aveau preponderență numerică. Mitropolitul grec a fost nevoit în a doua jumătate a secolului XVIII, să facă unele concesii și să-l numească pe băștinașul Nikanor Bogdanović (1783-1788) ca vicar și astfel să-i potolească temporar pe cei din Zara, Pola, Šibenik, Split și Dubrovnik.

Dacă Republica Dogilor avea nevoie de sprijinul Mitropoliei ortodoxe de la Veneția, să-și țină în frâu pe slavi și chiar pe greci, papa considera această mitropolie ca un obstacol serios în calea propagandei catolice. Poarta, la rândul său, era suspicioasă, bănuind pe grecii din Veneția că sunt oamenii Moscovei și completează împotriva intereselor Imperiului Otoman. Georges Moscopoulos, folosind arhivele venețiene, printre care și fondul mitropolitului Cottouvalis, arată că diplomația rusă îi cultivase, socotindu-i utili penetrației țariste în Balcani și în special în Grecia. De altfel, în 1768 începea un nou război ruso-turc, iar o parte din flota rusă se pregătea să intre în Mediterană prin Gilbaltar, și avea nevoie de aportul grecilor. Nu întâmplător, cartea istoricului grec Moscopoulos începe tratarea evenimentelor cu anul 1768⁵⁰.

Revenind la problemă, hanurile amplasate în orașe sau la răscruci de drumuri comerciale adunau zilnic zeci de caravane din diferitele colțuri ale imperiului, cafenele, băile publice (*hamam* =

"baie turcească"), bazarurile = veritabile orașe în miniatură, posedând zeci și sute de prăvălii⁵¹, moscheile (care aveau aziluri, medresuri/școli, biblioteci), cișmele care adunau sute de oameni, aduceau multe obiceiuri ale balcanicilor la același numitor comun.

Cercetătorul Mehmet Ali Ekrem a îmbogățit istoriografia noastră cu o lucrare prețioasă, intitulată *Civilizația turcă*, unde sunt scoase în evidență aceste aspecte și multe altele. Astfel, după cucerirea Egiptului, a Yemenului (aici se aflau Mecca, Medina), a ocupării Constantinopolului, Istanbulul devine centrul cultural al lumii islamice. Aici se stabilesc numeroși savanți și oameni de cultură arabi, "...crește rolul acestora în viața științifică și culturală, rol amplificat și de generațiile de intelectuali turci formați în marile centre culturale arabe și persane"⁵². La această școală a Orientului s-a format și marele orientalist Dimitrie Cantemir, îmbinând cultura turco-arabo-persană cu cea a Renașterii, a umanismului apusean și cultura slavă a Imperiului nordic. Se cuvine să adăugăm că domni români, din interese politice și comerciale, vorbeau și turcește; spre pildă, Vlad Țepeș, Ioan-Vodă cel Viteaz, Mihai Viteazul, Vasile Lupu, documentele consemnând că și Tudor Vladimirescu pricepea limba⁵³.

⁴⁹ Mehmet Ali Ekrem, *Civilizația turcă*, p. 129.

⁵⁰ Ibidem, p. 170-171.

⁵¹ Omul de cultură român leninistă Văcărescu, pe izvoare turcești, a scris o *Istorie a Imperiului Otoman*, dar și un *Dicționar turco-român și româno-turc*, în jurul anului 1790. T. Vladimirescu preconiza deschiderea de cursuri pentru învățarea limbii turce, iar "Vestitorul românesc", VIII (1844), nr. 34, p. 336 anunță deschiderea unei școli cu limba de predare turcă la hanul Gabroveni; Anton Pann publică la București, în 1848, *Dialog între 3 limbi: rus, român, turcesc*, iar pitarul Ienache Pașol, *Dialog și vocabular în 3 limbi: româno-ruso-turc*, București, 1849.

⁴⁹ Vasa Čubrilović, *op. cit.*, p. 186; vezi, pentru amănunte: St. Papadopoulos, *Les privilèges du Patriarcat Oecuménique (Communauté Grèque Orthodoxe) dans l'Empire Ottoman*, Paris, 1924.

⁵⁰ Vezi pentru amănunte G. Moscopoulos, *Les Grecs de Venise et d'Illyrie (1768-1797). La mitropolie de Philadelphie et son importance pour l'Hellénisme de l'Adriatique du Nord*, Athènes, 1980, 254 pagini.

Capitolul III

Cehia, Croația, Slovacia și provinciile românești Transilvania, Banatul și Oltenia (1718-1739) în cadrul Imperiului Habsburgic

Imperiul Romano-German, căruia Otto I i-a pus bazele în 962, numit după secolul al XI-lea "Sfântul Imperiu" (Sacrum Imperium), iar din secolul al XV-lea "sfântul Imperiu Roman de națiune germană", de la început a fost o instituție hibridă, căruia Pacea westfalică i-a dat o lovitură în plus.

Din punct de vedere politic, rezultatul cel mai real a fost eșecul politicii Habsburgilor (care dețineau coroana Imperiului din 1438). Numărul statelor care alcătuiau Imperiul a fost fixat la 343 (dintre care: 158 laice, 123 ecleziastice și 62 orașe libere, numite și imperiale); în Camera Imperială de Justiție intrau 26 de catolici și 24 protestanți. De asemenea, au mai fost admiși în Consiliul aulic și 6 membri protestanți.

Pacea westfalică stabilea un nou raport de forțe în Europa, bazat pe preponderanța franceză, Imperiul ieșind micșorat teritorial în favoarea adversarilor săi, Franța și Suedia. Franța obținea trei episcopate: Metz, Toul și Verdun; Casa de Austria ocupa Alsacia, iar Suedia – prin ocuparea Pomeraniei Occidentale, a porturilor Bremen, Vreden, a cetății Wismar și a unor insule – devenea cea mai importantă dintre puterile protestante din Germania. Pentru statele germane din Imperiu, situația s-a rezolvat astfel: principele palatin reîntra în posesia Palatinului Inferior, demnitatea electorală și Palatinatul Superior revenind Bavariei (art. IV); electoratul de

Brandenburg obținea arhiepiscopatul de Magdeburg (la moartea episcopului de Saxa) și, imediat, episcopatele Halberstadt, Minden, Camin și Pomerania Orientală (art. XI); ducele de Mecklemburg primea episcopatele Ratzeburg și Schwerin (art. XIII), iar langraful de Hessa și ducele de Braunschweig păstrau abațiile secularizate (art. XIII).

Acestea sunt, în esență, clauzele principale prin care s-a stabilit egalitatea religioasă și politică în Imperiu, consfințindu-se dezintegrarea politică a Germaniei. Este drept că Habsburgii au reușit să-și păstreze – salvându-le de fărâmițare – domeniile ereditare ale Casei de Austria, pe care le vor amplifica ulterior (Ungaria, Transilvania, Banatul, Galiția, Bucovina etc.), din care se va forma viitorul Imperiu austriac.

Pe baza Tratatului de la Westfalia, o dietă specială a fost convocată la Nürnberg (1653) spre a statua noua situație creată și de a face unele reforme. Rezultatele au fost minore, dar structura pe verticală rămânea următoarea: în fruntea Imperiului se afla Împăratul, ales pe viață; în continuare, a fost ales tot un Habsburg, adică Leopold I (1658-1705); ca reprezentanți ai puterii supreme, alături de împărat erau cei 8 prinți electori (din 1692 a apărut și al 9-lea, în persoana celui de Hanovra); împăratul era ales de Consiliul celor 9 prinți electori (Kurfürstentage), care adoptau și capitulațiile electorale, adică îngrădirea puterii sale. Problemele importante ale Imperiului intrau în competența Dietei imperiale (Reichstag). Puterea efectivă o avea Colegiul prinților din cadrul Reichstagului (erau 98, dintre care: 62 laici și 36 ecleziastici), care aproba numirea generalilor și funcționarilor superiori, baterea monedei, perceperea vămilor etc. Colegiul orașelor era format din reprezentanții orașelor imperiale și avea ca scop să-și apere interesele, de poftele hrăpărețe ale nobilimii.

Prin păcile de la Karlowitz, Rastadt (1714) și Passarowitz (1718), Imperiul și-a extins posesiunile ereditare ale Casei de Habsburg (Ungaria, Transilvania, Banatul, Serbia și zone din teri-

toriu Italiei). Astfel, Austria intra în rândul marilor puteri europene, iar după moartea lui Leopold I (1705) și a fiului său Iosif I (1705-1711), împăratul Carol al VI-lea (1711-1740) va fi preocupat de menținerea dinastiei, mai mult decât de unitatea Imperiului, în cazul stingerii liniei bărbătești a Casei de Habsburg.

Prin *Pragmatica Sancțiune*, făcând concesii statelor europene și propriilor săi subordonați, împăratul lasă moștenire toate posesiunile sale austriece fiicei sale, Maria Tereza.

Insuccesele Austriei din deceniul 4 al secolului al XVIII-lea au dăunat mult și împăratului, deoarece, la moartea acestuia (1740), Prusia și principii cei mai importanți ai Imperiului vor ridica armele împotriva propriului suveran. Până la urmă, după lupte care au cuprins o mare parte din statele germane, cât și cele europene, a fost recunoscut împărat Francisc I (1745-1765), soțul Mariei Tereza, care avusese șansa să moară rivalul său, Carol al VII-lea (1745).

Împărații Iosif al II-lea (1765-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792) s-au ocupat mai mult de posesiunile austriece, ultimul amestecându-se și în reprimarea Revoluției franceze, dar intervenția străină a fost stopată la Valmy (1792).

În urma înfrângerii de la Austerlitz (decembrie 1805) a trupelor austriece și prin pacea de la Presburg (1805), Habsburgii pierd numeroase teritorii, în timp ce electorii de Württemberg și Bavaria, aliații lui Napoleon devin regi, își măresc posesiunile – ca și Prusia, care primește Hanovra.

Peste câteva luni, în 1806, Napoleon îl somează pe împăratul Sfântului Imperiu Roman de nație germană, Francisc al II-lea, să renunțe la titlu. Și astfel, dispare de pe arena istoriei acest edificiu hibrid care s-a menținut 844 de ani (962-1806). Francisc al II-lea s-a mulțumit cu posesiunile Casei de Austria, care i-au rămas, și își ia titlatura de împărat al Austriei, sub numele de Francisc I.

• **Austria, de la Pacea westfalică (1648) la Revoluția franceză (1789)*** – o trecere în revistă a teritoriilor Casei de Habsburg

Austria propriu-zisă a fost o feudă a Habsburgilor, ocupând cursul mijlociu al Dunării, cu centrul Viena.

Rudolf de Habsburg (1273-1291), nobil din Zürich, bun diplomat, viteaz și priceput organizator, a extins teritoriile Germaniei de est, înglobând Austria, Stiria, Carintia, Carniolia (1278) – teritorii revendicate și de regii cehi din dinastia Premysl. După stingerea dinastiei Premysl (1306), regele Cehiei, Carol I de Luxemburg, ales și împărat al Germaniei, sub numele de Carol al IV-lea (1347-1378), a făcut din Praga centrul său politic și a inclus Cehia în cadrul Imperiului, aceasta păstrându-și statutul politic de regat aparte.

În 1438, Habsburgii recuperează tronul Imperiului, iar în urma dezastrului trupelor ungaro-cehe, la Mohács (1526), și desființarea Regatului maghiar (1541), la posesiunile ereditare s-au adăugat: Ungaria de Nord-Vest, o parte din Croația și Cehia (Boemia și Moravia).

Arătam într-un capitol anterior că Pacea westfalică a diminuat considerabil rolul împăratului în cadrul statelor germane; totuși, nucleul de bază în jurul Austriei se lărgea (Austria Superioară, Austria Inferioară, Tirolul, Domeniile Suave, Cehia, Silezia, părți din Ungaria, părți din Croația, Stiria, Carintia, Carniolia).

Dacă Tratatul de la Westfalia a izolat Habsburgii austrieci de Imperiu și de Spania, în schimb le-a asigurat o completă libertate de

* Jacques Droz, *Histoire de l'Allemagne*, Paris, 1964; Erich Zöllner, *Histoire de l'Austrie, des origines à nos jours*, 1966; N. Iorga, *Imperialismul austriac și cel rus în dezvoltare paralelă*, București, 1914; Victor Mamstey, *Rise of the Habsburg Empire*, 1526-1815, New York, 1971; Walter Pollark, *Tausend Jahre Österreich*, München, 1975; Alexander Randa, *Österreich Übersee*, München, 1966; N. Iorga, *Originea și dezvoltarea statului austriac*, Iași, 1918.

acțiune în țările dunărene¹. Statul centralizat austriac se formase ca un stat multinațional, în conjunctura luptelor și hărțuierilor permanente cu otomanii și a politicii provocatoare a lui Ludovic al XIV-lea. Habsburgii, într-o serie de situații, erau obligați să menajeze nobilimea croată, cehă, dar, mai ales, cea maghiară, care ar fi putut cocheta cu otomanii și sabota pe imperiali.

Finanțarea deselor și grelelor războaie ale Austriei în această primă jumătate a secolului al XVIII-lea, a favorizat apariția și dezvoltarea mercantilismului în Imperiul Habsburgic. Se realizează astfel conlucrarea între purtătoarea de războaie și obținerea de noi teritorii, care erau exploatate în stil mercantilist, furnizând Habsburgilor importante sume de bani, necesare finanțării armatei și războiului, ca și administrării noilor provincii.

Habsburgii, dându-și seama că nu mai pot exercita controlul eficient asupra statelor germane – deși dețineau titlul de împărat –, își canalizează eforturile atât în întărirea puterii asupra posesiunilor ereditare, cât și în extinderea granițelor spre Est și Sud-Est. Cu ajutorul nobilimii mici și mijlocii, ca și a burgheziei în formare, încep o politică de limitare a autonomiei feudale, a supunerii treptate, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a magnaților maghiari, sloveni și croați. Crește importanța instituțiilor centrale în detrimentul celor locale, se dezvoltă un puternic aparat administrativ, tendința spre o monarhie – tot mai vizibilă – cu caracter absolutist.

Guvernatorii provinciilor (Landeshauptmann), care de multe ori erau apărători ai subiectivismului regional, în secolul al XVIII-lea deveneau tot mai mult dependenți de puterea centrală; ori erau schimbați cu persoane agreeate de cabinetul de la Viena.

Încă pe timpul lui Leopold I (1658-1705), locul Dietelor locale pe stări scade vizibil (Landtag), puterea efectivă pe lângă suveran era

Consiliul de Stat – ca organ consultativ, Cancelaria austriacă a Curții – ca organ executiv și Consiliul Militar.

În politica externă, Habsburgii au fost norocoși, când asediul Vienei (1683) întreprins de otomani a eșuat; în alianță cu Polonia, Veneția și Rusia, au trecut la contraofensivă. Astfel, Austria a dezlănțuit o serie de acțiuni militare ofensive, dublată de o vastă campanie diplomatică pentru obiectivarea proiectelor sale de expansiune teritorială în sud-estul Europei.

Campaniile Austriei împotriva Imperiului Otoman, desfășurate între 1683-1697, s-au soldat cu un succes deplin, materializat prin Tratatul de pace de la Karlowitz (1699). Principalele clauze ale tratatului austro-otoman prevedeau intrarea în stăpânirea Austriei a Ungariei, Transilvaniei și a ținutului Bácsa (art. 1 și 3); sultanul se obliga să distrugă fortificațiile Lugoșului, Caransebeșului, Lipovei, Cenadului (art. 2), pentru siguranța granițelor habsburgice.

Tratatul de la Karlowitz semnifica în mod categoric decăderea puterii otomane și marca răsturnarea raportului de forțe între ei și Habsburgii. Astfel, în stăpânirea austrieilor trece o parte din Slovacia, Ungaria, cu accesul spre Belgrad și provincia românească Transilvania, Casa de Austria ajungând să aibă frontieră comună cu Țara Românească și Moldova.

Războiul de succesiune la tronul Spaniei (1700-1713) a angrenat o serie de state din Europa Apuseană și Centrală, iar prevederile tratatelor de la Utrecht (1713) și Rastadt (1714) au adus Habsburgilor austrieci noi achiziții în Italia (arătate la capitolul respectiv) și Țările de Jos spaniole (în linii mari, Belgia și Luxemburgul). Habsburgii – principalii beneficiari ai tratatelor impuse de coaliția victorioasă împotriva Bourbonilor din Franța și Spania – după pacea de la Rastadt nu mai respectă clauzele Tratatului de pace de la Karlowitz, pornind în 1716 un nou război împotriva

¹ *Histoire de la Hongrie, des origines à nos jours*, par Istvan Barta. Préface de Georges Castellan, Roanne – Budapest, 1974, p. 188.

Imperiului Otoman, iar generalul Eugeniu de Savoia², învingător la Petrovaradin și Timișoara, reușește să ocupe Belgradul (18 septembrie 1717), una dintre cele mai puternice fortificații din Europa.

Tratatul de pace de la Passarowitz (1718) a încununat o nouă victorie a Habsburgilor asupra Imperiului Otoman, breșa deschisă spre sud-estul Europei la Karlowitz luând acum proporții: Banatul Timișoarei, Oltenia³ și partea nordică a Serbiei, cu Belgradul, intrau direct sub dominația Porții. Tratatul era completat cu unul de comerț și navigație, dând posibilitatea Habsburgilor să aibă liberă navigație pe Dunărea inferioară, ieșind la Marea Neagră, iar de acolo la Istanbul, Crimeea, Trapezunt, după necesități. Se facilita chiar negustorilor austrieci posibilitatea unui comerț pe uscat și mare cu Persia.

Încontestabil, monarhia habsburgică devine o mare putere, puternic ancorată în centrul Europei, în peninsulele Apenină și Balcanică, cu ieșire la Atlantic prin Țările de Jos spaniole (acum, austriece), numită de cartografiile timpului Europa Austriacă⁴. Acest stat eterogen, dar subtil condus, întinzându-se de la Canalul Mânecii până în sudul Italiei și din Tirol până în Silezia și Oltenia, va primi două lovituri. Înfrântă într-un nou război cu otomanii (1736-1739), prin pacea de la Belgrad (1739) pierde Oltenia și întreaga provincie a Serbiei. A doua lovitură este legată de "Pragmatica Sancțiune" emisă

de Carol al VI-lea, în aprilie 1713, ce stabilea posibilitatea succesiunii la tronul Austriei și pe linie feminină. Este drept că împăratul a obținut acordul Angliei, Prusiei, Provinciilor Unite, Spaniei, Danemarcei, Franței, făcând compromisuri ori cedând poziții deja câștigate. Totodată, au fost făcute concesii unor provincii proprii: Ungaria, Cehia, Croația etc., fiind presat de timp.

Carol al VI-lea (1711-1740), fin, cultivat, profund catolic, soț și tată ideal, murind-i unicul fiu (1716), dorea sancționarea Pragmaticei pentru fiica sa, arhiducesa Maria-Tereza, născută în 1717.

Maria-Tereza (1740-1780) deși va pierde Silezia, înconjurată de sfetnici buni, în special de von Kaunitz, va câștiga noi teritorii⁵, participând la prima împărțire a Poloniei (1772) și, prin vicleșug, acaparând o nouă provincie românească, Bucovina (1775).

Habsburgii – deținând și demnitatea supremă în Imperiul Romano-German, mai întâi soțul Mariei-Tereza, Francisc I (1745-1765), apoi fiul său Iosif al II-lea (1765-1790) – au favorizat teritoriile Casei de Austria, reorganizând, modernizând și centralizând instituțiile. A fost introdusă o legislație uniformă pentru întregul regat (1753), Kaunitz deținând funcția-cheie de cancelar.

Înființată încă din 1742, Cancelaria aulică și de stat, a fost reorganizat și modernizat Consiliul aulic de război (1746), școlile devin de stat (1749), iar din 1770 întregul învățământ va fi controlat de puterea centrală, separate finanțele de administrație (1760), dat un cod penal – "Constitutio criminalis Theresiana" (1768), abolită tortura (1777)^{*}, reglementat regimul presei, iar cenzura scoasă din atribuțiile clerului (1781), abolită șerbia (1783-1785), secularizate o

² Eugeniu de Savoia (1663-1736), primul comandant de oști austriac și om politic, născut la Paris. Intră în serviciul Împăratului și are rol hotărâtor în bătălia de la Mohács. Luptă pe frontul italian împotriva trupelor franceze, ajunge feldmareșal (1693), obține comanda supremă împotriva otomanilor (1696) și repurtează victoria de la Zenta (1697). Geniul lui militar s-a văzut în câteva bătălii, printre care cele de la Petrovaradin (1716) și Belgrad (1717). Din 1703 va fi președintele Comitetului de Război, iar din 1724, guvernator al Țărilor de Jos-austriece. A construit Palatul Belvedere din Viena.

³ Stăpânirea Olteniei dădea posibilitatea austrieceilor să domine drumul Dunării în aval de Porțile de Fier, iar stăpânirea Serbiei le asigura cheia căilor comerciale din Balcani (Michel Denis, Noël Blayau, *Le XVIIIe siècle*, Paris, 1974, p. 20-21.

⁴ Randa Alexander, *Österreich in Obersee*, Viena-München, 1966, p. 55.

⁵ În ajunul declanșării Revoluției franceze, edificiul habsburgic consta în următoarele provincii: Austria Inferioară (Viena), Carintia (Klagenfurt), Carniolia (Leibach), Gorizia, Austria Superioară (Linz), Tyrol (Innsbruck), Boemia (Praga), Moravia (Brno), Silezia (Breslau), Ungaria (Presburg), Transilvania (Sibiu), Galiția (Lemberg), Bucovina (Cernăuți), Dreisach (Friburg), Țările de Jos (Anvers, Bruxelles), Banat (Timișoara), Lombardia (Milano), Toscana (Florența), Sardinia (Cagliari), Neapole (Neapole), Parma etc.

^{*} Totuși Horia și Cloșca vor fi trași pe roată, deci torturați, în februarie 1785.

parte din domeniile bisericești și desființate peste 400 de mănăstiri și ordine călugărești.

Reformele se încadrau în spiritul absolutismului luminat, practicat de Maria Tereza și Iosif al II-lea.

Istoricul austriac Erich Zöllner arată, pe bună dreptate, că Maria Tereza a fost nevoită să reorganizeze întregul sistem administrativ al țării, învățând din înfrângerile militare și dându-și seama de superioritatea sistemului centralizat prusacian. Iar acest aparat administrativ a fost osatura solidă pe care s-a bazat Imperiul Habsburgic, până la furtuna dezlănțuită de Revoluția din 1848, iar în noile provincii anexate, precum erau Galiția și Bucovina, a funcționat o organizare modernă pentru acel timp⁶. Același istoric afirmă totuși că o serie de acțiuni ale lui Iosif al II-lea au fost spectaculoase, dar au nemulțumit profund biserica, Țările de Jos și pe unguri, încât fratele său mai mic (Leopold, mare duce de Toscana) a fost nevoit să facă față, în 1790, unei succesiuni compromise⁷.

Suntem numai în parte de acord cu afirmațiile lui Zöllner, deoarece ungurii au fost nemulțumiți de faptul că le-au fost limitate privilegiile, iar suveranul de la Viena și-a aplecat urechea la păsările românilor transilvăneni.

Dorim să ridicăm o problemă. De ce Austria, cu ieșire la Marea Mediterană prin Adriatică – Triest și Fiume (Rjeka) (porto-franco), iar prin Ostende (Belgia) la Oceanul Atlantic – nu a devenit o mare putere maritimă și colonială, ca restul statelor europene la care ne-am referit în lucrarea noastră?

În jurul anului 1780, suprafața statului austriac era de circa 600.000 km², o armată bine echipată, cu efective de până la 300.000 militari și 12 nave de cursă lungă pentru comerțul oceanic (în 1763), toate acestea obligau la o politică de anvergură în afara continentului. Încă din 1667 a luat ființă prima Companie comercială cu Orientul (în

sensul Imperiului Otoman), care exporta produse de fier, țesături și importa lână și vite, mai ales pentru aprovizionarea Vienei. În 1719, a luat ființă a doua Companie comercială cu Orientul, Belgradul jucând rolul unei importante piețe de schimb. Această companie urmărea o intensificare a comerțului cu Istanbulul, cu Iranul, dar și în Mediterana – cu Spania, Portugalia și zona Magrebului (Alger, Maroc, Tunisia – aflate sub jurisdicție otomană), din nordul Africii.

Triestul și Fiume capătă statut de porto-franco, erau folosite activ Livorno și porturile din sudul Italiei. Exportul austriac prin Hamburg, Stettin și Danzig, confruntat cu dificultăți de transport, prin tranzit se prefera canalizarea mărfurilor prin Triest și Fiume, deși venețienii boicotau acest comerț. Carol al VI-lea a favorizat crearea Companiei comerciale de la Ostende (1722), din ale cărei profituri să acopere în primul rând costul staționării armatei și acoperirea plăților administrației din Țările de Jos. Măsura va atrage imediat mânia Olandei și Angliei, văzând apariția unui nou stat rival, concurent la bogățiile din celelalte continente. Prin intermediul acestei companii comerciale, se fac primele încercări de expansiune colonială a Austriei⁸.

Ținta a fost Asia, socotită mai accesibilă, în sensul că riposta Angliei și Olandei ar fi fost mai palidă.

Marinari și negustori flamanzi, irlandezi, scoțieni, francezi, germani formau echipajele, făcându-se uz de principiul liberului schimb, propagat de Anglia și Olanda. Folosind o avangardă iezuită, au luat ființă primele baze pe teritoriul Chinei, în zona Cantonului. De asemenea, va lua ființă o colonie și pe teritoriul Indiei, la Sadatpatuam – sud de Madras. Se făcea comerț cu ceai, mirodenii, mătăsuri și porțelanuri. În scurt timp, pe teritoriul Indiei au mai luat ființă câteva

⁶ Nu trebuie uitat faptul că, în timpul războiului pentru succesiunea spaniolă din 1700-1713, Carol al VI-lea a deținut câțiva ani coroana Spaniei, sub numele de Carol al III-lea, iar ca împărat al Imperiului Romano-German (din 1711), s-a înconjurat de o serie de sfetnici spanioli, care îl îndemneau la crearea unui imperiu colonial în America, după exemplul Spaniei și Portugaliai.

⁶ E. Zöllner, *Histoire de l'Autriche, des origines à nos jours*, Paris, 1966, p. 294.

⁷ *Ibidem*, p. 301.

factorii habsburgice, iar cele 8 fregate cărau mărfuri spre depozitele de la Ostende, care deveneau neîncăpătoare.

Noile factorii austriece, ca și navele acestora, erau supuse în permanență șicanelor și atacurilor din partea vaselor engleze și olandeze, drapelul austriac nefiind tolerat pe oceanele lumii. Cele două puteri rivale au condiționat recunoașterea Pragmaticii Sancțiuni în funcție de lichidarea Companiei⁹ și a factoriilor austriece.

• **Cehia – de la Pacea westfalică (1648) până la absolutismul habsburgic. O trecere în revistă a evenimentelor istorice**

În Evul Mediu, teritoriul pe care se află Cehia și Slovacia de astăzi era împărțit în trei provincii mari: Cehia (Boemia), Moravia și Slovacia, care au avut o istorie zbuciumată.

Ca o caracteristică a Cehiei, în secolele XIII-XV are loc o intensă dezvoltare urbană, stimulată de meșteșugarii, comerț și de exploatarea minelor, îndeosebi de argint. După stingerea dinastiei Premysl (1306), în Cehia s-a instaurat dinastia germană Luxemburg, al cărei rege, Carol I (1346-1378) a fost ales și împărat al Imperiului Romano-German, sub numele de Carol al IV-lea (1347-1378). Noul împărat, ceh după mamă, a mutat capitala Imperiului la Praga, a înfrumusețat orașul (numeroase edificii, vestitul pod de peste Vltava, Universitatea – 1348); în schimb, Cehia a fost inclusă în cadrul Imperiului, păstrându-și, e drept, statutul politic de regat aparte. Ferdinand I (1526-1564) – care încorporase la posesiunile sale

Ungaria de Nord și de Nord-Vest, ca și o parte din Slovacia – este ales rege al Cehiei (Boemia și Moravia). De acum înainte, coroana Boemiei, inclusă în teritoriile de baștină ale Casei de Austria, căreia îi revine un vot (principe-elect) în alegerea împăratului, joacă un rol tot mai important în viața politică.

Nu întâmplător, împăratul Rudolf al II-lea (1583-1611) a ales Praga ca reședință permanentă a Imperiului, cu toate organele centrale de administrație și sediul corpului diplomatic. De altfel, se știe că Mihai Viteazul a stat la Praga, când necesitățile l-au obligat să-l solicite pe împărat. Rudolf al II-lea îi simpatiza pe cehi, acordându-le libertate religioasă (1609), adică drepturi egale bisericii protestante cu cea catolică și largă autonomie în administrație și în justiție, Dieta cehă având rol de decizie. După moartea lui Rudolf al II-lea (1612), fratele său Matei, care devine împărat, cât și nepotul acestuia, arhiducele Ferdinand de Stiria, încearcă să limiteze puterea Dietei cehi, demonstrativ, închid și demolează două biserici protestante (1617).

În fața acestei situații, Cehia se revoltă, iar doi consilieri imperiali catolici, cehi de origine, Wilhelm Slavata și Gheorghe Martinic sunt aruncați pe fereastra castelului Hradcany, incident cunoscut sub numele de "defenstrarea de la Praga". Revolta s-a transformat într-un război între protestanți și catolici din Imperiu, locul de înfruntare fiind inițial Cehia.

De altfel, începutul insurecției antihabsburgice în Boemia este și prima fază a războiului de 30 de ani. Răsculații și-au ales un guvern provizoriu, alcătuit din 30 de directori în frunte cu Wencelas Ruppá, luând măsuri energice de expulzare a iezuiților și de înarmare generală a poporului.

În iunie 1619, cehii, conduși de contele Thurn, au străbătut Moravia ajungând până sub zidurile Vienei, fiind apoi nevoiți să se retragă. Ciocnirea decisivă a avut loc la Muntele Alb (Bílá Hora), în noiembrie 1620, și s-a terminat cu o grea înfrângere pentru cehi. În iunie 1621, 27 dintre capii răsculaților, nobili și orașeni, au fost

⁹ În câțiva ani, Compania a ajuns la un beneficiu de 12 milioane gulzi (Randa Alexander), *op. cit.* p. 55-60.

^{*} Kamil Krofta, *Histoire de la Tchécoslovaquie*, Bruxelles, 1934; Václav Husa, *Ceskoslovenské Dějiny*, Praga, 1963; Jaroslav Prokes, *Histoire de la Tchécoslovaquie*, Praga, 1927; Václav Novák, *Scurtă istorie a Republicii Socialiste Cehoslovace*, Praga, 1982; Nicolae Nicoară, *Republica Socialistă Cehoslovacă*, București, 1976; Fr. Kavka, *Petite histoire de la Tchécoslovaquie*, Praga, 1969.

decapitați în Piața Orașului Vechi din Praga. O comisie specială a confiscat bunurile participanților la războiul antihabsburgic, Cehia a fost transformată într-o provincie a Imperiului (privilegiile "Scrisorii de Majestate", anulate), iar catolicismul - decretat singura religie legală. Ferdinand, stabilit la Praga, a dezlănțuit o aprigă represiune, 728 de nobili fiind despuiați de bunuri, 30.000 familii silit să părăsească țara, iar clasa feudalilor s-a completat, într-o mare măsură cu elemente străine, mai ales germane, italiene și spaniole, limba germana fiind impusă ca limbă oficială, alături de cea cehă.

Universitatea din Praga (cea mai veche din Europa Centrală), centrul opoziției împotriva bisericii catolice, a fost epurată de profesorii cei mai talentați - a fost exilat și vestitul pedagog Jan Amos Komensky (Comenius), fondatorul pedagogiei moderne și mulți alții. Această ilustră instituție de învățământ superior a fost dată pe mâna iezuiților.

Meșteșugurile și comerțul au fost, de asemenea, lovite în prima jumătate a secolului al XVII-lea, din cauza războiului, a rechizițiilor militare, a devalorizării banilor, a scăderii extragerii argintului.

După alungarea meseriașilor cehi care nu doriseră să treacă la catolicism, în Cehia, apar tot mai mulți negustori străini, pe primele locuri situându-se germanii și evreii. Astfel, breslele includ în rândurile lor tot mai mulți străini, concomitent fiind puse sub controlul unor funcționari numiți de puterea regală. Autonomia orașenească a fost desființată, drepturile orașelor în Dietă reduse la maximum, cărțile cehe distruse, țara supusă unui puternic proces de germanizare. Țărănimea, populația majoritară a Cehiei și-a păstrat nealterată limba, obiceiurile, tradițiile transmise din generație în generație, prin cântece, legende, în general prin întregul folclor (cu ocazia nunților, botezurilor, a înmormântărilor, a diferitelor șezători).

Țărănimea cehă este crunt exploatată de către feudali (dintre care mulți sunt acum germani) și de către biserica catolică. În disperare de cauză, țărănimea s-a răsculat de nenumărate ori (1625, 1652, 1668, 1673), mai ales în 1680, când flăcările răzmeriței au cuprins aproape jumătate din Cehia și au durat jumătate de an. Pentru

a frâna setea cât mai mare de profituri, însuși împăratul Leopold I a intervenit, dând o patentă în 1680 care limita claca la maximum 3 zile pe săptămână.

Dintre toți Habsburgii care au ocupat tronul Cehiei, după dezastrul din 1620 și până la mijlocul secolului al XVIII-lea, Ferdinand al II-lea (1620-1637), Ferdinand al III-lea (1637-1657), Leopold I (1657-1705), Iosif I (1705-1711), Carol al VI-lea (1711-1740), toți au ținut să fie încoronăți cu tot fastul ca suverani și ai Cehiei, în afară de Iosif I - din cauza scurtei sale domnii.

În orice caz, după dezastrul pricinuit de război, de foametea din anii de secetă, de diferitele boli - mai ales de ciumă, care a făcut multe victime - cehii, oameni modești, sobri, muncitori, au început să-și refacă satele și orașele, să extragă cât mai multe minerale din adâncurile pământului, își fac apariția tot mai multe manufacturi. Curând Cehia va deveni o provincie înfloritoare a Habsburgilor, unde va avea lor o revigorare economică în 1680, iar postavurile, pânzeturile, țesăturile de bumbac, ceramica, hârtia, sticla au căutare nu numai pe piața internă, dar și pe cea externă.

Avântul Cehiei, nu numai economic, dar și cultural, se va manifesta îndeosebi în timpul absolutismului luminat, adică a perioadei de domnie a Mariei Tereza (1740-1780) și a lui Iosif al II-lea (1780-1790). Habsburgii, pierzând Silezia - cu profil industrial dezvoltat - și Glatzul (invadat de către Prusia în 1740), au stimulat industria, cu precădere în Cehia. În curând, Cehia va deveni provincia cea mai industrializată a posesiunilor Casei de Austria, formându-se cu această ocazie o burghezie națională cehă. Iar Edictul de toleranță din 1781 a pus capăt dominației bisericii romano-catolice, fiind recunoscute ca legale și celelalte religii.

Din păcate, aceste reforme au fost umbrite de un centralism excesiv de rigid, dirijat de Viena, ca și de introducerea limbii germane, ca unica limbă oficială în stat. Totuși, trecuseră vremurile prigoanei religioase și politice, tot mai mulți cehi fiind angrenați în activități multiple. Începe să se impună un curent tot mai puternic de renaștere națională, de reînviere a limbii cehe, a conștiinței valorilor, a trecutului glorios din zona Europei Centrale. A crescut interesul

pentru istoria și filologia cehă. Oamenii remarcabili încep să-și scrie operele. Istoricul G. Dobner este unul dintre fondatorii medievisticii, urmat la începutul secolului al XIX-lea de o pleiadă de tineri, dintre care s-a detașat Frantisek Palacky. În domeniul filologiei J. Dobrovsky, considerat pe bună dreptate fondatorul slavisticii, a scris opere remarcabile în latină, germană și cehă. În 1792, pe lângă Universitatea din Praga a luat ființă o catedră de limbă și literatură cehă, iar prin strădania editorului Kramerius până la sfârșitul secolului al XVIII-lea au fost editate circa 1.000 de cărți în limba cehă.

Din păcate, succesorul lui Iosif al II-lea, fratele său, Leopold (1790-1792), a anulat o parte din reforme, speriat și de Revoluția franceză care se declanșase atât de violent.

Francisc al II-lea (1792-1835), cel pe care Napoleon I îl va obliga să renunțe la titlul de împărat al Imperiului Romano-German (1806), își ia încă din 1804 titlul de împărat al Austriei – oficial, titulatura fiind “rege al Boemiei, al Ungariei și arhiduce al Austriei”.

• Croația – în cadrul Imperiului Habsburgic în secolele XVII-XVIII

Între Mohács (1526) și Karlowitz (1699). Clase și categorii sociale. Paza graniței. Dezvoltarea economică. Comerțul. Croația și Slavonia, între Karlowitz (1699) și urcarea pe tron a lui Leopold al II-lea (1790). Reformele pe timpul Mariei Tereza și a lui Iosif al II-lea. Politica de centralizare și germanizare a Vienei. Divergențele cu nobilimea maghiară.

Din secolul al XII-lea, regatul croat a fost nevoit să accepte tutela maghiară, care se concretiza prin uniunea dinastică și păstrarea vechilor instituții de stat. Totuși, până în 1526, statul ungar a încălcat o serie de prevederi, nobilimea maghiară devenind posesoarea unor întinse domenii feudale.

În urma bătăliei de la Mohács (1526) a urmat transformarea unei mari părți a Ungariei în pašalic turcesc (1541), otomanii ocupând

o parte din Slavonia și întregul Banat (1552). În 1556, otomanii au luat cu asalt puternica cetate Sighet, apărată atunci de fostul ban al Croației, Slavoniei și Dalmației, Nikola Zrinski¹⁰, luptă în care au pierit însă 20.000 de ieniceri și însuși Soliman Magnificul, care de mai multă vreme era grav bolnav.

Prin dispariția statului ungar s-au creat condiții pentru formarea unui puternic stat habsburgic în zona Dunării centrale, care să contracareze pe otomani. În această conjunctură, după lungi tratative, nobilimea croată îl alege ca rege pe Ferdinand I. Saborul croat, întrunit la 1 ianuarie 1527 la Cetin-grad, a primit promisiuni solemne din partea noului lor rege că le va respecta vechile drepturi și privilegii.

O rudă a împăratului Rudolf al II-lea, arhiducele Carol, ocupându-se cu paza graniței croate, a ridicat la sud-vest de Zagreb un nou oraș, Karlovač, care va deveni centrul militar al zonei (1579).

Viața socială a fost influențată de două fenomene: pericolul otoman permanent și începutul dezvoltării capitalismului, în centrul Europei pătrunzând capitalul străin, mai ales cel german în sectorul mineritului, al metalurgiei și al comerțului exterior.

Croația, Slovenia și Slavonia se găseau între Europa Centrală și Italia, jucând un rol important de tranzit. Exportau produse agrare (în special grâu), vite, iar zonele periferice -, diferite metale și minereuri. Importau stoffe, pânzeturi, produse coloniale și de lux. În orașele regale se dezvoltă un patriciat puțin numeros, dar care deține puterea economică și, parțial, politică – pe aceasta din urmă împărțind-o cu nobilimea croată.

O serie de magnai, în frunte cu familiile Zrinyi și Frangepan, în alianță cu ungurii, au dorit să elibereze Croația și Ungaria de sub stăpânirea habsburgică, dar au sfârșit pe eșafod (1671).

¹⁰ I. Bozić, S. Ćirković, M. Ekmecić, VI. Dedijer, *Istoriya Jgoslaviye*, Beograd, 1973, p. 117

Profitând se succesele repurtate împotriva otomanilor, Leopold I a abrogat cel mai important drept al nobilimii feudale croate, dreptul de a-și alege regele. În Dieta de la Pressburg (Bratislava, Pojon), din 1688, el l-a proclamat pe fiul său moștenitorul tronului și, implicit, al coroanei croate. Obligat de conducerea centrală, Saborul croat, - încă din 1609 -, a recunoscut biserica catolică ca singura biserică existentă oficial pe teritoriul Croației și Sloveniei.

În timpul războiului dintre otomani și habsburgi (1683-1699), o serie de teritorii croate eliberate de la turci în loc să fie cedate administrativ Saborului și Dietei din Zagreb, au fost subordonate direct administrației austriece. Iar beneficiile porturilor Rijeka, Senja, Sibenik, Split intrau în buzunarele Departamentului finanțelor de la Viena.

Nobilimea croată, folosind contradicția dintre Curtea veneză și aristocrația maghiară, în cadrul Saborului de la Zagreb, din 1721, recunoaște Pragmatica Sancțiune, înaintea celorlalte provincii ale monarhiei. Subliniind independența politică și juridică ca și egalitatea Croației cu Ungaria, Boemia, Principatul Transilvaniei etc., ea voia să obțină o nouă asigurare a vechilor sale libertăți. A obținut și o parte din Slavonia (dintre Drava și Sava) - teritoriu care a fost supus direct administrației austriece, după 1699.

Secolul al XVIII-lea și-a pus puternic amprenta pe făgașul capitalismului din Croația și Slovenia. A fost îmbunătățită situația țărănimii, au fost redat agriculturii noi terenuri, s-au introdus noi culturi (în special porumbul și cartoful) au fost modernizate satele. Au fost desființate toate vămile interne, cu excepția celei dintre Austria și Ungaria, a fost efectuată o nouă reformă monetară (1759), au apărut orașe și au fost aduși noi coloniști (în special germani, dar și francezi, spanioli, italieni, cehi).

După includerea Banatului (1718) în Imperiul Habsburgic, s-a creat o fâșie, un brâu de colonii militare, pornind de la Marea Adriatică, trecând prin teritoriul Croației și ajungând până la est de Orșova și Caransebeș. De obicei, pe teritoriul graniței militare ofițeri

superiori erau germani și primeau leaful întreagă, în timp ce ofițeri inferiori și celelalte grade erau croați, sârbi, români, maghiari și primeau numai jumătate din leaful, având obligații și în agricultură.

În ciuda unor reforme cu caracter pozitiv, luate de către Maria Tereza și Iosif al II-lea, puterea centrală limita tot mai mult atribuțiile Saborului croat (prin decretul imperial din 1779), ca să subordoneze administrativ Croația, Ungariei. A fost extinsă și modernizată rețeaua de școli, a fost înființată Academia Regală Croată (din care mai târziu se va desprinde Universitatea din Zagreb), dar, din 1784, limba germană a fost declarată limbă oficială.

Când Iosif al II-lea, nevoit să facă concesiuni nobilimii maghiare, a hotărât să unească conducerea Croației și Ungariei într-un singur departament, în cadrul Cancelariei ungare de la Viena, nemulțumirea a fost atât de mare, încât urmașul său Leopold al II-lea (1790-1792) a fost nevoit să renunțe la proiect.

*
* * *

Dezastrul de la Mohács și dispariția Regatului maghiar au provocat mutații spectaculoase în această zonă a Europei*. "Beglerbergul ce rezidă la Buda este, de fapt, adevăratul succesor al Arpadienilor și Angevinilor. Folosind în corespondența sa în parte maghiara, trimițând porunci tuturor vasalilor sultanului ce trăiesc în vecinătatea sa, dispunând de o întreagă ierarhie de comandanți de cetăți și folosind pe frontiere vag delimitate și în veșnică transformare, elemente anarhice aproape, cărora, dinspre creștini, se caută a li se opune bande libere, ca cele ale haiducilor și martalogilor, pentru care

* *Histoire de la Hongrie* (sub. red. lui Ervin Pámlény), Roanne - Budapesta, 1974; L. Léger, *Histoire de l'Autriche - Hongrie (depuis les origines jusqu'à 1918)*, Paris, 1920; E. Zöllner, *Histoire de l'Autriche, des origines à nos jours*, Paris, 1966.

nimeni nu înțelege să poartă vreo responsabilitate, el acționează ca un stăpân al acestei Transdanubii ce s-a constituit”¹¹.

Încorporarea teritoriilor maghiare într-un pașalâc s-a răsfrânt negativ din punct de vedere social-economic asupra evoluției ulterioare, față de alte regiuni ale Europei, ca Boemia, Silezia, Austria, Veneția etc. angrenate într-un schimb activ cu vestul continentului. Majoritatea marilor orașe, ca Buda, Pesta, Szekesfehervár, Esztergom, Szeged ocupate de otomani, devin colonii militare, cu un trafic comercial și meșteșugăresc modest, mai ales că majoritatea autohtonilor s-a refugiat pe teritoriile habsburgice. Se face în schimb trafic cu cereale, vite și vin. Pământurile au trecut în proprietatea sultanului, a bisericii musulmane (*vacufuri*) și în mod special în folosința spahiilor, ca proprietate condiționată.

“Domenia a fost în esență o ocupație militară”¹². Țăranii iobagi cultivau mai departe pământurile, iar contactele se reduceau la vizita perceptorului turc, a cadifului și a comandantului militar care să constate că totul e în regulă. Spahii, care erau militari prin excelență, nu se amestecau în problemele de tehnică agricolă; erau interesați să aibă cât mai multe produse, căci stabilitatea era ceva relativ pentru ei.

Otomanii n-au încercat să-și impună nici limba, nici civilizația și nici religia (cum au fost convertirile în masă din Bosnia ori din Albania) arătându-se toleranți. Au fost și cazuri sporadice de trecere la islamism, mai mult la cerere, pentru obținerea de bunuri materiale ori de funcții. Este drept că în orașele mari, ca Buda, Esztergom, Pécs, majoritatea bisericilor au fost transformate în geamii, iar splendidele palate ale lui Matei Corvin, de la Buda și Viségrad au devenit o paragină, ocupanții limitându-se la construcții de fortificații și la băi publice. Otomanii n-au pus piedici supușilor din pașalâcul Buda, în contactul acestora cu Principatul Transilvaniei, cu Imperiul Habsburgic ori cu alte zone ale Europei.

Regiunile din nord și nord-est au revenit Casei de Austria, sub denumirea de “Regatul Ungariei”, din cadrul Imperiului Habsburgic. Linia de fortărețe -, care pleca de la Marea Adriatică, traversa o parte din Croația, prin nordul lacului Balaton, curbura Dunării și până în munții Slovaciei -, a stabilitizat mult timp frontiera.

După încercarea nereușită a marelui vizir Kara Mustafa de a lua cu asalt Viena (1683), armatele conduse de Carol de Lorena, apoi de prințul Eugeniu de Savoia, reiau Buda în 1686, iar pacea se încheie la Karlowitz, în 1699, înfrângerea de la Zena (1697) fiind hotărâtoare.

Habsburgii profită de acest război, desfășurat pe un interval de 16 ani, ca să instaurare în Ungaria un regim absolutist. Încă din 1687 au convocat o Dietă în acest scop care, sub presiunea armatei austriece, votează urcarea pe tronul Ungariei a Casei de Austria (dinastia Habsburg) și abolirea Bulei de Aur (1222) care permitea nobilimii, legal, să contracareze unele acțiuni ale regelui, care le-ar fi lezat drepturile. Juridic vorbind, Ungaria era integrată în sistemul ereditar al Habsburgilor. De altfel, susține istoriografia maghiară, atât timp cât trupele imperiale staționau pe teritoriul Ungariei, orice autonomie feudală era practic iluzorie¹³.

Deși Dieta de la Pressburg (Bratislava, 1687) recunoaște Ungaria ca monarhie ereditară a Habsburgilor, Francisc Rakoczy se răscoală împotriva acestora (1703), antrenând în mișcare slovaci, croați, ruteni, sârbi și români. Deși subvenționat de Franța și sprijinit de otomani, Rakoczy este nevoit să fugă în Polonia (1708), iar unul din ajutoarele sale, nobilul Sandor Karolyi, semnează Tratatul de la Satu Mare (1711), recunoscând dominația habsburgică, în schimbul amnistiei generale și a unor libertăți pentru clasele privilegiate.

Revenind la Carol al VI-lea, care în Ungaria a domnit sub numele de Carol al III-lea (1711-1740), în schimbul recunoașterii Pragmaticii Sancțiuni, acordă: convocarea Dietei naționale, cel mai

¹¹ N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, p. 240.

¹² *Histoire de la Hongrie, des origines à nos jours* (sub. red. lui Ervin Pámlény), Roanne-Budapest, 1974, p. 197.

¹³ *Histoire de la Hongrie, des origines à nos jours* (sub. red. lui Ervin Pámlény), Roanne-Budapest, 1974, p. 197.

rar la 3 ani, să vină ori de câte ori este nevoie, personal, în Ungaria, spre a rezolva plângerile, cedarea portului Fiume (Rijeka), cu regim de porto-franco, și avantaje prin organizarea frontierei militare. Un Consiliu prezidat de Palatin trebuia să rezolve problemele majore curente. Carol, pe lângă recunoașterea fiicei sale, Maria Tereza, ca regină de către unguri, dorea ca aceștia să-l accepte pe ginerele său, Francisc de Lorena, să se ocupe de problemele maghiare.

După moartea palatinului Pálffy (1732) nu a mai fost numit un nou titular în această demnitate maghiară – locul era girat de Francisc de Lorena cu titlul de locotenent regal. Dacă Francisc de Lorena ar fi devenit împărat (ceea ce s-a și întâmplat), fiind asociat direct la tronul Ungariei, aceasta risca să devină o simplă provincie, o anexă în cadrul statelor Sfântului Imperiu Roman de nație germană.

Dacă coroana Sfântului Ștefan era pusă pe capul Mariei Tereza, individualitatea istorică a Ungariei avea șanse să se perpetueze. Punându-i-se coroana Sfântului Ștefan (singura femeie din istoria Ungariei care s-a bucurat de acest privilegiu), Maria Tereza numea un ungur ca locotenent regal, recunoștea toate privilegiile nobilimii, cu excepția art. 31 din Bula de Aur – dreptul de insurecție.

În urma expluzării otomanilor, guvernul imperial a constituit **Neoquistica commissio**, care să regleze proprietatea fiuciară, adică, repunerea în drepturi a familiilor foștilor proprietari înainte de 1541. Cum majoritatea familiilor pierduseră hâtiile de proprietate, o mare parte din domenii au intrat în mâinile aristocrației vieneze (Eugeniu de Savoia, Heissler, Starhemberg ș.a.), ori a funcționarilor imperiali. Dacă feudații maghiari erau ostili dezvoltării orașelor, Viena a impulsionat întărirea burgheziei, sprijinind statutul de privilegii al orașelor Buda, Pesta, Esztergom, Székesfehérvár, Szeged, Debrecin (din 1693), Győr (1743).

Alături de negustorii băștinași, încă din secolul al XVII-lea pătrund sârbi, armeni, evrei, aromâni, greci, turci, care, în calitate de supuși ai sultanului, făceau comerț activ pe ruta Belgrad-Buda-Viena.

Nobilimea forma circa 5% din populație, majoritatea era protestantă, vârfurile aparținând familiilor Esterházy, Batthyány, Pálffy, Nádasdy, Csáky, Erdődy, Koháry, Széchenyi, Forgách, Zichy.

Până la mijlocul secolului al XVIII-lea, aristocrația maghiară a înființat o serie de manufacturi de postavuri, faianță, sticlărie, prelucrarea fierului, săpunuri etc.

Ungaria, care în esență rămăsese o țară agrară, era nemulțumită de provinciile care evoluau rapid industrial, iar în urma pierderii Sileziei, provincia cea mai evoluată (1748), Viena s-a axat pe industrializarea Cehiei – mărind și mai mult antagonismul cu maghiarii.

Pe la 1770, 87% din exportul maghiar era îndreptat spre Austria, iar 85% din produsele importate tot din Austria veneau.

În orice caz, dependența economică a Ungariei, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea atinsese gradul când guvernul de la Viena își putea permite, sfidând opoziția nobilimii maghiare, să aplice metodele moderne ale absolutismului luminat. **Staatrat**-ul (Consiliul de Stat), organ central guvernamental, al cărui creier era prințul Kaunitz, începuse să ia măsuri împotriva nobilimii maghiare, în sensul diminuirii, iar apoi a abrogării imunității fiscale.

Este drept că în politica centralizării Imperiului Habsburgic, Maria Tereza (1740-1780) i-a favorizat pe maghiari, comparativ cu alte popoare, neuitând sprijinul acordat de aceștia în 1740, când Frideric al II-lea a invadat Silezia. Istoriografia maghiară consideră că aceste favoruri erau minore (vizite frecvente, acordarea de domenii, organizarea unei gărzii maghiare etc.) față de aspirațiile unui popor care deținuse poziții-cheie în centrul Europei, până la 1526.

Nobilii unguri încep să frecventeze tot mai des Viena, adică palatele Schönbrunn și Luxemburg, vin în contact cu aristocrația austriacă și cehă, iar sub influența discretă și delicată a împărătesei renunță treptat la costumele naționale, la obiceiuri, contractează căsătorii cu nemaghiare, primesc titluri de conți și baroni; practic se încadrează în atmosfera și cultura germană.

Acest sistem de seducție a dus la germanizarea unei părți a marilor magnați maghiari; în schimb, mica nobilime a rămas incoruptibilă pe poziții, încercând să se afirme tot mai puternic în cadrul dietelor locale.

Mai mult, succesorul Mariei Tereza – fiul acesteia, Iosif al II-lea (1780-1790), pentru a limita autonomia maghiară, nu s-a încoronat ca rege al Ungariei, refuzând să convoace Dieta maghiară; prin publicarea Edictului de toleranță a admis ocuparea de funcții de stat de către protestanți și catolici, iar prin desființarea șerbiei (1785) și-a atras simpatia țărănimii, mai ales a celei române.

Toate aceste reforme, plus abolirea autonomiei comitatelor, introducerea administrației centralizate, recensământul proprietăților agrare, ca și a celorlalte bunuri și a populației (1785-1787), introducerea unui impozit plătit de nobili, ca și obligativitatea limbii germane, în locul celei latine, iritau tot mai mult vârfurile nobilimii maghiare.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, curentul liberal – sub influența universităților germane și a unor opere apărute mai ales în Franța – cuprinde păturile intelectuale laice și ecleziastice. Universitatea din Nagyszombat (transferată ulterior la Buda, apoi la Pesta) predă cursuri de fizică și chimie, la nivel european. În 1782, Universității i se adaugă o facultate de inginerie, iar János Molnár predă fizică, în maghiară.

În secolele XVII-XVIII apar tot mai multe cărți în maghiară – parțial, traduceri din latină.

Civilizația barocă își pune amprenta tot mai pregnant în Ungaria, unde satele și micile burguri cu aspect dezolant se măresc, se înfrumusețează, apar castele, catedrale și palate fastuoase, cu interioare decorate de artiști străini și autohtoni. Se impun tot mai mult operele arhitectului Hildebrandt, frescele lui Maulbertsch, statuile lui Donner – toți de origine austriacă – ca și talentul portretist de

origine maghiară Adam Mányoki care, silit de împrejurări, a fost nevoit să se stabilească la Dresda, devenind pictorul Curții¹⁴.

• Transilvania în secolele XVII-XVIII – până la “Supplex Libellus Valachorum” (1791)*

O trecere în revistă a istoriei Transilvaniei, de la “Catastrofa maghiară” (Mohács, 1526), separarea Voievodatului Transilvaniei și crearea unui principat autonom sub suzeranitate autonomă, până la “Diploma Leopoldină” (1691). Dezvoltarea social-economică și politică a Principatului Transilvaniei și “Marelui Principat” (din 1765) în cadrul Imperiului Habsburgic.

Transilvania – parte integrantă și esențială a pământului și poporului român – își va păstra nealterate majoritatea instituțiilor și autonomia în cadrul Voievodatului.

Cucerirea Transilvaniei de către regii arpadieni a întâmpinat împotrivirea dărză a populației, care și-a apărut cu abnegație vechile instituții. În ciuda așezărilor seculilor, a colonizării cavalerilor teutoni, a sașilor, a maghiarilor, a “colaborării” unor feudali băstinași. Transilvania avea în 1526 o populație majoritar-românească, care întreținea relații strânse cu Valahia și Moldova.

În orice caz, după bătălia de la Mohács (1526), Transilvania se separă complet de Ungaria și se constituie într-un Principat deosebit, recunoscând suzeranitatea otomană și având o situație similară cu Țara Românească și Moldova. Principele Transilvaniei hotărâ în probleme de politică externă (dar fără să facă o politică ostilă Porții) și era liber să-și aleagă colaboratorii dintre marii feudali. Aceștia alcătuiau Sfatul (*Consilium*) principelui.

¹⁴ *Histoire de la Hongrie*, op. cit., p. 218-219.

* C.C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967.

Problemele majore erau trecute prin Dieta Transilvaniei, compusă din reprezentanții celor trei „națiuni” – adică ai nobilimii și fruntașilor secui și sași, din reprezentanții celor patru religii oficiale (catolică, luterană, calvină, unitariană) și unde, din păcate, doleanțele populației majoritare românești erau luate prea puțin în seamă.

Reforma luterană, propovăduită de Honterius, a dus la publicarea de cărți și în limba română (Catheismul luteran, Sibiu, 1544; cel de la Brașov, 1559 etc.) și, de aici, la folosirea românei în biserică, „...ceea ce va avea - afirmă Nicolae Iorga – cea mai mare însemnătate în dezvoltarea ulterioară a națiunii”¹⁵

Dar momentul cel mai impunător pentru români va fi intrarea lui Mihai Viteazul, biruitor, în Alba Iulia, și unirea celor trei țări românești sub același sceptru (1600).

În timpul Războiului de 30 de ani (1618-1648), principii Transilvaniei vor lua parte activă la război, alături de puterile protestante și de Franța, împotriva Habsburgilor austrieci, spre a-și consolida statutul aproape independent și poziția internațională a Principatului, dar și pentru preîntâmpinarea eventualelor agresiuni din partea Austriei.

Înfrântă în Germania și oprită de acum înainte să-și recapete autoritatea în Imperiu, Casa de Austria își canalizează aproape întreaga energie în expansiunea spre sud-estul Europei, favorizată de gestul necugetat al Imperiului Otoman, deja în decădere, de a lua cu asalt Viena (1683). Astfel, în statutul politic al Transilvaniei are loc o nouă mutație, nevoită să accepte stăpânirea Împărăției austriece.

În 1688, Transilvania și așa-numitul „Partium” (regiunile din nord-vestul României de astăzi – comitatele Zarand, Crasna, Chioarul (Cetatea de Piatră, Solnoc) – trec deci de sub suzeranitatea Porții sub administrație habsburgică, lucru consfințit prin Tratatul de la Karlowitz (1699). Încă prin Diploma Leopoldină (decembrie 1691), Transilvania era considerată ca „Principat al Imperiului”,

condus de un guvernator ales de Dietă, confirmat de împărat. Era menținută legislația feudală, Tripartitul lui Werböczy, Aprobatele (1653) și Compilatele (1669): art. 1 – nobilii să nu dea dijmă, cereale, bunuri, bani; art. 2 – cele patru religii receptate să fie recunoscute oficial: catolică, calvină, luterană, unitariană; art. 3 – fiii preoților valahi, dacă nu sunt preoți, să fie tratați ca ceilalți iobagi; art. 5 – iobagii fugiți din Transilvania pot fi arestați, cu toate bunurile lor și trimiși înapoi. Deci, se menține sistemul politic nedrept, bazat pe „Unio trium nationum”.

În anul când Iosif devine împărat al sfântului Imperiu Roman de nație germană, Transilvania devine „Mare Principat”, titlul deși nându-l el (1765), dar conduce printr-un guvernator care era și președinte al guvernului și comandant militar. La Viena ia ființă o Cămară alică a Transilvaniei, care dirijează efectiv politica și administrația Transilvaniei.

Iau ființă și câteva regimente de graniță românești, unde cei înrolați scapă de iobăgie, românii ocupând și funcțiile de ofițeri inferiori.

Iosif al II-lea, succedându-i mamei sale și la conducerea Austriei (1780), desființează autonomia națiunilor privilegiate – maghiari, sași, secui – și face o nouă împărțire a Imperiului, în comitate, în scopul centralizării țării. În 1783, Iosif al II-lea emite decretul prin care țăranul iobag se putea căsători fără învoirea feudalului, să dispună de bunurile sale și să poată învăța orice meșteșug. Reformele lui au nemulțumit în special pe magnații maghiari, cehi, posesiunile din Țările de Jos și biserica catolică, încât fratele său mai mic, Leopold, mare duce de Toscana, urcat pe tron în 1790, a anulat majoritatea prevederilor.

În 1791, pe programul politic conceput de Inochentie Micu, conducătorii românilor înaintează împăratului Leopold al II-lea memoriul intitulat „Supplex Libellus Valachorum”, cerând drepturi politice depline și reprezentare proporțională în viața politică a Transilvaniei. Doleanțele românilor, deși respinse, formulate acum

¹⁵ Nicolae Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1983, p. 242.

programatic, deschid calea unor acțiuni politice viitoare. Ideile Supplexului sunt reluate și difuzate în operele istorice și literare ale Școlii Ardelene, argumentând dreptul românilor transilvăneni la o viață politică proprie.

Românii schițează un program politic, pe care Habsburgii sunt nevoiți să-l includă în cea de-a doua Diplomă Leopoldină (1701). Celor uniți cu biserica Rqmei, clerici și laici, li se acordă un statut politic identic cu al membrilor națiunilor privilegiate, deci nu tolerați, ci fii ai țării. Se creează o puternică opoziție din partea privilegiaților, ce nu înțelegeau să împartă ceva cu această "plebe vlahă", disprețuită atât de multă vreme¹⁶.

Luând în stăpânire Banatul Timișoarei și Oltenia, prin pacea de la Passarowitz (1718), imperialii puteau contracara cu succes, prin elementul românesc, aroganța nobilime maghiară, dar pierderea Olteniei (1739) și atacarea Austriei de către Frideric al II-lea și de o întreagă coaliție va canaliza toate eforturile Habsburgilor spre Prusia și recuperarea Sileziei. Prețul plătit de Maria Tereza consta în menținerea și acordarea de noi privilegii nobilimii maghiare. Dacă Iosif al II-lea, cu prilejul vizitei la Sibiu (1783), hotărâse desființarea șerbiei, nobilimea acceptase actul de-abia în 1785, speriată de revoluția țărănimii române.

Românii – în diferite moduri și pe diverse căi – smulgeau câte puțin din drepturile ce li se cuveneau. Pe plan cultural, se cuvine să amintim cea dintâi bucovină tipărită în limba română, la Bălgrad (Alba Iulia) în 1699, cea din 1759 în puternicul centru cultural românesc Blaj, calendarul cel mai vechi tipărit în românește (Brașov, 1733), "Căntecele câmpenești cu glasuri" (Cluj, 1768, cu alfabet latin) și difuzarea "Trâmbeiței românești", primul manifest politic românesc, imprimat în 1760 (cu ajutorul tipografilor rămnicești).

Numai la Viena, în perioada 1780-1790, s-au publicat 26 de cărți în limba română, plus 4 autori români în alte limbi. De asemenea, în cadrul tipografiei Universității de la Buda încep să apară cărți în limba română, în 1797 editându-se primul manual românesc, intitulat "ABC sau Bucovar spre folosul școalelor neamului românesc"¹⁷.

Această activitate culturală și, implicit, politică avea un dublu rol: redeșteptarea românilor din Transilvania, dar și strângerea legăturilor cu restul provinciilor, mai ales cu Țara Românească și Moldova.

• Banatul

Se poate afirma că pacea de la Passarowitz (1718) a încunat din plin strădanile de afirmare în Europa a Imperiului Habsburgic, mai ales în sud-est. Exceptând faptul că era practic singura direcție posibilă de expansiune a Austriei, ea mai era și cea mai avantajoasă, asigurându-i atât deschiderea căilor comerciale pentru Orient, cât și practicarea unui comerț înfloritor, ce avea să stârnească invidia Angliei, Olandei și Franței.

În acest context trebuie privită anexarea celor două provincii românești obținute prin pacea de la Passarowitz: Banatul și Oltenia. Pe lângă deosebita lor importanță strategică, fiind avangarda, punctul cel mai înaintat al Imperiului înspre răsărit, ele – mai ales Banatul – aveau și o importanță economică deosebită, datorită imenselor bogății ale subsolului.

Încă din timpul războiului atât Curtea de la Viena, cât și cuceritorul Banatului, prințul Eugeniu de Savoia, s-au preocupat de organizarea viitoarei provincii. O înglobare a acesteia în Uniunea regatului maghiar a fost refuzată de Eugeniu, imediat după cucerirea

¹⁶ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal, I-II*, Sibiu, 1920-1930.

¹⁷ Vezi, pentru amănunte: Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești, de la începuturi, până la 1918*, București, 1968.

Timișoarei. Banatul urma să fie proprietatea împăratului, fiind încadrat "cum reservatione Domini supremi teritorialis" în Imperiu¹⁸.

În proiectul elaborat în anul următor, Eugeniu de Savoia a subliniat că lipsa unei nobilimi laice și ecleziastice este deosebit de valoroasă poziției împăratului. Toate veniturile, drepturile și privilegiile erau rezervate acestuia. Sub numele de Banatul Timișoarei a devenit o regiune aparte a administrației, supusă organelor administrative centrale de la Viena.

Guvernul de la Viena a hotărât administrarea provinciei ca un guvern al Coroanei, în care nu se tolera vreo nobilime laică sau ecleziastică, toate drepturile acesteia de dinaintea dominației turcești fiind abrogate și declarate nule.

Pentru a asigura veniturii Imperiului, Banatul a devenit un mare domeniu al camerei imperiale. Documentele din acea vreme scot în evidență dublul caracter al titlurilor capului monarhiei austriece în Banat: ca șef al statului îi aparțineau toate impozitele percepute de stat, iar ca singurul feudal al provinciei, toate taxele respective.

Întregul teritoriu al Banatului a fost împărțit în districte; având în fruntea lor câte un administrator. În fiecare sat era câte un cneaz sau șoltuz, iar de mai multe sate se ocupa un prim-cneaz¹⁹. Funcția de guvernator al Banatului a fost încredințată contelui de Mercy, care într-o perioadă de 11 ani a realizat progrese remarcabile. El a pus sub ordinele Comandamentului General Bănățean și o parte din cuceririle făcute în Serbia. Pentru a instaura o administrație eficientă, Mercy a împărțit Serbia în trei districte, iar Banatul în 12: Timișoara, Becicherecul Mare, Cenad sau Sânnicolau, Ciacova, Lugoj, Vârșet, Lipova, Făget, Caransebeș, Orșova sau Mehadia, Panciova și Palanca Nouă.

Contrar multor afirmații despre un "Banat pustiu"²⁰, populația acestuia era formată mai ales din români și sârbi – deși foarte redusă

numeric din cauza lungului război austro-turc, ca și a dominației otomane care a diminuat atât nivelul de trai, cât și numărul populației. Se impunea o intensificare a sporului demografic. Cum acesta era prea lent, s-a recurs la colonizări.

Pe fondul teoriilor mercantiliste, colonizarea cu populația germană în Banat avea obiective economice, politice și religioase umărite de Curtea veneză. Se reliefa necesitatea ridicării ramurilor economice bănățene, întărirea militară a Banatului, ca provincie de graniță și transformarea ei într-o cetate catolică. Pentru a putea stăpâni Banatul, Curtea trebuia să-și îndrepte atenția spre o dezvoltare într-un ritm mai viu a economiei bănățene – atât cu ajutorul coloniștilor, cât și cu cel al băștinașilor.

După înlăturarea stăpânirii otomane și instaurarea celei habsburgice, noua stăpânire – declarând Banatul ca provincie a coroanei –, a căutat să-l transforme într-un puternic bastion al politicii expansioniste habsburgice²¹. Acest fapt se evidențiază mai ales după pacea de la Belgrad (1739), când Habsburgii pierd o serie de teritorii: totuși, Banatul rămâne cel mai înaintat avanpost al Imperiului, spre sud-est – cu importantă strategică deosebită.

Recruțați de pe întregul teritoriu al Sfântului Imperiu, coloniștii – domicii să scape de exploatare – plecau în căutarea unui nou cămin. Însă aceasta se petrecea cu obstrucții din partea principilor germani și a abuzurilor nobililor maghiari pe parcursul transportului. Primii coloniști au fost repartizați de-a lungul liniei Dunării și a traseelor strategice parcurse de armată.

De o atenție deosebită se bucurau bogățiile subsolului, mineritul fiind încurajat în mod deosebit de autoritățile habsburgice, care au adus și numeroși specialiști în acest scop. Extracția și prelucrarea minereului de fier și de cupru se practica în vechi mine – deschise deja

¹⁸ Hans Dipplich, *Die Domkirche in Temeswar*, München, 1972, p. 39.

¹⁹ Leonhard Böhm, *Geschichte des Temescher Banats*, Leipzig, 1861, p. 212.

²⁰ Josef Sützl, *Der Morbus Hungaricus im Banat*, Sibiu, 1937, p. 4.

²¹ Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat, 1716-1740*, Timișoara, 1972, p. 31-32.

de turci - sau în altele, prospectate și exploatate sub competența noilor specialiști la Dognecea, Bocșa, Oravița, Maidan ș.a.

Atât dotarea minelor cât și asigurarea frontului de lucru cu mineri calificați au stat permanent în atenția administrației austriece.

Atenție mare s-a acordat și dezvoltării industriei. Dezvoltarea agriculturii avea ca rezultată directă stimularea meșteșugurilor, furnizând acestora materia primă necesară. Mercy dorea ca Banatul să realizeze, pe lângă acoperirea necesităților sale, și o producție de lux, pentru a înlesni provinciei întreținerea unui comerț activ cu străinătatea. Se introduce și cultura de duzi, cultivarea viernilor de mătase reprezentând un obiectiv principal.

Pentru a atrage meseriași și lucrători în manufacturi, contele de Mercy a dispus repartizarea unui teren în fața orașului Timișoara, care s-a acoperit repede cu o mulțime de case. Aici s-au ridicat, între altele, o moară de hârtie, cu toate instalațiile necesare, o trefilărie pentru sârmă de fier, tot felul de mici ateliere de fierărie și teascuri olandeze pentru obținerea ulei. S-au stabilit aici lucrători pentru prelucrarea argintului, cositorului, alamei, fierului și lemnului, pantofari și croitori. S-a înființat și o fabrică de postav, cu toate anexele, pentru prelucrarea lânii din Banat.

Din dorința lui Mercy de a face din Timișoara unul dintre cele mai frumoase și elegante orașe ale monarhiei, a fost și instalarea în suburbia Fabric a unei instalații care ridica apele Begăi; acestea fiind purificate, erau îndreptate spre oraș prin canale subterane. În acei ani, Timișoara mai dispunea de fabrici și manufacturi de ciorapi, săpun, točilărie, vopsitorie, presă de ulei, fabrică de salpetru și altele. Totodată, s-a dezvoltat o adevărată industrie a mătăsii și a sticlăriei.

În 1723 s-a creat societatea Banater Commerzien - Societăt. Pe lângă aceasta mai activau și companiile comerciale sârbă și greacă. Între anii 1728-1733 a fost realizată canalizarea Begăi, prin mari acțiuni de desecări redându-se agriculturii importante suprafețe de pământ.

La 10 noiembrie 1733, împăratul a aprobat propunerea contelui Mercy de a muta sediul episcopiei romano-catolice de la Cenad la Timișoara, ca rezultat al dezvoltării și importanței deosebite pe care o dobândise capitala Banatului.

Administruat cu înțelepciune de Habsburgi, putem afirma că Banatul a atins rapid o treaptă superioară de dezvoltare, la aceasta contribuind atât populația băștinașă, cât și coloniștii. Dezvoltarea destul de rapidă este rodul unei politici economice stimulate și controlate de stat. Statul era nu numai acționar, dar și întreprinzător, finanțând obiectivele economice create.

Dezvoltarea Banatului poate fi folosită ca un exemplu pentru importanța și posibilitățile înțelegerii politicii economice a statului. Ideile mercantiliste au devenit aici, într-adevăr, o realitate. Banatul a devenit țara încercărilor și reușitelor mercantilismului.

• Oltenia

Încă din primele luni ale războiului, la o dată când soarta acestuia era departe de a fi hotărâtă, o parte din boierimea munteană a început să elaboreze formula politică de guvernare pe care nădăjduia să o impună în eventualitatea, socotită acum probabilă, a eliberării țării de sub stăpânirea otomană și a încadrării ei în sistemul imperial habsburgic. Golul de autoritate creat de arestarea și captivitatea lui Nicolae Mavrocordat la sfârșitul anului 1716 pune la ordinea zilei problema guvernării țării și, în perspectivă, aceea a viitoarei ei organizări²².

Cu totul altfel vedeau însă lucrurile austriecii, care înțelegeau să tragă toate foloasele din țara recent cucerită și nu se arătau dispuși să

²² Al. A. Vasilescu, *Oltenia sub austrieci, 1716-1739*, București, 1928, p. 56-60; vezi și Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, București, 1970; C.C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci (1718-1725)*, I, București, 1944.

se limiteze la exercițiul unei simple suveranități²³. Dreptul la autonomie era dintru început contestat. Luarea în stăpânire directă a provinciei de către austrieci era justificată cu argumente culese din dreptul internațional, furnizate împăratului de memoriul lui Eugeniu de Savoia. Cucerită prin forța armelor, și nu integrată în Imperiu în urma negocierilor dintre boieri și austrieci, Oltenia – prin decretul imperial din 22 februarie 1719 -, era așezată sub deplina autoritate a împăratului, care își atribuia dreptul de a organiza viața provinciei după bunul său plac.

Se stabilea un organ central la Craiova, ce avea atribuțiuni administrative, fiscale și judecătorești. În noua provincie s-au numit cinci vornici, câte unul la fiecare județ (Dolj, Gorj, Mehedinți, Vâlcea, Romanați)²⁴. Vornicul primea un salariu de 300 lei pe an, la care se adăugau scutiri de dări. Primul stat de salarii din istoria țării – după Șerban Papacostea – datează din 1723. Până la 1723 s-a folosit vechiul sigiliu al Țării Românești după care s-a creat un nou sigiliu – vulturul austriac cu două capete, având în mijlocul pajurii corbul cu crucea în cioc. Din 1731, vornicii români sunt dublați la conducerea județului cu câte un funcționar superior german.

Hotărârile mai importante ale administrației erau emise în numele Preaînaltei chezaricești mări, prințul Valahiei dincoace de Olt, Carol al VI-lea²⁵.

Provincia de graniță Oltenia, vecină cu Imperiul Otoman, a fost așezată, împreună cu celelalte provincii recent cucerite, sub autoritatea unei instituții speciale, alcătuită din reprezentanți ai Camerei aulice și ai Consiliului de război. Hotărâtoare în tot ceea ce privea organizarea provinciei era autoritatea militară; conducerea militară

austriacă de la Sibiu cumula comandamentul trupelor din Transilvania și din Oltenia. Comandamentul suprem austriac cumula autoritatea militară și politică, aceasta din urmă exercitată sub titlul de Director suprem al Olteniei (Principatus Valachiae Cisalutanae supremus Director), aceștia fiind: Stephen Steinvile (1719-1721), Damian Virmond (1721-1722), Karl Königsegg (1722-1726), Karl Tige (1726-1730) și Franz Anton Wallis (1730-1737).

Întreaga activitate administrativă și judecătorească din provincie urma să se desfășoare sub supravegherea acestui director. Caracterul militar al regimului instaurat în provincie s-a menținut nealterat, din timpul cuceririi și până la sfârșitul dominației austriece (1739).

²³ Arhivele istorice centrale, Arhivele Statului, București, fond Microfilme, Austria, rola 89, c. 122-185, nr. 1149, p. 190

²⁴ Fiecare județ avea sigiliul propriu: Vâlcea – un pom, deoarece producea multe fructe; Romanați – un spic de grâu; Dolj – un pește; Gorjul – un cerb; Mehedinții – un stup de albine.

²⁵ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 27.

Capitolul IV

Polonia (1648-1795)

• Privire generală asupra istoriei Poloniei până la dispariția acesteia ca stat (1795)*

În timp ce burghezia din Anglia reușea, prin revoluție, să-l detroneze pe rege și să ia efectiv puterea, Polonia rămâne un stat feudal prin excelență, unde șleahta încerca să-și asigure influența decisivă în conducerea statului, în detrimentul puterii regale și a magnatilor.

Dacă la începutul secolului al XVII-lea, trupele poloneze reușiseră să ocupe temporar Moscova, la sfârșitul Războiului de 30 de ani prestigiul internațional al Poloniei va fi într-o vizibilă scădere. La moartea ambițiosului rege Vladislav al IV-lea (1648), țara era într-o situație deplorabilă, deși suveranul făcuse numeroase încercări de a-și plasa patria în fruntea celorlalte state europene. O lovitură în plus primește statul polonez din partea cazacilor zaporojeni care, conduși de hatmanul Bogdan Hmelnițki și exprimând interesele poporului ucrainean, prin luptă armată se emancipează de sub tutelă străină (1648).

Precizăm că, din 1569, statul polonez se prezenta ca o confederație între regatul polonez și Marele Principat al Lituaniei, Varșovia¹ fiind desemnată ca sediu comun pentru deliberările

Seimului, capitala Cracovia fiind plasată la extremitatea vestică a țării. Acest stat nobiliar multinațional a primit numele de republică, deși avea în fruntea sa un rege ales pe baze electivă și ca formă de organizare nu reprezenta un regim republican. În timp ce absolutismul se întărea în Austria, în Rusia, în Brandenburg - ulterior Prusia -, Polonia, prin organizarea sa politică, continua să pășească pe drumul fărâmițării feudale, a decăderii politice și economice, a ascuțirii luptei de clasă. De altfel, când cererea de grâne pe piața apuseană luase amploare (în Polonia se cultiva grâu, secară, orz, mazăre, hrișcă, mei), nobilimea a întărit exploatarea țăranimii, obținând astfel cantități sporite de cereale, evident cu repercusiuni negative asupra gospodăriilor micilor producători.

Mutații se produc chiar și în sânul clasei dominante - mulți șleahatici au sărăcit, alții și-au pierdut complet pământurile, fiind nevoiți să-și găsească îndeletniciri pe lângă marii magnaiți (Czartoryski, Liubomirski, Potocki, Radziwiłł ș.a.). Chiar dacă, teoretic, magnaiții și restul nobilimii se bucurau de aceleași drepturi politice și juridice, practic, posesorii de mici terenuri plăteau dări asemănătoare țăranilor, iar cei fără posesiuni funciare erau privați de dreptul de a ocupa funcții oficiale și de a se bucura de inviolabilitatea persoanei. Amintim că, după îmbunătățirea poziției economice, își recăștigau automat toate privilegiile aferente nobilimii.

Dacă în 1634 teritoriul Poloniei avea o suprafață de 990.000 km² și o populație în jur de 10.000.000 locuitori, în anul 1667, în urma păcii de la Andrussovo, când o mare parte din Ucraina trece la Rusia și, în urma unor teritorii ocupate de otomani și de suedezi, teritoriul statului scade la 730.000 km², iar populația la 7.000.000 locuitori. De-abia spre sfârșitul secolului, victoriile lui Jan Sobieski îmbunătățesc politic poziția europeană a Poloniei, ceea ce va influența pozitiv și factorul demografic.

Dacă dreptul de veto a fost folosit pentru prima dată în 1652, în vederea împiedicării lucrărilor Seimului - extins, din 1666 și asupra organelor legislative locale, unde fiecare șleahtic îl putea folosi

* Pentru amănunte (inclusiv o bogată bibliografie), a se vedea: Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, București, 1987.

¹ Varșovia va deveni capitala statului din anul 1569.

statul se prezenta ca o democrație nobiliară unde puterea de stat era slabă, anarhia lua proporții, iar permanentele discordii feudale slăbeau la maximum atât puterea centrală, cât și burghezia națională care se înfiripa.

În urma războaielor cu Suedia și Rusia, Polonia pierde o serie de teritorii: Prusia ducală (1657), Livonia (1660), Ucraina din stânga Niprului, inclusiv Kievul (1667), la care se adaugă și Smolenskul. Tratatul de la Andrussovo (1667) stabilește relații pașnice cu Moscova; în schimb, le deteriorează pe cele cu Imperiul Otoman, fapt ce a dus la declanșarea operațiunilor militare împotriva Poloniei, în 1672, care s-au soldat cu ocuparea puternicei cetăți Camenița (octombrie 1672). Pacea încheiată imediat prevedea intrarea Cameniței și a Podoliei în deplina stăpânire a sultanului, ca și suzeranitatea asupra Ucrainei, Polonia urmând să plătească un tribut de 20.000 galbeni. Diplomația habsburgică atrage Polonia într-un sistem de alianță ofensivă și defensivă (1683). În această nouă ipostază îl găsim pe regele polon Jan Sobieski ajutând habsburgilor la despresuarea Vienei, în 1683. În anul următor, Polonia va face parte din Liga Sfântă (alături de Austria și Veneția și sub patronajul papei), îndreptată exclusiv asupra Imperiului Otoman, urmând ca în ligă să fie atrasă atât Rusia, cât și principatele românești. Prin pacea de la Karlowitz (1699), Imperiul Otoman renunța la toate cuceririle făcute în 1672, și anume: la Camenița, Podolia și o zonă a Ucrainei apusene.

Cu toate succesele raportate pe plan extern în timpul domniei lui Jan Sobieski, la moartea acestuia (1694), fiul său, din cauza opoziției nobilimii de frică întârării puterii centrale, nu este ales rege, fiind preferat electorul Saxoniei (sub denumirea de August al II-lea), în 1697.

Categoric, candidatul ales, August al II-lea, cunoscut și sub numele de August cel Puternic (datorită forței sale fizice herculeane), urmărea obiective personale. Pentru a crea o monarhie puternică, ieșită din unirea unui mic principat absolut (Saxonia) și o mare republică oligarhică, cu populație eterogenă (unde polonezii dețineau

o pondere de circa 40%), trebuia învinsă nu numai rezistența nobililor și a magnaților autohtoni, ci și a marilor puteri, care erau interesate să mențină statu-quo-ul în Europa Centrală.

Marile puteri din apusul Europei, în special Franța și Anglia, preocupate cu succesiunea spaniolă, n-au acordat importanța cuvenită rășăritului Europei, unde se derula Războiul Nordului (1700-1721), principalii protagoniști fiind Rusia și Suedia, în care a fost angrenată și Polonia – conflict care, prin epilogul său, a dus la mutații spectaculoase în Europa. August al II-lea, dorind să reia Livonia de la suedezi, se alătură rușilor, dar Carol al XII-lea, după ce-i bate pe danezi și pe ruși, la Narva, se îndreaptă asupra Poloniei, ocupă cele două capitale, Cracovia și Varșovia și, prin pacea de la Altranstad (1706), îl obligă pe suveranul Poloniei să renunțe la tron. În urma victoriei țarului Petru I, de la Poltava (1709), repurtată asupra suedezilor, August al II-lea își reia tronul; în schimb, crește considerabil influența Rusiei, pe care regele Poloniei o suportă cu multă seninătate.

Prin moartea lui August al II-lea (1733) se deschide o criză de succesiune, în care vor fi angrenate marile puteri europene, uitând pe parcurs de polonezi, acestea având să-și plătească polițe mai vechi.

Coroana fiind electivă, Seismul polonez avea de ales între doi candidați. Între fostul rege Stanislas Lesszcinski, care fusese impus polonezilor de către Carol al XII-lea, dar care a fost înlocuit cu August al II-lea, după Poltava. El locuia în Alsacia, la Wissemburg, era socrul lui Ludovic al XV-lea și era candidatul partidului francez. Marea majoritate a nobilimii poloneze îl alege pe acesta, ambasadorul francez acreditat la Varșovia având un rol important în această acțiune. Dar minoritatea Seimului polonez apelează la Rusia și trupele acesteia impun ca rege pe noul elector de Saxonia, fiul lui August al II-lea, care devine rege sub denumirea de August al III-lea (1733-1763). Până la urmă, Franța recunoaște ca rege al Poloniei pe August al III-lea și lasă mână liberă în această țară Rusiei, Austriei și Prusiei. În schimb, arhiducele Francisc, soțul viitoarei împărătese Maria

Tereza, care era duce de Lorena, intră în posesiunea Toscanei, iar viitorul ducat de Lorena – acest mic statuleț de limbă franceză – să revină lui Stanislas Lessczinski, socrul regelui Franței.

Regele August al III-lea, în calitate și de elector al Saxoniei, ia parte la conflictul privind succesiunea austriacă și este invadat de două ori de trupele prusiene. Polonia, deși s-a declarat neutră, această neutralitate a fost încălcată flagrant de Rusia, Prusia și Austria, aducând mari prejudicii materiale țării, în timpul războiului de 7 ani (1756-1763).

În orice caz, imediat după terminarea Războiului de 7 ani, mica Prusie este recunoscută ca o putere militară de prim rang în Europa, iar suveranul său – Frideric al II-lea – urzește diverse combinații, mai ales pe spinarea Poloniei și a Suediei, pentru a-și extinde teritoriul. Dintre vecini este ascultat cu mult interes mai ales de Ecaterina a II-a, care urmărește în primul rând realipirea teritoriilor ucrainene și bielorusse aflate încă sub jurisdicția poloneză, iar spre sud toate teritoriile, inclusiv Crimeea, care era deținută de tătari, în calitatea lor de vasali ai Porții otomane.

De peste 30 de ani, Polonia – consemna Gaston Zeller – era un stat satelit pentru Imperiul țarist, iar regele-elector August al III-lea și-a datorat coroana Rusiei și Austriei. În timpul Războiului de 7 ani trupele țariste, din necesități militare, au exploatat resursele țării, iar un vice-rege reprezenta la Varșovia autoritatea Petersburgului².

După moartea regelui August al III-lea (1763), era firesc ca la tron să-i succedă fiul său, și ca Rusia și Austria (așa cum l-au sprijinit pe tată) să-l sprijine și pe fiu. Însă Austria era suspectată de Rusia, deoarece începuse să cocheteze cu Franța. La sugestia Ecaterinei a II-a, candidatul ales este Stanislas Poniatowski (1764), care descinde dintr-o veche și ilustră familie poloneză. Cu această alegere a fost de acord și Frederic al II-lea.

Între Petersburg și Berlin se ajunge la un acord, în 1764, în vederea dezmembrării Poloniei³. Noul rege, în vârstă de 32 de ani, de o inteligență remarcabilă și foarte instruit, foarte curând nu va mai fi pe placul Rusiei. Deși încântat de fastul de la Versailles și Petersburg, era un admirator sincer al sistemului de guvernare englez și al constituției acestora. În 1765 va fonda școala de cadeți – prima școală cu caracter total laic din Polonia –, care urma să pregătească nu numai cadre militare, ci și pentru o nouă administrație. Se editează revista „Le Moniteur” (1765), care critica ignoranța, conservatorismul, anarhia și sugera acțiuni pentru centralizarea statului.

De altfel, o parte a marii nobilimi, în frunte cu familia Czartoryski, își dă seama că practica folosirii „liberum veto”-ului este deosebit de dăunătoare, mai ales că Polonia nu avea hotare naturale (munți înalți, cursuri de apă mari) care s-o ferească de apetitul mereu în creștere al celor trei vecini: Rusia, Prusia, Austria. Cu toată anarhia, trebuie să facem remarcă că burghezia poloneză se dezvoltă; orașele cresc, apar noi manufacturi și întreprinderi, se extinde piața internă, se dezvoltă meseriile, ia amploare comerțul. Nobilimea începe să fie și ea angrenată în deschiderea de noi manufacturi (textile, metalurgie), negustorii, bancherii, meseriașii bogați încep să ruleze capitaluri tot mai mari, interesați în lichidarea anarhiei și a creării unui stat puternic centralizat.

Dacă administrația poloneză încearcă să pună capăt anarhiei, paradoxul problemei constă în faptul că cele trei state vecine absolutiste sprijină anarhia și instituțiile acesteia. Sub pretextul apărării ortodoxilor și a menținerii cu orice preț a dreptului de „liberum veto”, cel mai dăunător arhaism al Constituției Seismului polonez (o lege nu putea fi adoptată, chiar dacă avea și un singur vot contra), trupele ruse pătrund în Polonia în martie 1767, sprijinindu-i

² Gaston Zeller, *Histoire des relations internationales*, tom III. *Les temps modernes. de Louis XIV à 1789*, Paris, 1955, p. 251.

³ *Histoire de Pologne*, par A. Gieysztor, St. Kieniewicz, Em. Rostworowski, J. Tazbir, H. Wereszczki, Warszawa, 1972, p. 338.

pe disidenți. Este așăat astfel un război civil, care izbucnește pe fundalul unor mișcări țărănești.

Negocierile dintre Austria, Prusia și Rusia privind împărțirea Poloniei se prelungesc circa un an, Petersburgul urmărind achiziții teritoriale moderate, ca să influențeze în acest sens Viena și Berlinul, deoarece avea intenția să țină sub tutela sa exclusiv republica amputată.

Astfel, în 1772 are loc primă împărțire a Poloniei. Prusia obținea 36.000 km² și o populație de 580.000 locuitori; Austria 83.000 km², cu o populație de 2.650.000 locuitori, iar Rusia 92.000 km², cu o populație de 1.300.000 locuitori. Achizițiile nu trebuie privite mecanic, prin prisma suprafeței obținute, căci cel mai avantajat era Frideric al II-lea care, punând mâna pe gurile Vistulei, controla întregul comerț din această zonă, ceea ce a provocat nemulțumirea Angliei și a Țărilor de Jos; Austria a obținut teritorii dens populate, cu bogății subterane – mai ales mine cu sare.

Deși Polonia pierduse circa 30% din teritoriul său și 35% din populație, rămânea totuși unul dintre statele mari ale Europei, depășind Spania și fiind sensibil egală ca suprafață cu Franța (520.000 km²). Însă, această primă împărțire a statului polonez îi subrezea considerabil poziția pe plan internațional, iar ceea ce era mult mai grav, se crea un precedent în istorie, când forța și agresivitatea își spuneau cuvântul.

Istoricul austriac Erich Zöllner condamnă împărțirea Poloniei din 1772, considerând-o ca una dintre acțiunile cele mai odioase ale politicii marilor puteri din secolul al XVIII-lea. Iar din punctul de vedere al politicii austriece, împărțirea unui stat catolic echivala cu o monstruozitate; dar, argumentează autorul, decât Prusia și Rusia să ia singure totul, era logică într-o asemenea conjunctură și participarea Vienei⁴.

⁴ Erich Zöllner, *Histoire de l'Autriche, des origines à nos jours*, Paris, 1966, p. 297. Această excelentă lucrare de istorie a fost tradusă în 1997 și în limba română, în două volume.

Desigur amputarea Poloniei în 1772 a, fost un șoc pentru întreaga țară, dar mai ales pentru elementele progresiste ieșite din cadrul nobilimii, a "intelighenției" și a burgheziei, care vor încerca soluții, reforme pentru a opri anarhia țării și a crea un stat modern centralizat și bine înarmat, pentru a face față eventualelor noi pretenții ale celor trei vecini.

În 1773 a fost creat primul Minister al Instrucțiunii Publice din Europa, iar guvernul (Consiliul Permanent) începe să-și exercite mai operativ atribuțiile, prin cinci ministere: Afaceri Externe, Poliție, Apărare, Finanțe, Justiție.

Sub aspect economico-social, în perioada 1772-1793, societatea poloneză face progrese notabile pe calea dezvoltării relațiilor capitaliste. Apar noi manufacturi (postav, faianță) și întreprinderi; comerțul ia amploare, mai ales spre sud, spre Marea Neagră și Moldova, deoarece Prusia îi barase gurile Vistulei. Nu întâmplător Dieta finanțează, în 1792, Compania comerțului din Marea Neagră. În baza unui acord comercial cu Rusia, se deschide un consulat la Kerson. Se intensifică agricultura – apar primele lucrări pe teme agricole și se popularizează noile culturi (cartofi, trifoi, lucernă etc.).

Varșovia, care în câteva decenii și-a triplat populația (120.000 locuitori, în 1792), este centrul economic și comercial al țării unde, pe lângă nobilime, își au sediul tot mai mulți negustori, bancheri, fabricanți, meșteșugari bogați care își construiesc case somptuoase rivalizând (și chiar întrecând) pe cele ale multor nobili.

Polonia, care la data amputării (1772) rămăsese cu o populație de 7,5 milioane locuitori, a ajuns la 9 milioane în decurs de douăzeci de ani.

De altfel, reformele preconizate spre sfârșitul secolului al XVIII-lea aveau ca scop democratizarea statului prin măsuri luate în primul rând împotriva oligarhiei, măsuri inițiate mai ales de mica nobilime sărăcită, care manifesta idei radicale, mai ales după declanșarea Revoluției din Franța (1789). Încă din martie 1789 a fost votat un impozit pe proprietățile funciare (10%) și pe cele ecleziastice

(20%), fiind prima oară când nobilimea este obligată să plătească direct impozite, aducând țării un venit anual de 16 milioane de zloți.

Dieta de 4 ani (1788-1792) a jucat un rol major în limitarea puterii marii nobilimi. Burghezia a scos masele în stradă, și-a atras o parte din armată și, profitând de faptul că în Varșovia se găseau numai 182 deputați, la **3 mai 1791 a fost adoptată o Constituție progresistă**. Elementele provenite din burghezie puteau opta pentru orice carieră în administrație, justiție, armată și cler și puteau poseda proprietăți rurale. În scopul angrenării nobilimii în comerț, industrie, tranzacții bancare, li se facilitau avantajele în acest sens. "Liberum veto" este anulat, ca și alegerea monarhului, urmând ca după moartea lui Stanislas-August Poniatowski, tronul să devină ereditar, dintre membrii casei de Saxonia. Orașele aveau dreptul să-și trimită reprezentanți în Seim și li se recunoștea vechea autonomie administrativă și judecătorească. Țărănimea era pusă sub protecția statului, ~~care~~ ^{care} garanta contractele dintre aceștia și proprietarii de domenii, în scopul evitării abuzurilor, Constituția evitând abolirea șerbiei.

Noua constituție poloneză a nemulțumit nu numai marea nobilime, ci și pe vecini. Prusia se alătură Rusiei și, în ciuda unor succese militare reputele de generalul Iosif Poniatowski (viitor mareșal al lui Napoleon) și de către eroul Războiului de independență american, Tadeusz Kościuszko, forțele fiind inegale, are loc a doua împărțire a Poloniei (1793). Rusia ia o parte din Bielorusia și Podolia și întreaga Volinie, iar Prusia 57.000 km² (o mare parte din Polonia Mare și o parte din Mazowia, cu centrele Gdansk, Thorun și Poznan).

O parte din prevederile Constituției din 1791 s-au păstrat – în concepția Petersburgului era necesară menținerea unui stat polonez tampon (îi mai rămăseseră 212.000 km² și circa 4 milioane locuitori) între cele trei puteri, cu o administrație centralizată, dar unde ambasadorul Rusiei să fie factotum.

Mizând pe sprijinul Franței revoluționare, dar mai ales pe moralul patriotic al polonezilor, Kościuszko, celebrul "soldat al

libertății", "în numele întregului popor", începe la 24 martie 1794 insurecția. Intră victorios în vechea capitală Cracovia, unde ridică la rangul de ofițer un soldat care s-a distins în mod deosebit în luptă, simbolizând prin aceasta accesul poporului la orice funcție în aparatul de stat și în armată. Dar, cu tot eroismul legendar al polonezilor, armatele ruse, austriece și prusiene înaintează din trei direcții, iar trădarea marii nobilimi duce nu numai la înfrângerea insurecției, ci și la **lichidarea statului polonez (1795)**.

Prin lichidarea statului polonez, Austriei îi reveneau teritoriile sudice până la Pilica, Vistula și Bug, cu o suprafață de 47.000 km², Prusiei îi revenea partea centrală, cu capitala Varșovia și regiunile nord-estice până la Niemen (48.000 km²), iar restul de 120.000 km² – Rusiei.

Regele Stanislas-August a fost silit să abdice la 25 noiembrie 1795 și a murit în captivitate, la Petersburg*, în 1798. Printr-un document (datat ianuarie 1797), cele trei puteri își reglau toate diferențele care decurgeau din lichidarea statului, angajându-se – într-un articol secret – ca numele de Polonia să nu fie pomenit în nici un document al dreptului internațional.

* Obligându-l să plece în Rusia, autoritățile țariste i-au transportat și vestita bibliotecă. Nici astăzi (1998) litigiul n-a fost rezolvat ca și tezaurul românesc.

Capitolul V

Rusia

• Rusia – de la mijlocul secolului al XVII-lea până la Revoluția burgheză din Franța (1789)

La începutul domniei lui Ivan al III-lea s-a conturat politica externă a statului rus, în special în zona Mării Baltice, unde comerțul exterior stagnează și se simțea nevoia acută de specialiști, mai ales din apusul Europei. Chiar dacă acest obiectiv nu a fost atins imediat, ștatul rus reușind să înlăture definitiv abia în 1480 dominația mongolă, sub a cărei tutelă fusese până atunci.

În 1547, sub Ivan al IV-lea, acestuia i se recunoaște titlul de țar al tuturor rușilor și este eliberat tot cursul Volgăi, până la vărsarea în Marea Caspică, prin lichidarea hanatelor de Kazan (1552) și Astrahan (1556).

Prin alungarea polonezilor din Moscova și din teritoriile ruse, dinastia Romanovilor, instaurată în 1613, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea încearcă să treacă la monarhia absolutistă. Recurgând la originea divină a puterii suveranului, instituțiile medievale – ca Zemski Sobor (convocat ultima dată în 1653), ca și Boiarskaea Duma, care funcționaseră concomitent și alături de puterea țarului – își pierd oportunitatea.

Absolutismul în ascensiune se izbește de pretențiile bisericii de a avea întâietate față de puterea laică; dar, în ciuda serviciilor aduse, capul bisericii ruse – Nikon – este surghiunit la o mănăstire din nordul îndepărtat. Ceva mai târziu, sub domnia lui Petru cel Mare, demnitatea de patriarh a fost desființată, iar pe timpul Ecaterinei a

II-a, o mare parte a latifundiilor bisericești a fost trecută în patrimoniul statului.

Administrația centrală a statului era dirijată de către Pricazuri (circa 40) care ulterior vor primi denumirea de colegii (pe timpul lui Petru cel Mare), iar la începutul secolului al XIX-lea, prin modernizare vor deveni ministere.

Are loc întărirea continuă a domeniului feudal, care sporește – fie prin presiuni asupra țăranilor, fie prin dării acordate de către stat în noile teritorii cucerite. În cadrul domeniului sporește rezerva senioțială, care grupează și cele mai bune terenuri, țăranii fiind obligați, în afară de clacă și dijmă, la diferite servituți. Situația grea a țăranimii și procesul de intensificare a legării de glie au generat războaiele țăărănești din secolele XVII-XVIII, de sub conducerea lui Ivan Bolotnikov, Stepan Razin și Emilian Pugaciov.

Prin dezvoltarea forțelor de producție, apar manufacturi (în 1632 iau ființă trei manufacturi de metalurgie, la Tula), se dezvoltă comerțul, crește populația orășenească. La mijlocul secolului al XVII-lea, existau în Rusia circa 225 de orașe, capitala Moscova având circa 200.000 locuitori, urmată de Iaroslavl, Astrahan, Kostroma, Vologda, Kiev. etc. Prin alipirea Ucrainei la statul rus (1654) și extinderea spre Siberia, spre sfârșitul secolului al XVII-lea populația ajunge la circa 11-12 milioane locuitori, dintre care 3% reprezenta populația orășenească.

Incontestabil, din dinastia Romanovilor figura cea mai marcantă s-a dovedit a fi Petru I (1682-1725), care a realizat reforme remarcabile, deși acestea poartă un pronunțat caracter de clasă feudal. Însuși țarul, prin calitățile sale¹, a contribuit în cea mai mare măsură la

¹ În Occident s-a scris enorm de mult despre Petru cel mare. De la Voltaire, până la monografia lui Henri Troyat, membru al Academiei Franceze (*Pierre le Grand*, Paris, 1984), mereu s-au găsit lucruri noi, interesante. În 1717 va vizita Franța, dar mai întâi, la Anvers a golit 269 de sticle cu vin, cu suita sa, iar la Ostende l-au pasionat ecluzele. Își face intrarea în Paris la 7 mai 1717, escortat de 300 grenadierii călări. Regentul (Ludovic al XV-lea era minor) pregătise pentru "suveranul zăpezilor" apartamentul reginei-mame de la Luvru. Opera Franceză

înfruptarea acestora, iar pe plan extern să înfrângă Suedia, în urma unui război care a durat 21 de ani (1700-1721).

În orice caz, în urma eforturilor Rusiei (crearea unei cavalerii permanente a primelor regimente de artilerie, a sistemului de recrutare regulată (în 1702, fiecare 50 de case erau obligate să dea câte un recrut), a unei flote militare maritime și a voinței de fier a țarului Petru I, Suedia a fost nevoită, prin Tratatul de la Nystadt (1721), să cedeze tot bazinul răsăritean al Mării Baltice: Livonia cu portul Riga, Estonia cu Revel, toate teritoriile din Golful Finic și o parte din Finlanda sudică cu orașul Viborg. Drept recompensă, în același an (1721), Senatul îi oferă țarului titlul de împărat, iar Rusia devine oficial imperiu.

În vederea ieșirii la Marea Neagră, Petru I în 1711 reia campania împotriva turcilor, după ce în prealabil iscălește un tratat cu domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir, la Luțk, și primește asigurări din partea lui Constantin Brâncoveanu și a unor căpetenii balcanice că vor sprijini acest război.

Se cuvine de făcut precizarea că pe baza tratatului de la Luțk, statul rus recunoaște Moldovei – după cum precizează și cronicarul

l-a plictisit; în schimb îi plăceau cabareturele, să stea de vorbă cu soldații de rând, armamentul francez. A asistat la ședințele Academiei Franceze când s-au discutat probleme de tehnică. La Sorbona a îmbrățișat bustul lui Richelieu, exclamând: "Aș da jumătate de țară pentru un om ca acesta!" A asistat la o operație de cataractă făcută de oculistul englez Woolhouse și s-a exprimat de mai multe ori că Franța, în curând, va da faliment din cauza luxului și a administrației venale. La Londra a vizitat Academia de științe, Universitatea, Palatul Windsor, Arsenalul, Observatorul, Turnul Londrei, Monetăria și a stat zile întregi pe șantierul naval de pe Tamisa. Pictorul Curjii, Kneller, i-a făcut portretul. La întoarcere a mai stat pe șantierul naval din Olanda; la Viena l-a văzut pe împăratul Leopold, pe Eugeniu de Savoia și alți generali austrieci. Cu ocazia călătoriei din 1717 a adus 260 de pachete mari, conținând diferite eșantioane, arme, pistoale, compasuri, busole, blocuri de marmură destinate unei școli de belle-arte, un crocodil împăiat și o diplomă de doctor honoris causa a Universității din Oxford. Acest ultim voiaj a durat 18 luni și l-a costat 2 milioane de ruble, plătit în aur, diamante, blănuri scumpe. N-au fost neglijate nici afacerile din Rusia, purtând o corespondență permanentă cu cei de acolo.

Ion Neculce: "...ca Nistrul să-i fie hotarul și cu Bugeacul și cu toate cetățile tot ale Moldovei să fie"².

Dacă Petru cel Mare a reputat o strălucită victorie la Poltava, în 1709, asupra temerarului Carol al XII-lea, care s-a hazardat spre adâncurile Rusiei, mizând că hatmanul Mazeppa îi va oferi oameni și alimente cu multă larghețe, la Stănilești rolurile s-au inversat, armata rusă - necunoscând suficient terenul, potențialul militar turco-tătar, concret cine se va răscula și cu ce forțe îl va sprijini - s-a trezit înconjurată și cu puține șanse de a scăpa.

Prin înfrângerea de la Stănilești (1711) Rusia înapoia otomanilor fortăreața Azov, cu împrejurimile, demola o serie de forturi construite, nu se mai amesteca în problemele statului polonez ca și în viața cazacilor care mai erau sub jurisdicția poloneză, iar regele Suediei și ostașii săi, luați sub protecția Porții, prin teritoriile rusești se întorceau în patrie. Ca ultimă clauză, armata rusă urma să se întoarcă în patrie pe drumul cel mai scurt³. Vicecancelarul statului rus, Șafirov, a plecat ca zălog la Constantinopol, ca otomanii să aibă siguranța că tratatul iscălit va fi respectat.

Linia diplomației ruse era: nici o acțiune împotriva otomanilor, până la terminarea cu succes a războiului cu Suedia. Pe această linie, se ajunge la tratatul de amicizie de la Constantinopol (1720), rusoturc, ca urmare a unor relații de bună vecinătate între cele două state. Tratatul făcea referiri la cazaci, la zona Azovului, la regiunile nărginașe ale teritoriilor poloneze, la Moldova, la Crinnea, la calmuci etc., cele două state angajându-se să se respecte reciproc în zonele considerate vulnerabile.

Concomitent cu războiul dus împotriva Suediei, Rusia recruta numeroși specialiști cu ocazia călătoriilor țarului în străinătate, mai ales din Olanda și Anglia, ca și folosirea prizonierilor suedezi la

² Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a (sub îngrijirea lui Iorgu Iordan), București, 1959, p. 211.

³ *Acte și documente privind istoria renașterii României*, București, 1898, I, p. 97-99.

tehnica oțelului și a minereului de fier, unde aceasta avea tradiție. Astfel, Rusia își dezvoltă industria grea, cea de armament și a construcțiilor navale. La șantiierul naval al Amiralității, din noul oraș Petersburg, creat în 1703, lucrau 10.000 de muncitori.

În regiunea Uralului se construiesc primele întreprinderi mari pentru a acoperi necesitățile statului privind producția metalurgică. În 1750, Rusia va dispune de peste 100 de întreprinderi metalurgice, exportând mai ales fontă și fier, concurând deci Suedia.

Crearea Petersburgului și deschiderea acestuia la traficul internațional, concomitent cu drumul Volgăi și al Mării Caspice, ca și penetrația atât spre Marea Neagră, cât și a drumului spre Pacific au dat un nou impuls comerțului rusesc. Astfel că, paralel cu Arhangelskul, care absorbea în continuare, mai ales în timpul verii, prin Marea Albă, o parte din comerțul cu Olanda și Anglia, prin ieșirea la Marea Baltică, se deschideau noi și importante perspective.

Trebuie să precizăm că, numai în perioada 1700-1725, au apărut peste 200 de manufacturi noi, producția textilă fiind ce-a de-a doua ramură ce căpăta o mare dezvoltare. Concomitent cu manufacturile ce aparțineau statului, s-au înființat manufacturi și de către negustori, meșteșugari sau chiar de țărani obrocari îmbogățiți. Apar și nobili care înființează manufacturi. Ei puteau concura cu succes pe ceilalți, deoarece șerbii lor le ofereu mână de lucru gratuită, iar domeniile le furnizau materiile prime necesare.

Petru cel Mare a căutat prin toate mijloacele să încurajeze și să protejeze industria, elaborându-se un tarif vamal protecționist care a intrat în vigoare din 1724.

Toate aceste realizări s-au datorat în cea mai mare măsură voinței și perseverenței lui Petru I. Totuși, acest om de geniu, care reușise să transforme Rusia, s-o modernizeze, s-o încadreze între marile puteri europene, era incapabil să-și domine pasiunile și să procedeze cu opera sa de regenerare ca un tăietor de lemne din pădure, care taie totul din rădăcină. În acest scop și-a subordonat

inobilimea turbulentă, obligând-o să ocupe funcții în armată și în administrație. Țarul a egalizat, printr-un decret, proprietatea condiționată cu cea boierească de votcină, iar nobilimea, prin decretul din 1722, a fost ierarhizată în 14 trepte. Încă din 1714, printr-un ucaz (decret) privind moștenitorul unic, nobilii erau obligați să ocupe funcții în armată și în aparatul administrativ; altfel, practic, nu mai aveau din ce să se întrețină, deoarece un singur copil avea dreptul să moștenească averea părinților, indiferent de mărimea ei.

Desigur, domnia deosebit de tumultuoasă, și în același timp autoritară, a lui Petru I n-a fost scutită de seisme sociale. Astfel, la finele secolului al XVII-lea, a izbucnit răscoala din Siberia, apoi cea din zona Astrahanului (1705-1706), a cazacilor și a țăranilor de sub conducerea lui Kondrati Bulavin (1707-1708).

În primul rând, Țarul și-a axat privilegiile spre armată, înființând o școală de tragere (1699), una de artilerie (1701), o academie navală, o școală de medicină, o școală militară de geniu, școli în fiecare gubernie pentru fii de nobili care se pregăteau să intre în serviciul statului, 50 de școli eparhiale bisericești etc.

Învățământul creat de Petru I, având un caracter practic, de utilitate, a permis multor tineri proveniți din rândurile orășenimii și ale satelor să beneficieze de acesta, alături de nobili.

S-au deschis tipografiile (4 numai la Petersburg), încep să se publice cărți, manuale, hărți, iar din 1703 se editează primul ziar din Rusia, la Petersburg, denumit "Vedomosti" (Informația). În 1702 a fost înființat primul teatru public, în 1718 primul muzeu, iar din 1725 a început să funcționeze Academia de Științe, cu 3 secții - matematică, fizică, științe umanistice.

Astfel, reformele înfăptuite de Petru I - deși purtau un puternic caracter de clasă -, au fost progresiste, dând un puternic imbold întregii societăți ruse.

Istoricul rus V.O. Kliuevski a caracterizat perioada de la moartea țarului Petru cel Mare (1725) și până la urcarea pe tron a Ecaterinei a II-a (1762) "epoca loviturilor de palat"⁴, unde, în decurs de 37 de ani, s-au schimbat 7 monarhi – dintre care 2 au fost asasinați. În acest context, nu întâmplător A.I. Herten nota: "Ministri și generali care sunt astăzi la putere, a doua zi puteau fi văzuți, fie duși la locul de execuție, fie în fiare, îndreptându-se spre Siberia"⁵.

Se cuvine de făcut precizarea că Petru cel Mare, neavând moștenitori (fiul său Alexei a fost condamnat la moarte și executat în 1718, acuzat de trădare de patrie), a emis o lege care dădea dreptul fiecărui suveran să-și desemneze urmașul – lucru de care au profitat nobilii.

De altfel, garda imperială – formată din nobili (regimentele Semeonovsk și Preobrajensk, la care în 1731 s-au adăugat încă două, garda călare și Ismailovsk – era atotputernică și nici un suveran nu se putea menține, dacă nu era agreeat de aceste unități de elită ce staționau în capitală, în jurul Palatului imperial. Încât, la presiunile nobilimii, suveranii au renunțat la legea moștenitorului unic, s-a înființat o școală militară specială pentru fiii de nobili (pe timpul lui Petru cel Mare, fiecare făcea un stagiul la trupă), nobilii obțineau dreptul exclusiv de a stăpâni pământul și iobagii respectivi (1746), de a vinde țărani fără pământ (1747), de a-i deporta în Siberia pe cei recalcitrați (1760) etc.

Totuși, în ciuda unor urmași slabi la tronul Rusiei și a deselor lovituri de palat, datorită amestecului nobililor – care își vedeau știrbite interesele din cauza puterii centrale autoritare, teritoriile țariste au crescut, Rusia fiind implicată în numeroase războaie, atât împotriva Imperiului Otoman (1736-1739), cât și în Europa Centrală,

astfel că trupele lor, în timpul războiului de 7 ani (1756-1763), au părăsind în Berlin (1760).

Această acțiune ia proporții în timpul lungii domnii a Ecaterinei a II-a (1762-1796), care urmărea în primul rând realipirea teritoriilor ucrainene și bielorusse, aflate încă sub jurisdicție poloneză, iar spre sud, toate teritoriile – inclusiv Crimeea, care mai era încă deținută de tătari (până în 1783) – în calitate de vasali ai Porții otomane.

Deci, spre sfârșitul domniei Ecaterinei a II-a, toată Ucraina revenise Rusiei țariste, hotarul Imperiului ajungând la Nistru, în 1792, prin pacea de la Iași. De asemenea, problema ieșirii la Marea Neagră a fost rezolvată încă prin tratatul de la Küciuk Kainargi (1774) – tratat care prevedea clauze importante și pentru Țările Române ca și a Hanatului Crimeii care, din 1783, devenise gubernia rusă Taurida.

Dar paralel cu teritorii rusești și necesități obiective, în speță ieșirea la Marea Neagră, Rusia – încă din 1783 – trece sub administrație proprie Georgia Răsăriteană, se infiltrează în Asia centrală și în Extremul Orient și participă la cele trei împărțiri ale Poloniei (1772, 1793, 1795), lichidând Reci Polopolita, alături de Austria și Prusia.

Evident, în expansiunea sa, Rusia s-a folosit cu ingeniozitate de rivalitatea manifestă a marilor puteri, ca și de amestecul tot mai evident al acestora în afacerile Imperiului Otoman. De altfel, după expresia lui Jacques Droz, "...diplomația europeană privea indiferentă la asemenea grave evenimente"⁶. Același autor scuză diplomația engleză, care – în secolul al XVIII-lea – nu previzionase încă influența ce-ar fi putut-o exercita Rusia la Constantinopol, considerând Imperiul țarului doar ca pe un client comercial ce nu trebuie iritat...

Încă din 1734, englezii încheiaseră un tratat comercial cu rușii, sperând ca, cu propriile vase, să facă un comerț avantajos cu rușii, navele lor circulând sub pavilion... rusesc! Aceasta-i rațiunea că, atunci când flota rusă a ieșit din Baltică în Mediterană – în timpul

⁴ V.O. Kliuevski, *Socinienia*, tom. IV, Moscova, 1958, p. 258.

⁵ A.I. Herten, *Sobranie socinien* v 30 tomah, VII, Moscova, 1956, p. 177.

⁶ Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1972, p. 144.

războiului ruso-turc din 1768-1774 – a primit concursul Amiralității britanice, atrăgând totodată atenția Franței că un eventual "...atac asupra flotei ruse, ar însemna un atac împotriva Angliei"⁷!

Ecaterina a II-a a acordat o atenție deosebită propagandei politice peste hotare. De asemenea, a corespondat cu Voltaire, Diderot, Grimm și alți reprezentanți ai iluminismului. Iar în călătoriile pe care le efectua în Rusia, mai ales în noile regiuni încorporate, cum erau Crimeea, Caucazul etc., invita capete încoronate, cum a fost împăratul Iosif al II-lea, diferiți ambasadori cu care, între distracții și banchete, se rezolvau și probleme de politică internațională.

Profitând de noile teritorii care au fost încorporate la Imperiul rus, în scopul atragerii nobilimii, aceștia au primit suprafețe întinse de pământ. Statisticile relevă că, în decursul perioadei 1742-1796, la Imperiul rus s-au adăugat 7.000.000 suflete, statul ajungând la o populație de 20 milioane; deci, prin anexiuni, populația a crescut cu 1/3 numai în 50 de ani. Afară de populația băștinașă, țarismul a atras mulți balcanici creștini, dar și din restul Europei (mai ales germani), care au populat sudul Rusiei, zona Volgăi, fostul hanat al Crimeii.

Alături de nobilime, care în 1785 a obținut "Charta privilegiilor" (serviciul de stat nu mai era obligatoriu, nu puteau fi supuși la pedepse corporale etc.), și burghezia rusă în formare a profitat de puterea autocrată a țarilor, care i-a acordat numeroase privilegii -, prin tarife vamale protecționiste a ferit-o de concurență străină, i-a asigurat piața internă și a ajutat-o prin forță armată să-și asigure o bună piață de desfacere în Orient (Asia Centrală, Extremul Orient, Transcaucazia).

Cu toate succesele repurtate în domeniul politicii externe, domnia Ecaterinei a II-a a fost zguduită de puternicul război țărănesc de sub conducerea lui Emilian Pugaciov (1773-1775), unde nucleul forței militare l-au jucat cazacii din laik (Ural) și cei din zona Donului. La Orenburg, Tatiscevo, Kazan, Țarișin, Pugaciov a ținut în

frâu și chiar a distrus unități de elită ale armatei țariste, încât Rusia a fost nevoită să încheie pacea de la Kuciuk Kainargi (1774), victorioasă pentru Rusia, spre a aduce forțe în vederea reprimării răscoalei.

Cu ocazia acestui război țărănesc, guvernul și-a dat seama că aparatul administrativ trebuie consolidat, teritoriul împărțindu-se în 50 de gubernii, acestea în județe, iar orașele – ca organe aparte.

Desigur, cu o suprafață de 913.000 km² și o populație ce depășea 20 milioane, declanșarea revoluției burgheze din Franța (1789) deschidea - noi șanse pentru țarism.

⁷ Ibidem, p. 144-145

Capitolul VI

Dimitrie Cantemir între Petersburg și Istanbul. O paralelă cu hatmanul ucrainean Ivan Mazeppa*

Activitatea politică și rolul pe care l-a jucat Dimitrie Cantemir în calitate de sfetnic al țarului Petru cel Mare nu au fost pe deplin studiate. Istoriografia românească a considerat această personalitate complexă de o imensă erudiție, unul din primii enciclopediști europeni, caracterizat pe drept cuvânt de A.D. Xenopol "unul din lucăferii Europei de la sfârșitul secolului XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea",¹ un izolat, un străin de societatea rusă pe care țarul prin numeroasele reforme o adapta la noile condiții moderne, "un geniu exotic... care nu-și manifestă dorința de a participa la viața rusă".² Progrese în această direcție a adus prețioasă și documentată monografie a istoricului P.P. Panaitescu, apărută în 1958³ și care cuprinde o serie de amănunte privind rolul jucat de Cantemir în viața politică a Rusiei. Acest mare istoric român, numai prin cele 3 monografii (Mircea cel Bătrân, Mihai Viteazul, Dimitrie Cantemir), și-a câștigat un loc de frunte în istoriografia românească, între cele două războaie mondiale și în anii următori lui 1945, chiar dacă a fost nevoit să scrie cu pseudonime, utilizând mai ales "A. Grecu". Din

păcate Panaitescu, nu a avut la îndemână izvoare și lucrări scrise de istoricii ruși și sovietici.

În studiul publicat de noi, în "Revista Arhivelor", din 1973, și intitulat "Cu privire la activitatea politică desfășurată de Dimitrie Cantemir în Rusia (1711-1723)"⁴ am folosit microfilme și studii rusești pe problemă.

Alianța cu Rusia nu a fost ceva de moment pentru Dimitrie Cantemir, ci un act premeditat. În timpul celor douăzeci de ani petrecuți pe malurile Bosforului, el și-a dat seama de racilele adânci care măcinau împărăția otomană, mai ales că a fost martor al dezastrului armatei turce de la Zenta (1697). Intrase în tratative cu ambasadorul acreditat la Istanbul, al Rusiei, contele Tolstoi, și acest lucru reiese clar din scrisoarea trimisă țarului în septembrie 1721, când Cantemir era nemulțumit de rangul pe care i l-a dat Petru. Fostul domn scria că a ignorat și nesocotit onorurile sultanului pentru țar. Fiind la Constantinopol "n-am călcat făgăduințele pe care le-am dat excelentului domn Petru Andreievici Tolstoi, ceea ce poate mărturisii însăși Dumnezeu și Excelența sa".⁵ În plus ne spune Ion Neculce că "după declararea războiului turco-rus și aruncarea în închisoare a contelui Tolstoi, ambasadorul Rusiei putea numai cu ajutorul unui om al lui Cantemir să trimită din Edicule cărți la Dumitrașco-vodă și Dumitrașco-vodă le trimetea la împăratul Moscului".⁶

De altfel, otomanii au avut încredere totală când l-au numit Domn în Moldova în 1710, fără ca Dimitrie Cantemir să plătească ceva, așa cum era regula timpurilor. Domnul Moldovei trebuia să-l supravegheze pe Constantin Brâncoveanu și mișcările rușilor, ca și ale habsburgilor, care se instalaseră pe creasta munților Carpați, când încorporaseră Transilvania pe baza tratatului de la Karlovitz (1699).

* Referat prezentat la Universitatea din Toronto (Canada) în 1991.

¹ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. VIII, Buc., 1930, p.206.

² Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în "Analele Acad. Române", Mem. Sect. Lit. Seria III, II, 1924.

³ P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, București, 1958.

⁴ Nicolae Ciachir, *Cu privire la activitatea politică desfășurată de D. Cantemir în Rusia (1711-1723)*, în *Revista Arhivelor*, nr.3 (1973).

⁵ Șt. Ciobanu, *Op.cit.*, doc.XLVIII, p.116.

⁶ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed.II-a ESPLA, București, 1959, p.209.

Mijlocind corespondența lui Tolstoi cu țarul, după relatarea lui Ion Neculce "astfel au căzut Dumitrașco-vodă în mare cinste și dragoste la Petru Alecsievici, împăratul Moscuii".⁷

În acest context, la 13 aprilie 1711 s.v. țarul aflându-se la Luțk - deci a doi după strălucita victorie de la Poltava, împotriva regelui Suediei, Carol al XII-lea -, i-a dat o gramotă lui Dimitrie Cantemir, luându-l sub tutela sa (cunoscut în istoriografia românească sub denumirea de tratat româno-rus de la Luțk).⁸

P.P. Panaitescu arată, corect, că deși redactat sub forma unui privilegiu dat de țar domnului Moldovei, acest tratat este în întregime redactat de Cantemir, partizanul unei domnii autoritare și cu ajutorul cărui pe baza articolului 3 "familia Cantemir devine dinastia ereditară a Moldovei. Dimitrie, urmașii săi, chiar rudele sale bărbătești vor avea domnia fără schimbare".⁹ Acest lucru reiese și din scrisoarea țarului trimisă generalului Seremetiev din mai 1711 din localitatea Iavorov: "Domnul Moldovei ne-a trimis anume puncte (articole) pe temeiul cărora el vrea să fie supusul nostru și noi l-am acceptat și le-am trimis către el cu întărire și cu gramota noastră și cu iscălitură".¹⁰ Nu ne propunem să analizăm tratatul (gramota) care are 17 articole și în care se specifică, că prințul Moldovei, se va ridica la luptă în momentul intrării trupelor rusești în țara sa (art. 2). Orice justiție depinde de Domn "Majestatea noastră Imperială nu va avea nici un amestec într-acestea" (art. 10).¹¹

Este deosebit de important articolul 11: "Hotarele principatului Moldovei, după drepturile sale antice, sunt acelea ce se descriu cu

râul Nistru, Camenița, Bender cu tot teritoriul Bugeacului, Dunărea, Muntenia, Marele Ducat al Transilvaniei și cu teritoriul Poloniei, după delimitarea făcută". Este clar că Petru cel Mare recunoștea hotarul estic al principatului Moldovei, râul Nistru, plus raialele și sudul Basarabiei, care erau stăpânite de otomani și de tătarii din Crimeea. De fapt, hotarul efectiv al Imperiului rus va atinge Nistrul pe baza păcii de la Iași din 25 dec.1791/7 ian.1792. Dacă atunci, cineva ar fi argumentat că Moldova dintre Prut și Nistru (ulterior denumită Basarabia) este rusească, ar fi fost dus direct la balamuc, ca și alții care ar fi îndrăznit să susțină această teză. Numai simpla discuție pe această temă este absurdă și nici un istoric serios nu s-ar fi încumetat s-o abordeze. A existat un exemplar parafat de ambii parteneri ai alianței dar care nu ni s-a păstrat. În schimb, arhivele statului din România dispun de microfilmul păstrat în arhivele rusești în care apare numai semnătura țarului, parafa sa și semnătura ministrului de externe, contele Golovkin. Documentul l-am depistat în 1973, când elaboram studiul despre activitatea lui Cantemir în Rusia.

Țin să precizez că arhiviștii sovietici - din greșeală - au scăpat documentul, iscălit de țar, cu recunoașterea graniței răsăritene a Moldovei la Nistru. Documentul era intercalat în tot felul de lucruri minore privind partajarea bunurilor fostului Domnitor, între copiii lui și prințesa de Trubețkoi, ultima soție a lui Dimitrie Cantemir.

Dacă Petru cel Mare a raportat o strălucită victorie la Poltava în 1709 asupra temerarului Carol al XII-lea, care s-a hazardat spre adâncurile Rusiei mizând că Mazeppa îi va oferi oameni și alimente - cu multă larghețe, la Stănilești rolurile s-au inversat. Armata rusă necunoscând suficient terenul, potențialul militar turco-tătar, forțele care s-ar fi putut răscula și l-ar fi sprijinit pe țar -, s-a trezit înconjurată și cu puține șanse de a scăpa. Deoarece am pomenit de Mazeppa, personaj ajuns celebru, descris și de către Voltaire, țin să amintesc că

⁷ Ibidem, p.209.

⁸ *Očerchi Istorii SSSR. Pervaja četvert XVIII v.*, sub red. lui B.B. Kafenhauz, Moscova, 1954, p.529.

⁹ Arh. St. Buc., Colecția microfilme URSS, inv.1022, rola 17, c. 790-791.

¹⁰ I.I. Golicov, *Deianie Petra Velikogo*, XII, Moscova, 1709, p.314.

¹¹ *Polnoe Sobranje Zaconov*, tom.IV, p.659. vezi și Mitileneu, Colecțiune, p.74: vezi și Acte și Doc. privind *Istoria renașterii României*, I, p.15-18 (text în română), p.18-21 (text în franceză).

în 1991, la Centrul de Studii Est și Sud-Est Europene (Toronto, Canada), am ținut o comunicare, care s-a tipărit în limba ucraineană dar în Română.¹²

Am făcut o paralelă între Dimitrie Cantemir și hatmanul Ivan Mazeppa, personaje devenite celebre, de la începutul secolului al XVIII-lea. Ivan Mazeppa (1644-1709), provenind dintr-o familie nobiliară, cu o solidă pregătire spirituală și militară la curtea regilor poloni, hatman al Ucrainei din 1687, îl trădează pe țar și trece de partea Suediei. Suedia -, stat nordic, centralizat, bine înarmat, căreia îi crește prestigiul european prin pacea de la Westfalia (1648). Carol al XII-lea, figură legendară, face incursiuni spectaculoase pe teritoriul Danemarcei, ocupă cele două capitale poloneze: Cracovia și Varșovia, reputează o serie de victorii asupra Rusiei, mai ales cea de la Narva (1700), uimind Europa prin mobilitatea și priceperea trupelor sale.¹³

Ucraina, supusă de bunăvoie jurisdicției țariste, în urma hotărârilor Radei de la Pereiaslavl (1654), prin poziția sa geografică, vecină cu Polonia și Lituania, ai cărei locuitori erau mai introduși decât rușii cu spiritul Europei, cunoșteau mai bine succesul și modelul suedez, iar prin aderarea unor mase de enoriași la biserica din Roma, cu limba latină și cultura sa. Căpeteniile de cazaci, cu studii la Lwow, Cracovia și Varșovia, cunoșteau bine realitățile poloneze și erau chiar geloși pe libertățile șleathei și a panilor, în comparație cu centralismul și absolutismul țarist. În plus țarismul, încălcând autonomia prevăzută în 1654, limita privilegiilor cazacilor. Poate Mazeppa intuia viitorul cazacilor ucraineni când în 1775, din ordinul Ecaterinei a II-a, s-a tras cu tunurile în reședința lor militară, Zaporozskaia Seci, fără să fie anunțați în prealabil, iar cine n-a murit ori a fugit, a ajuns în Siberia. Dar se revenim la problemă: Mazeppa, folosind metoda comparativă a preferat blocul polono-suedez, considerându-l mai european, mai progresist, mai puțin rigid.

¹² Nicolae Ciachir, *Dimitrie Cantemir - Ivan Mazeppa: paralelă*, în "Viljne Slovo" nr. 6 (1991), p. 7.

¹³ Ibidem, p. 7.

Cantemir, la rândul său, comparând Imperiul otoman (acum în decădere), cu Rusia ortodoxă care urmărea să elibereze creștinii de sub dominația mahomedeană - și uimit de victoria de la Poltava, trece de partea lui Petru. Astfel, atât Mazeppa, cât și Cantemir, prin metoda comparației, au mizat pe forțele care erau, în acel context, înaintate. Amândoi culti, stăpânind o serie de limbi, printre care latina, limbă de circulație a evului mediu, au crezut că au ales bine. Cantemir a jucat pe cartea rusească dar a pierdut. Tratatul de la Luțk lua în considerație și această ipoteză, inclusă în articolul 14: "Dacă inamicul ar învinge, Prințul are ospitalitate, va primi din vistierie bani de ajuns pantru un Domn, precum și pentru urmași", iar art. 15 completa: "Proprietățile și palaturile ce le are în Țarigrad și le lasă Majestății Noastre Imperiale, Noi în schimb i le dăm în Moscova".¹⁴

Socotim necesar să precizăm că cele oferite de țar lui Cantemir și moldovenilor nu trebuie considerate ca o favoare, ci ca un angajament ferm iscălit de doi parteneri, pe care Petru l-a respectat.

În iulie 1711, Dimitrie Cantemir, întovărit de circa 4.000 de moldoveni din care un număr mare de oșteni, țărani, mazili și circa 24 de boieri mici, excepție făcând hatmanul și cronicarul Ion Neculce, pleacă în Rusia stabilindu-se în Ucraina în zona Harcovului. Încă în 1783, istoricul rus A.T. Bayer a publicat o monografie deosebit de documentată dedicată lui Cantemir în care dădea o listă de 35 boieri și căpetenii militare care l-au urmat pe domnitorul moldovean în Rusia.¹⁵ Între microfilmele pe care le utilizăm mai există o listă de polcovnici și căpitani,¹⁶ care nu apar la Neculce și nici în anexa lui Bayer. Ștefan Ciobanu citându-l pe I.I. Golikov susține că l-au urmat pe Cantemir 448 de boieri și funcționari.¹⁷

¹⁴ Acte și Doc., I, p. 17.

¹⁵ A.T. Bayer, *Istoria a ziznj i delah moldavskogo gospodarea kneazea Konstantina Cantemira*, Moscova, 1783, p. 363 și urm.

¹⁶ Arh. St. Buc., Colecția microfilme URSS, inv. 1022, rola 17.

¹⁷ I.I. Golikov, *Deiania Petra...* p. 36.

De fapt, după cum arată just P.P. Panaitescu, afară de Neculce nu l-a urmat pe domn nici un boier mare, aceștia fiind mulțumiți că au scăpat de un domn cu idei autoritare ce urmărea instaurarea unui stat centralizat în care elementul turbulent boieresc să fie anihilat.¹⁸

Se știe că în Rusia Cantemir a primit, în afara moșiilor, dreptul de judecată asupra moldovenilor ce veniseră cu el, titlul de principe serenissim, că a desfășurat o bogată activitate de cărturar fiind apreciat de drept cuvânt de eruditul Bantăș-Kamenski ca "cel mai învățat bărbat în Rusia din timpul lui Petru cel Mare", iar Petru însuși nota în jurnalul său de campanie "că este un om foarte înțelept și capabil pentru sfaturi".¹⁹

Constantin Șerban scrie că în 1713 Cantemir părăsește viața patriarhală de stăpânitor de întinse domenii și sate din regiunea Harkovului și se stabilește la Moscova la palatul Pokrovska.²⁰

Opinia noastră este că Dimitrie Cantemir, de două ori domn al Moldovei, cu mulți ani petrecuți în mediul diplomatic al Constatinopolului, era prin excelență un om politic încât din prima zi a stabilirii sale în Rusia n-a dus o viață patriarhală, ci a urmărit cu multă atenție evenimentele, încercând să profite de conjunctură pentru a-și recăpăta tronul.

Dacă în 1710-1711 interesele Rusiei coincideau cu cele ale Moldovei, adică o Turcie slăbită și o Moldovă scoasă de sub influența otomană după 1711 Petru cel Mare urmărea cu încăpățănare înfrângerea Suediei și ieșirea Rusiei la Marea Baltică, lăsând pe planul doi problemele sudice, unde avea nevoie de pace, pentru a nu-și irosi forțele. În schimb, Cantemir dorea un nou război ruso-turc, de data aceasta victorios pentru Rusia, în urma căruia familia sa să recapete tronul Moldovei.²¹ Până la 1718 Dimitrie Cantemir va

urmări cu tenacitate și perseverență această problemă. Țarul îl folosește pe Cantemir, după cum remarcă P.P. Panaitescu, ca pe un specialist politic de valoare în chestiunile orientale. Acest lucru se reflectă și în studiile pe care le întreprinde. În 1712 Cantemir se găsește la Petersburg, iar Neculce explică această venire prin faptul că era vorba să se întreprindă un nou război cu otomanii. Țarul fusese câștigat de partea lui Cantemir, în sensul că detașamente puternice rusești de cavalerie împreună cu cazacii de pe Nipru și Don să ocupe Crimeea și să o scoată de sub dependența otomană. Întregul efectiv al trupelor urma să fie subordonat comenzii lui Cantemir, dar până la urmă a învins punctul de vedere a lui Șeremetiev și Apraxin care nu doreau nici un fel de conflict în sud, până la terminarea cu succes a războiului cu Suedia. Datorită unor incursiuni rusești pe teritoriile stăpânite de otomani, din sudul Rusiei, Istanbulul declară război Rusiei, dar operațiuni militare nu se vor duce. Vicecancelarul Safirov care era ostatic la Istanbul (ca zălog în urma iscăririi păcii de la Prut, în urma înfrângerii de la Stănilești),²² a influențat cu multă dibăcie cercurile din jurul sultanului și în primăvara anului 1713 s-a statomicit din nou pacea dintre cele două state.²³

Influentul Șafirov, care avea o mare Libertate de acțiune în capitala turcă, îi scria lui Petru că ar fi bine ca Dimitrie Cantemir să fie îndepărtat de la granițele sudice pentru că este o persoană *non grata* pentru turci, care îl bănuiesc că urmează în permanență împotriva lor.²⁴ Petru, urmându-i sfatul, îl îndepărtează. Iată explicația părăsirii de către Cantemir a părții sudice a Rusiei și mutarea la Moscova.

¹⁸ P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 116-117.

¹⁹ N. Ciachir, *Activitatea lui Cantemir în Rusia...* p. 456.

²⁰ C. Șerban, *Jurnalul lui Ivan Iluiski (1721-1730)*, în "Studii", nr.5-6 (1955), p. 119.

²¹ P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 116-117.

²² *Oчерки истории СССР*, p. 537.

²³ *Ibidem*, p. 547-548.

²⁴ Serghei Soloviov, *Istoria Rossii ot drevnosti do nashih vremeni*, III, Moscova, 1873, p. 83.

Ulterior, sub diferite pretexte, Cantemir vine pe domeniile sale din Ucraina, îl găsim la Kiev studiind vechi letopisețe, dar ducând și o bogată corespondență cu oamenii săi din Țările Române.²⁵

În 1716 statul rus reușește să obțină succes pe linie diplomatică în războiul Nordului, unde adversarul principal era Suedia. Alături de Rusia, acționează Danemarca, Saxonia, Polonia, Prusia, Hanovra. Țarul, pentru a consolida aceste alianțe, a încheiat altele noi, cum a fost cazul cu Franța.

În 1716-1717 întreprinde o lungă călătorie în Europa, întovărașit în special de Șafirov, partizanul neintervenției în problemele otomane până la terminarea războiului cu Suedia. Cantemir a dorit să-l însotească pe țar, dar a fost refuzat categoric, pentru ca nu cumva otomanii să creadă că delegația rusă caută alianțe împotriva turcilor. Țarul, deși plecat, era în permanență la curent cu problemele din Rusia și două se referă direct la Cantemir. Din Karlsbad, la 28 septembrie 1716, dănd ordin Senatului să-i caute lui Cantemir curte cu palate de piatră în Moscova, corespunzătoare rangului său, iar din Amsterdam, la 15 februarie 1717, admonestează Senatul că i-a încălcat ordinul dat din Gdansk, prin care scutea de impozite niște moșii ale fostului domnitor moldovean.²⁶

Între timp, războiul austro-turc - început în anul 1716 -, se desfășoară cu succes pentru habsburgi. Cantemir urmărea atent evenimentele, iar agenții săi îi dădeau știri din Transilvania. La toate intervențiile pe lângă Menșicov și țar de a intra în război, argumentând că românii fiind ortodocși îi preferă pe ruși și nu pe austrieci, care sunt catolici. Petru rămâne neclintit în favoarea sa. Austriecii, după ce Eugeniu de Savoia bate trupele marelui vizir la Petrovaradin și cucerește Belgradul (1717), îi silesc pe turci să semneze pacea de la Pasarovitz (1718) prin care Banatul și Oltenia, două provincii românești sunt încorporate la Habsburgi.²⁷

Categoric acest lucru l-a deranjat pe Cantemir și a vrut să plece din Rusia. Dar cum ar fi interpretat acest gest țarul autocrat al Rusiei, care l-a condamnat la moarte chiar pe fiul său, când s-a opus voinței tatălui! Când a desființat demnitatea de patriarh al Rusiei, când biserica a îndrăznit să-i dea o serie de sugestii privind guvernarea țării!

De aceea, Cantemir a încercat să procedeze diplomatic, scriindu-i țarului că vrea să-l salveze pe fratele său Antioh, care rămăsese la Istanbul în 1711. Că Antioh "...a fost amendat cu o sumă mare de bani, s-a ordonat să nu se arate niciodată pe străzi, sau să iasă din casă. Și-i al 8-lea an de când el nu poate să se ducă nici la biserică. Ce-a mai avut din avere, și-a pierdut-o."²⁸ De aceea cere sprijinul țarului pentru a-l fura pe Antioh de la Constantinopol și să-l aducă în Rusia de teamă să nu-i fure păgânii doi fii ai surorii sale, care rămăseseră în Țara Românească.²⁹ Cantemir urma să plece în Polonia sau Transilvania, ca de acolo să dirijeze mai eficace răpirea fratelui cu o corabie franceză și cu sprijinul ambasadorului francez din Olanda, Chateaufort.³⁰

Țarul categoric a respins acest plan. În acest context, se produce în anul 1718 o cotitură în viața lui Cantemir. "Avea 45 de ani, era hotărât și destul de ambițios, se aruncă deci în politica rusească, devine factor activ al reformelor țarului. Astfel începe a doua perioadă a exilului său, când nu mai are ochi ațintiți numai asupra Moldovei, ci se îndreaptă spre St. Petersburg, capitala cea nouă a Rusiei".³¹

Se căsătorește cu principesa Anastasia Trubețcoi, mai tânără cu 30 de ani decât dânsul. Unii consideră această căsătorie cu substrat politic, în sensul că generalul Trubețcoi, tatăl miresei, făcea parte din pătura progresistă a aristocrației care sprijinea reformele cu caracter

²⁵ N. Ciachir, *Activitatea lui D. Cantemir...*, p. 457.

²⁶ Șt. Ciobanu, *op.cit.*, anexă doc.I.XXIII, p. 149.

²⁷ N. Ciachir, *Istoria universală modernă*, vol.I (1642-1789), București, 1993, p. 150.

²⁸ Șt. Ciobanu, *op.cit.*, doc.XXIX, p. 102.

²⁹ Ibidem, p. 136-137.

³⁰ Ibidem, p. 137.

³¹ P.P. Panaiteșcu, *op.cit.*, p. 132.

occidental ale țarului. În februarie 1721, țarul trimite Senatului următoarea dispoziție: "Domnilor senatori, după primirea prezentei, veți recunoaște pe domnul Moldovei, cneazul Dimitrie Cantemir, ca sfetnic intim și membru al Senatului".³²

Acest ordin al țarului către Senat vine ca urmare a unei scrisori, pe care Cantemir o trimisese lui Petru cu câteva zile înainte. Din care merită să reținem câteva pasagii. "Al 10-lea an de când eu, găsindu-mă sub protecția Majestății Voastre monarhice, îmi petrec viața fără nici un rost fără nici un serviciu recunoscut, din care cauză mi se strecoar în minte cele mai grele îndoieli, că eu sunt considerat sau cel mai nemeritos sau ca necredincios... Prevăd numai, că copiii mei n-au de moștenit nimic, decât netrebnicia mea. Lângă Petersburg n-am fermă, pădure și fânețuri, și din această cauză cumpăr cu bani țot și sărăcind de bani în fiecare zi, am făcut datorii mari".³³ Devine astfel membru al Senatului, alături de mâna dreaptă a țarului, prințul Menșikov, de cancelarul Golovkin, de prințul Mussin Pușchin, de amiralul Apraxin și alte nume ilustre din istoria Rusiei. Senatul, în acea perioadă, era organul suprem al Rusiei, care alcătua legile și le aplica. Deci avea toate prerogativele Consiliului de Miniștri și ale Parlamentului. El coordona toate instituțiile centrale și luase locul Dumei boierești. Totuși, Senatul în totalitatea sa depindea de puterea absolută, care era țarul.³⁴

Deși era membru al Senatului, consilier al țarului și unul din oamenii influenți ai imperiului (proclamat în 1722), Cantemir nu era mulțumit de o anumită situație legată de tabelul rangurilor.

Dar să dăm unele explicații. În 1714, țarul a încălț decretul privind egalizarea proprietății condiționate cu cea boierească de votcină. Nu se mai făcea o separare între nobilime și boierime, iar rangurile nobilinii erau de 14 trepte, de la 14 spre 1, pe baza cărora

se ocupau funcțiile în armată, în administrație etc. Decretul rangurilor a fost definitiv aprobat la 24 ianuarie 1722. Astfel, portdrapelul și sublocotenentul intrau în treapta 14, ajungându-se ca amiralii, feldmareșalii, cancelarul statului să fie de rangul 1.³⁵ Orice ofițer care ajungea prin meritele sale ofițer superior, era înnoobilat și putea transmite titlul de noblețe copiilor, dacă era cuprins între treptele I-VIII. Cei între treptele IX-XIV, nu puteau transmite titlul.

Când Senatul - în 1722 - a luat în discuție cu ce ranguri să echivaleze vechile titluri de noblețe, țarul a respins sugestia Senatului "hotărând că vechile cinuri și-au pierdut orice însemnătate".³⁶ Deci țarul nu avea nevoie de o nobilime turbulentă, marea ei majoritate să fie la discreția voinței lui și putea prospera numai ascultând orbește ordinele suveranului. În septembrie 1721, Cantemir - într-o altă scrisoare adresată lui Petru -, îi reamintește că a venit în Rusia cu inima deschisă, conform înțelegerii stabilite la Constantinopol între el și contele Tolstoi, "ignorând și nesocotind onorurile Sultanului, care nu mi-ar fi rușine să spun că între principii creștini din acest Imperiu, aveam întâietatea".³⁷ A trăit 10 ani în Rusia fără să i se precizeze concret ce rang i se cuvenea. Întrucât țarul a ordonat ca rangurile să fie precizate cu mare exactitate, în calitate de Consilier intim, echivala cu rangul de general-maior și s-ar încadra în categoria V-VII. Consideră că i se aduce o gravă jignire, "o jignire extremă", apreciind că pentru serviciile aduse statului rus, plus având titlul de Principe, să i se acorde "rangul dacă nu clasa I cel puțin a II-a".³⁸ Adăugăm că spătarul Toma Cantacuzino, care comanda cavaleria lui Constantin Brâncoveanu, în 1711 trecuse la ruși, a primit rangul II. În ianuarie 1722, trimite o nouă scrisoare țarului, solicitând să i se acorde ordinul

³² N.A. Vosresenschi, *Zaconodatelnâie aktî Petra I*, Moscova-Leningrad, 1945, p. 239.

³³ Șt. Ciobanu, *op.cit.*, doc.XXXV, p. 107-108.

³⁴ *Istoria pravitelstvûșego senata*, tom.I, Petersburg, 1911, p. 98.

³⁵ *Očerchi istorii SSSR...*, p. 193-195.

³⁶ *Istoria pravitelstvûșego senata*, I, Petersburg, 1911, p. 309.

³⁷ Șt. Ciobanu, *op.cit.*, doc.XLVIII, p. 117.

³⁸ *Ibidem*, p. 117.

de cavaler al Sfântului Apostol Andrei, decorație ce i se conferise lui Constantin Brâncoveanu, încă în ajunul bătăliei de la Stănilești, cerând în final "...doresc să știu în care clasă și după ce anume obraz voi avea locul meu".³⁹

Moartea timpurie, în august 1723, la vârsta de 50 de ani, a pus capăt vieții acestei figuri ilustre românești, reprezentant strălucit al culturii universale, pe care Constantin Noica, în studiul "Modelul Cantemir în cultura noastră",⁴⁰ îl apreciază în mod deosebit, și care a jucat un rol politic important și în destinele statului rus.

Capitolul VII

Gândirea progresistă din Principatele Române și Rusia (sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*

Perioada de la iscălirea tratatului de pace de la Kuciuk Kainargi (1774) și revoluția condusă de către Tudor Vladimirescu (1821) este deosebit de bogată în evenimente pe plan european, care s-au percutat deosebit de puternic atât asupra Principatelor dunărene, cât și a provinciilor românești (Transilvania, Banat, Bucovina), înglobate în Imperiul Habsburgic.

Începând de la prevederile tratatului de la Kuciuk Kainargi, care au făcut o spărtură în monopolul otoman, favorizând dezvoltarea forțelor de producție, care au stimulat crearea de burghezii naționale în sud-estul Europei,¹ războiul țărănesc de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan (1784), care a zguduit orânduirea feudală nu numai în Transilvania, ci și o mare parte a imperiului Habsburgic, revoluția burgheză din Franța (1789), care a electrizat spiritele progresiste a întregii europе, războaiele duse de Napoleon, care în decurs de două decenii au perturbat întregul continent, cele două războaie ruso-turce

* Referat prezentat la o sesiune științifică la Universitatea Lomonosov din Moscova (1982).

¹ Nicolae Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848-1886)*, București, 1968, p. 8-11; vezi și A. Vacalopoulos, *Histoire de la Grece moderne*, Thessalonice, 1975, p. 95-96; vezi și D. Dhordjević, *Révolution nationales des peuples balkaniques (1804-1914)*, Belgrad, 1965, p. 14-16; vezi și Corneliu Blaga, *L'Évolution de la diplomatie (idéologie, mœurs et technique)*, tom. I, Paris, 1938, p. 262.

³⁹ N. Ciachir, *Activitatea lui D. Cantemir...*, p. 462.

⁴⁰ Constantin Noica, *Modelul Cantemir în cultura noastră*, în *Viața Românească*, nr. 1 (1993), p. 1-17 (Seris în 1973, a circulat în manuscris până la publicare).

(1787-1792; 1806-1812), ca și războiul austro-turc (1787-1791), dispariția statului polonez (1795) și stabilirea a numeroși refugiați în Principatele Române, puternica insurecție sârbă declanșată în 1804 sub conducerea lui Karageorge, încercarea neizbutită a sultanului Selim III (1789-1807) de a efectua reforme, prevederile tratatului de pace de la Schonbrunn (1809), care făcea din imperiul francez și o putere balcanică (înglobase provinciile ilirice, Dalmația și insulele ionice), prevederile tratatului de la București (1812), noul raport de forțe instaurat prin Congresul de la Viena (1814-1815), iată numai un șir de evenimente care au influențat nu numai economic și politic, dar și gândirea elementelor celor mai dinamice din cele două Principate.

Nu trebuie omis faptul că Principatele Române, deși se bucurau de autonomie internă, erau secătuite de o fiscalitate excesivă, atât din partea feudalității autohtone și a domnitorilor fanarioți, cât și de pretențiile tot mai copleșitoare ale Puterii suzerane, care încerca măcar parțial să recupereze o parte din veniturile pe care i le aduceau - în trecut - teritoriile pierdute definitiv. Numai în perioada 1791-1806, șase domnitori s-au succedat la tronul Țării Românești, perioadă când samavolniciile și arbitrajul au atins limita superioară, cei 6 fanarioți încercând să stoarcă maximum de venituri.² Dacă adăugăm la toate acestea prezența trupelor străine, cât și incursiunile cârjailor, ienicerilor și ale rebelului Pazvantoglu, tâlhari, după cum arată Nicolae Stoica de Hațeg în *Cronica Banatului* "...pe care boieri, ciocoi prindea, lega, cu foc îi frigea, fluierile picioarelor cu sfredelu îngăurea".³

Aroganța Habsburgilor, tendințele anexioniste, desele conflicte de frontieră, ocuparea Olteniei (1718-1739), a Bucovinei (1775), erau argumente suficiente pentru români ca sentimentele de neîncredere să se transforme în ostilitate. Astfel, arată ironic Corneliu Blaga, dacă Eugeniu de Savoia cândva ocupase Oltenia, cancelarul Kaunitz n-a

² V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, I, p.46; vezi și A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană* vol.IX, București, 1929, p. 254-255.

³ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, București, 1969, p. 292.

vrut să se lase mai prejos și a reușit să smulgă Bucovina, în virtutea principiului echilibrului,⁴ iar Mihail Kogălniceanu scria: "Atunci când nu-i venea la mână a apuca tot, se mulțumea a lua și părți și chiar și părțile".⁵

Relațiile cu Rusia în această perioadă erau mult mai complexe, în sensul că fiind țară de religie ortodoxă, se bucura de multe simpatii în cadrul poporului român și a balcanicilor, războaiele duse de ea, măcinau potențialul militar otoman, iar tratativele de la Kuciuk Kainargi și Iași ofereau garanții împotriva abuzurilor Porții.

Istoriografia europeană este unanimă în a recunoaște în Rusia, o mare putere europeană în urma răsunătoarei victorii de la Poltava (1709) împotriva lui Carol al XII-lea al Suediei și a reformelor efectuate de către marele țar Petru I (1682-1725).

La sfârșitul lungii domnii a țarinei Ecaterina a II-a (1796) toată Ucraina revenise Rusiei, hotarul imperiului ajungând până la Nistru (1792). De asemenea, problema ieșirii la Marea Neagră fusese rezolvată încă prin tratatul de la Kuciuk Kainargi (1774), ca și a Banatului Criemei, care devenise, din 1783, gubernia Taurida.⁶

Dar paralel cu teritoriile rusești și necesități obiective, în speță ieșirea la Marea Neagră, Rusia încă din 1783 trece sub administrație proprie Georgia răsăriteană, se infiltrează în Asia Centrală și în Extremul Orient și participă la cele 3 împărțiri ale Poloniei.⁷

Principiile revoluției burgheze din Franța nefiind compatibile cu regimul autocrat rus, Ecaterina a II-a și Pavel I (1796-1801), nu numai că s-au străduit să stăvilească pătrunderea unor asemenea idei, ci au dat ordine trupelor să participe la diferitele coaliții organizate

⁴ Corneliu Blaga, *op. cit.*, p. 274.

⁵ M. Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei*, ed. a II-a (după cea din 1875), Valenii de Munte, 1910, p. 14.

⁶ *Uspenshii F.I. Kak voznik i razvilsa v Rossii vostocinli vopros*, Petersburg, 1887, p. 69.

⁷ B.D. Dațiuk, *Istoria SSSR*, Moscova, 1960, p.113 (autorul recunoaște că Rusia a jucat un rol negativ în împărțirea Poloniei, arătând că țarismul vedea în lupta de eliberare a poporului polonez, ideile revoluției.

împotriva Franței. Noul țar urcat pe tron în 1801, Alexandru I, continuă această politică, dar în urma răsunătoarelor succese militare ale lui Napoleon, încearcă să ajungă la înțelegere cu acesta (Tilsit 1807 - Erfurt 1808), în scopul împărțirii sferelor de influență între cele două imperii. Țarii duceau o politică brutală de anexiuni, schimbând un popor cu altul în înțelegere cu ceilalți monarhi (împărțirea Poloniei, aranjamentul cu Napoleon în privința Finlandei etc.), așa cum boierii își schimbau țăranii iobagi între ei.

Totuși se cuvine de scos în evidență faptul că armata și poporul rus au fost factorii hotărâtori care au anihilat forța de șoc a Marii Armade (600.000) în 1812 și au ajutat popoarele europene să-l zdrobească pe Napoleon, care tindea la hegemonia întregului continent.⁸

Prezența trupelor rusești la Paris (1814) și a lui Alexandru I au ridicat enorm prestigiul imperiului Romanovilor pe plan european, ca și rolul hotărâtor pe care l-a avut diplomația țaristă în timpul congresului de la Viena (1814-1815).

Desigur, luate lucrurile în contextul cel mai larg, acestea ar fi paralele pe plan politic european, între giganticul imperiu rus și cele două Principate românești.

Cele două popoare, român și rus, așezate geografic alături, pe lângă strânse legături economice, politice și diplomatice au întreținut și legături spirituale în sectoare variate (literatură, învățământ, biserică, știință, artă). Prezența trupelor rusești pe teritoriul Principatelor, cu ocazia numeroaselor războaie avute cu otomanii, deschiderea de consulate rusești (în urma păcii de la Kuciuk Kainargi), țelul comun urmărit în slăbirea potențialului militar otoman ca și

practicarea aceluiași cult religios (ortodoxismul) au creat afinități comune între spiritele progresiste a celor două popoare.⁹

Gândirea socială și filosofică românească din timpul feudalismului, deși pătrunsă de concepția religioasă despre lume, ca și a feudalismului din întreaga Europă, începe să fie dominată tot mai pregnant de curentul umanist, atât de excelent conturat de către Neagoe Basarab și în special de Dimitrie Cantemir, domnitor, ostaș, cărturar, diplomat și filosof, personalitate puternică intrată în civilizația universală.

Umaniștii români au conturat și ei un nou ideal de viață, au militat pentru dezvoltarea personalității, pentru laicizarea gândirii și a încrederii în rațiune, în sensul afirmării conceptului de conștiință istorică în gândirea românească.

În condițiile destrămării feudalismului și a formării relațiilor de producție capitaliste, se afirmă tot mai mult în Transilvania, Țara Românească și Moldova iluminismul și raționalismul.

Cărturarii iluminiști: Samuel Micu, Gh. Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, Eftimie Murgu, Ioan Barac, V. Aaron, D. Țichindeal, Gh. Asachi, Eufrosin Poteca, Ioan Heliade Rădulescu etc. caută în primul rând fie prin lucrări istorice, prin activități filologice (gramatici, dicționare), fie prin creație propriu-zisă, să răspândească cunoștințele în limba română, să cultive originea română, trecutul glorios al patriei.

În opera lor se difuzează o filosofie raționalistă (predominant Kantiană), a principiilor dreptului natural, a criticării orânduirii feudale, a difuzării ideilor de libertate și egalitate (mai ales după ce revoluția burgheză din Franța a împrăștiat cu repeziciune, în întreaga

⁸ Jacques Codehot, *L'Europe et L'Amerique à l'époque napoléonienne 1800-1815*, Paris, 1967, p. 254-260.

⁹ Vezi pt. amănunte: P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse în trecut*, București, 1954; Gh. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962; Gh. Berviconi, *Manuscrise rusești ale Bibliotecii Academiei R.S. România*, București, 1947; S. Dragomir, *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*, Sibiu, 1914; *Cronici și povestiri românești versificate sec. XVII-XVIII*, București, 1967.

Europă, aceste idei atât de generoase). De altfel, toate aceste idei, spuse într-o formă voalată ori direct, urmăreau un singur mare scop eliberare națională, deci înlăturarea dominației otomane și habsburgice și progres social prin modernizarea societății românești.¹⁰

Școala ardeleană născută în Transilvania, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca expresie a luptei națiunii române din Imperiul Habsburgic, pentru egalitate în drepturi cu celelalte popoare, în scurt timp depășește granițele provinciei, având puternice consecințe pentru toate teritoriile locuite de români. Reprezentanții săi cei mai de frunte (Samuil Micu, Gh. Șincai, Petru Maior), în lucrările lor argumentau originea latină și persistența fără întrerupere, pe teritoriul Daciei a poporului nostru.

Argumentarea originii romane reprezenta un argument puternic pentru intelectualii români, de a cere drepturi egale cu germanii și ungurii și în virtutea faptului că se trag dintr-o obârșie care a croit destinele Europei în antichitate și nu dintr-un neam obscur de iobagi.

"Elemente lingue daco-romane sive valachicae" (Samuil Micu, Gh. Șincai), apărută în 1780, prima gramatică tipărită a limbii române, "Istoria, lucrările și întâmplările românilor" (Samuil Micu), care a circulat în manuscris și a văzut lumina tiparului doar într-o formă prescurtată (1806), "Hronicul românilor și a mai multor neamuri" (Gh. Șincai), publicată doar fragmentar în 1808-1809 în timpul vieții autorului, "Istoria pentru începutul românilor în Dacia"

¹⁰ Vezi pt. amănunte: *Antologia gândirii românești. sec. XV-XIX*, partea I, București, 1967; *Istoria filosofiei românești*, I, București, 1972; B. Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972; Adela Becleanu Iancu, *Geneza culturologiei românești*, Iași, 1974; D. Ghișe, P. Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972; R. Tomoiagă, Ion Heliade-Rădulescu, *Ideologia social-politică*, București, 1971; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des "Lumiers"*, Sibiu, 1945; Ronul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962; Ion Lungu, *Școala Ardeleană*, București, 1978; Petru Maior, *Scrisori și documente inedite* (prefață și note de N. Albu), București, 1968; Eugen Lovinescu, *Gh. Asachi. Viața și opera sa*, București, 1927; G. Sorescu, *Gh. Asachi*, București, 1970.

(Petru Maior, 1812), ca și multe altele au continuat tradiția cronicarilor, întregită cu noi surse depistate în arhivele din Blaj, Cluj, Brașov, Cernăuți, Timișoara, Buda, Viena, Roma etc. precum și lucrări ale istoriografiei europene aduse până la zi, unde răzbat idei progresiste specifice umanismului românesc, generate de condițiile istorice în care au evoluat provinciile românești.

Documentul program prezentat curții vieneze (1791), cunoscut sub denumirea de *Supplex Libellus Valachorum*, formula o țintă deosebit de clară: "națiunea română vrea să intre cu toată greutatea masei sale în viața publică sau politică".¹¹ Memoriile prezentate curții rusești sau vieneze, memoriile adresate lui Napoleon, încercarea de a alege pe tronul Țărilor Române pe ducele de Toscana, argumentarea străngerii de fonduri pentru cauza poloneză și în general toate documentele politice care culminează cu proclamația de la Padeș, conțin idei cu pronunțat caracter progresist.¹²

Cei care s-au referit la hrisovul lui Alexandru Ipsilanti din anul 1776, privind școlile din Țara Românească și în special reorganizarea școlii domnești de la Sf. Sava, au trecut cu vederea un fapt esențial "ca în fiecare târg să se așeze dascăli de limba localnică", deci învățământ în limba maternă. Nu trebuie uitat faptul că hrisovul era iscălit de un număr de boieri pământeni ca Văcărescu, Filipescu, Crețulescu etc.¹³

Mănat de ideea unității naționale, inimosul cărturar Gh. Lazăr, urmat ulterior și de alți transilvăneni, au participat activ la organizarea și perfecționarea învățământului național. Au avut loc dispute puternice în Divanul Țării, ceea ce nota ulterior I.H. Rădulescu "s-a spart Divanul", dând câștig cauzei naționale, adică introducerea de cursuri în limba română la Sf. Sava (1818). Astfel, limba și cultura greacă au fost nevoite să admită, apoi să cedeze locul limbii românești

¹¹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 24.

¹² Hurmuzaki (serie nouă), vol. I, p. 543.

¹³ N. Ciachir, *150 de ani de învățământ românesc*, în *Revista Muzeelor* nr. 4 (1968).

și culturii naționale. Așadar, poporul român, urmărirea interese proprii, iar cărturarii de aici, au respins grefa străină a neoeelenismului (de-a pune în Principate bazele unei "Noi Elade") și au reușit să impună un învățământ românesc.¹⁴

Ceva mai târziu, Petrache Poenaru profesor și director al școlii nota: "Între-aceea vreme când în București era numai școale grecești, prea puțini ar fi crezut că s-ar putea învăța în școli publice în limba română, ceva mai mult decât a citi pe ceaslov sau psaltire... dar după ce se începu în Sf. Sava școala lui fericitul în memoria Românilor, Lazăr, se întinse între Români atâta de multă încredințare despre folosul de a se învăța științele în limba patriei".

Elevii și profesorii de la Sf. Sava, provenind din cele trei țări românești (ca și elevii de la cursurile conduse la Iași la Trei ierarhi de către Gh. Asachi, care introdusese încă din 1813 învățământ în limba maternă), având aceleași aspirații, hrăniți cu aceleași idei, au fost pregătiți într-un spirit progresist, chiar revoluționar, iar cea mai mare parte din aceștia au aderat la revoluția lui Tudor Vladimirescu, la revoluția de la 1848 și s-au angajat puternic în vâltoarea luptei unioniste (1856-1859).

În ciuda regimului absolutist și atotputerniciei relațiilor feudale, Rusia era o țară cu vechi și bogate tradiții revoluționare. Este de ajuns să amintim puternicele răscoale țărănești de sub conducerea lui Ivan Bolotnicov, Ștefan Razin și Emilian Pugacev, care au zdruncinat atât de puternic Rusia și au pus chiar sub semnul întrebării existența întregului edificiu țarist.

Încă în secolele XVII-XVIII, gânditori ruși ca Iuri Crijanici, Mihail Lomonosov, Alexandr Radișev (și enumerăm doar pe câțiva), au ridicat problema necesității de a efectua reforme spre folosul întregului popor. Astfel Iuri Crijanici (1617-1683) constata că rădăcinile răului din statul moscovit trebuie căutate în trei direcții: 1. în domeniul organizării social-politice; 2. al economiei naționale;

3. cel al culturii. Era partizanul unui stat centralizat, al unui monarh puternic, dar nu al unui tiran.

Mihail Vasilievici Lomonosov, considerat pe bună dreptate de către istoriografia sovietică ca întemeietorul filosofiei materialiste și a științei experimentale în Rusia, a exprimat clar în opera sa, idei și tendințe antifeudale și necesitatea ca reformele începute de Petru I să fie continuate.

Aceste concepte, dar mult mai radicale, în sensul lichidării absolutismului și a relațiilor feudale, le întâlnim la A.N. Radișev, în cartea sa "Călătorie de la Petersburg la Moscova" (tipărită în 1790). Autorul - demascând țarismul, nobilimea hrăpărească și întregul aparat birocratic al imperiului -, a fost calificat un adevărat iacobin rus, mai periculos decât răscolatul Pugacev, cartea confiscată și arsă iar el condamnat la moarte. Numai originea lui nobilă și mai ales faptul că Ecaterina a II-a poza în fața Europei, ca un suveran luminat și înțelept au făcut ca pedeapsa să-i fie comutată la deportare în Siberia.

Deși țarul Alexandru I dorea să adapteze statul feudal la noile condiții care se coceau și în Rusia și a inițiat o serie de reforme, până la urmă l-a abandonat și sacrificat pe Speranschi, care pregătise un proiect de reforme, și a încredințat efectiv conducerea internă a Rusiei generalului obtuz și conservator Araccev.

Totuși, contactul direct al ofițerilor și soldaților ruși cu realitățile din Europa, în numeroasele campanii europene și în timpul staționării în calitate de trupe de ocupație în Franța (1814-1818), s-a resimțit din plin. Viitorii decembriști, care făcuseră cunoștință cu scrierile lui Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Adam Smith, care studiaseră constituțiile engleză, americană (SUA), franceză, își puteau da seama practic, cum se putea dezvolta un stat descătușat de instituții feudale și de o biserică rigidă și conservatoare.

Unul din fruntașii decembriști, colonelul Paestel declara în fața comisiei de anchetă, înainte de-a fi condamnat la moarte: "Cele

¹⁴ Vasile Maciu, *Mouvements Nationaux et Sociaux*, București, 1971.

întâmplare la Neapole, în Spania și Portugalia au exercitat în acea vreme o puternică influență asupra mea".¹⁵ Iar alții ca I.D. Iacușchin, P.G. Kahovschi, se pregăteau să plece în Grecia pentru a lupta în rândurile insurgenților și erau convinși că Alexandru I va efectua reforme, iar Rusia va deveni o monarhie constituțională.

Deziluzionați, se ridică la luptă profitând de înscăunarea noului țar (decembrie 1825). Ei cereau desființarea iobăgiei și a autocrației, iar cei mai radicali doreau instaurarea republicii.

Capitolul VIII

Etapele revoluției sârbești (1804-1815). Sprijinul acordat de Țara Românească

Cadrul general de la revoluția burgheză din Franța (1789) la revoluția sârbă (1804)

Izbucnirea revoluției burgheze din Franța (1789) găsea Imperiul Otoman antrenat într-un greu război, dus simultan cu cele două imperii - țarist și habsburgic - , cele mai interesate în a-i lua locul în sud-estul Europei. În ciuda propunerilor inițiale, conflictul ruso-austro-otoman s-a arătat a fi lung și dificil, deoarece ideile înnoitoare ale revoluției franceze puneau în primejdie monarhiile absolutiste. Deși Austria a reușit să cucerească Belgradul (octombrie 1789), înfrângerile ulterioare și revoluția din Belgia au obligat-o să înceapă negocierile de pace cu Imperiul Otoman. Concomitent, ea a înțeles că pentru a împiedica creșterea puterii Prusiei se impunea o apropiere de Anglia, a cărei politică viza desfacerea alianței austro-ruse și menținerea statu-quo-ului pe continent¹. Totodată, pentru a mări eficacitatea presiunii asupra Austriei, Prusia semna în ianuarie 1790 o alianță defensivă cu otomanii, la Istanbul, prin care se obliga să le acorde asistență diplomatică în vederea încheierii cu Austria a unei păci fără anexiuni². Astfel că, la 14 august 1791, se semna la Șiștov pacea între habsburgi și otomani pe baza respectării statu-quo-ului

¹ Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Istoria diplomației europene*, București, 1984, p. 225-226.

² George Friedrich Martens, *op. cit.*, IV, p. 560-565.

¹⁵ Paestel, *Izbrannije proizvidenia...*, p.38.

antebelic; aproape simultan, între cele două state s-a încheiat și un tratat de prietenie și colaborare³.

Amintim că în timpul negocierilor de la Șistov, Divanul Țării Românești a prezentat, la 10 mai 1791, un memoriu unde erau revendicate desființarea raialelor Turnu, Giurgiu și Brăila, stabilirea granițelor între Imperiul Otoman și Țara Românească pe linia Dunării, domnitori pământeni, libertatea exportului de vite, neutralitate și independență politică internă, garantată de Austria și Rusia. În condițiile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, memoriul reprezenta cel mai radical proiect privind ieșirea Țării Românești de sub suzeranitate otomană. De-abia în 1802, prin hațișerifurile acordate Moldovei și Țării Românești, se prevedea fixarea cuantumului haraciului la 619 pungi, nici un dregător al Porții neputând solicita nimic în plus peste obligația haraciului și se stabilea principiul numirii domnilor pe șapte ani, evitându-se astfel marea instabilitate a conducerii Principatelor.

Rămasă singură în fața Imperiului Otoman, Rusia a respins ofertele de mediere ale Marii Britanii, continuând războiul, dar devenea tot mai clar că proiectele sale inițiale, în ciuda victoriilor militare, nu mai puteau fi realizate. În aceste condiții se încheie Pacea de la Iași (29 decembrie 1791), Imperiul țarist intrând în posesia Oacekoului și unei fâșii a teritoriului Ucrainei între Bug și Nistru⁴. Rusia s-a grăbit să încheie pacea cu Poarta, deoarece - după expresia Ecaterinei a II-a - "iacobinii varșoveni" impuseseră o nouă constituție, al cărei spirit liberal lovea puternic în protectorul rusesc.

Selim al III-lea, urcat pe tron în anul declanșării revoluției franceze (1789), în urma încheierii războiului cu Rusia, se gîndește la aplicarea unor reforme substanțiale care să modernizeze Imperiul⁵. Aceste reforme, - denumite "noua ordine" (Nizam-i Djedid), decre-

tate în urma firmanului din 1793 -, vor încerca să pună capăt dezordinii în primul rând din finanțe, administrație și mai ales din armată⁶. Noul sistem nu se mai limita numai la organizarea unei armate în stil european, ci și la efortul de a participa la știința și tehnica europeană⁷, la modul de a înțelege însăși viața, politica și mersul înainte al societății mondiale, care cunoscuse deja revoluția burgheză din Țările de Jos, din Anglia, formarea S.U.A. și declanșarea marii revoluții burgheze din Franța. Desfășurarea revoluției franceze, campaniile lui Napoleon au schimbat harta politică a Europei. În perioada de apogeu a Imperiului lui Napoleon, acesta avea o populație de 44.000.000, la o populație totală a Europei de 167.000.000. Imperiul era împărțit în 130 de departamente și două capitale oficiale: Parisul (547.000 locuitori) și Roma (150.000), cu orașe înfloritoare economic ca Amsterdam, Hamburg, Marsilia, Veneția, Florența, Torino, Bruxelles, având și o fâșie din Peninsula Balcanică (provinciile ilirice pînă la Cattaro)⁸. Cu excepția unor teritorii de coastă grecești și dalmatine, relațiile capitaliste în sud-estul Europei erau încă în fază incipientă, pentru că burgheziile din această zonă a Europei să purceadă la crearea de state naționale. De fapt, Selim al III-lea nu urmărea crearea unui stat burghez, ci un stat centralizat, cu o armată disciplinată, bine instruită și dotată, și care să nu depindă de feudalii locali. Bineînțeles că toate popoarele care intrau în componența Imperiului Otoman urmau să se supună, în continuare, Porții. În modernizarea armatei și administrației otomane un rol important urmau să joace specialiștii francezi, care au început să sosească în toamna anului 1792. Are dreptate A. F. Miller, când afirmă că ar fi greșit să se creadă că sultanul și miniștrii săi reformatori nutreau simpatie față de iacobinii francezi. Din contră, sultanul Selim

³ Hurmuzaki, *Documente*, VII, p. 523-529; Martens, VI, p. 571-576.

⁴ Textul tratatului, în *Acte și documente*, I, p. 219-225. Resul Ucrainei, dintre Bug și Nistru va reveni Rusiei, în 1793, în urma celei de-a doua împărțiri a Poloniei.

⁵ A. D. Novicev, *Istoria Turції*, II, Leningrad, 1968, p. 20-23.

⁶ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 300.

⁷ *Ibidem*, p. 300.

⁸ Andre Latreille, *L'ère napoléonienne*, Nancy, 1974, p. 247.

al III-lea era ostil revoluției franceze, iar executarea lui Ludovic al XVI-lea (cu care Selim corespundea, de pe vremea când era prinț moștenitor) îi repugnase⁹. De asemenea, relațiile cu Franța se răciseră, nu de când Napoleon pătrunsese în Egipt - posesiune a Imperiului Otoman -, ci mai devreme, din 1797, de când Bonaparte ocupase Venetia, care deținea posesiuni și în Peninsula Balcanică; deci, în directă vecinătate cu otomanii. Expediția din Egipt (1798), constituind un serios atac împotriva integrității Imperiului Otoman, a dus la alianța ruso-otomană din 1798, la care a aderat și Anglia în anul următor (1799)¹⁰. Țarul Pavel I, iritat de refuzul Angliei de a ceda Cavalerilor Ioanți insula Malta, se gândește să împartă posesiunile Imperiului Otoman - în alianță cu Franța și Austria. Asasinarea țarului Pavel I (1801) a pus capăt, pe moment, acestor proiecte. O dată cu încheierea tratatului dintre Franța și Poartă, în iunie 1802, Imperiul Otoman recăpăta Egiptul (pe care, de altfel, Franța nici nu-l mai stăpânea), iar navele franceze obțineau deplina libertate de navigație în Marea Neagră¹¹.

Pe plan intern, Selim al III-lea este nevoit să facă concesii rebelului pașă de Vidin, Osman Pazvantoglu¹², să acorde independență internă Muntenegrului¹³, încă din 1798, un hatîșerif de privilegii românilor (1802)¹⁴, și să tolereze (până în 1804) indisciplinarea ienicerilor care acaparaseră puterea în pașalîc de la Belgrad.

⁹ A. F. Miller, *op. cit.*, p. 80.

¹⁰ N. Ciachir, G. Bercan, *op. cit.*, p. 238-239.

¹¹ A. M. Ouroussow, *op. cit.*, p. 150.

¹² I. H. Uzuncarşılı, *Osmanlı Tarihî*, vol. IV/1, p. 521 și urm.

¹³ N. I. Hitrova, *Cemogoria v nacionalno-osvoboditelno dvizenii na Balkanah*, Moscova, 1979, p. 17. S-a ajuns la această situație în urma a două atacuri turcești, nereușite, când comandantul otoman Mahmud-Pașa și-a pierdut viața. Montenegro cuprindea, în 1798, 5 districte (nahii): Katunska, Pešvacka, Rijekska, Lešanska, Crmnicka. Prin dispariția Republicii Venețiene (1797), o parte din posesiunile acesteia au revenit Austriei. În vizitor, Muntenegru trebuia să fie foarte atent în pretențiile Habsburgilor pe litoralul austriac.

¹⁴ Pentru amănunte, vezi: W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821.

Popoarele care făceau parte din statul iugoslav, în secolele XVII-XVIII, erau incluse în două mari imperii ale timpului: cel otoman și cel habsburgic, iar o fâșie din litoralul adriatic intra în componența Republicii Venetia¹⁵.

Poporul sârb¹⁶ n-a privit pasiv cruda și retrogada dominație otomană; de nenumărate ori s-a răscolit cu arma în mână, însă deabia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea această luptă capătă un caracter organizat. Imperiul Otoman este nevoit să țină cont de acești factori și în special de schimbarea raportului de forțe care survine în secolul al XVIII-lea, în sensul că Habsburgii ținteau să subordoneze Serbia¹⁷.

Documentele epocii scot în evidență faptul că sultanul Selim al III-lea (1789-1807) s-a ocupat în mod special, în perioada 1791-1801, de pașalîc de la Belgrad, așa-numita "krajina" (adică regiunea de margine, de graniță) și vizirul de Belgrad, Hagi Mustafa-Pașa, primea dispoziții precise: să lupte cu hotărâre împotriva abuzurilor funcționarilor otomani, sprijinindu-se pe cnejii sârbi. Pașalîc de la Belgrad fiind pentru otomani, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, o regiune de graniță de o deosebită importanță, căruia - după Pacea de la Șistov (1791) - i s-a acordat o totală autonomie, cu scopul de a opri emigrările și, totodată, de a întoarce măcar o parte din cei 50.000 de locuitori care au trecut în Voievodina și în alte părți ale Imperiului Habsburgic¹⁸.

¹⁵ Când expansiunea otomană a atins apogeul, pământurile iugoslave intrau în componența a 25 sagueuri, din care 1/3 aveau sediul central în Iugoslavia de astăzi, iar 2/3 în afară. Cel mai important era pașalîc de Bosnia.

¹⁶ Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Igrad, 1973, p. 113.

Historija naroda Jugoslavije, II, sub red. Branislav Giurgev; vezi și Bogo Grafenauer, rjo Tadić, Zagreb, MXMLIX, p. 67 și urm.; H. Inaldžik, *Od Štefana Dušana do srpskog carstva*, în *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju III - IV (1952-1953)*, p. 63 și urm.

¹⁷ S. Novaković, *Tursko Carstvo pred Prvi srpski ustanak, 1780-1804*, Beograd, 1905, p. 37 și urm.

¹⁸ Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1973, ed. a II-a, p. 20-210.

Firmanele din 1791, 1793, 1794, 1796 acordau o largă autonomie pašalicului de la Belgrad, scutiri de impozite, privilegii pentru negustori, pentru a învia economia acestei regiuni și a-i crea o siguranță pe plan politic.

Aceste eforturi nu au rămas fără urmări: s-a produs o înviare în agricultură, meșteșuguri și comerț, numeroși sârbi s-au reîntors la vetrele lor, iar dragostea de libertate a sârbilor, pe de o parte, și incapacitatea putredului sistem otoman, pe de altă parte, vor duce curând la declanșarea răscoalei din 1804.

Deși pašalicul era relativ slab populat (în jurul anului 1804 avea 368.000 locuitori), numeroși târgoveți, ridicați în special din mijlocul satelor, exportau anual peste 200.000 de porcine, agricultura prospera, însă întoarcerea ienicerilor în pašalic (1801) a cunoscut această stare. Ienicerii au acaparat cu forța pământurile spahiilor și au transformat pe țărani sârbi în iobagi de-ai lor, mărindu-le cu mult obligațiile. La sfârșitul lunii ianuarie 1804, descoperind un complot al sârbilor care se pregătea, au fost convocați prin vicleșug, 68 de cneji și decapitați.

În această nouă situație, atât de complicată și grea, singura soluție era răscoala armată. Nicolae Iorga are dreptate, parțial, când afirmă că față de ieniceri, spahii se comportau mult mai omenos: "...vorbeau sârbește și trăiau cu țărani lor în legături destul de bune. Mulți dintre ei erau de origine sârbească sau bosniacă, ca vestitul pașă Bechir, și comandantul oștilor turcești pentru înăbușirea răscoalei, Heviz, era sârb de naștere"¹⁹.

La mijlocul lunii februarie 1804, răsculații din regiunea păduroasă a Sumadiiei, la scupștina din Orașec îl aleg drept conducător al răscoalei pe Karageorge și hotărâsc începutul luptei orga-

nizate împotriva ienicerilor, cât și extinderea răscoalei pe tot cuprinsul pašalicului²⁰. Astfel, în *nahija* (districtul) Valevo, răsculații aleg drept șef pe cneazul Iacob și pe protoiereul Matijia Nenadović; în districtul Smederevo este ales conducător negustorul Dijiša Vulicević; în districtul Pojarevac, țărani înstăriți Milenco Stoicović, iar în districtul Rudničko, târgovețul Milan Obrenović, secundat de tânărul său frate Miloš Obrenović. În curând, toate regiunile răsclăte, în vederea coordonării răscoalei îl recunosc drept conducător pe George Karageorge²¹.

În martie 1806, din 12 districte ale pašalicului Belgrad, 9 au fost eliberate. Sârbii i-au alungat pe ieniceri din sate și orașe, cu excepția orașului Belgrad, unde ienicerii s-au menținut doi ani. Această răscoală a avut un pronunțat caracter antifeudal, deoarece majoritatea ienicerilor și spahiilor erau deținători de domenii în Serbia. Baza răsculaților o formau țărani, care trăiau în obști, conduși de burghezia sârbă în formare, iar nucleul militar - unitățile militare recent create, conduse de oameni care au făcut serviciul militar în Austria, sau de sârbii din Bosnia și Herțegovina, care serviseră în armata turcă. Alături de sârbi, după cum consemnează izvoarele, au luptat greci, vlahi, bulgari, muntenegri²².

În prima etapă a răscoalei (1804-1806), sârbii răsclăți au păstrat formal dependența față de puterea centrală, adică față de sultan. Ei au declarat că luptă împotriva ienicerilor, pentru păstrarea ordinii și legalității. Selim al III-lea, socotindu-i pe ienicerii care acaparaseră puterea în pašalicul de la Belgrad ca pe dușmanii săi politici, a trimis de la Istanbul un pașă și trupe în ajutorul sârbilor. Spahii au dat și ei ajutor sârbilor, deoarece -, alungați de ieniceri în 1801 și luându-li-se pământurile, credeau că prin îndepărtarea

¹⁹ N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de Munte, 1913, p. 105-106; pentru amănunte, vezi și: N. Iorga, *Relations entre Serbes et Roumains*, Vălenii de Munte, 1913; idem, *Sârbi, bulgari și rutenii din Peninsula Balcanică în Evul Mediu*, București, 1915; Ilie Bărbulescu, *Relations des Roumains avec Serbes, les Bulgares et les Grecs et la Croatie*, Iași, 1912.

²⁰ Vezi, pentru amănunte: *Ispisi iz pariskih arhiva. Grada za istoriju prvoga srpskoga ustanka*, sub redacția lui M. Gavrilović, Beograd, 1904; și Lj. Jovanović, *Stogodisnjica srpskog ustanka*, Beograd, 1904.

²¹ Vasa Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd, 1958, p. 6.

²² Ivan Bojić, *Istorija Jugoslavije*, p. 212-213.

ienicerilor își vor recăpăta domeniile. După ce ienicerii au fost alungați și din Belgrad, la 1806 pașa trimis de sultan în ajutorul sârbilor, i-a somat pe aceștia să depună armele, ceea ce sârbii au refuzat.

Încendierea mănăstirii Studenica, în aprilie 1806, a marcat începutul invaziei turcești și războiul fățiș între Serbia și Imperiul Otoman. În lupta de la Šabac, din 13 august 1806, Karageorge a distrus oastea turcă ce venea din Bosnia, comandată de căpitanul Kului. În această bătălie, cavaleria sârbă a dat un atac combinat împreună cu pedestreimea, care a năvălit cu cuțitele asupra turcilor.

Această victorie a avut un mare răsunet printe slavii sudici. Sârbii din Voievodina, din Dalmația din Muntenegru și din Bosnia au trimis ajutoare în bani, armament și oameni. După această victorie, o delegație sârbă a fost trimisă la Istanbul, pentru a ajunge la o înțelegere cu sultanul. Acesta recunoaște autonomia Serbiei, fără a admite garantarea acesteia de o altă putere, însă intrarea în război a Rusiei și noile succese ale sârbilor pe câmpul de luptă fac ca sârbii să denunțe acordul. Istoriografia iugoslavă arată că, până în 1807, răscoala a avut un caracter relativ moderat față de Poartă, în sensul că răsculații doreau o autonomie sub garanția colectivă a marilor puteri, practic cu mici modificări; ei erau mulțumiți de situația pe care o aveau în 1801, adică în ajunul invadării pašalicului de ieniceri. În orașele eliberate în anii 1804-1805 (Rudnik, Valievo, Šabac, Pojarevac, Smederevo etc.), după ce ienicerii răsculați au fost alungați, viața s-a desfășurat normal, într-o colaborare corectă cu meșteșugarii și negustorii musulmani, în care sârbii vedeau prieteni. Din 1807 această concepție se schimbă, sârbii dorind ca întreaga populație musulmană să părăsească Serbia, mai ales spahii, căci răscoala a evoluat luând caracterul unei adevărate revoluții agrare, antif feudale.

La asaltul cetății Belgrad, care a avut loc la sfârșitul anului 1806, sârbii, pe lângă tunuri de lemn, aveau tunuri de fier capturate de la turci și tunuri turnate în Slovenia și trimise lor. Asaltat din patru părți, Belgradul este eliberat. În luptele crâncene purtate pentru elibe-

rarea orașului s-au evidențiat harambașa Stanoie Glabaș și voievodul Vasa Cearapić²³.

Victoriile de la Šabac, Deligrad și în special eliberarea Belgradului i-au îmbărbătat și mai mult pe sârbi și au trezit speranța eliberării definitive de sub turci. Războiul ruso-turc, începând în decembrie 1806, a dat un nou imbold luptei sârbilor²⁴. Este cazul să amintim că, în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, pe teritoriul Serbiei Răsăritene au luptat și pandurii români conduși de Tudor Vladimirescu.

În virtutea alianței încheiate cu Rusia, cunoscută în istoriografia sârbă sub denumirea de "convenția Karageorge-Paulucci", țarul a luat sub oblăduirea sa Serbia, căreia i-a acordat o constituție, ajutor în organizarea instituțiilor civile și militare, prevăzând și abolirea relațiilor feudale. Deși această convenție practic nu s-a aplicat, este interesant că statul autocrat rus, sprijinitorul relațiilor și al ordinii feudale, pentru a contracara Franța și ideile revoluției franceze era nevoit, ținând cont de conjunctură, să sprijine noul.

După Pacea de la Tilsit (1807) dintre Rusia și Franța, pe baza căreia Rusia ceda Franței insulele Ionice și Boka Kotor, și Armistițiul ruso-turc din august 1807 de la Slobozia, Serbia începe să se orienteze către Austria și chiar către Franța, Rusia abandonând Peninsula Balcanică, sârbii rămânând descoperiți în fața armatei turcești.

Încă din 1805, în teritoriile eliberate funcționa noua administrație sârbă, care era coordonată de un guvern provizoriu, sub conducerea lui Karageorge, denumit "Consiliul de conducere".

Unii voievozi sârbi, preluând conacele spahiilor și din ambiția de a se îmbogăți cât mai repede și prin orice metodă, supun pe țărani sârbi la vechile obligațiile feudale, ceea ce generează numeroase abuzuri. Astfel, Karageorge este nevoit să tempereze pe mulți din

²³ Pregled istorije Jugoslavenskih naroda, I deo, Beograd, 1963, p. 271.

²⁴ Istorijska Jugoslavija, tom I (sub redacția lui I. V. Bronlei, I. S. Dostilan, V. G. Karașev, S. A. Nikitin), Moscova, 1963 p. 314.

ločitătorii săi, iar din 1811 să ia măsuri în vederea centralizării puterii. Karageorge, ieșind dintr-un mediu țărănesc, de-abia știa să scrie, dar, înzestrat cu reale calități de conducător (voinic, viteaz, corect), a știut să aplaneze diferitele neînțelegeri dintre căpetenii, să-și câștige simpatia majorității poporului sârb și, astfel, să pună bazele unei dinastii.

Între anii 1809-1811 se mai dau o serie de lupte între sârbi și turci, în care trupele otomane se dedau la atrocități în masă. Vom aminti numai lupta de pe dealul Cegar, unde voievodul Ștefan Sindelić, cu 300 de oameni, a trebuit să facă față unei armate de 40.000 oameni comandată de marele vizir Iusuf-Pașa, care încerca să ia Nișul cu asalt²⁵. Refuzând să se predea, Sindelić și-a descărcat pistolul într-un butoi cu praf de pușcă, explozia omorându-i atât pe asediați cât și pe mulți dintre asediatori.

Înfuriat, comandantul turc a dat ordin să fie decapitate ...cadavrelor răsculaților sârbi iar din 952 de cranii a zidit un turn, faimosul Cele Kula (Turnul de cranii), ca avertisment celor care ar mai îndrăzni să se răscoale împotriva otomanilor! Marele poet francez Alphonse de Lamartine, întorcându-se în 1833 dintr-o călătorie în Orient, cutremurat de privescerea Turnului de cranii, a scris: "Ochii și inima mea au exprimat în acele clipe tot ce simțeam: o nesfârșită recunoștință și un omagiu față de rămășițele pământești ale acelor oameni viteji și pe ale căror cranii, devenite pietre de temelie, se înalță independența patriei lor. Sârbii să păstreze bine acest monument pentru amintirea viitoarelor generații! El îi va învăța pe cei ce vor veni cât prețuiește independența unei națiuni și cu ce jertfe au plătit strămoșii lor pentru ea".

Clauzele Păcii de la București (1812) dintre ruși și turci, cu privire la Serbia, erau un compromis între cele două mari puteri. Pe baza articolului 8 al tratatului, Turcia acorda Serbiei autonomie și amnistie generală pentru toți care au luptat împotriva Imperiului

Otoman. Deși Tratatul de la București din 1812 a fost primul act internațional din epoca modernă, care legifera autonomia Serbiei, sârbii erau profund nemulțumiți, deoarece trebuiau să primească din nou garnizoane turcești în orașe și să plătescă un tribut anual.

Deoarece sârbii n-au acceptat să fie dezarmați și să primească garnizoane turcești, în iulie 1813 trei armate otomane, perfect echipate, au invadat Serbia simultan din trei direcții: dinspre Vidin, Niș și Bosnia. Situația răsculaților era destul de grea. Anii de luptă au epuizat resursele țării, potențialul uman, iar ajutorul din afară, de data aceasta, a lipsit total. Afară de aceasta, nu a existat o unitate deplină nici în privința planului și nici a felului de a lupta. Chiar și în această conjunctură, rezistența a fost eroică. Voievodul de Krajina, Veliko haiducul, a apărut Negotinul, cu 3.000 de oameni. Turcii i-au cerut să predea Negotinul și toată Krajina. Răspunsul a venit prompt: "Capul îl dau, dar Krajna ba!". El a rezistat eroic, dar forțele mult superioare ale turcilor au reușit să ocupe acest teritoriu, după moartea lui Veliko, și să pătrundă în Serbia pe râul Velika Morava. Timp de 17 zile sârbii au respins eroic la Ravanj armata turcă ce venea din Bosnia. Din cauză că praful de pușcă a fost udat de ploaie, armata sârbă a trebuit să se retragă, Zeko Bulibașa cu ceata sa sacrificându-se până la unul, pentru a-i reține pe turci.

Deoarece turcii presau Belgradul din trei direcții, la sfârșitul lunii septembrie 1813 Karageorge, împreună cu mitropolitul Leontie și cu alte persoane oficiale au fugit din Belgrad, la Zemun, pe teritoriul Austriei. Ultimele statistici iugoslave, bazate pe materiale de arhivă, arată că peste 100.000 de sârbi s-au refugiat din fața dușmanului, găsind adăpost în Banat și Srem; ulterior, treptat, mulți dintre aceștia s-au întors²⁶. Cei care n-au putut să se refugieze în Austria au luat drumul codrului.

²⁵ Relja Novaković, *Istoria modernă*, Pancevo, 1963, p. 51-53.

²⁶ Ivan Bojić, *op. cit.*, p. 220.

După ocuparea Belgradului, soldații turci au primit permisiunea să jefuiască timp de 12 zile orașul, să omoare și să ia în robie pe oricine, după bunul plac.

Tunurile Istanbulului au anunțat, timp de trei zile, prin salve festive, înăbușirea rezistenței sârbe care, timp de 9 ani, a adus mari prejudicii, în special militare, Sublimei Porți.

Autoritățile locale turcești au fost din nou repartizate pe *nahii* (districte), iar cnejii sârbi rămași și întreaga populație erau obligați să dea ascultare întocmai ordinelor turcești. Noul Pașă, Suleiman, denumit Skoplianul a instaurat un regim de teroare și jaf nemilos. Samavolnicia turcilor era tot mai evidentă, situația din Serbia devenind insuportabilă. Practic însă autoritatea turcă n-a putut fi restabilită în pašalic. Reîntoarcerea otomanilor nu a însemnat restaurarea vechiului regim feudal, ale cărui baze fuseseră înlăturate. Din cauza teroarei, în toamna anului 1814 a izbucnit o nouă răscoală, în districtul Ćeaceak, sub conducerea voievodului Hagi Prodan, unul dintre viitorii colaboratori ai lui Tudor Vladimirescu²⁷. Răsculații l-au chemat și pe Miloš Obrenović, însă el a apreciat că conjunctura nu este favorabilă pentru un nou război cu turcii. Încercarea lui Hagi Prodan de a extinde sfera răscoalei nu a reușit, linitându-se numai la zona Ćeaceak și o parte din districtele Kraguevač și Jagodina. Deși mișcarea n-a luat amploare și a fost înăbușită totuși i-a speriat pe turci. Hagi Prodan și o parte din oamarii săi au reușit să se refugieze în Srem. Turcii au pedepsit crunt pe răsculați. Au fost schingiuiți și omorâți numeroși voievozi, preoți, negustori, țărani etc. Garnizoanele militare turcești au fost întărite și s-au întreprins acțiuni împotriva cetelor de haiduci care acționau în codrii Serbiei.

Din cauza terorii sârbii pregătesc o nouă răscoală; dar, concomitent trimit o delegație să ceară sprijinul marilor puteri, ai căror reprezentanți erau întruniți la Congresul de la Viena.

În aprilie 1815, căpeteniile poporului sârb, întrunite în satul Takovo, la poalele Muntelui Suvobor, au hotărât răscoala întregii Serbii. Conducător al răscoalei a fost recunoscut Miloš Obrenović²⁸.

Din Austria au început să treacă detașamente înarmate ale voievozilor Pavle Tukić, Petar Moler și ale altora.

Sârbii, acționând cu multă iuțeală și precizie, au eliberat numeroase localități, ca Rudnik, Ćeaceak, Kraguevač, Valjevo, Pojarevač, Kraljevo etc. Deși turcii au trimis trupe din Rumelia, Bosnia, Macedonia, Albania, chiar artileria de la Istanbul, până la sosirea trupelor, o mare parte din pašalic a fost eliberat. O strălucită victorie au obținut sârbii lângă satul Dublija. Dintr-o armată turcească au rămas în viață doar pașa și 40 de turci. În același timp, Miloš Obrenović se purta bine cu prizonierii turci și trimitea cadouri pașei din Bosnia și celui din Niș.

De asemenea, spre sfârșitul anului 1815, relațiile internaționale erau favorabile sârbilor. Diplomazia rusă, pericolul din partea Franței lui Napoleon trecând, făcea presiuni ca Turcia să aplice articolul 8 al Tratatului de la București, adică recunoașterea autonomiei Serbiei și să pună capăt teroarei dezlanțuite. În septembrie 1815, ambasadorul Rusiei, Ierândski, a înmănat o notă destul de dură a guvernului Rusiei, cerând respectarea Tratatului de la București²⁹. Turcia, la rândul ei, nu dorea ca Rusia sau o altă mare putere să se amestece în problemele sârbești și conflictul să ia proporții, încât era dispusă să facă o politică de compromis. O astfel de politică era susținută de Marașli Ali-Pașa, unul dintre cei doi șefi otomani care au fost trimiși să înăbușe răscoala sârbă. Deoarece turcii aprobau politica dusă de Marașli-Pașa, acesta a fost confirmat de Poartă. Astfel, Miloš Obrenović era recunoscut ca principe al Serbiei (*Baș-cneaz*), iar Serbia rămânea o provincie otomană cu o autonomie destul de limitată. Tributul pentru sultan era strâns de către sârbi, spahii neputând percepe biruri mai mari decât cele prevăzute prin tratat

²⁷ N. Ciachir, P. Gălățeanu, op. cit., p. 60.

²⁸ Ibidem, p. 60-61.

²⁹ Istoriia Jugoslavije (sub red. lui I. V. Breraiei), Moscova, 1963, tom I, p. 317.

imperial. Fiecare *nahije* (district), alături de musulman, avea și un cneaz sârb care asista obligatoriu când se făcea judecarea sârbilor. Garnizoanele turcești aveau dreptul să fie cantonate numai în orașe, iar la Belgrad lua ființă Cancelaria Națională, formată din 12 cneji, ca cel mai înalt organ administrativ și judecătoresc.

Chiar dacă garnizoanele turcești s-au întors în Serbia și autonomia era limitată, lupta eroică a poporului sârb, dusă timp de 11 ani (1804-1815), a fost o adevărată revoluție burghezo-democratică (în fruntea căreia s-a aflat mica burghezie comercială), care a pus bazele statului sârb modern.

Istoriografia iugoslavă consemnează că țărănimă, luptând împotriva feudalismului - fie prin acțiuni de guerilă, fie frontal, cu spahii și cu trupele turcești, care reprezentau vechea orânduire - a creat practic o țărănimă liberă, punând bazele unui proces social în toată Peninsula Balcanică.

De asemenea, revoluția sârbă a deschis calea acțiunilor organizate a popoarelor balcanice pentru libertatea socială și națională. Istoricul austriac B. Kallay remarcă, încă din 1910, că toate popoarele creștine din Turcia europeană considerau cauza insurecției sârbe, ca o cauză proprie³⁰. De aceea, lupta sârbilor a avut un puternic ecou în Grecia, Muntenegru, Albania, Țara Românească, Bulgaria etc., iar în luptele desfășurate în perioada 1804-1815 s-au încadrat și bulgari, greci, aromâni, albanezi, români, croați și alții. Revoluția sârbă a determinat mișcările țărănești în regiunea Vidinul și în alte părți ale Bulgariei, mișcări ale armatolilor și kleptilor din Munții Olimp, în Muntenegru și în Albania septentrională³¹.

Chiar dacă autonomia Serbiei era limitată, în 1815 samavolnicia turcilor s-a diminuat mult, instaurându-se condiții destul de bune pentru desfășurarea unei vieți normale. Miloš Obrenović a știut să smulgă turcilor, cu multă abilitate, o serie de concesii, Nicolae Iorga apreciindu-i "...inteligenta-i naturală admirabilă, om care era în stare să joace un rol foarte greu, de slugă credincioasă sultanului, pentru ca atunci când va suna ceasul să poată desface Serbia cu desăvârșire de sub acest împărat păgân"³².

Țara Românească și revoluția sârbă (1804-1815)

În această perioadă, Țara Românească, deși se bucura de autonomie internă, era secătuită de o fiscalitate excesivă, atât din partea feudalității autohtone și a domnitorului fanariot (din 1716 până la 1821 tronul fusese ocupat de domnitori greci, turcii încălcând în mod abuziv tratatele existente), cât și din prestațiile tot mai copleșitoare ale puterii suzerane, care încerca măcar parțial să recupereze o parte din veniturile pe care le aduceau teritoriile pierdute definitiv³³.

Nu mai în perioada 1791-1806 s-au succedat la tronul Țării Românești 6 domnitori, perioadă când samavolnicia și arbitrarul au atins limita superioară, fanarioții încercând să stoarcă maximum de venituri.

Ca organizare, Țara Românească era împărțită în 17 județe, grupate în 3 unități mari: 5 județe formau Oltenia, provincie cu vechi tradiții de autonomie în cadrul statului, condusă de un caimacam și de un Divan, situată geografic în directă vecinătate a Serbiei. Restul de 12 județe, situate în stânga Oltului, formau Țara de Sus (partea de apus) și Țara de Jos (partea de răsărit a Munteniei), administrate de câte un mare vornic. Fiecare județ, la rândul său era administrat de

³⁰ B. Kallay, *Geschichte des serbischen Aufstandes. 1807-1810*, Wien, 1910, p. 132.

³¹ D. Djordjević, *Révolutions nationales des peuples balkaniques (1804-1914)*, Beograd, 1965, p. 36-38; pentru amănunte vezi și Marcel Vos, *Histoire de la Yougoslavie*, Paris, 1955; N. Ciachir, *Serbia pe drumul cuceririi independenței naționale (1804-1878)*, în "Revista de istorie", nr. 12 (1978); D. Bodin, *Elemente naționale și influențe străine în revoluțiile din sud-estul Europei la începutul secolului al XIX-lea*, în "Revista istorică română", nr. 4 (1945).

³² N. Iorga, *Istoria războiului balcanic - (lecții ținute la Universitatea din București)*, București, 1915, p. 89.

³³ *Istoria României, III*, București, 1959, p. 690.

câte doi ispravnici, unde, de regulă în acea perioadă, unul era român iar celălalt grec, omul de încredere al domnitorului fanariot. Ispravnicul era investit cu atribuții administrative, judecătorești și fiscale, iar zapciul cu atribuții similare, numai că acesta conducea o plasă - unitate administrativă inferioară județului³⁴.

Domnitorul Alexandru Ipsilanti a încercat să modernizeze, într-un fel, sistemul de a separa justiția de administrație, iar din 1794 a luat ființă Vornicia poliției, ce era investită a ține catagrafia populației, de a repartiza dările și de a face controlul călătorilor străini³⁵.

Țara de-abia se refăcuse, parțial, după retragerea trupelor austriece și ruse - în urma încheierii păcilor de la Șiștov (1791) și Iași (1792) -, când în ultimii ani ai secolului, se înmulțesc incursiunile cărbajilor din zona Vidinului, ale rebelului pașă Pazvantoglu, iar din 1801 și ale ienicerilor care, în mod abuziv, au revenit pe teritoriul pașalicului Belgrad³⁶.

Țara Românească, în această conjunctură, este nevoită să asigure aprovizionarea și chiar încartiruirea trupelor răzvrătite Pazvantoglu ca și a trupelor sultanului care încercau să recucerească cetatea Vidin.

Deși la insistențele românilor și la presiunea Rusiei sultanul reformator Selim al III-lea (1789-1807) a acordat Țării Românești un firman (1802) care limita abuzurile, reducea și simplifica dările și fixa o domnie în vederea stabilității la 7 ani, abuzurile au continuat, mai ales prin incursiunile trupelor lui Pazvantoglu (iertat de către sultan și menținut la conducerea Vidinului), abuzuri consemnate atât de sugestiv de către Nicolae Stoica de Hațeg în *Cronica Banatului*: "Sate nu numai mici, până și orașul Craiovei, arzându-le, bieții români în păduri fugiră, satele și lăsară. Cîrjalii și vestitul oraș mare București, nu de tot, dară îl aprinseră, cât și de-acolo oamenii și boiarii la munți scăpau"³⁷.

Noul domnitor, Constantin Ipsilanti (1802-1806), numit în urma hațișerifului din 1802, sprijinându-se mai ales pe Rusia -, căreia îi făcuse o serie de servicii, în funcția de mare dragoman pe care o deținuse anterior la Constantinopol -, inaugurează o politică îndrăznească. Începe să organizeze o oaste pământeană, aducând în primul rând "...de peste Olt grăniceri și panduri, strănepoții oștirilor românești pe care le desființase Constantin Mavrocordat"³⁸, și pe care îi îmbracă în uniforme, face rost de tunuri și strânse circa 8.000 de oameni, care încep să pună pe fugă bandele lui Pazvantoglu "... și-i făcură să apuce calea înapoi pe Dunăre"³⁹.

Paralel cu înființarea acestui nucleu de armată, Constantin Ipsilanti - care viza dubla domnie, adică a Țării Românești și a Moldovei⁴⁰ - desfășoară o largă activitate diplomatică, mai ales că Anglia și Rusia încheiaseră alianță împotriva Franței în acea perioadă, le mijlocește acestora schimbul de corespondență, primește cu mult fast la București doi generali⁴¹, care erau un fel de curieri diplomatici, și prin oamenii săi alimentează ideea unei răscoale cu ocazia pătrunderii flotei ruse spre insulele Ionice⁴².

Încât în această conjunctură, izbucnirea unei mișcări revoluționare antiotomane în Serbia vecină era binevenită, atât pentru domnitorul Constantin Ipsilanti cât și pentru întregul popor din Valahia, care vedea că se constituie forțe care încearcă să înlăture definitiv retrograda dominație otomană.

Consulul diplomatic al Franței acreditat la București, Sainte Luce, raporta la Paris că atât boierii cât și patrioții români urmăreau

³⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, IX, p. 255-256; vezi și N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 382.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ A. Ojetea, Tudor Vladimirescu și mișcarea Țeristă în Țările Românești, 1821-1822. București, 1945, p. 95.

³⁷ Hunnuzaki, *Documente*, Supl. II, p. 286 (25 august 1803, Brune către MAE).

³⁸ *Ibidem*, p. 288 (9 octombrie 1803, Brune către MAE).

³⁴ *Ibidem*, p. 693-695.

³⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, p. 46.

³⁶ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor...*, IX, p. 245-255.

³⁷ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, p. 292.

cu mare satisfacție orice succes al insurgenților sârbi și își arătau pe față dorința "ca Serbia să se desfacă de Imperiul Otoman"⁴¹.

Același Sainte Luce raporta lui Talleyrand, la 25 aprilie 1804, că a fost bine primit la București, că prințul Ipsilanti este omul Rusiei și îi este frică să nu fie arestat, deoarece relațiile dintre Franța și Imperiul Otoman s-au înrăutățit și pretextul putea foarte ușor să fie găsit de către Poartă, deoarece el întreține relații cu Pazvantoglu. Totodată, el făcea precizarea că Pazvantoglu are o mare admirație față de Franța, iar portretul generalului Bonaparte este pus pe un perete al locuinței sale⁴².

În raportul din 9 iulie 1804, Sainte Luce face referiri din nou la mișcarea sârbească și la faptul că s-a deplasat special la Craiova ca să obțină informații suplimentare, încât el consideră că mișcarea este instigată și alimentată de Rusia și Austria, care vor lichidarea Imperiului Otoman. Astfel, pașa turc de la Belgrad a cerut muniții de la austrieci și a fost refuzat, în timp ce rebelii își procură muniții și arme de la supușii austrieci. Cifra răsculaților poate fi estimată la 60.000 de oameni, plus diferite cete de briganzi înarmați, care cutureau Peninsula Balcanică. Prințul Valahiei și-a trimis un ofițer în tabăra răsculaților și nu există nici o îndoială că, îndemnat de Rusia, Ipsilanti îi va sprijini pe aceștia⁴³.

Informații despre evoluția insurecției din Serbia avem atât în raportul lui Sainte Luce din 3 august 1804, cât și în cel din 24 septembrie 1804, unde se fac referiri la mitropolitul din București, care a avut întâlniri frecvente cu consulul de la Vidin și a făcut mai multe vizite în tabăra răsculaților sârbi de la Belgrad⁴⁴. Sainte Luce îi sugerează lui Talleyrand să numească un consul francez la Craiova,

⁴¹ Documente privitoare la istoria românilor, Humuzaki, vol. XVI. *Correspondența diplomatică și rapoarte consulare franceze (1603-1824)*, București, 1912, p. 609 (în continuare se va cita Humuzaki...); vezi și *Ispisi iz Pariskih arhiva (gradua za istoriju prvoga srpskoga ustanka)*, prikupio Dr. Mih. Gavrilović, Beograd, 1904.

⁴² Humuzaki, vol. XVI, p. 655-659.

⁴³ *Ibidem*, p. 661.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 669-670.

ca astfel Parisul să fie informat mai bine și mai operativ despre evoluția situației din Serbia și de la Vidin⁴⁷.

La 20 iulie 1805, Sainte Luce raporta din București că doi boieri valahi au plecat în Serbia, unde au participat la niște tratative ce se duceau între sârbi și turci, pentru a pune capăt conflictului armat. Consulul francez considera că prințul Ipsilanti, îndemnat de ruși, îi sfătuia pe sârbi să nu ajungă la un compromis cu turcii ca să oprească ostilitățile⁴⁸.

Paralel, și consulul Franței acreditat la Iași, Parant, informa la 11 decembrie 1805 despre mișcarea sârbilor, despre faptul că Karageorge ar dispune de o armată de 60.000 oameni și că sârbii solicită ofițeri francezi pentru instruire⁴⁹.

Dragoslav Janković în lucrarea dedicată răscoalei sârbești din 1804⁵⁰, analizează în ce măsură revoluția franceză a influențat și ajutat pe sârbi. Este drept că eferescența revoluționară a pătruns prin trupele franceze în Europa, dar în 1804, anul declanșării insurecției sârbe, imperiul condus de Napoleon era deja un stat autoritar. În plus, într-o depeșă trimisă sultanului, în 1806, Napoleon îi recomanda să lichideze cât mai grabnic mișcarea sârbă, spre a nu fi folosită de ruși. Franța, arată Janković, prin pacea de la Pressburg (1805) deja, devenise și o putere balcanică, deoarece Austria îi cedase Istria (fără Trieste) și Dalmația. În noua conjunctură, Napoleon avea un motiv în

⁴⁷ *Ibidem*, p. 670-671.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 686.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 695.

⁵⁰ Dragoslav Janković, *Srpska država prvog ustanka*, Beograd, 1984 [(autorul este jurist, profesor la Facultatea de drept a Universității din Belgrad (născut în 1911)). Are numeroase lucrări publicate; ne vom limita să menționăm doar două: *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914-1915*, Beograd, 1975; *Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917*, Beograd, 1977].

În lucrarea pe care o folosim, Janković pe lângă materiale de arhivă, a consultat periodicele timpului, apărute pe teritoriul Iugoslaviei de astăzi și care conțineau informații despre răscoala sârbă: "Kraljevska Dalmatin" (apărea la Zadar în croată și italiană în perioada 1806-1810; "Telegraphes officiels des provinces illyriennes", la Liubliana, în franceză, în perioada 1809-1813).

plus să ceară lichidarea insurecției sârbe, care stânjenea interesele economice ale Franței în comerțul cu Levantul.

Revenind la Sainte Luce, acesta raporta în februarie 1806 lui Talleyrand că are informații că mișcarea sârbilor a slăbit din intensitate, dar că domnitorul Valahiei întreține relații strânse cu sârbii⁵¹, iar un ofițer valah cu numele de Manolache, ține legătura permanentă cu răsculații⁵¹.

În paralel, izvoarele interne românești semnalează că domnitorul Valahiei avea de gând să intre în luptă fățiș, deschis, de partea sârbilor, și în acest scop își pregătea o forță armată. Astfel, cronicarul Naum Râmniceanu arată că Ipsilanti - concomitent cu creșterea numărului gărzii cu armăuți și alți balcanici - a strâns și o oaste de țară din toate părțile Valahiei; de asemenea, a înrolat balcanici, adică sârbi, mulți slavoși, creștini din întreaga peninsulă⁵². Izvoarele și istoriografia sârbă consensuale că Ipsilanti a obținut pentru sârbi "pulbere și muniții pentru 50.000 puști și 10 sau 12 tunuri vechi"⁵³.

Datorită acestor acțiuni deschise spre o emancipare totală de turci, deși Ipsilanti fusese numit domn pe 7 ani, conform înțelegerii ruso-turce din 1802, otomanii reușesc să-l scoată din domnie în 1806.

Dar evenimentele se derulează rapid, deoarece la sfârșitul anului 1806 izbucnește un nou război ruso-turc, cu care ocazie pătrund oștile rusești, iar cu acestea se întoarce Ipsilanti, care de data aceasta este numit domn peste ambele principate românești⁵⁴.

⁵¹ Vezi și raportul consulului englez din București, din 4 februarie 1807, adresat ambasadorului Angliei acreditat la Constantinopol, despre simpatia de care se bucura Ipsilanti printre răsculații sârbi (*Ispisi iz Pariskih arhiva*..., p. 103-104).

⁵² Hurmuzachi, p. 705.

⁵³ Naum Râmniceanu, *Scrisoarea Munteanului cu răspuns la scrisoarea Moldoveanului*, în "Biserica Ortodoxă Română" XXIII, p. 418.

⁵⁴ Grég. Iakchitsch, *L'Europe et la résurrection de la Serbie*, Paris, 1917 (sursa este preluată în lucrarea lui Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu*..., p. 95, fără să fie indicată pagina la Iakchitsch).

⁵⁵ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu*..., p. 96; vezi și P. P. Panaitescu, *Correspondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc (1806-1810). Pregătirea Eției și renașterii politice românești*, București, 1933; vezi și L. Demeny, *Relațiile ruso-sârbe în perioada 1806-1812*, în "Studii istorice sud-est europene", vol. I, București, 1974.

În această calitate, Constantin Ipsilanti continuă opera începută, adică cea de creare a unei armate, mai ales că și Rusia era interesată să aibă forța umană care să lupte cu turcii. Nu trebuie uitat că țarismul se afla în război cu Franța, iar din anul 1806 și Iranul absorbea o mare parte din efectivele rusești dizlocate în părțile sudice ale Rusiei, prin redeschiderea operațiunilor militare.

Datorită și acestui considerent, Ipsilanti a adunat țărani români din cele 12 județe ale Valahiei, i-a îmbrăcat în haine militare și i-a pus sub comanda lui Aga Manolescu-Persianul, iar în Moldova, sub conducerea lui Nicolae Pangal, a format unități numite de "dragoni machedoni"⁵⁵.

Cronicarul Zilot românul arată că printre alte popoare creștine care s-au înrolat atunci, au fost și sârbi, dintre aceia stabiliți în principatele române⁵⁶.

Ipsilanti a fost autorizat de ruși să confere și grade de ofițeri, de la porucic până la general. Deoarece, în august 1807, Ipsilanti renunță la tron și pleacă în Rusia, stagnează și măsurile luate în această direcție. În orice caz, o parte din aceste unități și mai ales acelea recrutate din Oltenia - unde exista o puternică tradiție militară - în cadrul războiului ruso-turc din 1806-1812, vor participa la lupte împotriva otomanilor, acțiunile militare ducându-se pe teritoriul țării noastre, al Bulgariei și Serbiei.

O serie de căpetenii ale pandurilor olteni, ca Ion Solomon, Dumitru Gârbea, Ioniță Ceganu și mai ales Tudor Vladimirescu, se vor distinge în aceste lupte.

De asemenea, români se vor afla fie în tabăra lui Karageorge, fie îndeplinind unele misiuni. Astfel, colonelul francez Merajin raporta din Vidin la 22 martie 1807 că au sosit acolo 3 ofițeri ruși și

⁵⁵ C. Erbeanu, *Cronici greci*, p. 270; vezi și *Ispisi iz Pariskih arhiva*, p. 616.

⁵⁶ Zilot românul, p. 85.

* Viitorul conducător al revoluției române de la 1821.

un boier valah care îi aducea lui Karageorge 8.000 de ducăți⁵⁷. La același boier valah face referiri și în raportul său din 29 martie 1807⁵⁸.

Generalul Miloradović avea sarcina să curețe Oltenia de turcii care o invadaseră și apoi să facă front comun cu sârbii⁵⁹. Otomanii pătrunseseră cu trupe la nord de Dunăre, la sugestia lui Napoleon - ne spun rapoartele diplomatice franceze -, pentru ca rușii să nu facă joncțiunea cu sârbii și cu muntenegrenii⁶⁰.

În orice caz, documentele - atât cele românești cât și cele turcești - consemnează că pandurii români s-au aflat în primele linii în timpul războiului din 1806-1812, când atât sârbii cât și românii aveau același dușman: armata otomană. Astfel, generalul-maior Isaiev, comandantul detașamentului din Oltenia, atestază, la 17 aprilie 1808, faptul că Tudor Vladimirescu de bună voie a comandat peste o mie de pandurii timp de un an și a oprit toate atacurile turcilor⁶¹.

Din mulțimea documentelor ne oprim doar la acela din 3 septembrie 1810, atestat al maiorului Redrikov, că Tudor Vladimirescu, comandantul batalionului de panduri, a participat și s-a distins în bătălia de la Cladova, "...din ziua de 4 iunie am preluat comanda acestui post până la ziua căderii cetății Cladova adică până la 3 septembrie. Acest sluger (rang de boier mic -n.a.) comandând pe pandurii creștini ce îi sunt devotați, tot timpul cât a fost bombardată cetatea acum căzută, el s-a aflat la bateria din fața cetății și a întrerupt orice comunicație între garnizoana din Cladova și Adakale"⁶².

De asemenea, se preciza că Vladimirescu, prin informatori săi, pe care îi avea pretutindeni, știa cu exactitate toate mișcările turcilor⁶³.

Documentele românești, conjugate cu cele franceze, atestă simpatia românilor față de cauza sârbilor și acțiunile de colaborare. În acest sens raportul lui Ledoulx, expediat din București, la 25 iulie 1809, face referiri la conlucrarea dintre cele două popoare⁶⁴. Iar un alt raport, din 1810, cosemnează că generalul rus Rodofinikin pregătește la Craiova 10 batalioane, din care mulți băștinași, cu care să treacă în Serbia⁶⁵.

Același agent diplomatic francez Ledoulx, informa la 23 aprilie 1811, că a fost vizitat în taină la București de către secretarul lui Karageorge, care venise oficial cu o scrisoare de la generalul-șef rus. Cu această ocazie, el a transmis devotamentul și admirația lui Karageorge față de Napoleon, și că sârbii, din prudență, îi menajează pe ruși. Totodată, l-a informat că dintre căpeteniile sârbilor, partizani zeloși ai rușilor sunt Melenko și Petro", aflați la Craiova⁶⁶.

Se cunosc condițiile în care s-a încheiat Pacea de la București (1812), clauzele care nemulțumeau pe sârbi, și invazia armatelor otomane în 1813. Cu această ocazie, numeroase familii sârbești s-au refugiat și în Valahia, mai ales în Oltenia, și așteptau momentul propice de a se ridica din nou la luptă. Pandurii așteptau și ei să se ridice la luptă, mai ales că după Tratatul de pace de la București corpul lor a fost dizolvat, rămânând în slujbă un număr redus⁶⁷.

⁵⁷ *Ispisi 17, Pariskih arhiva...*, p. 115.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 117.

⁵⁹ Naum Rînniceanu, *Scrisoarea Munteanului...*, p. 264; vezi și A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu...*, p. 97; *Ispisi iz Pariskih arhiva*, Raportul col. Meriaju din Vidin, 9 octombrie 1807.

⁶⁰ Humuzaki, *Documente*, Supl. II, p. 373; vezi și A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, IX, p. 271.

⁶¹ *Documente privind istoria României, Războala din 1821. Documente interne*, vol. 1., București, 1959, p. 40-41.

⁶² Humuzaki, vol. XVI, p. 840-841.

⁶³ *Ibidem*, p. 846.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 854.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 908.

⁶⁶ Stoiković, unul dintre cei mai zeloși partizani ai lui Rodofinikin (*Ispisi iz Pariskih arhiva...*, p. 617).

⁶⁷ Petar Dobrinac, a fost general sârb (*Ispisi iz Pariskih arhiva...*, p. 623).

⁶⁸ *Ibidem*, p. 910-911. În volumul XVI Humuzaki mai sunt o serie de rapoarte care fac referiri la sârbi, la poziția lor față de încheierea Păcii de la București (p. 971-972), la pătrunderea turcilor în Serbia, în 1813 etc. (vezi și p. 977 și urm.)

⁶⁹ Humuzaki, Nistor, vol. XX, p. 206.

Este semnificativă scrisoarea lui Manuc-Bey care, în 1815, îi comunica lui Capodistria, la Viena, că domnul Țării Românești și turcii se tem ca sârbii să nu ia legătura cu pandurii din Oltenia în vederea organizării unei răscoale comune. Manuc-Bey deținea știri precise, că turci trimit trupe împotriva sârbilor, adică să întărească garnizoanele de acolo, iar sultanul i-a cerut lui Iusuf-Aga să rămână cu 2.000 de oșteni în Oltenia, ca "... să nu-i lase pe sârbi să intre în legătură cu pandurii din Țara Românească și să organizeze acolo o rebeliune".¹⁶⁸

Capitolul IX

Contextul acaparării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic (1775). Includerea Bucovinei în administrația Ducatului Galiției (1786)

Moldova de Sus, cu ținuturile Cernăuțului și Sucevei, era nucleul statului feudal Moldova care, în 1359, își făcuse intrarea în rândul statelor independente din sud-estul Europei.¹ Iar prin vitejia lui Ștefan cel Mare - scrie Dimitrie Cantemir -, apele Nistru, Serafinet, Colacin și Ceremuș, unite între ele, formau hotarul de miazănoapte al Moldovei.

Fiind situată la granița Poloniei, voievozii moldoveni, și mai ales Ștefan cel Mare, au întărit elementul românesc cu oameni de nădejde - boieri, mazili și răzeși. Dacă cetățile Hotin, Soroca, Orhei, Tighina, Cetatea Albă, Chilia marcau granița de răsărit a românismului, lanțul satelor răzeșești păzeau zona nordică: Vilancea, Carapciul, Voloca, Stănești, Costești, Căbeștii din împrejurul văii Ceremușului - granița cu Polonia.² Aici vor fi primele capitale ale țării (Siret, Suceava) și perlele de mănăstiri, venind fiecare din câte o domnie glorioasă sau cucernică.³

¹ Vezi pt. amănunte: Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993.

² Nicolae Ciachir, *Bucovina între două răpiri (1775-1940)*, în "Revista de istorie militară", martie, 1992, p. 3 și urm.

³ Dimitrie Țopa, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovina*, București, 1928, p. 7.

⁴ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 7.

¹⁶⁸ Doc. privind istoria României. Răscoala din 1821, vol. I, p. 97. (Originalul se află la Muzeul de Istorie a municipiului București, scris în limba turcă, cu litere arabești).

De la mijlocul secolului al XIV-lea și până la 1775, când partea nordică a Moldovei răpita prin șantaj și viclesug de către Habsburgi (denumită ulterior Bucovina), va fi dominată de o puternică viață românească prin instituții, legi, lăcașuri de cult și de cultură. Satele și orașele înfloritoare adăposteau o populație gata oricând de luptă, "dar și iubitoare de artă și literatură".⁴ Nu întâmplător, în clopotnița mănăstirii de la Voroneț s-a descoperit cel mai vechi izvor al limbii românești, celebrul *Codice Voronețian*.

Istoriografia română a acordat un important spațiu acestei regiuni, plină de mănăstiri și brazi. Afară de cronicari (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce și eruditul domnitor Dimitrie Cantemir), i-au dedicat studii și Ion Budai-Deleanu, Mihail Kogălniceanu, Bogdan P. Hasdeu, C. Erbiceanu, Gh. Bogdan-Duică, Ioan Slavici, V.A. Urechea, A.D. Xenopol, Nicolae Iorga - fără a avea preocupări majore în acest sens. Studii speciale privind istoria Bucovinei - de ordin social, economic, militar, politic, cultural și religios - ne-au lăsat Teodor Bălan, Ion Bumbac, Dimitrie Dan, Vasile Găină, Ion și Nicolai Grămadă, Vasile Greciuc, Gavril Ieremievici, Isidor Ișanu, C. Loghin, Aurel Morariu, Aurel Isidor și Dimitrie Onciul, Eusebie Popovici, Alexe Procopovici, Simion Reli, Ioan Gh. Sbiera, Teodor Ștefanelli, Nicolae Tcaciuc-Albu, Gheorghe Tofan, Ilie Toroușiu, Dimitrie Țopa, Ovid Țopu, Eugenie Ipolit și Octavian Vorobchievici și mulți alții.

Un loc special ocupă Eudoxiu Hurmuzaki (1812-1874), jurist ca formație, cu studii la Viena, căpitan al Bucovinei (1864), baron austriac (1872) și membru al Academiei Române (1872), care a lăsat circa 6.000 de documente depistate din arhive, multe cu referiri la Bucovina.⁵ De asemenea, părintele Iraclie Porumbescu - tatăl

⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁵ Titlul lucrărilor este trecut în bibliografia selectivă de la sfârșitul volumului.

⁶ Valorosă colecție începe să apară din 1876 (seria nouă din 1962). Și în *Uriciul* lui T. Codrescu au fost publicate numeroase documente legate de istoria Bucovinei.

ilustrului compozitor, mort atât de tânăr - are, în română și germană, lucrări cu privire la istoria Bucovinei.⁶

Genialul și inegalabilul poet Mihai Eminescu, bucovinean după tată (din satul Călinești, județul Suceava), cu studii făcute și la Cernăuți, ne-a lăsat două lucrări care merg la sufletul cititorului, dar și bine documentate, editate integral postum: *Răpirea Bucovinei* (București, 1905) și *Însemnămintele serbării de la Putna* (București, 1905).

Nu putem să nu zăbovim și asupra lucrării lui Dimitrie Onciul, apărută în limba germană, la Cernăuți, în 1882.⁷ Autorul (1856-1923) este un istoric de temeinică formație (studii la Cernăuți și Viena), creator al școlii critice în istoriografia românească, medievist de mare talie, profesor la Universitatea din București, director general al Arhivelor Statului din România și președinte al Academiei Române (1920-1923). Nu și-a uitat provincia natală (născut în comuna Straja, județul Suceava) și timp de 10 ani profesor de istorie la Cernăuți (1885-1895), ne prezintă în 1898 una dintre primele sinteze ale istoriei Bucovinei, pe baze științifice. Iată cât de frumos aprecia D. Onciul contribuția provinciei natale: "Niciieri pe tot pământul românesc, nu se află pe un spațiu atât de mic, atâta bogăție de istorie românească, atâta bogăție de amintiri scumpe ale trecutului nostru. Dacă Ardealul cu resturile sale arheologice din epoca romană este țara clasică a trecutului roman din Dacia, Bucovina este țara clasică a trecutului românesc propriu-zis".

De asemenea, nu putem omite monografia documentată și sintetică a doctorului Aurel Morariu, *Bucovina în perioada 1774-1914* (București, 1915).

Un loc special merită să fie rezervat istoricului Ion Nistor (1876-1962), bucovinean, de loc din Vicovul de Sus (fostul județ Rădăuți), absolvent al Universității din Cernăuți, cu audieri de cursuri

⁵ De reținut, mai ales, *Ceva despre trecutul și prezentul Bucovinei*, Cernăuți, 1889.

⁶ D. Onciul, *Geschichte der Bukowina*, Cernăuți, 1898.

la München, Leipzig, Berlin, București și Iași. După cum declara personal, "pentru a ajunge profesor de istoria românilor, simțeam nevoia de a audia cursurile lui Onciul, Xenopol, Iorga și Bogdan". Doctor în istorie (1909) la Viena și docent la aceeași Universitate (1911). Doctoratul și l-a pregătit la Viena, sub îndrumarea profesorului Constantin Iosif Jireček,* vestit slavist, bizantinolog și balcanolog, fondator al Institutului pentru Istorie Est-Europeană, inclusiv a slavilor din Balcani și a românilor din spațiul carpatic. Ion Nistor renunță la cariera universitară din strălucitoarea Viena și se mută în Bucovina natală, devenind, în 1912, titularul unei noi catedre înființate la Universitatea din Cernăuți, care avea ca scop popularizarea și propulsarea istoriei românilor din toate provinciile vechii Dacii. Istoric și om politic, deosebit de activ în ambele domenii, profesor la universitățile din Cernăuți și București, rector și membru activ al Academiei, din 1915, a scris numeroase studii privind istoria Bucovinei și monumentală monografie *Istoria Bucovinei*, care a văzut integral lumina tiparului de-abia în 1991, deci după 29 de ani de la moartea sa (1962)."

Ion Nistor arată, pe bună dreptate, că literatura istorică asupra Bucovinei este și bogată și variată, și că despre această provincie "s-a scris foarte mult atât în limba română, cât și în limbile germană și ucraineană".⁷ Se cuvine, în acest context, să dăm unele explicații cititorului.

Și în germană s-a scris mult, deoarece Bucovina a făcut parte din Imperiul Habsburgic între anii 1775-1918. Relațiile de ordin economic, politic și administrativ au fost mai strânse cu guvernul central de la Viena și acest lucru este reflectat în lucrările lui

T. Bendella, R.J. Bidermann, M. Haberlandt, R.F. Kaindl, S.L. Klunker, H. Lagler, I. Polek, I. Rohrer, F.A. Wickenhauser, cele 12 volume ale fecundului F. Von Zieglaue (apărute în Cernăuți între anii 1893-1908), ca și a multora de obârșie română, dar care au scris în germană (cum este D. Werenka). De asemenea, istoriile de sinteză privind Imperiul Habsburgic apărute în ultimele decenii acordă spațiu Bucovinei, așa cum acordă Galiției, Voivodinei, Sloveniei etc.

De ce ucrainenii s-au ocupat de istoria Bucovinei?

În ajunul cedării părții nordice a Moldovei (deci a Bucovinei), adică în 1775 existau în acea zonă circa 15.000 de ucraineni (hufani, ruteni). Numărul acestora va crește vertiginos, fiind în cuprinsul lucrării sunt inserate statisticile respective. Iată explicațiile venirii acestora:

a) boierescul - adică dările - era mai ușor decât în Galiția;

b) erau scutiți de recrutare;

c) voiau să-și păstreze credința ortodoxă;

d) Galiția și Volinia, aflate în cadrul statului polono-lituanian, ca și majoritatea Ucrainei centrale, până la 1772, prin conciliul de la Florența (1439) și a Sinodului de la Brest-Litovsk (1596) i-au obligat să se unească ecleziastic cu Roma. Refuzul a fost migrarea în Bucovina, ca și cei care n-au fost de acord ca Ucraina să se unească cu Rusia (Rada de la Periaslavl din 1654). În secolul al XIX-lea, țarismul aplicând o politică de rusificare, a interzis predarea în limba ucraineană în învățământ (din 1876), ca și editarea de cărți, reviste, ziare. În Galiția și Bucovina austriacă s-au refugiat intelectuali ucraineni, de unde au păstrat vie flacăra tradiției naționale.

În acest context se cuvine să precizăm următoarele:

Istoriografia rusă și ucraineană - atât cea burgheză, cât și cea din perioada sovietică, la care se adaugă istorici ucraineni stabiliți în străinătate - susține că Bucovina este teritoriu ucrainean, deoarece a făcut parte din statul medieval kievlean și apoi din cnezatul Halici. Istoricul rus Nikolai Karamzin (1766-1826), deși în istoria sa aparută în 12 volume a folosit numeroase izvoare, cronici, letopisețe (Troïtki,

* Considerat ceh de majoritatea biografiilor săi, este de origine vlahă - după tată -, după cum rezultă dintr-o scrisoare de-a sa, depistată de subsemnatul în 1964, la Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Sârbe din Belgrad.

** După 1989, au apărut numeroase studii și lucrări, unde un loc aparte ocupă monografia voluminoasă și documentată a profesorului Iacobescu, de la Universitatea din Suceava.

⁷ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 2.

Lavrentevski, Ipatevski ș.a.), nu probează că Moldova ar fi făcut parte vreodată din Statul Kievlean sau Halician. La aceeași concluzie ajungem dacă citim și monumentală operă în 29 de volume a lui Serghei Soloviev (1820-1879), a lui Vasile Kliucevski (1841-1911), Miliukov, Platonov, Pocrovski etc.

Unul dintre marii istorici ucraineni, Mihail Hrușevskii (1866-1934), lider al mișcării naționaliste ucrainene, fost președinte al Radei Centrale Ucrainene (1917), care a predat la Kiev, Lvov, Viena, Moscova (în *Istoria Ucrainei-Rusi*, 10 volume în 13 cărți, apărute în perioada 1898-1936 și unde merge cu evenimentele până la 1658), afirmă că națiunea ucraineană este moștenitoarea statului medieval Kievlean, iar prin destrămarea acestuia spre sfârșitul secolului al XI-lea (Kiev, Cernigov, Halici, Volînina), și a celor patru. Knezatul Halici-Volînina s-a format în urma unirii celor două de către Roman Mistislavici (1170-1205), în anul 1199. Avea o agricultură înfloritoare, populația se ocupa cu creșterea vitelor, se scotea multă sare și erau circa 80 de orașe înfloritoare în secolul al XIII-lea (Peremișl, Halici, Lutk, Lvov, Holm etc.). În 1240, tătarii dau o lovitură grea cnezatului respectiv care, între timp, inclusese și Kievul (din 1203). Cnezatele rusești vor plăti tătarilor tribut (1240-1480), iar Halici-Volînina va fi încorporat la Polonia, în 1349.

Priu prima împărțire a Poloniei (1772), Haliciul - din care o parte forma Galiția - va deveni provincie habsburgică, până la 1918.

Dar să analizăm ultima lucrare de sinteză, apărută în 10 volume, la Kiev, în perioada 1981-1986, sub redacția lui I. Konduror și P. Sohan. Interesant că acestei masive lucrări îi lipsește istoriografia problemei. Să trecem peste acest detaliu. Aflăm că Cnezatul Halici se învecinează la est cu Cnezatul Kievlean, la nord-est cu Volînina, iar în sud ajunge pe cursul superior al Nistrului și Prutului. Din secolul al XII-lea vor fi cuprinse și teritoriile din zona Nistru-Dunăre (vol. 1, p. 404) și Principatul Bârladului, cu orașele: Bârlad, Belgorod (Cetatea Albă), Cerne, Iași, Suceava, Siret. Aici își aveau sediul "posadnicii" lui Vasile Rostislavici, apoi Vladimir Monomahul. Ca

vecini, spre apus aveau Polonia și Ungaria. Granița era pe Carpați, între ruși și unguri. Hărțile anexate nu arată clar cui aparținea atunci Bucovina. Această istorie are drept scop să justifice granițele fixate la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Ucraina sovietică deținea nordul (Hotinul) și sudul Basarabiei (Ismail, Bolgrad, Chilia, Cetatea Albă), nordul Bucovinei, cu Cernăuțiul - luate de la România -, teritorii din Polonia răsăriteană și Rusia Subcarpatică care, între anii 1918 și 1939, aparținuse statului cehoslovac. Prestigioasa revistă de cultură istorică "Patrimoniu", care apare la Chișinău din 1990, în nr. 4 (1991) reia integral un studiu al istoricului Alexandru Boldur, publicat în "Arheologia Moldovei" (an. XII, 1988), intitulat *Teritoriul Moldovei față de principatele Kiev și Halici*, din care rezumăm:

Expedițiile cneazului Sviatoslav al Kievului (957-972) împotriva Bizanțului nu înseamnă stăpânire efectivă la Dunăre, în timp ce țara sa era asediată de pecenegi. Aceștia de fapt l-au și ucis în 973.

Referitor la garnizoane, la șefi care să controleze "posadnicii" în secolul al XII-lea, la Dunăre, *Cronica lui Ipatiev* consemnează că în 1116 au avut loc trei expediții în cinci luni, care s-au terminat cu un eșec total. *Cronica lui Lavrentiev* relatează numai prima expediție și nu pomenește nimic de posadnici. Același lucru au sesizat chiar istoricii lor, M.V. Levchenko și S.M. Seredonin.

Potrivit cronicilor ruse din secolele XI-XIII, hotarul la vest era râul Sloci, iar la sud râul Ros - afluenți al Niprului. Substituirea Niprului cu Dunărea era o reminiscență a secolelor VI-VII, când slavii au ajuns și au trecut acest mare fluviu.

În problema aflării teritoriului Moldovei sub dominația Principatului Halici, Boldur conchide: "Prințul Ivan Rostislav, care ar fi administrat și teritoriile bucovinene și moldovene (Hotin, Bârlad, Chilia, Cetatea Albă, Galați), se aliase cu cumanii, era un aventurier, își păstrase cnezatul, fuge apoi la Salonic, unde a și fost otrăvit, în 1162".

În legătură cu izvorul Cântec despre oastea lui Igor (sfârșitul secolului al XII-lea), N. Karamzin l-a interpretat extinzând hotarele

haliciene până la gurile Siretului și Prutului. Istoriografiei ucrainene i-a convenit acest lucru și l-a acceptat.

Totuși, au fost istorici ca V.B. Antonovici (1885), care a susținut hotarul până la Nistru, iar M. Hrușevski (1905) fixează granița sudică pe râul Ușța - afluent stâng al Niprului - și pe cursul superior al Prutului. S.M. Seredinov (1916) fixează hotarul sudic la orașele Ușța, Mikulin, Kolomeea, iar D.A. Rassoovski susține că la Dunăre erau cumani, iar românii le recunoșteau stăpânirea.

În 1909 apare *Atlasul istoriei rusești*, întocmit de N.N. Tormau pentru uzul școlilor din Imperiu, Harta nr. 4 (perioada 1054-1240) trasează hotarul Haliciului până la cursul superior al Prutului și Siretului - așa cum apare la V. Antonovici, M. Hrușevski, S. Seredinov.

În 1932, fostul ministru de externe rus, P. Miliukov, împreună cu Ch. Segnobos și L. Eisenmann, în *Istoria Rusiei*, editată la Paris, amintesc de cumani ca stăpâni în Moldova în acea perioadă.

Deci, conchide Alexandru Boldur, "suntem îndreptățiți să afirmăm că părerea cu privire la existența unei dominații kievlene și haliciene asupra teritoriului Moldovei în secolele X, XI, XII sunt neîntemeiate".⁸

Și diaspora ucraineană ridică drepturi asupra Bucovinei, cu se reflectă și în monumentală lucrare a istoricului canadian Orest Subtelny. De origine ucraineană, cu doctoratul susținut la Harvard (U.S.A.), în lucrarea *Ukraine. A History*, apărută în 1986 la Toronto, tratează Bucovina ca teritoriu ce istoricește le aparține, dar unde elita rurală era formată din români. Pentru anul 1861 dă cifra aproximativă de 300.000 ucraineni, adică 40% din totalul populației, concentrată mai ales în nord, urmați de români 34%, evrei 13%, germani 8% și ale minorităților 5%.⁹

⁸ Alexandru Boldur, *Teritoriul Moldovei față de principatele Kiev și Halici*, în *Patrimoniul*, nr.4 (1991), p.16.

⁹ Orest Subtelny*, *Ukraine. A History*, Toronto - Buffalo - London (Canada), 1986, p. 333.

Respectăm drepturile rutenilor din Bucovina, dar față de aceste "argumente" - ale unei stăpâniri ipotetice, efemere - opunem stăpânirea unui principat românesc, încheat cu instituții solide, care nu numai că rezistase eroic otomanilor, polonezilor și ungarilor, dar obținuse și o serie de victorii pe câmpul de luptă. Patru sute și șaisprezece ani de stabilitate statală a Moldovei de Sus și a populației majoritare românești în 1775, ne îndreptătesc să afirmăm că, istoricește, Bucovina aparține României.

Iată un izvor cât se poate de concludent, în sprijinul tezelor românești: *Diploma împărătească a lui Francisc Iosif* din 9 decembrie 1862, adresată în limbile germană, română și ucraineană populației Bucovinei, din care cităm: "Ca parte din Dacia veche, țara aceasta, Bucovina, se număra sub stăpânirea domnilor Moldovei la așa-numita «Țară de Jos», mai târziu se numia «Arboroasa», «Plonina» și pe urmă «Bucovina», după pădurea de fagi dintre Cernăuți și Vinița (...) Sub eroul Ștefan cel Mare, la un mareț renume, pe care o dovedesc și astăzi numeroasele biserici și mănăstiri ca Putna, Volovăț, Rădăuți, Suceava, Solca, Moldovița, Sucevița, Dragomirna, Prisaca și altele mai multe".¹⁰ Împăratul, după ce face acest istoric documentat al înțietății românești, adresându-se întregii populații, cu multiple referiri și la populațiile germană și ucraineană, scoate în evidență, - era și firesc din punctul de vedere al Casei de Habsburg - binefacerea stăpânirii austriace. "Din momentul acela în care Bucovina, prin Tratatul din 7 mai 1775, împreună cu Coroana Noastră, țara începu a mai răsufla sub binecuvântările unei ocămuiri blânde".¹¹

Dar, să derulăm evenimentele în context european, pentru o înțelegere corectă.

* Pe respectivul autor îl cunosc, fiind colaboratori la o lucrare privind *Paralele între Cantemir și Mazeppa*. Am scris despre dânsul într-un periodic ucrainean din România (1992).

¹⁰ Citat după dr. Aurel Moraru, *Bucovina (1774-1914)*, București, 1915, p. 120.

¹¹ *Ibidem*, p. 121.

Până la 1775, istoria Bucovinei se confundă cu istoria Moldovei medievale și n-are sens să fie tratată separat. După cum se știe, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, teritoriul Bucovinei de astăzi forma partea nordică a Moldovei, Suceava (după Baia și Siret), cetate de scaun a țării, iar primii Mușatini, înmormântați în vechea biserică din Rădăuți. Alexandru cel Bun (1400-1431), prin lunga sa domnie, a întărit definitiv țara, i-a adus stabilitate și noi ctitorii. A stăpânit de la Ceremuș, la limanul Nistrului și de la Milcov la Hotin.

Cronica lui Grigore Ureche și Simeon Dascălul ne spune că Alexandru cel Bun a întemeiat mitropolia de la Suceava (recunoscută oficial de către patriarhul ecumenic) și una din cele două episcopii aflate pe teritoriul Bucovinei, la Rădăuți. "Prin vitejia lui Ștefan cel Mare - arată Dimitrie Cantemir -, ținutul învecinat dinspre partea Poloniei până la gura râulețului Serafineț a fost alăturat stăpânirii moldovenești și, astfel, astăzi apele Nistru, Serafineț, Colacin și Ceremuș, unite între ele, formează hotarul de miazănoapte al Moldovei".¹² După o tradiție înregistrată de I. Neculce, hotarul pe Ceremuș a fost fixat de logofătul I. Tăutu.¹³

Moldova Superioară sau Țara de Sus era formată din șapte ținuturi: Hotin, Dorohoi, Hârlău, Cernăuți, Suceava, Neamț și Bacău.

Ținutul Sucevei cuprindea - consenuează Cantemir - Suceava, fosta capitală a întregii Moldove, adică scaun domnesc și mitropolitan. Erau 40 biserici de piatră, iar de lemn mai multe; 16.000 de case particulare, centru meșteșugăresc și comercial înfloritor, aflat pe drumul de negoț ce ducea la Lwow (Lemberg) din Polonia. De acest ținut depindeau târgurile Rădăuți și Siret - primul, și scaun episcopal.

Ținutul Cernăuților, de-a lungul hotarului cu Polonia, cărmuit de un mare spătar, atestat documentar din 1404 ca făcând parte din trupul Moldovei.

Fluviul Tyras sau Nistru, numit de turci Turla, despărțea pe moldoveni de polonezi și de seminția tătarilor din Oceakov, statul rus avându-și frontiera în acea vreme la sute de kilometri, spre răsărit.

Călătorul italian A.M. Graziani scris în 1564 că "moldovenii se încaieră la luptă, cu atâta dispreț de dușman și încredere în sine, încât adeseori, cu puține forțe au bătut chiar oștiri puternice de ale vecinilor".¹⁴

Dragoș încă, cu oamenii săi - amintește Cantemir - născuți din sămânță romană, se considerau nobili, ocupația era mânăuirea armelor și socoteau nevrednic pentru ei, ca luptători, să se îngrijească de ogoare. De aceea au făcut prăzi și au adus lucrători de pământ de prin vecini, printre ei și ruteni, populând mai dens țara.

Moldovenii din Țara de Sus erau oameni mândri, iar Câmpulungul din Ținutul Sucevei (circa 50 de sate) alcătuiau un fel de republică care își avea legi și judecători proprii. Fiind regiune muntoasă, toată munca consta în special din îngrijirea oilor.

Fără o incursiune în istoria Poloniei, a Rusiei și Ucrainei, a Imperiului Otoman și a celui Habsburgic nu putem înțelege corect cum s-a făcut răpirea Bucovinei (1775) și evoluția ulterioară a acestei provincii.

Sărim peste câteva sute de ani, în perioada 1768-1774, are loc un nou război ruso-turc.

Nu vom intra în amănuntele acestui război, care a durat - cu intermitențe - 6 ani, cu armistiții, cu tratative din partea beligeranților. Însă acest război ar fi putut lua proporții și genera complicații imprevizibile, dacă Austria s-ar fi gândit să bareze drumul Rusiei spre Balcani. De altfel, diplomația franceză miza pe un conflict armat între Petesburg și Viena. Concomitent, Friderik al II-lea, cu scopul de a depărta Austria de Franța și de Imperiul Otoman, a propus - după cum am amintit - o împărțire a teritoriilor poloneze.

¹² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p.61.

¹³ Th. Bălan, *Hotarul de la Ceremuș*, în "Codrul Cosminului", IX (1935), p. 273-282.

¹⁴ *Călători străini...*, II, p.383.

Însă succesele rusești din anii 1770-1771 au alarmat mai ales Austria, care și vedea Rusia stabilită pe linia Dunării. Pentru a contracara aceste acțiuni, Austria încheie un acord secret cu Poarta, în iulie 1771; au loc concentrări de trupe în Ungaria și Transilvania - după unii, Turcia promițându-i, în caz de ajutor militar, o parte din Țara Românească,¹⁵ după alții, Serbia.¹⁶

Concomitent, Anglia renunță să mai sprijine flota rusă din Mediterana, iar Franța mărește contribuțiile în bani și arme Imperiului Otoman. În final, Austria renunță să contracareze deschis Rusia și participă la prima împărțire a Poloniei (1772), iar Rusia încheie victorioasă războiul cu Imperiul Otoman, impunându-i pacea de la Kuciuk-Kainargi, în 1774.

Juristul și istoricul Corneliu Blaga, într-o lucrare deosebit de documentată privind evoluția diplomației europene, apărută la Paris în 1938,¹⁷ demonstrează, cu documente, că diplomația "despoților luminați" nu se împiedică de nici un argument istoric, nu are remușcări, nu are nici scrupule, iar Istoria Poloniei din secolul al XVIII-lea este elocventă în acest sens, ca și acapărarea Bucovinei Tratatul de la Kuciuk-Kainargi - amintește Gaston Zeller - marchează o dată foarte importantă în evoluția problemei orientale, unde toate pretențiile anterioare rusești au fost satisfăcute. Astfel, Hanatul Crimeii - care era vasal Imperiului Otoman din anul 1475 și cuprindea, în afară de Crimeea propriu-zisă, Bugeacul, o parte din Cuban și zona Azovului - era cunoscut independent de către cele două imperii și subordonat numai hanului său, ce descindea din neamul lui Gingis-Han (art. 3). Conform tratatului, Hanatul Crimeii păstra doar legături spirituale cu Poarta otomană.

Doar peste câțiva ani (1783),* Rusia va alipi la imperiul său Hanatul Crimeii și, astfel, pe lângă asigurarea securității teritoriilor sudice, căpăta și ieșirea la Marea Neagră. Dacă, prin această anexare, Rusia reperta un succes considerabil din punct de vedere economic și militar, care îi permitea colonizarea părților sudice, nemaexistând un pericol tătar și perspectiva construirii unui port militar în zona ce va primi denumirea de Sevastopol, pentru otomani pierderea Crimeii însemna desprinderea, pentru prima oară, a unui teritoriu locuit de musulmani! Sultanii turci vor fi nevoiți de-acum să facă uz de atributul lor de califi, pentru a păstra astfel unele conexiuni spirituale cu hanatul Crimeii, iar Ecaterina a II-a, privind lucrurile în perspectivă, încurajează tendința de emancipare a beyelor egipteni, în vederea creării "unei țări independente și demne de cinstea ei".¹⁸

Trebuie să punctăm aici că habsburgii, concomitent cu părți din Polonia, voiau să profite de conjunctură ca să ocupe și teritorii românești. Astfel, în ianuarie 1773, cancelarul austriac Kaunitz dădea instrucțiuni baronului F.M. Thugut, ambasador la Istanbul, să se informeze asupra teritoriilor românești de dincolo de Orșova, precum și ale Moldovei de Nord din vecinătatea Pocuției.¹⁹ În septembrie 1774, Kaunitz îl informa pe Thugut că Viena s-a decis să ocupe nordul Moldovei - considerat punct strategic prin care se putea realiza legătura dintre teritoriile poloneze acaparate în 1772 și Transilvania.

Inițial, Habsburgii înclinau să ocupe Oltenia - provincie deținută de ei între 1718-1739, în sensul că aveau un precedent. Dar Iosif al II-lea va domni, din 1780 - asociat încă mai înainte la domnie, de către mama sa, Maria Tereza, - făcuse incognito o călătorie pe valea Oltului și raportase despre sărăcia provinciei. În același timp,

¹⁵ *Histoire des relations internationales*, III., p.259.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *L'évolution de la diplomatie (idéologie, mœurs et technique)*, tome I, dix-huitième siècle, Paris, 1938.

* Crimeea va porta denumirea de "Provincia Tauridă", pusă sub ordinele unui guvernator care era subordonat direct Petersburgului.

¹⁸ Ismail Unzușarșili, *Osmanlı Tarihi*, vol. IV, p. I, p.517.

¹⁹ N. Ciachir, Gh. Bercean, *Diplomația europeană în epoca modernă (1566-1919)*, București, 1984, p.213.

colonelul Carol Enzenberg evalua nordul Moldovei la circa 21 milioane de florini.

La sfârșitul lui decembrie 1774, ambasadorul Thugut îi raporta lui Kaunitz că Grigore al II-lea Ghica (1774-1777), domnitorul Moldovei, protestase vehement la Poartă împotriva smulgerii Bucovinei din trupul Moldovei, amintind că respectivul teritoriu nu a făcut niciodată parte din Pocuția, iar ocuparea sa nu poate fi considerată un "act amical" din partea Austriei.

Cu toate acestea, prin corupție, șantaj și presiuni militare (concentrări de trupe în zona Belgradului), la 7 mai 1775 se semna Convenția austro-otomană, compusă din patru puncte, prin care nordul Moldovei (Bucovina), cu vechea capitală, Suceava, și mormântul Marelui Ștefan, de la Putna, intra în componența Imperiului Habsburgic. Ignoranța și venalitatea funcționarilor otomani însărcinați cu delimitarea hotarului au facilitat anexarea, în plus, a încă 30 de sate - acest nou abuz al Vienei fiind parafat cu o notă explicativă a Convenției din 7 mai 1775, încheiată la Istanbul, la 12 mai 1776,²⁰ în baza căreia frontiera dintre Moldova și Imperiul Habsburgic era pe râul Suceava, la confluența acestuia cu Siretul.

Și astfel - consemnează ironic Corneliu Blaga, dacă Eugeniu de Savoia ocupase cândva Oltenia, cancelarul Kaunitz n-a vrut să se lase mai prejos și a reușit să smulgă Bucovina, în virtutea principiului... echilibrului! (Statu-quo? Pentru cine!...).

Conchidem deci că teritoriul cedat, care va fi denumit Bucovina, era de 10.441 km² însumând o serie de orașe/târguri, 226 sate și 52 cătune, cu o populație de circa 70.000 locuitori. Iată și precizări statistice: 47.866 suflete de români, 15.060 de ruteni, plus polonezi, ruși, armeni, evrei etc.

Comandantul trupeilor de ocupație, generalul Gabriel Splény, adresându-se locuitorilor din acest teritoriu, spunea: "...Această bucată de loc a Moldovei, pe unde s-au pus hotar și semne,

împărătești pajure, este în stăpânirea împărățiilor sale, crăiasa apostolicească Maria Tereza și împărăția sa, Iosif Secundul. Și de acum înainte, orice poruncă de la Poarta otomană ori de la Divan (lași), nimeni să nu cuteze a asculta, ci toate poruncile vor veni de la măria sa baron Splény și a oamenilor Măriei Sale".²¹

Populația Moldovei austriece - așa apare în primele acte oficiale - era chemată la 1 octombrie 1777 să depună jurământul de credință față de noua stăpânire habsburgică. Maria Tereza lansa un manifest către noii săi supuși, făgăduindu-le respectarea legilor și obiceiurilor țării. În timp ce în seara zilei de 1 octombrie 1777, generalul comandant austriac dădea în noua sa reședință din Cernăuți o mare recepție, în palatul de la Iași, domnitorul Ghica era decapitat de către un emisar al sultanului.

Un contemporan consemna pe pagina unui minei: "Să se știe că au tăiat turcii pe Măria Sa Grigore Alexandru Ghica Voievod în Iași, cu vicleșug prin un spurcat de turc capugiu la casele din Beilic, la vâleatul 1777 octombrie 1, duminică spre luni".

Ion Nistor, în documentata sa lucrare *Istoria Bucovinei*, reproduce însemnările unui corresponsent din Istanbul, datate la 19 noiembrie 1777, privind cauza asasinării domnitorului Moldovei din ordinul sultanului "...districtul Bucovinei a fost principala cauză a asasinării principelui Ghica. Acest domn nu voia cu nici un preț să consimtă la cesiunea Bucovinei în favoarea Austriei. Precum se vede, el se comporta ca un suveran independent".²²

În patru ani, adică în 1779, populația Bucovinei a sporit cu 47.175 locuitori, atingând cifra de 116.925. Statisticile austriece sunt exacte și, din ordinul noului guvernator militar al Bucovinei, generalul Enzenberg (care a preluat funcția în 1779), aflăm și de unde venea acest spor: din Transilvania, Maramureș, Moldova și Galiția, acordându-li-se celor veniți o serie de privilegii. Astfel, statisticile

²⁰ Hurmuzaki, *Documente*, VII, p. 277.

²¹ Citat după I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 12.

²² Ion Nistor, *op. cit.*, p. 14.

consemnează numele familiilor transilvănene așezate în Bucovina, ocupația, averea mobilă, originea etnică și ce sate au înființat.

De pildă, din Transilvania au venit în Bucovina, în 1778, 4 587 de români și 431 de secui. Veneau din comitatele Bistrița-Năsăud, Maramureș și Trei-Scaune și s-au așezat în 52 de sate din sudul Bucovinei, întemeind fie noi sate (Tereblecea, Botoșana, Iaslovăț, Teodorești ș.a.), fie așezându-se alături de băștinași în satele Stupca, Corlata, Gura Humorului, Solca, Ițcani, Voroneț, Sadova, Dorna, Carapciu pe Siret etc.

În afară de români, secuii colonizați pe moșiile mănăstirești au constituit coloniile ungurești de la Tîbeni-Istensegits, Iacobi, Dornești, Maneuți; ruteni fugiți de pe moșiile boierești din Galiția și Pocuții; sectari ruși, numiți lipoveni - formând satele Clinăuți, Lipoveni, Fântâna Albă, iar mai târziu Lucavăț, Iosif al II-lea îngăduindu-le exercitarea liberă a confesiunii lor; slovaci, așezați la Solonețul-Nou, Pleșul și Poiana Micului și, în special, coloniști germani, evrei, armeni, țigani etc.

În afara celor trei orașe (Cernăuți, Siret, Suceava) și de teritoriul ocolului Câmpulungului, populat de țărani liberi, pământul se găsea în stăpânirea mănăstirilor, a Episcopiei de Rădăuți și a boierilor. În urma secularizării moșiilor mănăstirești și episcopale, din 1783 s-a format fondul bisericesc (organizat definitiv în 1786), care avea misiunea de a întreține Biserica și Școala. Fondul acesta era jumătate din provincie.²³

Inițial apărea pregnant caracterul românesc al Bucovinei și, cu precădere, al Bisericii. Patru sute de exemplare din legile germane au fost traduse în limba română. Baronul Splény, într-unul din rapoartele sale, se referea la clericii mireni, dar și la cei din mănăstirile Putna, Voroneț, Humor, Dragomirna etc., care învățau pe copii carte românească.

În 1784, situația Bisericii Ortodoxe se prezenta astfel:²⁴

Nr. crt.	Denumirea instituției ecleziastice	Număr parohii	Familii enoriași	Număr biserici	Număr preoți
1	Protopopia Cernăuților	34	5.427	39	61
2	Protopopia Ceremușului	42	4.597	46	51
3	Protopopia Nistrului	29	3.345	29	34
4	Protopopia Berhometului	36	3.109	36	38
5	Protopopia Sucevei și a vicariatului Câmpulung Moldovenesc	47	4.787	50	54
6	Protopopia Vicovului și vicariatul Câmpulung ruses	51	5.466	47	58
Total:		239	26 731	247	296

Școlile moldovenești din cele patru centre - Cozireni, Zastovna, Cincău și Rarancea își desfășurau activitatea în timpul lui Iosif al II-lea. După aceea începe o germanizare a școlii, căci după vorbele Mariei Tereza, "Die Schule ist ein Politikum" (Școala este de fapt politică), care trebuia să pregătească cetățeni credincioși Imperiului Habsburgic, care să facă politica Vienei, fie că se aflau în Bucovina, în nordul Italiei, în Cehia, în Tirol ori în Banat.

Folosind cartea preotului Dimitrie Țopa, aflăm imediat după 1775 nume foarte răspândite pe plaiurile Bucovinei: Muntean, Mocan, Lupul, Ursul, Cucul, Sandul, Grămadă, Cantemir, Onciul, Nicoară, Frățior, Purice, Rățoi, Cățea, Micul, Crețul, Pițul, Dumitruș, Dudă, Cicoș, Labă, Carp, Tăutu, Moțoc, Nuțul, Epure.

La depunerea jurământului de credință (omagiul) care s-a cerut, în fața noii stăpâniri, care a avut loc la 12 octombrie 1777, în orașul Cernăuți, s-au prezentat următorii:

²³ Ilie Corfuss, *Agricultura în Țările Române (1848-1864)*, București, 1982, p. 9-11.

²⁴ D. Werenka, *Topographie der Bukowina*, p. 185-189; vezi și tab. lui Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina*, București, 1916, p. 203-210.

- a) boieri (în slujba activă a țării), 23 inși, dintre care reținem numele: Balș, Costin, Calmuțchi, Gafencu, Herescu, Mitescu, Știrbey;
- b) mazili (boieri demiși din slujba țării): Arabul, Antohi, Goian, Gore, Lepădat, Moțun, Moțoc, Păunel, Stroescu, Tăutul, Vârcolaci ș.a. - 93 inși;
- c) ruțași (coproprietari de moșii): Brânzan, Buțură, Frunză, Goian, Mălinescu, Margina, Onciul, Preda, Stângaciul, Tăutul, Țopa, Zota - 115 inși;
- d) gleathici (boiemăși): Braha, Brânzan, Diaconu, Gulescu, Mintici,* Sandul, Andrei, Muntean, Negoită, Popescu, Popic, Săvescu, Săpun, Țintă, Țopa, Zota - total 146 inși.

Deci, 337 capi de familie din clasa de frunte a Bucovinei, marea majoritate români. Unii au contestat că, deși fac parte din categoriile de mai sus, n-au fost trecuți în tabelul respectiv, emițându-se acestora o nouă patentă.

Austria - arată Țopa -, după trecerea Bucovinei sub administrarea Galiei, a urmărit două scopuri: slavizarea provinciei și convertirea populației slavizate la confesiunea unită catolică. De ce? Sprijinind pe ucraineni și ajutându-i în aspirațiile lor naționale, crea o barieră împotriva Rusiei și, totodată, stopa eventuala acțiune a Moldovei de a recupera Bucovina.

Și, astfel, numele de botez sau de familie primesc sufixele "cjuc", "wicz", "eac".

* În tabelul respectiv erau trecuți trei Mintici (Sandul, Andrei și Teodor). Un descendent al acestei familii se află astăzi în Toronto (Canada), inginerul John de Mintici; care este prieten cu autorul acestei cărți și i-a pus la dispoziție din arhiva familiei atestarea titlului de noblete conferit de către Iosif al II-lea în 1790.

Mai apare în 1782, din Ivănciuți (județul Cernăuți), plasa Șipenitului, un Andrei Mintici, în fața Comisiei pentru confirmarea proprietăților din Bucovina (Bucowiner Konfirmierungs Kommission), împreună cu Ion Buțură, Gavrilăș Drăghindă, Grigoraș Tăutu și Andrei Țiganuș, cu un uric original din 1473 că sunt descendenții boierului Dragoș Ușarul care cumpărase satul respectiv de la boierul Cârste, pentru 170 de zloți tătarești.

Sandu	- Sanduliuc sau Sandulovici
Ursul	- Ursuleac
Andreiaș	- Andreiașciuc
Dumitraș	- Dumitrașciuc
Surdul	- Surduleac
Baba	- Babiuc
Matei	- Mateiuciuc
Micul	- Miculeac

Sau traducerea numelui. Familia Epure apare la generația următoare "Zaiț". Părau Negru din județul Cernăuți, plasa Nistrului (documentul este din 1433), devine la sfârșitul secolului al XVIII-lea "Ciornipotoc".

Acest aflus al rutenilor se datora, după Țopa, din trei motive: boierescul era mai ușor decât în Galiția; scutirea de recrutare; majoritatea preoților ruteni nu voiau unirea cu Roma.²⁵

În sprijinul vechimii moldovenilor în Bucovina se mai aduc următoarele argumente. Plutașii huțani din Carpații rutenești, ajungând pe apele Nistrului, între Bucovina și Galiția, dau plutei direcția: "bni na lațchii bik" (bate cu câma) sau "bni na voloskii bik" (bate cu câma spre partea valahă). În legătură cu numele de "Bucovina", Țopa menționează că această denumire o găsim într-un atlas suedez din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, pentru regiunea dintre Prut și Nistru, din ținutul Hotinului, zonă acoperită de păduri. Atlasul, lucrat de mână, se află la Liceul real nr. 1 din Cernăuți.

În Bucovina, Habsburgii au păstrat și aplicat așezământul lui Grigore Ghica din 1776.

Sub aspect juridic, țăranul avea statutul de "liber", din 1749. În realitate însă se bucura de o libertate limitată, având dreptul de folosință asupra pământului pe care-l lucra.

²⁵ D. Țopa, *op. cit.*, p.29; vezi și I. Nistor, *România și rutenii din Bucovina*, București, 1915; vezi și I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina, mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen*, București, 1919.

Până la 6 august 1786, Bucovina era o provincie austriacă de sine stătătoare, rămasă sub conducere militară, exercitată ca atare și în administrația bisericească, școlară și în gospodărirea domeniilor bisericești secularizate.

Împăratul Iosif al II-lea (1780-1790) i-a favorizat în general pe români, le-a recunoscut Biserica ortodoxă și chiar a primit să fie Patron Suprem al bisericii ortodoxe din Bucovina. În 1783 a vizitat întreaga Bucovină, iar la Suceava le-a ascultat păsurile, pe care în parte le-a și rezolvat.

În Bucovina a fost introdusă o administrație modernă și din 1781 a luat ființă serviciul stării civile pe lângă fiecare oficiu parohial. Dar trebuie să insistăm pe o problemă care a avut mari implicații. Biserica din Bucovina a ieșit de sub jurisdicția Mitropoliei de la Iași, la Mitropolia ortodoxă de la Karlowitz (corect. Sremski Karlovici), cu sediul în Voievodina sârbească. Majoritatea prelaților erau sârbi, iar Biserica ortodoxă din Transilvania și Bucovina va fi subordonată acestei mitropolii, ridicată la rang de patriarhie din 1848. În 1965 am lucrat în Arhivele de la Sremski Karlovici, unde se găsesc peste 2.000.000 de documente românești, iar o istorie serioasă a Bucovinei nu se poate face prin omiterea documentelor din perioada 1781-1873 aflate acolo.

Deși clerul și poporul bucovinean au protestat energic contra importului de demnitari sârbi în eparhia lor românească, episcopul Daniil Vlahovici și oamenii săi încep să sârbizeze numele românilor. Astfel, numele patrimonice capătă terminația sârbească "ovici", în loc de cea moldovenească, în "escu". Astfel, în catastiful din 1786 găsim sârbizate numele preoților moldoveni. Nume ca Ștefan, Ioan, Simion, Toma, Vasile, Pavel etc. apar ca Ștefanovici, Ioanovici, Simionovici, Vasilovici, Pavlovici. În acest sens, Ion Nistor dă un tabel deosebit de semnificativ, pe două coloane, din care redăm câteva:

Numele copiilor	Numele și breasla părinților
1 Manoli Vasilovici	Preotul Vasile de la Văslăuți
3 Constantin Simionovici	Protopopul Simion de la Tereblecea
7 Vasile Niculaevici	Neculae Gricu în Cernăuți
18 Ioan Iacobovici	Preotul Iacob din Stănceni
23 Vasile Georgevici	George Costviț, mazil

Socotim că cele cinci exemple date de noi sunt concludente. Deci, în loc să treacă în catalog Manoli, fiul lui Vasile, era trecut elevul "Manoli Vasilovici" etc.

Unii, luându-se după patronimul sârbesc "-vici", au denaturat istoria și au susținut pretinsa origine ucraineană a vechii cărturărimii din Bucovina. Încorporarea administrativă a Bucovinei la Galiția, din 1786, a dezavantajat elementul românesc. Moldovenii nu mai aveau conaționali în Galiția, iar din punct de vedere religios, polonezii din Galiția erau catolici, iar ucrainenii și armenii, de asemenea trecuseră de mai mult timp sub obediența Sfântului Scaun de la Roma. Prin alipirea Bucovinei la Galiția nu mai erau restricții în privința băjenarilor, și astfel ucrainenii pătrund ca huțani în văile Ceremușului și Putilei și, ca ruteni, în părțile sudice ale Bucovinei.

Deci, prima consecință pentru acest teritoriu al Moldovei de Sus a fost slavizarea tot mai accentuată a Bucovinei. Rezultatul se vede în recensământul, adică în statistica oficială din 1848. 209 293 români și 108 907 ruteni, plus celelalte naționalități: germani, polonezi, evrei, armeni etc., însumând 93 381 locuitori.²⁶

Prin desființarea administrației militare (1786), atribuțiile au trecut asupra Cancelariei aulice unite boemo-austriece de la Viena, căreia îi era supusă Galiția. La Lwow (Liov, Lemberg) era un guvernator (de fapt un guberniu) care avea în subordine un Kreishauptman, cu reședința la Cernăuți. Printre căpitani districtuali

²⁶ Ilie Corfuss, *op. cit.*, p.21; vezi amănunte în lucrarea lui Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, București, 1915.

ai Bucovinei au fost și o serie de români, printre care Vasile Balș (1792-1805) și H. Isăcescu (1841-1849). Limba oficială a guberniului Galiția era germana, iar boierii și mazălii bucovineni erau trecuți în matricola nobililor asimilați și se judecau în caz de litigii în fața așa-numitului Forum nobilium de la Lwow. Dacă nobilimea poloneză a obținut recunoașterea tuturor drepturilor ei feudale și dreptul de a avea o Dietă (Seim), nobilimea română din Bucovina nu obținuse asemenea privilegii. Rezultatul? Multe familii boierești cu rezonanță (Balș, Catargiu, Donici, Neculce, Sturdza etc.), care aveau mari proprietăți în Bucovina, s-au retras la Iași.

În schimb, viața spirituală făcea progrese, în ciuda germanizării și a Bisericii catolice, prin cele 12 protopopii: Cernăuți, Ceremuș, Cozmeni, Câmpulung, Humor, Nistru, Putila, Rădăuți, Siret, Storojineț, Suceava și Vicov. Preoții de țară păstrau tradițiile strămoșești, slujeau în română și în aceeași limbă învățau copiii. Mai erau dascăli ambulanți, care adunau în case particulare pe copii de mazăli, răzeși mai înstăriți, preoți etc. La Liceul clasic din Cernăuți, cu limbă de predare germană (înființat în 1808), religia pentru elevii ortodocși s-a predat totdeauna în română. Încep să se tipărească în românește, în Bucovina, cărți pentru nevoile Bisericii (Catehismul și Ochtioihul Mic - 1804), pentru cunoștințele mirenilor; Calendarul românesc, îngrijit de dascălul Vasile Țintilă din Tereblecea, de lângă Siret (1811), "gazetele" lui Teodor Racocce din Carapciu pe Ceremuș (1820) și altele.

Viața națională din Bucovina pulsa pe domeniul Cernaucă, al lui Eudoxiu, cavalier de Hurmuzachi. Casa era un adevărat model de viață românească, Aveau șapte copii, care vor juca un rol important în istoria României moderne. Soția sa, Elena Murguleț, spunea: "Să grijim, iubite soțule, ca în amestecătura aceasta de limbi, copiii noștri să rămână ceea ce suntem noi, adică români". Andrei Mureșanu numea această familie "Grachii României".

Capitolul X

Considerații istorice privind teritoriul dintre Prut și Nistru. Acapararea Basarabiei de către Imperiul țarist (1812). Începutul procesului de rusificare¹

Până în 1812, istoria Basarabiei se confunda cu istoria Moldovei medievale și n-are sens a fi tratată separat. Teritoriul dintre Prut și Nistru este parte organică a statului moldovean, geografic ocupând partea răsăriteană a acestuia. Mai mult decât atât, Prutul unea și nu crea niște particularități. Săpăturile arheologice, cât și izvoarele antice și medievale atestă că teritoriul dintre Prut, Dunăre și Nistru a fost locuit din cele mai vechi timpuri, fiind vestită mai ales colonia greacă Tyras, așezată la limanul Nistrului. Prin Tyras se exportau cereale, vite, pește, miere, ceară, sare, lemne de construcție, deci produse din zona respectivă. Teritoriul a făcut parte din statul lui Burebista, din Imperiul Roman, sudul fiind inclus în provincia Moesia Inferioară, iar restul stăpânit de dacii liberi; temporar s-au stabilit peste băștinași popoare migratoare, Imperiul Bizantin controlând sudul. Pe timpul lui Alexandru cel Bun (1400-1431), românii basarabeni păzeau linia Nistrului și a Dunării. "Cetățile, așezate pe linia Nistrului și la Delta Dunării - arăta sugestiv Alexandru Boldur - marchează granița de răsărit a românismului din timpul istoric".¹

¹ Vezi pentru amănunte, N. Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917)*, București, 1992.

¹ A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul Istoriei Românilor*, I. Chișinău, 1937, p. 278.

Eruditul domnitor Dimitrie Cantemir arăta, în "Descriptio Moldaviae", că Moldova era alcătuită administrativ din trei părți:

1. **Moldova de Jos** - cuprinzând ținutul Iașilor, Vasluiului, Covurluiului, *Lăpușnei* (căreia îi aparținuse Tighina), și unde pe râul Bâcu se afla un târgușor, inițial de mică importanță, *Chișinău*^{*} etc.;

2. **Moldova de Sus**, cu ținutul *Hotinului*, Hârlăului, Cernăuțiului, Sucevei etc. Merită să subliniem faptul că Prutul nu separa provincia Moldova, ci suda teritoriile ca parte organică de la Carpații Răsăriteni la Nistru. Față de Țara Românească, aici sudura era mai mare, căci Oltenia se bucura de o autonomie, iar banul Craiovei de multe ori apăra interesele specifice ale boierilor de dincolo de Olt;

3. **Basarabia**, toată o câmpie, nu are munte, nici păduri, cu lipsă mare de apă - cu excepția lacului Jalpug -, a fost subjugată de turci - noi făcând precizarea, în 1538. Chiar și azi - consemnează Cantemir, târgurile și satele sunt pline de moldoveni care mărturisesc legea creștinească și suferă totuși împilarea celor doi păgâni (este vorba de turci și de tătari - n.n.). Regiunea aceasta - continuă Cantemir - are astăzi patru ținuturi: 1. Buceac; 2. Akerman; 3. Chilia; 4. Ismail. Tătarii își duc viața pe câmpii, târguri nu au deloc, afară de *Căușani*, pe râul Botna. *Renii* - pe care otomanii l-au botezat *Timarova* -, "... deși sub stăpânire otomană, acolo nu există turc, garnizoana este alcătuită din creștini, care sunt *toți moldoveni*, și comandantul ei, de aceeași lege cu ei, numit obișnuit *beșli agasi*, care este sub ordinele pașei de Silistra".

Deci, numai această zonă sudică se numea Basarabia, care fusese la începutul secolului al XIV-lea sub stăpânirea Țării Românești, a lui Basarab I, întemeietor de țară și de dinastie, care apare și sub titulatura lui Mircea cel Bătrân, sub denumirea de "părțile tătărăști".

Vom vedea că diplomații ruși, mituindu-i pe cei otomani în 1812, au extins denumirea asupra întregii părți a Moldovei dintre Prut și Nistru.

Dar să revenim la problemă. Roman I Mușat, urcat pe tronul Moldovei în 1392, se intitulează "mare domn, singur stăpânitor al țării Moldovei, de la munte până la mare". Deci, statul moldovenesc atinsese spre sud țărmul Mării Negre.

Otomanii, pătrunzând în Peninsula Balcanică, reușesc să dezorganizeze sistemul defensiv al Țării Românești, ocupând cetățile Giurgiu, Turnu și provincia Dobrogea pe timpul lui Mircea cel Bătrân, învecinându-se astfel și cu Moldova.

În anul 1456, când otomanii asediau Belgradul, Petru Aron al Moldovei acceptă suzeranitatea otomană și plata unui tribut. Marele Ștefan (1457-1504) este nevoit să accepte situația, un număr de ani, angajând luptele cu otomanii și raportând o strălucită victorie la Vaslui de-abia în ianuarie 1475. De altfel, Ștefan cel Mare fusese preocupat aproape necontenit de chestiuni basarabene. A recucerit *Hotinul* și *Chilia*, și a ridicat cetatea *Orheiului* împotriva tătarilor și cetatea *Sorocăi* contra cazacilor.²

Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, reușește să dezorganizeze sistemul defensiv al Moldovei în 1484, ocupând importantele cetăți Chilia și Cetatea Albă.

A fost *prima pătrundere și ocupare* a unor teritorii ale Moldovei dintre Prut și Nistru de către otomani. Raiaua Cetății Albe (Akerman) se întindea de la limanul Nistrului spre vest, până la apa Cogălnicului și, de la mare până la o linie care, de la valea Cogălnicului atingea Nistrul în satul Purcari, localitate care despărțea Țara Turcului de Țara Moldovei. Iar hotarul raialei de la Chilia pleca de la Cogălnicului spre vest și atingea - la vest de Catlăbuga, prin Tașbunar - Dunărea. În cuprinsul raialei, spahiile posedau feude (*timar*), dar erau cultivate de creștinii moldoveni, stăpânii de până atunci ai zonei.³

² Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 63

³ *Ibidem*, p. 66.

* Atestat documentar la 31 august 1436, printr-un hrisov domnesc dat din Vaslui.

De altfel, Imperiul Otoman era în plină ascensiune: în 1453 lichidase molenarul Imperiu Bizantin; în 1459 - Serbia; în 1463 - Bosnia, Principatul grec Moreea și Ducatul Atenei; în 1475 ocupă puternica cetate Caffa din Crimeea - stăpânită pe-atunci de genezezi, unde cei 160 de moldoveni găsiți acolo sunt decapitați; de asemenea și Mangopol, unde stăpânea cumnatul lui Ștefan cel Mare, Alexandru; în același an (1475), puternicul Hanat al Tătărilor din Crimeea, care stăpânea și sudul rusesc, până la Nistru, recunoaște suzeranitatea otomană.⁴

Fiind de aceeași religie (mahomedană) și de limbă și rasă apropiate, tătarii Hanatului Crimeii vor avea o situație privilegiată și îi vor secunda pe otomani în numeroase expediții, aducând grave prejudicii teritoriile românești, mai ales Moldovei. Amintim că la începutul secolului al XVI-lea, Hanatul Crimeii era o forță redutabilă, putând să mobilizeze o cavalerie cu un efectiv de 80.000-100.000 de luptători.⁵

În urma campaniei otomane din 1538 împotriva Moldovei, când Petru Rareș (1527-1538) este detronat, Soliman Magnificul smulge sudul Basarabiei de la români și-l transferă Hanatului Crimeii, oprindu-și cetatea Tighina - devenită raiaua Bender. Aceasta era delimitată la nord de apa Bâcului, iar la sud de apa Botnei; spre răsărit

⁴ Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei, în epoca modernă (1789-1923)*, București, 1987, p. 44.

⁵ XXX - *Le Khanat de Crimée dans les Archives de Musée du Palais de Topkapı*, Paris, 1978, p. 14.

⁶ De reținut faimoasa inscripție de la Tighina (1538), cu titlurile lui Soliman Magnificul (Cf. Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomația turco-osmană*. Studii și album, București, 1958, p.133; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age (1300-1600)*, New York - Washington, 1973, p. 41):

"Sunt rob al lui Allah și sultanul acestei lumi. Prin grația lui Dumnezeu sunt capul comunității lui Muhammad. Puterea lui Allah și minunile lui Muhammad sunt călăuzele mele. Sunt Suleyman, în numele căruia se citește *hutba* (predica de vineri - n.n.) la Mecca și Medina. În Bagdad sunt *șah*, în Bizanț mi se spune *Caesar*, iar în Egipt - *sultan*. Sunt cel care-și trimite flotele pe mările Europei, în Maghreb și în India. Sunt sultanul care a luat coroana și tronul Ungariei și le-a dăruit unui umil rob" (este vorba lui Ioan Zapolya - n.n.).

atingea malul Nistrului, iar la vest ținutul Orheiului, la Sălcița - care și ea era cuprinsă în perimetrul raialei.

Atunci mulți boieri și-au pierdut moșiile pe care le stăpâniseră în aceea parte a Moldovei, ca și numeroase lacuri: Ialpug, Katalpug, Sasik, Konduk ș.a. care alimentau cu pește nu numai zona respectivă. Părcălăbia principală moldovenească este nevoită să se mute mai la nord, la Soroca, însușindu-și rolul strategic de apărare, atât împotriva otomanilor, cât și tătărilor Hanatului Crimeii.

În anul 1568, tătarii nogai (dintre Don și Volga) s-au strămutat în Buceac - sudul Basarabiei. Totuși, Moldova a reușit să păstreze o fâșie de pământ, până la Nistru - între Cetatea Albă (Akerman) și raiaua Bender (Tighina).

Călătorul francez François de Pavie a vizitat zona în 1585, unde a văzut pășuni întinse, turme de vite - boi, cai, oi și capre, până la satul Porcaer, care desparte țara turcului de țara Moldovei.⁶ Măria-Sa Istoria a consimțit la scara Timpului că această fâșie de pământ s-a menținut moldovenească până în 1595, când a intrat în posesia tătărilor - în urma încercării (nereușite!) a lui Aron Vodă de a recuceri Tighina și Cetatea Albă. Concomitent, otomanii au transformat zona din jurul *Ismailului* în *raia turcească*. Însă răzeșii din împrejurimile Tigheciului, Lăpușnei și Orheiului au vegheat în permanență la hotare, ca și la cetățile Orhei, Soroca, Hotin de pe malul Nistrului.

În acest context amintim că domnitorul Dimitrie Cantemir a evidențiat viteria răzeșilor din zona codrilor, a tigheciului, numindu-i "cei mai vajnici oșteni din toată Moldova (...). Înainte erau 12.000, dar după atâtea măceluri cu tătarii au rămas numai vreo 2.000. Copacii din codrii Tigheciului erau atât de înalți și deși, încât un om care ar fi mers pe jos nu ar fi putut înainta decât numai pe poteci cunoscute. Tătarii au tăiat pădurile fără milă, încât seceta a cuprins această regiune atât de bogată în vegetație". Localnicii îngrijeau de turme de oi, herghelii de cai și cămile. Patru triburi tătărăști - Edissan, Orak,

⁷ Astăzi, satul Porcari, de pe Nistru.

⁸ Nicolae Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 206.

Orumbeg și Ismail-Canesi - au devenit noile stăpâne al sudului Basarabiei (Bugeac), subordonați Hanatului Crimeii, al cărei centru în provincie se afla la Căușani, pe râul Botna. Printre miile de bimici se găseau sate și cătune românești care plăteau darea și zeciuiala cuvenită. Dările erau adunate de slujbași numiți și controlați de căpetenia moldovenilor bugeceni, numit *Iali-Agasi* sau voievodul satelor creștine. Acest voievod creștin era numit de hanul tătar și avea reședința în Căușani și plătea un tribut anual.

Precizăm că, în evul mediu, nimeni din Europa nu a pus la îndoială preponderența etnică moldovenească a Basarabiei, adică a Moldovei dintre Prut și Nistru, iar beyul otoman al raialei Bender, dorind a liniști pe starostele polonez de Rașkov, de pe malul celălalt al Nistrului, îi scria în jurul anului 1580, în limba română.

O vajnică cetate a Moldovei, în nordul Basarabiei, era Hotinul, de care se izbeau incursiunile tătarilor și ale polonezilor. Părcalabii Goian și Vlaicu - ultimul, unchi după mamă al lui Ștefan cel Mare - s-au distins la conducerea cetății. În urma bătăliei de la Războieni (1476) cu sultanul Mahomed al II-lea, Ștefan cel Mare a găsit adăpost la Hotin.

În urma bătăliei pierdute de la Stănilești (1711), Imperiul Otoman a pedepsit Moldova că s-a aliat cu Rusia, transformând Hotinul și zona adiacentă în raia turcească. Granița raielelor hotinene s-a extins până la apa Cihușului, care desparte ținutul Sorocăi de cel al Hotinului, iar spre apus granița atingea Prutul. Era cea mai mare dintre raielele din Moldova, cuprinzând peste 100 sate, cetatea Hotinului și târgurile Lipcani, Briceni și Sulița Nouă. Turcii au luat moșiile boierilor și le-au împărțit ienicerilor și spahiilor, iar răzeșii și restul țăranilor dependenți au rămas să-și cultive în continuare pământurile, dar supunându-se noului stăpânitor.

Păcălăbia românească de la Hotin a încetat să mai existe, în locul ei luând ființă o nouă căpitanie de hotar ca cea a Covurluiului, numită Căpitania Cihurului, creată anume "pentru paza marginii și de apărare a locuitorilor de pricinile turcilor ce trăiau în raiaua

Hotinului". Precizăm că această raia a rămas sub stăpânire otomană până la 1775, prevederile Tratatului de la Kuciuk-Kainargi hotărând retrocedarea acesteia către principatul Moldova. Flancată de raielele Ismail, Chilia, Akerman, Bender, Hotin și de prezența tătarilor în sudul și chiar în centrul Basarabiei, această zonă a fost cea mai năpăstuită a teritoriului românesc. Otomani, tătari, polonezi, cazaci^{*} năvăleau mereu, pârjolind, omorând și ducând în captivitate pe acești minunați răzeși care într-o mână țineau plugul, coasa ori sapa, iar în cealaltă flinta, sulița, buzduganul sau chiar numai toporul.

Blestemul acestei zone nefericite a căpătat forme mai rafinate sub țarism, dar mai ales după 1940, în Imperiul comunismului condus de către Stalin și de urmașii acestuia: când nu se murea în luptă dreaptă sau în captivitate, la tătari, în Crimeea, ți se scurgeau zilele și viața în zonele înghețate ale Siberiei sau sub arșița toridă a stepelor din Asia Centrală!... Noroc că basarabenii au fost armați și cu credința în Dumnezeu - ca și restul populației românești. Biserica răspundea nevoilor sale sufletești, iar raportul dintre om și divinitate era permanent. Primul schit mănăstiresc, Chisna-Vârzaștești, a luat ființă pe vreme lui Alexandru cel Bun, iar mănăstirea Căpriana, ctitorie a lui Ștefan cel Mare, va impulsiona ctitorirea de lăcașuri sfinte similare.

Basarabia a făcut parte din statul unitar român realizat de către Mihai Viteazul în anul 1600 și a fost scutul de care au ricoșat încercările dușmanilor de a o acapara.

În 1656, deși granițele statului rus se aflau la sute de kilometri la est de Nistru, acesta, din dorința de a-i proteja pe ortodocși, a încheiat un tratat de amicizie cu Moldova, condusă la acea vreme de domnitorul Gheorghe Ștefan. Rusia recunoștea râul Nistru ca frontieră estică a Moldovei - gest pe care-l repetă Petru cel Mare, învingătorul lui Carol al XII-lea, regele Suediei, la Poltava (1709),

^{*} În documente au fost porienți pentru prima dată în 1492, într-o scrisoare a Marelui Voievod al Lituaniei către hanul tătarilor din Crimeea.

Astfel, prin Tratatul de la Luțk (1711), în articolul 11 se stipula: "Pământurile Principatului Moldovei, după vechea hotărnicie moldovenească asupra căroră Domnul va avea drept stăpânire (...) se întind până la Nistru". Petru cel Mare a mai recunoscut Moldovei și teritoriile pe care le acaparaseră otomanii (Ismail, Chilia, Cetatea Albă, Tighina) și tătarii (sudul Basarabiei, denumit Bugeac). Însă bătălia de la Stănilești fiind ratată, Dimitrie Cantemir își pierde tronul, iar Moldova cedează Hotinul cu zona aferentă și o serie de sate din partea sudică a Basarabiei, la nord de Bugeac.

Revenind la relațiile ruso-române, această realitate istorică, recunoscută oficial prin două tratate (1656 și 1711), nu a împiedicat Rusia să atenteze sistematic la integritatea teritorială a Moldovei, acțiunile sale destinate acestui scop intensificându-se în secolul al XVIII-lea. De altfel, aceasta era politica specifică perioadei căreia i-au căzut victimă încheșe state din centrul și răsăritul Europei, printre primele victime aflându-se Polonia, în 1772, când a fost împărțită parțial între Rusia, Austria și Prusia.

De altfel, arătam în capitolul precedent că Austria catolică a fost prima care a dezmembrat Moldova, în 1775, smulgându-i prin vicelșug partea nordică, cu vechea capitală Suceava și mormântul lui Ștefan cel Mare de la Putna. Această parte a Moldovei va fi botezată *Bucovina* și va fi colonizată cu ucraineni și germani, elementul românesc fiind supus deznaționalizării. Habsburgii au reușit să ia acest teritoriu ca o compensație, pentru că s-au menținut neutri în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, permițând astfel Rusiei să-și consolideze pozițiile la Marea Neagră. Și astfel - arată ironic Corneliu Blaga -, dacă Eugeniu de Savoia ocupase cândva Oltenia, cancelarul Kaunitz n-a vrut să se lase mai prejos și a reușit să smulgă Bucovina, în virtutea principiului echilibrului.⁷

Izbucnirea Revoluției burgheze din Franța (1789) a găsit Imperiul Otoman angrenat într-un război dificil, dus simultan cu cele

două imperii - țarist și habsburgic -, cele mai interesate în a-i lua locul în sud-estul Europei. Conflictul se arăta a fi lung și dificil, deoarece ideile înnoitoare ale revoluției franceze puneau în primejdie monarhiile absolutiste. În acest context, în august 1791 s-a încheiat pacea între habsburgii și otomani, la Șiștov, pe baza respectării statu-quo-ului antebelic, iar la Iași (29 decembrie 1791/7 ianuarie 1792), pacea între ruși și otomani.

Rușii au fost mai norocoși decât austriecii: intrau în posesia cetății Ocaikovului, situată la vărsarea Bugului, cât și a unei fâșii din teritoriul ucrainean situat între Bug și Nistru.

Deci, *Rusia ajunge cu hotarele sale sudice la limita Nistrului de-abia în anul 1792*, ajungând să aibă astfel graniță comună cu Moldova.

În urma celei de-a doua împărțiri a Poloniei (1793), Rusiei îi mai reveneau teritorii din Ucraina vestică, hotarul ruso-moldovean urcând implicit pe Nistru în sus.⁸

Adevărul istoric este așa de limpede și cunoscut specialiștilor, încât, practic, comentariile nu mai au sens.

Nu ne interesează bătăliile, în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, ci faptul că otomanii au fost înfrânți și s-a încheiat *Pacea de la București*, la 16/28 mai 1812. Tratatul prevedea ca hotarul dintre cele două imperii să fie fixat pe *râul Prut*, de la pătrunderea acestuia în Moldova și până la vărsarea sa în Dunăre, apoi pe acest fluviu, până la Chilia și până la vărsarea lui în Marea Neagră (art. 4); cu excepția noii granițe, restul frontierelor dintre Rusia și Imperiul Otoman rămăneau neschimbate, atât în Europa cât și în Asia; de asemenea, insulele dintre Ismail și Chilia urmau să revină Rusiei, alături de teritoriul dintre Prut și Nistru, devenit ulterior Basarabia. Rusia se obliga să-și retragă trupele din restul Moldovei și Țării Românești, iar tributul Moldovei avea să fie reglementat în raport de noile condiții, adică stabilit proporțional cu teritoriul pierdut

⁷ Corneliu Blaga, p. 274.

⁸ Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, București, 1987, p. 20.

(art.5).⁹ Articolul 6 al tratatului mai prevedea: "18 luni, cetățenii teritoriilor cedate pot hotărî sub ce autoritate preferă să rămână și să dispună de bunurile lor". Aceleași condiții îi priveau și pe tătari care se mai găseau în Basarabia.¹⁰

În protestul boierilor, întruniți în Divan la 26 octombrie 1812, adresat domnitorului Scarlat Calimachi, privind ruperea de la Moldova a teritoriului dintre Prut și Nistru, se arată că din cele 200.000 kile de grâu ce se trimiteau anual la Istanbul, 120.000 proveneau din Basarabia, 140.000 ocale de unt din 300.000, 40.000 oi și tot de acolo se mai cumpărau 80.000. De acolo venea belșugul vitelor de orice fel, al grânelor, al cerii și al mierii. Din birul țării de 1.697.000 lei, se ridicau din Basarabia 625.000 lei, 110.000 lei proveneau din vamă, 60.000 lei pentru exportul de sare peste Nistru și vânzarea la locuitori, iar 40.000 vama pentru holercă (rachiu).

Domnitorul a înaintat protestul Porții, dar anularea tratatului nu se putea face; președintele Divanului domnesc, mitropolitul *Veniamin Costache*, îndemna la rezistență și aducerea problemei Basarabiei înaintea Congresului de la Viena.

Domnitorul Țării Românești, Caragea, prin agentul său Fr. Gentz, a apelat la Metternich, dar acesta era convins că orice încercare de a forța Rusia să retrocedeze teritoriul era sortită eșecului.

Ca și în cazul cedării Bucovinei (1775), Imperiul Otoman comitea o a doua ilegalitate față de români în 1812, oferind Rusiei Moldova dintre Prut și Nistru. Turcia nu putea oferi ceva ce nu-i aparținea, căci n-a fost niciodată suverană asupra Țărilor Române. Poarta însăși recunoscuse acest lucru, când la Karlovitz (1699), presată de polonezi să le cedeze Moldo-Valahia, ea răspundea că nu are dreptul, deoarece capitulațiile nu-i confereau decât suzeranitatea.

Istoricul rus Nikolai Borețki-Bergfeld, referindu-se la Pacea de la București, aprecia într-o lucrare cerută de Senatul Universității din Petersburg, că după 1812 se impunea ajungerea la o înțelegere tacită între otomani și români, întrucât primii, luptând pentru menținerea integrității Imperiului, făcea implicit servicii românilor, a căror ființă națională și existență statală de sine stătătoare erau puse în pericol de imperiile creștine vecine, ale căror tendințe expansioniste îi amenințau pe români cu dispariția.¹¹ Totuși, otomanii au cedat în 1699 Transilvania, în 1718 Banatul, în 1775 Bucovina - deci, trei provincii românești - habsburgilor, iar în 1812, Basarabia - rușilor.

Dacă polonezii, după dispariția lor ca stat (1795), se găseau prinși de o caracatiță de ocupație cu trei tentacule străine (Austria, Prusia, Rusia), la începutul secolului al XIX-lea românii se găseau divizați în patru tronșoane: 1. sub stăpânirea Austriei (Transilvania, Banatul, Bucovina); 2. sub stăpânirea Rusiei (Basarabia); 3. sub stăpânirea efectiv otomană (Dobrogea) și a raialelor Giurgiu, Turnu și Brăila și 4. Principatele Valahia și Moldova, cu largă autonomie internă, dar sub suzeranitatea Porții. Poporul român se consolida acum ca națiune, iar lupta pentru supraviețuire era pe viață și moarte.

Românii constatau cu amărăciune că pericolul cel mare vine din partea celor două imperii vecine creștine. Dacă Habsburgii, în înaintarea lor spre desființarea românilor ca entitate statală (Oltenia fusese stăpânită de ei între 1718-1739), se izbeau de un obstacol natural, - Carpații -, rușii urmau să treacă doar Prutul, un râu lat de câteva sute de metri. Paza Nistrului și a Dunării, cetățile moldovene Hotin, Soroca, Orhei și cele otomane - Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail - fuseseră anihilate și erau acum incluse în vastul Imperiu rus care, din 1812, se întindea de la Pacific la Prut.

Cu ani în urmă, la secția "Carte rare" a Bibliotecii centrale "V.I. Lenin" din Moscova am citit Manifestul țarului Alexandru I adresat nobilimii ruse cu ocazia încorporării Basarabiei. Nu se făcea nici o

⁹ Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă (1566-1919)*, București, 1984, p. 249.

¹⁰ *Manuel diplomatique. Recueil des traités*, par F.G. Ghillany, I, Paris - Bruxelles, 1856, p. 59.

¹¹ N. Borețki-Bergfeld, *Istoria României*, Petersburg, 1909, p. 179-180.

referire la drepturi istorice, că ar fi existat populație slavă, că ar fi fost invitați să-i elibereze pe creștini etc., ci la faptul că în noua provincie nobilimea va găsi pământ roditor, păduri, iazuri abundând de pește, nesfârșite herghelii, cirezi de vite, turme de oi și alte bunuri.

Prin poziția sa geografică, teritoriul dintre Prut și Nistru beneficia de soarele binefăcător și strălucitor al sudului continentului european, cu pământ roditor și plin de vlagă, având în plus dealuri înverzite de păduri, codri, dumbrăvi, livezi de pomi roditori, viță de vie și numeroase lacuri. La începutul secolului al XIX-lea, Basarabia se distinge vizibil în două părți: în nord și centru - multă verdeață, cu ape și păduri, dar și pământ fertil pentru cereale -, iar în sud, în Bugeac - climă uscată, vegetație uscată și lipsa apei potabile. Tătarii au distrus pădurile, iar solul, deși fertil, a rămas foarte slab cultivat până în 1812.

Colonizările în sud, mai ales cu germani și bulgari, au fertilizat terenurile cu grâu, orz, secară și au dezvoltat pășunile, umplându-le cu herghelii de cai, vite, oi - din 1841 introducându-se rasa merinos. Apa era amară, plăcută la gust și la mare adâncime. Noroc de salba de lacuri cu apă dulce (Ialpuș, Catapulș etc.), de apă sărată (Chitai, Sasic) și de izvoarele subterane de pe lângă Cubei, Ciișia, Tatar Bunar. O curiozitate geologică: mult gips pe dealurile de la periferia comunei Vaisal.

Marea Neagră scaldă sud-estul Basarabiei pe o distanță de circa 25 km, de la limanul Nistrului până la gurile pârâului Balaban. Fundul este nisipos și nu există nici un port. Când sudul Basarabiei revenise Moldovei, în 1856, Kogălniceanu a propus amenajarea unui port maritim, dar a rămas în faza de proiect din două considerente: în urma războiului din 1877 am pierdut sudul Basarabiei, dar ne-a revenit Dobrogea.

În secolul al XIX-lea se va intensifica cultivarea grâului, a orzului, a ovăzului, a secarei, a porumbului, a florii soarelui, iar la coloniștii germani - cartoful. Mari suprafețe erau acoperite cu viță de vie (Muscat negru și alb, Tokay cu bob mărunt, "poama de

Țarigrad", Parmac-usum ș.a.), ponti roditori, varză, castraveți, roșii, ardei, ceapă, usturoi, pepeni verzi (harbujii), pepeni galbeni (zămôși), dovleci - mai ales pentru hrana porcilor.

Dintre speciile vânată amintim: lupul de câmpie - voinic, îndrăzneț, care ataca tunele de oi -, iepurele, vulpea, dropiile. Pe lângă lacuri și bălți trăiau rațe și găște sălbatice, dar mai ales pește (crap, lin, știucă, mreană, somn, biban, șalău, nisetrul, morun, cegă, lacherdă, scrumbie) se găsea în apele acestora. Chefalul se pescuia în cantități mari în limanul Nistrului și în lacul Șaba. Răcii se găseau aproape în toate râurile și iazurile. Alături de aceste delicatose acvatice, oamenii creșteau păsări domestice: găini de diferite specii, găște, rațe, bibilici, curcani, porumbei.

Semănăturilor și gospodăriilor oamenilor, - mai ales în sud -, le aduceau prejudicii dihorul, viezurele, nevăstuica, șoarecele și guzganul de câmp, uliul, eretele, vulturul pleșuv din Bugeac, bufnița, cucuveaua, ca și șerpia.¹²

Revenind la anul 1812, amintim că nobilimea rusă, alături de familia imperială, încep capătă mari domenii: astfel, contele Benkendorf primește 28.000 desetine, contele Kancrin 25.000, contele Nesselrode 10.000, generalul Saburov tot 10.000 și mulți alții, depășind mia.

Tot așa s-a procedat și cu teritoriile poloneze incluse la Rusia prin cele trei împărțiri ale Poloniei (ultima, în 1795), cu Finlanda (încorporată în 1808-1809), iar în răsărit cu Georgia (1801), cu principatele Migrelia, Gurinsk și regatul Imeretinsk (1803-1804), ca și hanatele Erevan și Nahicevan (1813 și 1828), populate de armeni și trecute la Rusia în urma a două războaie cu Iranul.¹³

¹² Zamfir Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, 1898.

¹³ 1 desetină = 1.0001 ha.

¹³ *Istoria S.S.S.R.* (sub red. lui Fadeev), p. 90; vezi și Z.T. Gregorian, *Prisoedinenie Vostocnoi Armenii k Rossi v naciale XIX veka*, Moscova, 1959, p. 17.

La doi ani de la încorporarea Basarabiei de către Rusia țaristă s-a deschis Congresul de la Viena, cu Rusia aflată în tabăra învingătorilor, alături de Anglia, Austria, Prusia, Suedia, Spania și Portugalia.¹⁴

Dacă Congresul, prin Actul său final (1815), fixa granițele vestice ale Rusiei, adică teritoriile încorporate de la Suedia (este vorba de Finlanda), teritoriile poloneze - inclusiv Varșovia, așa-numitul Regat al Poloniei inclus în Imperiul rus, țarul autocrat fiind în același timp și rege constituțional al Poloniei -, despre Basarabia nu se amintea nimic. Considerăm că diplomația țaristă a omis cu bună știință acest detaliu, considerând hotarul de la Prut vremelnic.

Ceva mai târziu, Ion Heliade Rădulescu consemna dezamăgit că românii i-au primit pe ruși ca pe niște frați, le-au oferit orașele ca pe niște magazine de provizii, le-au procurat cele necesare și au transformat casele în spitale și au suportat toate privațiunile, ca să înălțure dominația otomană. Drept răsplată, țarul l-a abandonat pe Brâncoveanu, care a fost decapitat la Istanbul, Cantemir și-a pierdut tronul, au cochetat și sprijinit pe domnii fanarioți care se înconjurasă de mercenari străini (greci, albanezi, sârbi, bulgari), iar apoi ne-au răpit Basarabia!¹⁵

Numărul locuitorilor Basarabiei este greu de precizat în anul anexării provinciei de către ruși.¹⁶ Unii dau cifra de 200.000 suflete sau 55.000 de familii. "Istoria Moldaviei", tipărită de sovietici în 1951, sub redacția A.D. Udalțova și L.V. Cerepnin, dă o populație de circa 240.000 locuitori, formată din moldoveni, ucraineni, ruși, evrei, greci,

armeni, găgăuzi, țigani și alții.¹⁷ L.T. Boga aprecia, în 1926, 43.160 de familii în Basarabia,¹⁸ iar statisticile, prin comparație, apropie cifra la un sfert de milion. Nicolae Popovschi, în documentata sa lucrare, "Istoria Bisericii din Basarabia, în veacul al XIX-lea, sub ruși", apărută la Chișinău în 1931 și prefațată de Nicolae Iorga, conchide: "E greu de precizat numărul locuitorilor în acest teritoriu, un lucru este sigur, că majoritatea covârșitoare a populației, până chiar și în raialele turcești, era românească și, prin umare, de credință ortodoxă".¹⁹

Pentru că ne-am referit la Biserică, se cuvine să facem precizarea că problemele bisericești din aproape toată Basarabia țineau de Mitropolia Moldovei din Iași, care era sub jurisdicția Patriarhiei de la Constantinopol. Funcționau trei eparhii: cea de la Rădăuți, cu reședința la Cernăuți (din 1787), eparhia Roman și eparhia Huși. În unele perioade, nordul Basarabiei a ținut de Episcopia Hotinului, alteori de cea a Rădăuțiului. Când Hotinul a fost laia turcească (1713-1775),* era administrat alături de ceilalți creștini din raialele turcești (Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Renii, Ismailul, Brâila etc.) de Mitropolia Proilaviei, cu reședința la Brâila.

Această mitropolie, denumită de fapt a Proilavo-Ismailului, condusă de un mitropolit grec și subordonată Patriarhiei de la Constantinopol, a fost înființată din ordinul sultanului (după unii la 1569, după alții la 1638) pentru credincioșii - majoritatea români - din raialele turcești. Ea cuprindea: Bugeacul tătăresc, raialele Cetatea

¹⁷ *Istoria Moldaviei*, I, Chișinău, 1926, p. 346.

¹⁸ L.T. Boga, *Populația Basarabiei*, Chișinău, 1926, p. 21.

¹⁹ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia, în veacul al XIX-lea, sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 1.

* Din 1713, Hotinul a devenit raia turcească. Deci, pe episcopul Hotinului trebuie să-l considerăm, la acea dată, ca pe un episcop vicar al Mitropoliei Proilaviei. Ca urmare a războiului ruso-turc izbucnit în 1768, trupele otomane de aici se retrag în 1771 și chiar în acel an este emis un document, semnat de Dositei, ca "Episcop al Rădăuțiului și al Hotinului".

¹⁴ Pierre Albin, *Les grands traités politique, De 1815 à 1914*, Paris, 1923, p. 63.

¹⁵ *Le Protectorat du Czar où la Roumanie et la Russie. Nouveau documents sur la situation européenne par J.R. (Ion Heliade Rădulescu). Témoin oculaire des événements qui se sont passés en Valachie de 1828 à 1849*, Paris, 1850, p. 9-11.

¹⁶ N.I. Lazarevski, *Dreptul constituțional rus*, St. Petersburg, 1913, p. 235. (dreptul de autonomie a Basarabiei a fost recunoscut de ucazurile din 1813, 1816 și 1818)

Albă, Chilia, Bender, Căușani, Ismail, Reni, Brăila, Giurgiu, Turnu, din 1713 Hotinul și peste Nistru, în Ucraina, 40 de sate ortodoxe, subordonate hanului tătar, și orașele Balta, Ananiev și Dubosari. Reședința mitropoliei a fost la Brăila, dar, în unele perioade, și la Ismail.²⁰ La Ismail, drept catedrală a mitropoliei servea biserica cu hramul "Preacuvioasa Paraschiva". Tot în cetatea Ismail este amintită și o biserică "Sf. Nicolae", într-un document care semnalează că în anii 1638-1639 voiau s-a repare cuvioșii părinți de la mănăstirea Caracal de la Muntele Athos. Un alt document, datat 1643, ne semnalează că la Ismail s-a ridicat biserica "Maica Domnului" la rangul de stavropighie, ca metoh al Sfântului Mormânt.²¹

Precizăm că în administrarea episcopilor, adică a eparhiilor, episcopii erau ajutați de protopopi (preoți prestigioși, cu știință de carte). În Basarabia anului 1812 funcționau 13 protopopi (Gheorghe Batcu, Vasile Baltag, Stăvărache Costin, Alexandru Știucă, Teodor Stamate ș.a. - nume prin excelență românești) care coordonau activitatea preoților. În anul 1803, statisticile din Moldova indică 4.500 de preoți și diaconi. În Basarabia funcționau 1.274 de clerici, dintre care 992 erau "de neam moldav", deși zona se afla la marginile țării, "în megieșie cu țările străine".²²

Principalul mijloc de existență pentru preoți era munca câmpului, pe care-l lucrau deopotrivă cu țăranii, plus plata slujbelor religioase - care se făceau mai ales în natură, din roadele pământului. La rândul lor, preoții și diaconii plăteau dări speciale preoțești: o sună la hirotonosire (când se preoteau), "darea cărjei" (la instalarea unui nou episcop sau a mitropolitului), ploconul pentru protopopi și o "dare pentru școale" (4 lei pe an). Domnitorul Moldovei, Constantin Mavrocordat cerea mitropolitului, printr-un hrisov din 1734, să se ocupe de pregătirea viitorilor preoți și să supravegheze mai bine cele

două școli - una grecească și una slavonă - care funcționau la Iași, ca și Seminarul de la Socola.

În anul anexării Basarabiei la Rusia existau 775 de biserici parohiale, dintre care 40 din piatră, una din cărămidă, și 734 din lemn, fiind acoperite cu stuf și cu șindrilă. Pe lângă bisericile amintite, în Basarabia mai fînțau aproape 40 de mănăstiri și schituri, unele având o vechime foarte mare. Astfel, mănăstirea Căpriana era ctitorie a lui Ștefan cel Mare - a lui Alexandru cel Bun, mănăstirea "Adormirea" (ulterior "Cetatea" din Ismail - a lui Constantin Brâncoveanu).

Ca dovadă indubitabilă că Rusia, pornind război în 1806 împotriva Imperiului Otoman, avea de gând să anexeze Principatele Române este faptul că în 1808, printr-un uzaz al țarului se înființa un "exarhat" - care cuprindea Moldova, Valahia și Basarabia - subordonat "Sinodului rus". În postul de exarh, cu sediul la Iași, a fost numit ardeleanul Gavril Bănulescu, care ocupase până atunci scaunul de mitropolit al Kievului, dar fusese demis temporar de ruși.

Chiar și istoriografia sovietică recunoaște că elementul preponderent în Basarabia era cel românesc, iar în părțile răsăritene s-au așezat "...încă de la începutul secolului al XVIII-lea, mulți ucraineni și ruși, fugari spre a se salva de jugul iobăgiei, de obligațiile de recrutare și persecuțiile religioase. Astfel, aici au găsit adăpost fugarii strelți, rascolnicii numiți aici «lipoveni», *nekrasovți* (proveniți din rândurile cazacilor de pe Don, care au plecat conduși de Ignatie Nekrasov - unul din colaboratorii hatmanului Kondratie Bulavin.) Când în 1775, din dispoziția Ecaterinei a II-a a fost lichidată «Zaporojskaia Seci» (centrul cazacilor ucraineni), o parte din zaporojeni s-au stabilit în sudul Basarabiei".²³

Din cauza aspirării țariste, mulți căutau scăpare în zona raialelor turcești Bender, Akerman, Hotin, Ismail, unde se ascundeau la familii moldovenești care populau această zonă, care de fapt erau băștinași.

²⁰ Arhiva Bibliotecii Academiei, Arh. istorică, fond XX, vol. II, dos.

²¹ *Ibidem*.

²² N. Popovschi, *op.cit.*, p. 5.

²³ *Istoria Moldaviei...*, I, p.346-347.

Pentru a evita aducerea lor înapoi, se ascundeau în cadrul obștiilor moldovenesti, "aceștia ascunzându-i sub numele rudelor decedate. De aici, și zicala basarabeană: "Tata - rus, mama - rus, iar Ivan... Moldovean!".²⁴ Astfel, populația moldoveană primea *ohotno* ("cu plăcere, cu brațele deschise") pe fugarii ruși și ucraineni,²⁵ conchide lucrarea mai sus citată. În edițiile ulterioare, numeroase pasaje, de felul celor citate de noi, au fost înlăturate.

Afară de faptul că Basarabia era slab populată, în timpul războiului din 1806-1812, tătarii colonizați în sudul Basarabiei au părăsit zona. Conform unei statistici otomane, în 1712, la Chilia, Akerman, Tatar Bunar și Bender, figurau 5.410 bărbați nemusulmani impuși la dări, iar în 1808, 3.425 de familii nemusulmane erau impuse la dări. Cu siguranță, majoritatea erau români, deoarece o statistică din 1795 din zona Oceakov, puternică fortăreață otomană la vărsarea Bugului în Marea Neagră, deci astăzi pe teritoriul Ucrainei, ne dă cifra de 37.000 persoane, dintre care 15.000 români.²⁶ Deci, logica ne duce la concluzia că drepturile noastre asupra Transnistriei sunt mult mai mari decât ale Rusiei asupra Basarabiei. Departe de noi revendicativ, ci logica intrinsecă a statisticilor efectuate obiectiv, nu de români...

Un argument în plus că în planurile Rusiei țariste figura menținerea Basarabiei cu orice preț, constă în faptul că, înainte de ieșirea Păcii de la București (1812), au început să fie colonizați creștini balcanici (bulgari, găgăuzi, albanezi). Astfel, lângă localitatea tătară Caracurt, la circa 7 km de Bolgrad, în 1811 au fost colonizați albanezi ortodocși veniți din sudul Dunării, numiți amăuți, iar în comuna Tașbunar - bulgari și găgăuzi. În localitatea Babel, la circa 20 km de Ismail, în 1812 au coborât spre sud și s-au așezat aici moldoveni, în locul tătarilor, localitatea căpătând numele Babele - locul de baștină al mareșalului român Alexandru Averescu. În 1811,

țărani moldoveni au înființat un sat pe locul așezării tătare părăsite Erdek Bumo, unde, în 1830 vor fi colonizați aici și bulgari. Dacă la ocuparea Chiliei, la 9 decembrie 1806, trupele rusești găsesc în rândul creștinilor o preponderență românească, pe baza statisticilor din 1897, la 11.636 locuitori pe locul întâi se situau ucrainenii (4.555), urmați de români (2.495), evrei (2.144), ruși (2.100); în rest - bulgari, greci, țigani, armeni. Deci, o populație pestriță, cosmopolită, caracteristică unui oraș-port la Dunăre.

Merită semnalat că pe locul unei așezări tătarești, care luase locul uneia moldovenești, în 1794-1795 a luat ființă o nouă așezare, Furmanca, locuită numai de moldoveni, unde ulterior vor veni și ucrainenii și este locul de naștere al mareșalului sovietic Timošenko (1895-1976). Imediat după Pacea de la București (mai 1812), autoritățile rusești menționau în Basarabia 12 ținuturi și 2 fragmente de ținuturi (Iași și Fălcui care se întindeau și între Prut și Nistru). Iată cele 12 ținuturi:

Nr.crt.	Ținutul	Orașe	Sate	Nr. loc.
1.	Greceni	-	14	990
2.	Codru	1	13	1.064
3.	Hotârnicieni	-	17	2.812
4.	Orhei	3	248	14.157
5.	Soroca	4	138	7.636
6.	Hotin	3	169	13.076
7.	Bender			
8.	Akerman	4	70	2.789
9.	Chilia			
10.	Căușani			
11.	Reni	1	19	516
12.	(Tomarovo) Ismail	1	5	120
Total:		17	693	43,160

²⁴ *Ibidem*, p. 347.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Istoria Moldavskoi S.S.R.*, I (sub red. lui V.I. Țaranov), Chișinău, 1982, p. 135.

La această cifră aproximativă se adăugă părțile din ținuturile Iași și Fălciu și coloniștii străini.

După Zasciuc, totalul populației Basarabiei ar fi, în 1812, de 240.000, iar după Skalkovski, de 340.000.²⁷ Într-o sinteză a Ministerului Afacerilor Externe român,²⁸ folosind surse rusești, se arată că Basarabia cedată avea o suprafață de 45.629,9 km² (4.442.200 ha).

Precizăm că autoritățile și cărturarii ruși n-au contestat niciodată, caracterul românesc al Basarabiei. Statistica din 1817 arată astfel:

Naționalitate	Nr. familii	locuitori
Români (moldoveni)	83 848	419.240
Ruteni	6 000	30.000
Evrei	3 226	19.130
Lipoveni	1 200	6.000
Greci	640	3.200
Armeni	530	2.650
Bulgari	241	1.205
Găgăuzi	241	1.205
Total	96.526	482.630

Având nevoie de brațe de muncă în Basarabia, guvernul -, prin ukazul din 31 octombrie 1817 - a interzis nobilimii ruse să-și recupereze iobagii fugiți în această provincie. Concomitent a stimulat așezarea de coloniști, care va lua proporții în urma războiului din 1828-1829 și a păcii de la Adrianopol (1829). Ca să aibă sprijinul nobilimii moldovene care a rămas în Basarabia după 1812 sau avea proprietăți acolo, îi egalează în drepturi cu nobilimea rusă în 1818,

păstrându-și vechile privilegii. Prin legea din 10 martie 1847, boierimea moldoveană putea ocupa funcții militare și în aparatul de stat, ca și cea țaristă. Prin aceeași lege, "mazilii" și "rupașii" se echivalau în drepturi cu mica nobilime.

După cum se știe, până la 1812 Basarabia fusese împărțită în ținuturi și se administra ca și restul Moldovei, de către domnitor, ajutat de Divan. Sudul Basarabiei, până la 1806 fusese stăpânit de tătari, iar raialele Chilia, Cetatea Albă, Ismail, Tighina, Reni* - administrate de otomani. Prin pătrunderea armatelor rusești, administrația acestora se substituie celei otomane și tătare. Rușii păstrează inițial în provincia (oblast) Basarabia vechea împărțire românească în 12 ținuturi: Hotin, Soroca, Iași, Orhei, Lăpușna, Hotâmiceni, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Greceni și Codru, extinzând-o și în fostele raiale turcești și în Bugeacul tătăresc. Acest teritoriu cuprindea o suprafață de 45.630 km², cu 7 400 km² mai mult decât ce rămânea principatului Moldova. Se găseau 5 cetăți, 17 târguri și 685 de sate, cu o populație - după unele izvoare - de 482.630 de suflete. Chiar și vechea stenă a Moldovei, reprezentată de capul de bour cu steme între coarne, a fost păstrată Jurământul de credință față de țar s-a depus de-abia în anul 1816.

I. Meșceriuk arată că încă la 1 septembrie 1807 guvernul rus a emis un ukaz special pentru bulgari, oferind în Rusia câte 60 ha în proprietate veșnică, fiecărei familii. Astfel, în 1823 erau deja 56 sate bulgărești, cu un total de 6 615 curți.²⁹

Din 1814 au început să se stabilească în Basarabia și coloniști germani, cărora li s-au acordat câte 60 desetine de pământ în folosință veșnică, materiale pentru construirea caselor, fiind scutiți timp de 50 de ani de plata impozitelor și pe vecie de serviciul militar.

* La data intrării armatei ruse în Reni (Tomavoro), se găseau acolo 560 moldoveni, la care s-au adăugat și 284 bulgari, în 1811.

²⁹ I. Meșceriuk, *Soșialno-ekonomicesko razvitie bolgarskih i gagauzskih sel v iujnoi Bassarabii (1808-1856)*, Chișinău, 1970, p. 17.

²⁷ A. Boldur, *La Bassarabie et les relations russo-roumaines*, Paris, 1927, p. 134.

²⁸ Arh. M.A.E., fond/U.R.S.S., vol. 130.

Țarismul folosea măsurile luate în Basarabia și în scopuri politice, așa cum procedaseră Habsburgii în Banat, după 1718, ca Basarabia să devină o provincie bogată, prosperă, unde coloniștii străini să ducă o viață îmbelșugată. Ar fi fost un exemplu și pentru creștinii de la sud de Dunăre, mai ales pentru cei care se aflau sub directă ocupație otomană și ar fi sprijinit pe ruși în înaintarea lor spre Strămtori și Constantinopol.

În fața forței rusești otomanii cedează, dând în 1815 un firman în problema navigației pe Dunăre favorabil țarismului, iar în 1817 le cedează două insule mari vizavi de Chilia și Ismail.³⁰

Noul țar - Nicolae I, urcat pe tron în 1825 -, renunță la politica liberală a fratelui său și începe să reducă din privilegiile acordate Finlandei, Poloniei și Basarabiei.

Inițial, în Basarabia s-a păstrat vechea administrație moldovenească, cu legile și obiceiurile existente. Acest lucru se preciza în ucazul din 1813, denumit corect "Pravila vremennogo pravlenia Bassarabii" (= Pravilele conducerii vremelnice a Basarabiei). Erau folosite în paralel limbile română și rusă, iar funcționarii moldoveni și cei noi, ruși, judecau după pravilele existente. Primul guvernator civil al regiunii (*oblast*) Basarabia a fost numit boierul moldovean Scarlat Sturdza, având reședința inițial la Tighina, apoi la Chișinău, iar - comandant militar - generalul țarist Harting, de origine germană. Proporția de funcționari moldoveni și ruși era de 7 la 5, iar conducerea ținuturilor era exclusiv în mâna boierilor moldoveni băștinași (Catargiu, Ghica, Balș, Leon, Vârnăv ș.a.). Întrucât Scarlat Sturdza a decedat numai după câteva luni (1813), funcția sa a fost preluată de generalul Harting. Din 1816, guvernatorul civil este subordonat unui locțiitor al țarului, prin înființarea funcției de *polnomocinii-namestnik*.

În 1818 a fost elaborată o nouă lege privind organizarea Basarabiei: "Ustav obrazovanija Bessarabskoi oblasti" (= Regulamentul de funcționare a regiunii Basarabia). Se păstra administrația locală, dar apărea un *Verhovnii Soviet* (Consiliu Suprem) și un tribunal regional, care judeca după legile țariste și în limba rusă.

Un alt pas în limitarea autonomiei a fost numirea ca polnomocinii-namestnik, în 1823, a contelui M.S. Voronțov, care deținea și funcția de general guvernator de Novorosiisk, adică a teritoriului sudic al Rusiei la est de Nistru. Deci, cumularea acestor funcții dovedea limpede tendința țarismului de a estompa autonomia Basarabiei.

Noul țar Nicolae I a renunțat la aparențe. La 29 februarie 1828 intră în vigoare noua organizare administrativă și conducere a Basarabiei. Noua lege se intitula "*Ucirenjenie dlea upravlenia Bessarabskoi oblastiu*" (= Instituții pentru conducerea regiunii Basarabia). Era lichidată întreaga autonomie - limba rusă era unica limbă admisă în administrație și justiție (art. 63), era desființată funcția de guvernator civil și cea de polnomocinii-namestnik, Basarabia fiind inclusă în gubernia Novorosiisk, intrând astfel în circuitul unic administrativ al Imperiului rus. Zilele aparent frumoase se terminaseră.

³⁰ F.G. Ghillany, *Manuel diplomatique. Recueil de traités*, I, Paris - Bruxelles, 1856, p.143.

Capitolul XI

Lumea slavă între Congresele de la Viena (1816) și Berlin (1878)

1. Imperiul rus de la apogeu (1815) la înfrângere (1856) și pe calea reformelor burgheze.
2. Teritoriile poloneze sub jug străin; Republica Cracovia (1815-1846); Insurecțiile din 1830 - 1831 și 1863 - 1864.
3. Cehii, slovaci, slovenii și croații pe calea redeșteptării naționale. Anul revoluționar 1848; Congresul panslav de la Praga (1848);
4. Crearea dualismului austro-maghiar și repercusiunile asupra lumii slave.
5. Serbia și Muntenegru pe drumul emancipării naționale și până la independența deplină (1878).
6. Poporul bulgar de la simplă provincie otomană la Principat autonom (1878).
7. Interferențe între români și lumea slavă.

Afară de ruși, la 1815 nici un popor slav nu era independent. În plus în cadrul Imperiului rus era inclusă Ucraina, Bielorusia și o mare parte din Polonia, toate supuse unui regim de rusificare.

Imperiul Habsburgic deținea Cehia, Slovacia, Croația, Voievođina și teritoriile poloneze, în primul rând Galiția.

Serbia și Muntenegru aveau autonomii administrative, dar erau incluse în cadrul Imperiului otoman, în schimb Bulgaria, era o simplă provincie turcă (denumită vilaietul Tuna).

Chiar dacă Cehia (Boemia și Moravia), era o simplă provincie a Imperiului Habsburgic, acel respiro acordat de Iosif al II-lea (1780-1790), i-a permis să se dezvolte în special economic și cultural.

Prin pierderea Sileziei (1740), cucerită de Frideric cel Mare (1740 - 1786) al Prusiei, marile întreprinderi ale Imperiului au fost amplasate în Cehia. Firma Skoda, creată în 1886, profilată pe oțeluri, începe fabricarea de tunuri și care blindate, iar încă din 1832 funcționa calea ferată Česke Budejovice - Linz (Austria Superioară)

Încă în secolul 18 este înființată Societatea regală cehă de Științe și "Česke expedice" (prima tipografie și librărie din Praga) de către Vaclav Matěj Kramerius, perioada fiind dominată - adică sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea de către Josef Dobrovsky (1753 - 1829), fondatorul lingvisticii moderne, istoriei literare cehă și al slavisticii în general. Prin *Gramatica limbii cehă* (1809) el a stabilit regulile gramaticale ale limbii și a pus bazele filologiei cehă. Lucrarea lui, *Bazele limbii slave vechi* (1822), rămâne și astăzi o lucrare de referință și se impune prin rigurozitate științifică. Patrioții cehi au obținut, în 1816, decretul imperial care le permite să folosească ceha în gimnazii. Ulterior, Adunarea Poporului din Praga, la 11 martie 1848, înaintează o petiție împăratului, cerând egalitatea limbii cehă cu cea germană în administrație, școli, justiție și unirea tuturor teritoriilor cehă într-o regiune administrativă unică. Teoretic, cehii sunt artizanii panslavismului, fiind organizatorii primului Congres panslavist care s-a ținut la Praga în perioada 2-12 iunie 1848. Era inițiat pentru slavii din imperiul habsburgic (cehi, slovaci, croați, sloveni, polonezi, sârbi, ucraineni). Inițiativa a aparținut lui Ludovic Stúr dar Congresul s-a ținut într-o atmosferă foarte tensionată, prin sosirea generalului Alfred Windischgrätz, care a masat noi trupe în oraș. Au fost ridicate baricade, Congresul s-a ținut pe fundalul revoluției, care a luat amploare în special în Praga, mișcare înăbușită în sânge de către viitorul feldmareșal austriac.

Mișcarea națională slovacă, sub puternica influență a curentului romantic inițiat de Jan Kolar (1793-1852), autorul poemului liric *Fiica slavilor* (1824), chema la unitate politică și culturală a slavilor. Tot slovac Josef Šafarik (1795-1861), în lucrarea (tradusă în multe limbi) *Antichități slave*, scotea în evidență rolul slavilor la patrimoniul cultural european. Ulterior, mișcarea națională slovacă, condusă de un grup de pastori protestanți și preoți catolici și-au prezentat revendicările politice, la 10 mai 1848 la Litovsky Svätý Mikuláš. Cereau Dietă slovacă, școli în limba națională și obținerea dreptului ca în țara lor, limba poporului să fie cea oficială. Era riposta la legea nerușinată a guvernului revoluționar maghiar, care proclama maghiara ca limbă oficială unică. În plus, ungurii proclamă, legea marțială și condamnă la moarte pe toți care li se opun. Ludovít Štúr, Josef Hurban, Michal Hodza și alții părăsesc țara. Habsburgii vin cu propuneri tentante, așa cum făcuseră cu croații și românii lui Avram Iancu și luptă împotriva lui Kosuth și a celorlalți naționaliști maghiari.

Croația după Mohaci (1526) a scăpat de tutela maghiară, - în schimb în cadrul Imperiului Habsburgic -, s-a perpetuat o puternică nobilime națională. La 600.000 locuitori în provincia civilă Croația și Slavonia, reveneau circa 9.200 de familii nobiliare. Nobilimea croată folosea în acte, ca limbă oficială, latina. Parlamentul croat (Saborul), din 1790, a cedat o parte din atribuțiile sale, unguilor, Viena - prin aceste cedări -, dorind să capteze simpatia maghiarilor. O figură marcantă a lumii croate a fost prelatul Josip Juraj Strossmayer (1815 - 1905). Cu studii la Zagreb și Viena, capelan la curtea Habsburgică, episcop de Đakovo (din 1849), a fost promotorul creării unui stat al slavilor sudici și a militat pentru o înțelegere între catolici și ortodocși. A fost unul din fondatorii și liderul partidului național din Croația, care - cu banii bisericii - a ajutat atât partidul, cât și școlile. A fost un factor decisiv la crearea Academiei de Științe Iugoslave (1867), cu sediul la Zagreb și a Universității din aceeași localitate (1874). Strossmayer, reprezenta interesele burgheziei naționale croate, era pentru un compromis cu Viena și a fost decis să se separe în urma

insucceselor militare din 1859 și 1866. A colaborat cu cehii și polonezii și a fost în relații amicale cu Andrei Șaguna. După 1867 a luptat ca Bosnia să iasă de sub dominația otomană și să se unească cu Serbia, iar în urma înfrângerii militare a Franței (1870) atrage atenția Rusiei asupra pericolului german. Merită de menționat și rolul lui Ljudevit Gaj, în crearea limbii unitare cehice și faptul că ilirismul a reprezentat temeiul ideologic al noii gândiri naționale croate, la amenințarea maghiarizării.

Polonezii vor provoca insomnii nu numai Rusiei, dar și Austriei și Prusiei. Ei vor fi din nou sub jug străin, după scurta existență a marelui Ducat al Varșoviei (1807 - 1813), creat de Napoleon, unde folosirea limbii în administrație, justiție și învățământ asigura caracterul național al statului. Cu sprijinul Franței, au fost abolite relațiile feudale, limitată puterea bisericii și introdusă o administrație modernă pe baza *Codului lui Napoleon*. Pe la mijlocul secolului al XIX -lea, șeful poliției din Varșovia, general rus, făcea următoarea remarcă: "Polonezii sunt un popor periculos de ingenios, și-s capabili de orice". Nu trebuie uitat că Polonia l-a dat pe Nicolas Copernic (1473 - 1543), pe Tadeusz Kościuszko (1746 - 1817)*, Adam Mickiewicz** (1798 - 1855), Frédéric Chopin (1810 - 1849),

* Tadeusz Kościuszko (1746 - 1817), dintr-o familie de nobili, urmează școala de ofițeri la Varșovia, apoi la Paris. Se remarcă în domeniul ingineriei militare, participă la războiul de independență din SUA, Senatul american conferindu-i titlul de general de brigadă. Luptă împotriva Rusiei, cu gradul de general-locotenent, este luat prizonier și înțemnițat. Țarul Pavel I (1796), îl eliberează, îl aflăm în SUA, în Franța, ultimii ani locuind în Elveția unde și moare (1817). În 1818 i se aduc osemintele în țară și este înhumat la Cracovia, la Wawel, unde se află mormintele regale.

** Adam Mickiewicz (1798 - 1855), pe când era încă în viață numele îi este pronunțat cu venerație și respect de către contemporani. Ca mare poet și om politic, aparține patrimoniului internațional. La 17 ani pune bazele unei societăți subversive, este arestat în 1824 de către autoritățile țariste, în 1829 părăsește țara. În 1834, termină opera *Pan Tadeusz*, funcționează ca profesor la Collège de France și este redactor la *Tribune des peuples*, colaborând cu mulți români, printre care și Nicolae Bălcescu.

Maria Skledowska-Curie, Henryk Sienkiewicz (1846-1916), Wladyslaw Reymont (1867-1925), ultimii trei, laureați ai Premiului Nobel.

*
* *
*

Congresul de la Viena a creat un echilibru temporar în Europa, dar - precizează Pierre Renouvin - incontestabil, Rusia era puterea continentală cea mai puternică și își putea canaliza viitoarele acțiuni de politică externă în trei direcții: 1. Având cea mai mare parte a Poloniei, spre Europa Centrală, profitând de animozitatea dintre Austria și Prusia, în disputa acestora privind supremația în cadrul Confederației Germane; 2. spre Balcani, Strămtori și Mediterana răsăriteană, unde miza pe ajutorul creștinilor balcanici, nemulțumiți de stăpânirea retrogradă otomană; 3. spre Pacific, Asia Centrală și Transcaucazia, sfere ce depășeau Europa și - puteau doar neliniști dintre marile puteri - Anglia, care-și păzea cu strășnicie India.

În politica externă, țarul dispunea de puteri nelimitate, neavând nevoie de asentimentul poporului, în condițiile unei mase țărănești amorfe, a unei nobilimi care, cu mici excepții era devotată Coroanei și a unei burghezii puțin numeroase, ce nu conta ca entitate politică. La o populație de 55 milioane locuitori, putea ridica cu ușurință o armată de 1 milion, iar imensitatea teritoriului îi oferea posibilități nelimitate de manevrare a trupelor¹.

Se pare că diplomația țaristă era atrasă în primul rând spre Balcani, unde avea cele mai mari șanse de a-și atinge obiectivele și se bucura de simpatia popoarelor creștine din această zonă.

¹ Pierre Renouvin, *La XIXe siècle*, I. De 1815 a 1871. *L'Europe des nationalités et l'éveil de nouveaux mondes*, Paris, 1954, p. 7 și urm. (Autorul consideră că, inițial, Rusia își îndreptase atenția, după 1815, spre Pacific); pentru amănunte vezi și lucrarea lui N.S. Kineapina, *Vneșniiaja politika Rossii v pervoi polovok XIX veka*, Moscova, 1967.

Anglia, Franța și Austria, ca să oprească penetrația Rusiei spre Balcani și Mediterană, erau nevoite să susțină integritatea Imperiului Otoman, căci această integritate era cea mai bună barieră de a stopa țarismul.

Diplomația țaristă considera că Turcia a fost tratată destul de blând, atunci când s-a încheiat Tratatul de pace de la București, din 1812, mizând pe faptul că acest lucru o va reține de a ataca Rusia în clipa când trupele lui Napoleon vor ataca Imperiul rus. De asemenea, Turcia urma să-și dea concursul în medierea conflictului ruso-iranian (războiul izbucnise în 1860), lucru inclus și în articolul 13 al Tratatului de pace de la București.

Congresul de la Viena a hotărât ca cea mai mare parte din teritoriul Poloniei să facă parte din Imperiul rus, dar cu o autonomie, deosebit de largă, cu o constituție proprie, armată națională, limbă proprie în administrație și învățământ, purtând denumirea de Regatul Poloniei.

Țarul guverna Rusia în mod autocrat, și aici apare paradoxul: în același timp era și rege constituțional al Poloniei.

Abolirea șerbiei (1807), ca și alte importante reforme pe timpul Marelui Ducat al Varșoviei (1807 - 1813), opera lui Napoleon, au contribuit la crearea unei societăți burgheze care continua să prospere sub noua constituție aprobată de țarul Alexandru I. Numai în perioada 1818 - 1828 au luat ființă aproape 2.000 de întreprinderi industriale, o societate de credit agricol (1825), Banca Poloniei (1828), iar în jurul anului 1830 apar primele filaturi mecanice acționate cu ajutorul aburului, la Przedborz, Lodz, Varșovia etc.

Pe baza unei legi vamale din 1819, mărfurile poloneze pătrundeau pe teritoriul Rusiei propriu-zise fără nici o taxă, postavurile poloneze invadând nu numai piața rusească dar ajungând până în China (producția regatului polonez se ridica, în 1829, la 6,9 milioane coți de postav și 3,7 milioane coți țesături de bumbac.)²

² *Histoire de Pologne*, par A. Gieysztor..., p. 470.

Cetățeanul polonez avea mai multe libertăți decât cel rus, iar produsele poloneze încep să-i stânjenească și să-i irite în același timp pe fabricanții și negustorii ruși. Ca urmare, țarismul începe să limiteze această autonomie, ceea ce aduce protestul lui George Canning, în Camera Comunelor, cerându-se încă din 1823 respectarea drepturilor promise de Rusia în 1815.³

Istoriografia poloneză atestă că frica țarului Alexandru I de a nu izbucni o revoluție în Europa a fost motivul restrângerii drepturilor și libertăților acordate polonezilor. Astfel, a fost introdusă cenzura (1819), desființate periodicele de opoziție, lichidate organizațiile secrete, Seimul convocat foarte rar, încât încoronarea țarului Nicolae I ca rege al Poloniei la Varșovia, în 1829, s-a făcut într-o atmosferă glacială. Țarul, plecând din Varșovia, era decis ca la prima ocazie să restrângă și bruma de libertăți ce mai rămăseseră, iar patrioții polonezi să detroneze țarismul și să proclame independența statului în granițele anului 1772.

Dacă vestea declanșării revoluției din Franța a electrizat pe polonezi, evenimentele din Țările de Jos i-au determinat să pregătească insurecția. Organizațiile secrete din armata poloneză declanșează insurecția, unitățile rusești se retrag din Varșovia, iar țarul este detronat de pe tronul Poloniei. În februarie 1831, feldmareșalul Diebicz, cu 115.000 militari ruși trece frontiera poloneză, având dispoziția țarului de a face ordine.

Ce opuneau polonezii? O armată bine echipată și antrenată, cu un efectiv de 40.000 oameni în timp de pace, care, cu eforturi, s-ar fi putut dubla. Polonezii, singuri, nu aveau sorți de izbândă. Așteptau și ajutorul Europei.

Austria și Prusia, care dețineau ilegal teritorii poloneze - observă Pierre Renouvin - nu s-ar fi încumetat să susțină cauza acestora.

³ *Britain and Europe, Pitt to Churchill. 1793 - 1940*, lucrare editată de James Joll, Oxford, 1967, p. 92 - 93 (luarea de cuvânt a lui Canning din 18 septembrie 1823).

Turcia era în totală decădere, încât era puțin probabil ca insurgenții să îi ceară ajutor.

Franța, cu un nou regim burghez (de câteva luni), deși îi simpatiza, dorea să evite orice complicații în afara granițelor, ministrul de externe făcând declarații în acest sens, în decembrie 1830, în fața corpului diplomatic.

Ministrul de externe britanic, Canning protestase încă din 1823 în favoarea polonezilor. Dar ce atitudine va lua Anglia acum? Opinia publică era favorabilă insurgenților, însă guvernul avea reticențe, căci o victorie poloneză ar fi dus la creșterea influenței franceze. Palmerston nu dorea să riște, pentru a vedea "*o provincie franceză pe malul Vistulei*"; desigur, nici prezența trupelor rusești nu-i era agreabilă, dar menținerea ordinii pe continent însemna menținerea statu-quo-ului⁴.

În timp ce voluntari de diferite naționalități au venit să lupte alături de insurgenți, Parisul, Londra, Viena, Berlinul - istoriografia poloneză se referă la diplomația oficială - au exploatat la maximum, în folosul personal, războiul polono-rus. Toate încercările lui Czartoryski de a obține sprijin s-au soldat cu eșec, chiar și diplomația pontificală, în care catolicii polonezi și-au pus atâtea speranțe, i-a condamnat.

În timp ce țarul anula Constituția, suprima Dieta (Seimul), desființa armata poloneză, iar vinovații condamnați și deportați în Siberia, intensificând rusificarea regatului, mii de patrioți polonezi se împrăștiu în întreaga Europă, mărind numărul luptătorilor pentru libertate.

Dacă Anglia și Franța s-au mulțumit să protesteze în problema poloneză, Prusia și Austria au dat un sprijin efectiv Rusiei, în urmărirea unităților poloneze ce se refugiau. Concomitent, Metternich urmărea - profitând de mișcările revoluționare din Italia - formarea unei Confederații Italiene, în genul celei germane, sub patronajul

⁴ Pierre Renouvin, *La XIXe siècle. I, De 1815 à 1871* ..., p. 71-72.

Austriei, amănunt relatat în 1833, într-o scrisoare a lui Palmerston, eșecul datorându-se spiritului de independență al regelui Neapolelui.

Palmerston* considera că singurul stat cu care Marea Britanie ar fi putut să aibă un conflict real ar fi fost Rusia, din cauza țării lui Nicolae I și a sistemului de guvernământ autocrat. În scrisoarea către Wiliam Temple, ambasadorul Angliei acreditat la Neapole, Palmerston îl informează că rușii au creat o puternică bază ofensivă pe insulele Aaland (din Marea Baltică), capabilă să cuprindă 20.000 oameni, bază evidentă în scopuri ofensive, la circa 30 mîle de Stockholm.⁴ De asemenea, construiesc fortificații de-a lungul Vistulei, care prezintă un pericol pentru Austria și Prusia și fac demersuri pentru a obține unele puncte fortificate la frontierele Imperiului Otoman și ale Iranului.⁵ Bineînțeles ministrul de externe britanic nu suflă nici un cuvînt despre intențiile similare ale Angliei, în diferite colțuri ale lumii.

După rezolvarea favorabilă a litigiului cu Iranul, în aprilie 1828 este declanșat războiul ruso-turc.

Armata rusă, sub comanda lui Wittgenstein, avînd un efectiv de circa 100.000 oameni și destinată frontului din Peninsula Balcanică, pătrunde prin trei puncte în Moldova: Sculeni, Fălcu și Vadul lui Isac și înaintează spre Dunăre. Numeroși voluntari români s-au înscris să lupte împotriva otomanilor, mai ales că turcii făceau incursiuni din Brăila, Giurgiu, Turnu, pericolul fiind mai mare totuși în Oltenia unde ocupaseră partea sudică, trecînd la nord de Băilești. Numai în decurs de 5 săptămîni s-au înscris peste 3.500 de voluntari, comandamentul

rus întărindu-l pe Ioan Solomon "..... ca nacealnik (= șef - n.n.) al tuturor ostașilor români".⁶

În Oltenia s-au distins pandurii români comandați de Ioan Solomon, Gheorghe Magheru, Mihai Ciupagea, Nicolae Verbiceanu ș.a. la Băilești, Cioroiu, Calafat, Goleț, Cemeți, Simian, Cireșu, ca și în Schela Cladovei ori în fortul de la Rahova.

După cum se știe, izbînda a fost de partea rușilor, de-abia în anul următor, când noul comandant-șef al trupelor din Peninsula Balcanică, Diebici, a traversat Balcanii și a ocupat Adrianopolul.

La 3 septembrie 1829 Diebici îi va raporta țării că "...ieri, 2 septembrie, după prînz, pacea a fost iscălită".⁷

Concret, la 2/14 septembrie 1829, între ruși și turci s-au încheiat trei documente:

1. Tratatul de pace;
2. Actul separat de la Adrianopol cu privire la Moldova și Valahia;
3. Actul separat la indemnizațiile de comerț, de război și la evacuarea Principatelor.

Toate cele trei documente⁸ au fost iscălite în aceeași zi, la 2/14 septembrie 1829.

Tratatul propriu-zis conține 16 articole și restabilește pacea între cele două imperii. Rusia, în principiu, evacuează toate teritoriile ocupate în Turcia europeană (art. 2), granița fiind fixată pe râul Prut, de la intrarea acestuia în Moldova și până la confluența cu Dunărea (art. 3).

Ceea ce este în plus față de tratatele anterioare, Delta Dunării trece la Rusia, granița fixîndu-se pe brațul Sf. Gheorghe, până la vărsarea în Mare.

* Palmerston Henry John (1784 - 1865) provine din ilustra familie Temple, cu studii deosebit de solide la Cambridge, intră în Camera Comunelor în 1807. Lord al Amiralității (1807), secretar de stat la Război până în 1828. Lordul Grey îi încredințează portofoliul Externelor (1830-1834); din nou la Externe (1835-1841, 1844-1851), la Interne (1852-1855), apoi prim ministru (1852-1855, 1859-1865), cu deosebit discernămint și tact, a servit interesele țării sale.

** Distanța de 30 mîle este între arhipieleagul Aaland și cel mai apropiat punct de pe coasta suedeză. De la el până la Stockholm sunt circa 62 de mîle marine (n.a.)

Lord Palmerston, *Sa correspondance* ... p. 117-118.

⁶ Biografia vieții polcovnicului Ioan Solomon, istorisită de sine însuși de P. Georgescu, Crohoia, 1862, p. 24.

⁷ *Adrianopoljiskii mir* ..., p. 24.

⁸ Toate sunt reproduse în *Acte și documente*, I, p. 318-332. Textul *Tratatului de la Adrianopol* a fost reprodus și în Martens, *Nouveau recueil*, VIII, p. 143 și urm.

Articolul 4 al Tratatului fixa granița în Caucaz, iar Turcia recunoștea ca valabile granițele fixate prin pacea de la Turkmanceai (februarie 1828), între Rusia și Iran, trecerea la Imperiul țarist a hanatelor Erevan și Nahicevan.

Articolul 5 se referea la Principatele Române: administrație națională independentă, deplină libertate a comerțului, libera exercitare a cultelor etc., iscălindu-se un document separat care extindea acest articol, pe care-l vom analiza.

Articolul 6 se referea la Serbia, unde Tratatul de la București din 1812 și Convenția de la Ackerman (1826) trebuiau respectate scrupulos de către otomani. Serbia urma să primească 6 districte - pe care Turcia și le însușise în mod abuziv -, sultanul urmând să semneze un firman în acest sens, după o lună de la iscălirea tratatului de pace.

În privința Greciei, Poarta își declara adeziunea completă la stipulațiile tratatului încheiat la Londra în iulie 1827, între Rusia, Marea Britanie și Franța, ca și ale actului din 10/22 martie 1829. Imediat ce tratatul va fi ratificat, Poarta va numi plenipotențieri și, alături de cele trei puteri, va obiectiva stipulațiile și aranjamentele (art. 10).

Având în vedere importanța care s-a acordat de către cele două imperii Principatelor române, prin amplificarea art. 5 al Tratatului de la Adrianopol, a fost iscălit un act separat. Rezumându-l, se stipula confirmarea celor hotărâte prin Convenția de la Ackerman, adăugându-se că, pentru a da o bază solidă guvernării, durata domniilor pământeni să nu fie limitată la 7 ani. Pe lângă o administrație independentă internă, se prevedea desființarea monopolului otoman și deplină libertate a comerțului. Vor fi considerate ca parte integrantă a celor două principate toate insulele alăturate malului stâng al Dunării, iar șenalul (talvegul) acestui fluviu va constitui granița acestora la intrarea sa statele otomane, până la confluența cu Prutul.

Pe malul stâng al Dunării, nici un mahomedan nu avea voie să-și stabilească domiciliul, orașele tucești așezate în această parte -

raialele Giurgiu, Brăila, Tumu -, cu teritoriile aferente, vor fi înopiate imediat Valahiei. Fortificațiile nu vor mai putea fi refăcute, iar musulmanii ce posedă bunuri imobile vor fi obligați să le vândă băștinașilor în timp de 18 luni.

Poarta otomană rămâne puterea suzerană care va percepe un tribut anual, iar la fiecare înnoire de domnitor, o sumă egală cu tributul provinciei, în timp ce Rusia devenea puterea protectoare. Turcia confirmă regulamentele administrative ce vor intra în vigoare; de asemenea, dreptul celor două principate de a avea o armată națională.

Românii cu pașaport eliberat de guvernul principatului respectiv aveau dreptul la navigație nestingherită pe Dunăre cu vasele lor, ca și dreptul de a face comerț în cadrul întregului Imperiu pe Dunăre cu vasele lor, ca și dreptul de a face comerț în cadrul întregului Imperiu otoman.

Al treilea document iscălit la Adrianopol, privind indemnizațiile de comerț, despăgubirile de război și clauzele legate de evacuarea principatelor, cuprindea 4 articole. Deoarece cetatea Giurgiu a fost menținută de către otomani în tot timpul războiului, aceștia se obligă s-o evacueze în 15 zile de la semnarea tratatului de pace, fortificațiile urmând să fie demolate, și reunită cu Țara Românească.

Chiar dacă avantajele teritoriale nu erau mari pentru Rusia, - o parte din coasta răsăriteană a Mării Negre, de la gurile fluviului Kuban până la portul Sf. Nicolae și o parte din pašalâcul Ahalșih, iar în spre Balcani, Delta Dunării -, obținerea independenței Greciei (1830), întărirea autonomiei Principatelor Române și a Serbiei, prezența trupelor ruse în Valahia, Moldova și la Silistra, un număr de ani, zdrucinau puternic pozițiile Porții. Adăugându-se la acestea o mare despăgubire de război, ca și dreptul de trecere a vaselor comerciale rusești prin Bosfor și Dardanele, avem întregirea tabloului creșterii influenței rusești.

Conform celor stabilite la Adrianopol (art. 10), Poarta urma să trimită delegați care, alături de Rusia, Franța, Anglia, trebuiau să

definitiveze situația poporului grec. Astfel se ajunge la Tratatul de la Londra din februarie 1830, care prevedea deplina independență a Greciei, dar cu scăderea teritoriului controlat de greci, ceea ce a dus la un vehement protest din partea Senatului grec din Nauplia. Forma de guvernământ era monarhia ereditară, însă prințul ales nu putea fi dintr-o familie a celor trei state (Anglia, Franța, Rusia) care au iscălit documentul de la Londra (art. 3). În caz de necesitate, nici una dintre cele trei puteri semnatare ale Tratatului de la Londra nu putea intra cu trupe în Grecia, decât cu asentimentul celorlalte două (art. 8).⁹

Practic, erau luate măsuri ca nici una dintre cele trei puteri să nu reușească să obțină supremația. De altfel, deși Grecia era stat total independent, toate documentele consemnează fraza, *sub și cu protecția Angliei, Franței și Rusiei*. Având această teamă reciprocă, rege al Greciei a devenit prințul Otton de Bavaria. Dar rămâne cert faptul că asasinarea (octombrie 1831) a primului ministru, Capo d'Istria^{*}, a scăzut influența Petersburgului în această țară.

În Orientul Apropiat evenimentele se precipită în 1832, când Mehmed Ali, guvernatorul Egiptului - în spatele căruia stătea Franța - se răscoală împotriva sultanului, zdrobește trupele acestuia la Konya (decembrie 1832) și se îndreaptă spre Istanbul. Sultanul, în situație disperată, apelează la Rusia. Și astfel - observă Constantin de Grünwald - se constată roadele politicii moderate aplicate la Adrianopol.¹⁰

Trecem peste debarcarea unei flote rusești în Bosfor, oprirea ofensivei egiptene și ne oprim asupra Tratatului de la Unkiar Iskellessi, din iulie 1833, care a însemnat apogeul politicii rusești în Orientul Apropiat, găsindu-se soluția ideală, din punctul de vedere al țarismului, privind Strâmtonile.

Tratatul de alianță defensiv s-a încheiat pe o durată de 8 ani și prevedea, în caz de nevoie, ca Rusia să acorde asistență navală și militară Imperiului Otoman (art. 3). La tratat era anexat și un articol adițional secret, în care se stipula că, la cererea Rusiei, sultanul va închide Strâmtonile pentru ca nici un vas militar străin să nu poată intra sau ieși, cu excepția vaselor rusești. Deși secret, articolul adițional a fost cunoscut imediat și a provocat multe insomnii, mai ales diplomației engleze și austriece, pe timp de 8 ani (în 1841, otomanii au refuzat să mai prelungească tratatul).

Debarcarea trupelor rusești la Istanbul, în 1833, și încheierea Tratatului de la Unkiar Iskellessi i-au dat curaj lui Miloš Obrenović să pătrundă în cele șase districte ce îi fuseseră luate Serbiei în mod abuziv, în 1813 (Krajna, Čeaceak, Timok, Kruševac, Crna Reka, Uzice) și să le alipească, punându-l pe sultan în fața unui fapt împlinit.

Conform Tratatului de la Adrianopol, sultanul trebuia să emită firmanul de înapoiere a celor șase districte în decurs de o lună, dar nu s-a grăbit s-o facă. De asemenea, evenimentele din anul 1833 i-au determinat pe delegații turci să fie mai operativi în comisiile care delimitau insulele din lunca Dunării ce trebuiau să revină Valahiei, iar în privința Greciei se prevedeau obligații, chiar în Tratatul de la Unkiar Iskellessi (art. 2), ce trebuiau respectate cu strictețe de autoritățile otomane.

Dacă Palmerston și-a manifestat iritarea pentru succesul pe care l-au dobândit rușii în 1833, pe cale diplomatică, Metternich a adoptat cu totul altă tactică și a reușit ca în septembrie 1833, la München-graetz, să întrunească un congres al celor trei monarhii - Rusia, Austria, Prusia -, unde să se adopte o linie comună în lupta împotriva revoluției, ca și asupra problemelor majore ce puteau surveni în Europa.

Țarul era prea sigur pe situație și nu se mai temea de intrigile lui Metternich, încât a încheiat și o convenție cu acesta: ambele state urmau să acționeze în comun cu privire la problemele ce se puteau

⁹ Pierre Albin., *Les Grands traités...*, p. 145-148.

^{*} Pentru amănunte, vezi documentația monografie a lui G.L. Arș. I. *Capo d'Istria I greceskoe naționalno-osvoboditelnoe dvijenie 1809-1822, godov.* Moscova, 1976.

¹⁰ Constantin de Grünwald, *Trois siècles...*, p. 185.

ivi în Imperiul Otoman, se angajau să-i respecte integritatea (art. 1) și să se opună la orice combinații care să știrbească autoritatea sultanului (art. 2).

Palmerston, care intuia că Metternich este capabil de orice combinație, avea temeri că la Munchengraetz se dispută o eventuală împărțire a Turciei europene, încât a dat dispoziții că trebuie făcut totul "...ca Anglia și Franța să se opună cu toate forțele unei asemenea combinații."

De altfel, nu întâmplător s-a ajuns la Quadrupla Alianță, în 1834 (Anglia, Franța, Spania, Portugalia), care să contracareze blocul de la Munchengraetz, căci mai era vie în amintirea oamenilor politici mai în vârstă dispariția statului polonez (1795) - combinație a celor trei monarhii absolutiste.

Deși prin Convenția de la Londra din 1841, cu privire la regimul Strămtorilor, diplomația țaristă a suferit un eșec, țarul Nicolae I considera că se poate înțelege cu Anglia, în vederea împărțirii Imperiului Otoman. În acest sens se înscrie vizita țarului Nicolae I în Anglia, în 1844, și discuțiile avute cu regina Victoria, premierul Robert Peel și ministrul de externe Aberdeen. Țarul dorea să tranșeze direct cu Anglia împărțirea Imperiului Otoman, socotind că destrămarea și dispariția acestuia este inevitabilă, dar prin excluderea Austriei și Franței, de la această operațiune.

În decembrie 1845, țarul - în trecere prin Viena - i-a declarat răspicat lui Metternich că, în cazul prăbușirii Turciei, nu va ceda nimănui Istanbulul. Iar în caz că cineva va îndrăzni să-și îndrepte amatele acolo el, țarul, va avea grijă să sosească mai devreme, iar o dată intrat, acolo va rămâne.

În vara anului 1846 vin la putere *whiggii*, în frunte cu lordul Russel, având la externe pe Palmerston, care nu era dispus să permită țarului să se extindă asupra Europei. Într-o asemenea conjunctură, țarul considera că dialogul cu Anglia nu merita să fie continuat și vor trebui găsite alte soluții.

În 1846 se mai produce o încălcare a Tratatului de la Viena (1815), de data aceasta, chiar de către semnatarii acestuia: este vorba de lichidarea Republicii Cracovia. În regatul Poloniei, autoritățile țariste au început o rusificare intensivă, universitățile din Varșovia și Vilno au fost închise, biserica unită - care avea câteva milioane de adepți, în special bieloruși și ucraineni -, a fost reintegrată înglobată în cea a Imperiului țarist. Toate acestea s-au răsfrânt asupra teritoriilor poloneze sub ocupație austriacă și prusiană, ca și asupra Republicii Cracovia.

Deși stat minuscul (1.164 km², cu 88.000 locuitori), cuprinzând vechea capitală a statului polonez Cracovia și împrejurimile, Republica Cracovia avea o constituție, instituții politice electivă, (Senat, Adunarea Reprezentanților) care-i asigurau o dezvoltare normală, ce îi permitea să contribuie la redeschiderea spiritului național în cele trei tronșoane (teritorii ocupate de Rusia, Austria, Prusia). Senatul, aflat sub controlul aristocrației poloneze, ce reușise să elimine atât elementele burgheze, cât și cele din sânul nobilimii liberale, devine în deceniul cinci al secolului al XIX-lea un instrument pasiv, controlat de către Austria, Prusia și Rusia. În plus, a survenit un acord secret ruso-austriac care prevedea ca, la prima ocazie, Republica Cracovia să fie lichidată.

Pentru că libertățile din cadrul teritoriilor poloneze erau din ce în ce mai îngrădite, tot mai mulți polonezi emigrează. Astfel, numai în 1831, după reprimarea insurecției poloneze, s-au refugiat în Occident circa 8.000 de polonezi, dintre care mulți erau eminenți reprezentanți ai vieții culturale, științifice, din cercurile politice, militare etc. Exilații credeau într-un război iminent, în care cele trei state absolutiste vor fi înfrânte și se vor întoarce în patria lor liberă. În acest scop au creat organizații politice, formațiuni militare și au început să desfășoare o bogată activitate diplomatică. Astfel, polonezii aflați în Elveția au intrat în legătură cu Mazzini, care pregătea o expediție în Savoia (1834); la Bruxelles își desfășura activitatea comitetul condus de istoricul Lelewel; alții s-au organizat la Portsmouth (1834), dar

activitatea cea mai fecundă era desfășurată la Paris, de către prințul Czartoryski, care-și stabilise reședința la Hotelul Lambert, fiind considerat ca viitorul rege al Poloniei¹¹, a unei Polonii care urma să fie monarhie constituțională. În acest scop și-a trimis agenți diplomatici în diferite state, inclusiv în Principatele Române, în Serbia, în Grecia, în Imperiul Otoman, pentru a fi la curent cu evenimentele și a le influența în sensul dorit de polonezi.

În 1846, țărani din Galiția, nemulțumiți de situația grea în care se găseau, se răscoală. Autoritățile austriece încep reprimarea și, preventiv, ocupă Cracovia. Mica republică se ridică la luptă, țărani și minerii din împrejurimi intervin în sprijinul acesteia, iar detașamentul austriac este pus pe fugă. Însă detașamente austriece și rușești pătrund din nou în oraș, republica este lichidată, și în urma unui aranjament între Viena și Petersburg, teritoriul este anexat de către Austria.

Economic, Rusia țaristă era mult în urma Europei. Deși regimul feudal frâna dezvoltarea forțelor de producție, totuși Rusia era tot mai angrenată, după 1830, în modul de producție capitalist. Realizările sunt elocvente mai ales în domeniul industriei, dar și al transporturilor. Astfel, în decurs de 35 de ani (1825-1860), atât numărul întreprinderilor industriale, cât și al muncitorilor a crescut de 3 ori, iar producția de fontă¹² s-a dublat.

Succese însemnate au loc în industria textilă, și în special la realizarea produselor din bumbac, postav și mătase; mașini pentru industria rusă se importau îndeosebi din Belgia și Anglia, depunându-se concomitent eforturi pentru încurajarea industriei autotone.

Se cuvine de făcut precizarea că revoluția industrială care se desfășura pe la mijlocul secolului al XIX-lea avea loc în imperiul

țarist cu totul neuniform. Manufacturile, și mai ales fabricile, erau concentrate în zonele centrale ale Rusiei, nu numai la orașe, ci și la sate din guberniile Moscova, Petersburg și Vladimir, deci în zonele fără cernoziom. Construcția de vase, deci cea navală, ca și comerțul, se dezvoltă vertiginos, mai ales în porturile Baltice și ale Mării Negre, prelucrarea sfeclei de zahăr în Ucraina (Kiev, Podolsk, Harcov, gubernii cu randament crescut), industria minieră în Ural, în timp ce în Transcaucazia creștea mica producție de mărfuri, în Armenia capitalul comercial iar în Azerbaidjan, extracția și prelucrarea petrolului. Trebuie spus că la proporțiile imperiului, marea, majoritate a guberniilor - și cu precădere Siberia -, se mențineau la forme arhaice, continuând să folosească produsele țărănești ale industriei casnice, ca și cele confecționate de meseriași târgurilor.

Schimbările în tehnica producției duceau la schimbări de ordin social. Totuși, țărani iobagi, sau chiar muncitorii care proveneau din pături libere ale populației, cu greu își însușeau noua tehnică de manipulare a mașinilor. Încât în jurul anului 1860, 4/5 din cei angajați în industrie, erau oameni liberi. Chiar și în aceste condiții, remarcă economistul sovietic P.A. Hvostov, comparativ cu occidentul, rentabilitatea, ritmul de producție era foarte scăzut. Astfel, dacă producția de fontă pe cap de locuitor în Anglia era de 8 și 1/2 puduri^{*}, în Belgia de 4 ani și 1/3, în Rusia de-abia depășea 1/4 de pud.¹²

Creșterea și manipularea producției de mărfuri, nevoia de deplasare a cetățenilor țării necesitau dezvoltarea și îmbunătățirea transporturilor. Dacă ne imaginăm că spre mijlocul secolului al XIX-lea, în Rusia erau numai 780 kilometri de șosele și că din toamnă și până aproape de începutul lunii mai, drumurile musteau de băltoace și noroaie, ne putem da seama cât de greu puteau fi manipulate mărfurile, și cât de dificil era transportul oamenilor. Transporturile pe apă erau greoaie și viteza foarte mică, iar rețeaua de căi ferate în jurul

¹¹ M. Kukieli, *Czartoryski and European Unity, 1770-1861*. Princeton, 1955, p. 16 și urm.

¹² În producția de fontă, la mijlocul sec. XIX, Uralul producea 71%, centrul Rusiei 15%; regatul Poloniei 7%; nordul 2%; Siberia 1%.

* pud = 16 kilograme

¹² P.A. Hromov, *Economiceskoe razvitie Rossi v XIX-XX vv.*, Moscova, 1950, p. 62.

anului 1860 era de-abia de 1.500 verste. Ținem să precizăm că prima cale ferată a intrat în funcțiune în anul 1837 (legând Petersburgul de reședința de vară a țarilor, Țarscoe Selo), iar calea ferată care lega cele două capitale, Petersburgul și Moscova (intrată în funcțiune în 1851), fusese aprobată de Nicolae I din considerente de ordin strategic și care practic juca un rol economic important.

Dacă primele vase cu aburi (vapoare) și-au făcut apariția în anii 1816-1818, de abia în jurul anului 1860, când circa 400 de vapoare brăzdau fluviile și marile lacuri rusești, se reușește deservirea arterelor principale ale țării.

În perioada 1831-1835, exportul rus era în medie de 94.319.000 ruble, în timp ce importul era de 80.999.000, deci un excedent anual de 13.320.000 ruble. În circa 25-30 de ani, exportul este mai mult decât dublu. Astfel, în perioada 1856-1860, exportul este în valoare de 225.594.000 ruble, iar importul de 205.866.000 ruble, cu un excedent de 19.728.000 ruble.¹³

Rusia exporta în special cereale (grâu, secară, orz, ovăz), făină, cânepă, in, semințe, vite, blănuri scumpe, untură (grăsimi animale), lemne. Imperiul țarist era furnizorul principal al Europei în materie de cereale, acestea îndreptându-se în special spre Anglia. După abrogarea legii privind restricțiile pe cereale în Anglia (1846), acestea au cunoscut un salt considerabil. Ulterior, S.U.A. va deveni un concurent periculos pe piața cerealieră. În ajunul reformei din 1861, cerealele formau 35,1% din totalul mărfurilor de export. 90% din exportul rus se îndrepta spre occident, iar 10% spre răsărit. În China se trimiteau țesături de in, cânepă și bumbac, blănuri, stoffe, piei de iuft.

Se cuvine de remarcat că dacă exportul spre occident era în permanență excedentar, cel cu țările asiatică era în permanență pasiv, Rusia importând din China, Persia, Statele din Asia Centrală (Buhara, Tașkent, Chiva, Kocanda, Chirchizia) ceai, bumbac, mătase, tutun etc.

¹³ *Shornik Svedenii po istorii i statistike vnesnei trgovli Rossii*, sub red. lui V.I. Pocrovski, tom.I, Moscova, 1902, p. 34.

Partenerul principal al Rusiei în relațiile comerciale era Anglia, care a importat produse agrosătești, chiar în timpul războiului Crimeii, o parte fiind introduse prin intermediul Prusiei. Pe locul doi, era Prusia și celelalte state germane, apoi Franța, China, Olanda, Danemarca, Imperiul Otoman, Piemontul, Austria, S.U.A., Spania, Portugalia, Suedia, Norvegia. Remarcăm că, atât în tabelele volumelor de documente editate sub îngrijirea lui V.I. Pocrovski, cât și în documentata lucrare a lui P.A. Hvostov nu figurează Principatele Române. Se pare că acestea erau în tarifele rusești înglobate la Imperiul Otoman, care se situa pe locul 7.

Comerțul extern se făcea cu precădere pe mare, prin porturile Petersburg, Riga, Odessa și de-abia din mijlocul secolului al XIX-lea cel pe cale terestră începe să aibă pondere.

Atât importul, cât și exportul se făceau cu precădere cu ajutorul vaselor străine, ceea ce denotă carența flotei comerciale rusești. Din numărul vaselor aflate în porturile rusești în 1802, cele autohtone reprezentau 7,2%, ajungând în 1850 la 16,6%, ceea ce pentru o mare putere cu pretenții de a domina viața politică a Europei era cu totul insuficient.

Dacă la începutul secolului al XIX-lea, comerțul extern se făcea cu precădere prin Marea Baltică, spre mijlocul secolului al XIX-lea, este vorba de anul 1850, din 6.560 vase intrate în apele rusești, în Marea Baltică au intrat 3.423 vase, iar prin Marea Neagră și Azov, 2.590 vase. Explicația, - creșterea suprafețelor de cereale din sudul Rusiei, canalizarea autorităților de a spori fluxul Mării Negre, taxele vamale fiind micșorate aici cu 25%.

Sub influența dezvoltării capitalismului și a intensificării sistemului feudalo-iobăgăst, se creează o burghezie comercială, dar mult mai activă, mai viguroasă era cea industrială, ieșită în majoritatea cazurilor din mediul țărănesc. Aceasta se baza mai puțin pe monopoluri și privilegii date de către stat și mai mult pe inițiativă personală. Trebuie de precizat că guvernul nobiliar rus era foarte puțin dispus de a-și ajuta propria burghezie. Creditele primite erau

insuficiente și cu procent foarte mare, guvernul considerând că tariful vamal protecționist intrat în vigoare în 1822 o poate apăra de concurența străină. Datorită acestei situații, burghezia rusă - în perioada 1830-1874 -, nu avea o forță economică și politică care să-i asigure preponderența în stat, așa cum se întâmpla în majoritatea marilor state europene. Miniștrii de finanțe nu găseau oportun să cheltuiască din fondurile statului pentru întărirea burgheziei autohtone, nici să o sprijine prin înființarea de bănci particulare. În schimb, nobililor-moșieri li se acordau subsidii și avantaje, pe care celelalte clase și pături nu le puteau obține. În plus, nobilimea era scutită complet de impozite, încât cei angrenați în industrie și comerț și care erau întreprinzători în comparație cu burghezia aveau întotdeauna un câștig de auză. Este drept că o parte din nobilimea imperiului rus a încercat să se adapteze la noile condiții, să utilizeze mașini-unelte perfecționate, să se angreneze în industrie și comerț, pe un loc fruntaș situându-se cei din regiunile Baltice (Estonia, Letonia, Lituania) și din cele două capitale. Crește suprafața cultivată cu cartofi, porumb, tutun (în părțile sudice ale Ucrainei), floarea soarelui (cursul inferior al Volgăi), vița de vie (Caucaz, Crimea, Basarabia) etc. Există preocupări în domeniul creșterii vitelor: vite comute, herghelii de cai (pentru nevoile armatei și export), crește numărul oilor (în 1853 existau peste 8 milioane de oi merinos), dar din păcate majoritatea nobilimii, deținătoare de moșii și țărani iobagi, se complăcea în conservatorism, în vechile și arhaicele procedee, de a cultiva pământul și a fructifica produsele de pe moșiile lor. În plus, teritorii imense, aparținând nobilimii și statului, rămăneau necultivate¹⁴, sistemul țăranilor de a stăpâni pământul în obște frâna inițiativa. Este necesar de adăugat că pentru întregul imperiu rus exista un singur

institut agronomic în gubernia Moghilev, care în decurs de 9 ani (1848-1856) a scos 99 de agronomi.¹⁴

De altfel, singura măsură substanțială, eficace, care a contribuit la stimularea comerțului, a industriei, a fost reforma monetară din anii 1839-1843. S-a stabilit ca unitate principală rubla de argint (egală cu 3,50 asiginate), căci până atunci se făceau diferite speculații care erau în detrimentul nu numai al burgheziei ruse, ci și al majorității populației țării. Caracterul cronic al bugetelor deficitare, în fiecare an (cu excepția anului 1837), pentru perioada de care ne ocupăm, scoate în evidență incapacitatea țarismului de a reuși să pună capăt haosului financiar. Cu toate împrumuturile, pe care guvernul țarist începe să le facă din anul 1820 de la diferite bănci din Londra, Amsterdam, Paris etc., deficitul bugetar în perioada 1845-1861 a depășit suma de un miliard de ruble.¹⁵

În orice caz, dominația nobilimii feudale, autocrația țaristă, menținerea relațiilor iobăgiste și nerezolvarea problemei țărănești, existența unei burghezii încă nematurizate economic și politic, iată contradicțiile ce măcinau societatea rusă.

Înăbușirea mișcării decembriste (1825) și a insurecției poloneze (1830-1831), strivirea în fașă a oricărei rezistențe față de autocrația rusă, înființarea poliției speciale de jandarmi și a secției a III-a* (1826), un nou regulament deosebit de sever al cenzurii, măsuri reacționare în domeniul învățământului (fiii iobagilor nu aveau voie să studieze în licee și în instituțiile de învățământ superior), iată metodele folosite de țarul Nicolae I (1825-1855). Pregătit inițial

¹⁴ N.M. Drujinin, *Gosudarstvennîe crestiane i reforma P.D. Kiseleva*, Tom. II, p. 236.

¹⁵ N. Brjeschii, *Gosudarstvennîe dolghi Rossi*, Moscova, 1884, p. 243.

* Trebuia să supravegheze pe toți ce se făceau suspecti față de politica statului și să culegă informații din toate sferile de activitate. Șeful, generalul A. Bankendorf, reunea manierele fine ale aristocratului de la curte cu duritatea unui inchiizitor.

¹⁴ Pe baza unei legi din 1801, alături de negustori și alte categorii de oameni liberi din orașe și țăranii statului aveau dreptul să cumpere pământ, dar fără țăranii iobagi. În 1858 erau circa 270.000 de asemenea țăranii, proprietari de pământ.

pentru cariera armelor, Nicolae I dorea ca totul să se desfășoare pe baza unei discipline ireproșabile, ca la cazarmă.¹⁶

Chiar și Nicolae I își dădea seama că sunt necesare unele reforme, care să adapteze statul feudal la noile condiții burgheze, dar în așa fel făcute fără a atinge autocrația și privilegiile nobilimii. În această conjunctură a luat ființă, în 1826, un comitet secret, prezidat de prințul V.P. Cociubei, unul din întinși țarului în care intra cunoscutul M.M. Speranschi, om curajos și cu vederi liberale. S-au făcut proiecte de a separa puterea în stat, conform principiului burghez (legislativă, executivă, judecătorească), de a îndulci soarta țăranimii iobage și de a permite acelor feudali care doresc să-și elibereze țăranii, fie cu pământ, sau fără.

Izbucnind însă o serie de mișcări în armată, în anii 1830-1832 (Sevastopol, Tambov, Petersburg), țarul a hotărât sistarea lucrărilor comitetului, socotind că măsurile brutale sunt cele mai eficace pentru conducerea supușilor.

O latură pozitivă a acestei comisii a fost strângerea la un loc, în 51 de volume, a tuturor legilor statului rus emise din anul 1649, anul intrării în vigoare a lui *Sobornoe Ulojenie*, ceea ce reprezenta, mai ales pentru juriști, un izvor istoric remarcabil.

Țarul - prin legea din 1831, care completa gramota de privilegii dată de Ecaterina a II-a în 1785 - întărea privilegiile nobilimii, care trebuia să fie forța de șoc a autocrației, dar totodată o curăță de elemente declassate, care sărăciseră pe parcurs. Prin legea din 1845 luau ființă maiestatele (moșii ale nobililor, ce nu puteau fi fărâmițate), încât fată de tabelul rangurilor pentru nobili, emis de Petru cel Mare, noile dispoziții erau mai severe.

Totuși, problema țărănească rămânea problema centrală, iar deseale mișcări țărănești impuneau guvernului căutarea unor soluții. În acest scop ia ființă un comitet, în 1835, sub președinția generalului Pavel Kisselev, om cult, cu idei înaintate, bun organizator, care fusese președintele celor două Divanuri în Principate în perioada 1829-1834,

comitet ce avea sarcina să rezolve această problemă atât de spinoasă. În 1837 a luat chiar ființă un minister al domeniilor statului, unde Kisselev trebuia să găsească unele formule de a fi eliberați țăranii. Practic, această acțiune s-a soldat în anii 1842-1843 cu eliberarea a circa 25.000 de țărani, din cei aproximativ 20 milioane.¹⁷

Reforma orășenească din 1846, care încerca să modernizeze sistemul greoi al conducerii urbelor, interzicerea muncii copiilor în întreprinderi, ca și sancțiunile împotriva poluării, deși firave, erau totuși măsuri care încercau să rezolve problemele tot mai complexe ce frământau statul rus intrat în circuitul relațiilor capitaliste.

După cum arătam, Tratatul de la Adrianopol (1829) prevedea o largă autonomie pentru Serbia. Hătișeriful din 1830, dat Serbiei de către sultanul Mahmud al II-lea, confirma drepturile Serbiei ca stat autonom, nemijlocita libertate a comerțului, libertatea cultului ortodox, a învățământului în limba maternă și, ce era cel mai important, lichidarea proprietății feudale otomane, adică părăsirea Serbiei de către spahii și trecerea pământului în proprietatea țăranilor sârbi¹⁸.

Populația turcă putea locui numai la orașe, sau urma să părăsească țara. De asemenea, Poarta promitea că va înapoia Serbiei 6 districte, care-i fuseseră luate abuziv în 1813 (Krajna, Čeacek, Timok, Krushevac, Crna, Reka, Uzice), dar se opuneau autoritățile locale otomane.

Miloš Obrenović, cu multă abilitate, sprijinind pe feudații rebeli din Bosnia și Skodra și bazat pe faptul că trupele rusești debarcaseră la Constantinopol (1833), pentru a-i ajuta pe otomani în războiul acestora cu Mehmed Ali al Egiptului, pătrunde în cele 6 districte punându-l pe sultan în fața unui fapt împlinit și crește astfel teritoriul Serbiei la 37.000 km².

Revoluția sârbă de la începutul secolului al XIX-lea și mai ales succesele raportate pe cale diplomatică de Serbia pînă la 1833, ca și

¹⁷ Istoria S.S.S.R., tom.IV, *Nazrevanie krizisa krepostnogo stroia ve pervoi polovine XIX veka*, sub red. lui A.V. Fadeev, Moscova, 1967, p. 294-295

¹⁸ M. Gavrilović, *Iz nove srpske Istorije*, Beograd, 1926, p. 43.

dezvoltarea economică din deceniul al 4-lea, au conlucrat la trezirea conștiinței naționale a poporului sârb, croat și sloven, înrudite prin origine și limbă. Astfel, societățile culturale din Voivodina, Croația și Slovenia (aflate sub dominația habsburgică) dezvoltau ceea ce Dositej Obradović (1742-1811) afirmase încă la începutul secolului al XIX-lea, că țărănul sârb din Banat sau Bačka, din Serbia, Herțegovina, Dalmația sau chiar Croația vorbește aceeași limbă, și numai fanatismul confesional îi deosebește pe sârbi de croați.¹⁹

Pe plan extern, burghezia sârbă, care se dezvoltă repede, dorea extinderea granițelor statului la hotarele țaratului lui Stefan Dusan și în primul rând alipirea Voivodinei, Croației, Sloveniei și Muntenegrului, deci chiar provinciile care nu fuseseră incluse în acest țarat. Primul program politic concret al burgheziei sârbești și în special programul de perspectivă, a fost elaborat, în 1844, de către omul politic sârb Ilija Garašanin. Acest proiect este cunoscut sub denumirea de „*Načertanije*” (schiță) și avea ca scop să-l ghideze pe prințul Alexandru Karađorđević (1842-1858) în privința rolului pe care urma să-l joace Serbia în cadrul slavilor sudici.²⁰

Serbia - se înscria în program - trebuie să aibă oameni capabili, ageri la minte, fără prejudecăți, care să ducă o politică înțeleaptă, căci dacă altfel se va acționa, „...va fi aruncată de furtunile străine ca o mică barcă, încoace și încolo, până va nimeri cine știe ce stâncă de

care se va zdrobi toată”²¹. În documentul-program se atrăgea atenția că dușmanul principal în procesul de unificare al slavilor sudici este și va fi monarhia habsburgică.

Garašanin, care deține funcția de ministru de interne al Serbiei, socotea că începând din anii 1845-1846, planul elaborat de el putea să înceapă a fi aplicat. Din dispoziția lui a fost creată o puternică rețea de agenți, în toate regiunile locuite de slavi, din cadrul Imperiului Otoman, cât și a celui habsburgic. Din ordinul său, raguzanul Mateja Ban, intrat în serviciul Serbiei, a înființat la Belgrad o societate secretă panslavistă, în care intrau sârbi, croați, sloveni, macedoneni, bulgari, cehi, slovaci și polonezi.

Categoric, schimbarea cea mai importantă în deceniul al 4-lea a fost lichidarea domeniului feudal otoman, prin alungarea spahiilor, țărănul devenind persoană liberă juridic și proprietar al lotului pe care l-a lucrat.

Deși Miloš Obrenović decretase încă din 1833 spahilicul pentru totdeauna abolit, Legea restituirii pământului a fost publicată de-abia în 1839, nefiind până atunci norme precise care să apere terenurile țărănești și ale obștii lor de oameni înstăriți care voiau să profite de conjunctură. Este drept că voievozii, căpeteniile din timpul răscăleii, oamenii din anturajul lui Miloš, au pus mâna pe loturile cele mai fertile, pe islazuri, pășuni, păduri, unii încercând să folosească metodele feudalilor otomani. Dar acestea au fost cazuri sporadice, încât se poate afirma că relațiile feudale au fost definitiv desființate în Serbia, în perioada 1833- 1839, a dispărut marea proprietate, predominând prin excelență micii proprietari.

În paralel are loc o stratificare pe bază de avere; începe să se practice o agricultură intensivă, se introduc pe scară largă noi culturi, mai ales cartoful și porumbul, are loc o susținută defrișare a pădurilor pentru a reda agriculturii noi terenuri, în Serbia colonizându-se în această perioadă circa 200.000 de persoane. Crește populația orașelor

¹⁹ Dositej Obradović, *Sobranje novouostejnih vesceja*, Beograd, 1911, p. 2, p. 192

subsol 4, vezi și studiul Dositej Obradović, *K 175-letju so dnja smrti*, a sovietici I. I. Leščikovscaia, în revista „*Etudes balkaniques*”, nr. 4 (1985), Sofia; Dositej Obradović, născut în Banatul românesc la Ceacova, de altfel a locuit și în Moldova. După ce a făcut școala grecească la Sinima (Turcia), a urmat cursurile universităților din Halle și Leipzig, audind și pe cele din Paris și Londra. A fost unul din oamenii culti ai timpului său și a traversat Europa de la Hamburg la Istanbul și insulele Mării Egee, de la Londra până în părțile vestice ale Imperiului rus și Asia Mică. Lozincea sa era: gândește, judecă, interpretează, cunoaște. A luptat pentru crearea unei limbi literare comune și a unui stat național sârb (Vezi și poezia „*Cântecul insurgenților sârbi*”, apărută la Veneția în 1804).

A fost membru al Consiliului de stat, a îndeplinit o serie de misiuni diplomatice încredințate lui de Karađorđević, vizitând cu ocazia asta și Bucureștiul (1810).

²⁰ „*Beogradsko Delo*”, 1906, P. 322-333 (tipărit pentru prima oară în acest periodic cu comentarii de către M. Vukićević).

²¹ *Ibidem*, p. 333.

și târgurilor; numai Belgradul și-a dublat populația în perioada 1834-1846. Un impuls pentru dezvoltarea comerțului intern a fost dat de Decretul din 1839, care prevedea înființarea iarmarocelor în cele 17 districte ale țării. Comerțul extern se dublează în perioada 1833-1848 și se dezvoltă o burghezie comercială. Dacă până în 1833, negustorii erau mai ales străini - turci, greci, aromâni, armeni, evrei -, acum începe să aibă pondere elementul autohton.

Deoarece Miloš Obrenović conduce țara abuziv și tot mai autoritar, în 1835 are loc o puternică răsccoală, unde au fost antrenați chiar oameni din entouragele prințului. Deși mișcarea a fost înăbușită, Miloš a fost nevoit să facă concesii: să permită convocarea Adunării Naționale (1835) care adoptă o constituție, cunoscută sub denumirea de *"Constituția de la Stretenje"*. Era o constituție liberală, după model francez, adaptată la condițiile specifice Serbiei. Constituția separa puterea în stat și limita foarte mult puterea cneazului (prințului). Ea garanta egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii, iar Scupștina, formată din 100 membri, împărțea cu prințul puterea executivă și legislativă și era convocată anual. Această constituție, pe care unii au denumit-o *"răsad francez plantat în grădina turcă"*, n-a fost acceptată de Miloš. Opoziția se agită, încât cele două puteri, Turcia și Rusia, adică puterea suzerană și cea protectoare, pentru a evita zguduiri mai mari, hotărăsc limitarea puterii lui Miloš. În acest scop, sultanul dă un hatiserif în 1838, care este cunoscut în istorie sub denumirea de *"turski ustav"* (regulamentul otoman).

Pe baza noului regulament (pe care unii istorici îl denumesc constituție) erau obligațiile feudale, iar puterea legiuitoare era rezervată unui Consiliu de Stat, format din 17 membri, care puteau fi înlocuiți numai cu asentimentul Porții (art. 17).

Miloš a organizat o conspirație împotriva Consiliului de Stat, căci în acest organism intaseră mulți din adversarii săi; dar, lipsit de sprijinul Porții, renunță la tron în favoarea fiului său, Mihailo (1839) și se stabilește în Țara Românească, unde posedă mai multe moșii. Trebuie spus că adversarii lui Miloš mizau pe sprijinul Turciei,

Austriei și Rusiei, pe când prințul Serbiei începe să se orienteze spre Anglia, țară care ajutase Grecia să devină independentă, iar colonelul Hodjess, consulul^{*} Marii Britanii devenise unul din intimii lui Obrenović.

Mihailo Obrenović se menține pe tron numai 3 ani (1839-1842), iar în urma unei răscobile reușite împotriva acestuia, prințul se refugiază în Austria, după ce trupele credincioase lui sunt înfrânte. Adunarea Națională alege ca prinț al Serbiei pe Alexandru Kara-george, fiul celui ce declanșase insurecția în 1804. În această perioadă se pun bazele statului modern sârb, apar noi instituții, se perfecționează cele existente, iar puterea este deținută de funcționarii superiori ai statului și de armată. În 1844 intră în vigoare noul cod civil, ia ființă Tribunalul de cașatie, se dă o organizare unică judecătorilor (1846), se organizează serviciul poștelor, apare noua lege a învățământului (1844), se dezvoltă drumurile, iar intrarea în funcție a unei turnătorii pentru tunuri și înființarea unei academii militare (1850) au întărit baza puterii militare a Serbiei²².

Sunt prevăzute școli de stat, particulare și ale obștiilor. În prima perioadă au fost recrutate cadre, în special din rândul sârbilor din Voivodina (aflată sub administrație austriacă), iar în 1831 se deschide, la Belgrad, Velika Skola, care trebuia să pregătească funcționari pentru administrație. În 1838 a luat ființă un liceu în Belgrad, ca prin pas spre învățământul superior, în 1831 un seminar, iar în 1846 o școală de inginerie pentru pregătirea cadrelor în domeniul tehnic. Toate aceste școli funcționau în limba sârbă și aveau menirea să facă instruirea în spirit național. Apar primele ziare - *"Danica"* (1828), *"Golubica"* (1828); în cadrul Liceului din Belgrad, în 1847 ia ființă Societatea literară a tineretului sârb care, din 1848, va căpăta un pronunțat caracter politic; tot în capitală, în 1848 se

^{*} Anglia deschisese un consulat la Belgrad în 1837. Austria în 1836 Rusia îl deschisese la Orsova, pentru a supraveghea poziția Serbiei, dar relațiile ameliorându-se, în 1838 deschid și ei un consulat la Belgrad.

²² Pentru amănunte, vezi Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, p. 50-59.

deschide Muzeul Național, iar Biblioteca Națională, înființată în 1852, are încă de la început un bogat tezaur de cărți din diferite domenii de specialitate.

Tratatul de la Adrianopol (1829) nu făcea referiri la Muntenegru, însă, în urma numeroaselor răcoale, Imperiul Otoman îi acordase în Evul Mediu o largă autonomie*.

Din 1696, autoritatea supremă era exercitată de un pământean, care era și șeful bisericii cu rang de mitropolit. Prin firmanul emis în 1798 de către sultanul Selim al III-lea, se specifica din nou că muntenegrenii au o totală autonomie și că n-au fost niciodată provincie otomană. Unii istorici dau ca dată anul 1796 când, practic, muntenegrenii și-au câștigat independența politică internă, lucru confirmat de firmanul otoman din 1798, la care ne-am referit²³.

Această izbândă a făcut să crească și mai mult autoritatea Muntenegrului printre populațiile balcanice, mai ales că mitropolitul Petar I Petrović-Negoș (1782-1830) desfășura o bogată activitate diplomatică, sprijindu-se pe Rusia și Austria. Urnașul său la conducerea țării, care îi era nepot, Petar al II-lea Negoș (1830-1851) elaborează o serie de reforme, care au ca scop centralizarea statului. În 1830 este desființată dregătoria de guvernator. Scupșcina din 1832 creează Senatul, format din 12 membri, care erau de fapt conducători triburilor ce formau Muntenegru și în mâinile cărora era întreaga putere executivă, legislativă și judecătorească. Trebuie spus că preșe-

dintele Senatului era de drept mitropolitul, care încerca să transforme această instituție într-un organ docil, care să pună capăt anarhiei și numeroaselor obiceiuri arhaice ce mai persistau. În 1834 au fost deschise două școli elementare, în care învățau 35 de copii; de asemenea, și o tipografie*, achiziționată la Veneția (1834). Încep să publice legile țării, diferitele decrete emise de mitropolit și Senat, primul periodic "Gârlița" (1835-1839), ca și operele lui Petar al II-lea Negoș, care este considerat astăzi ca cel mai mare poet al țării**, al cărui poem, "Gornii venac" a fost tradus în numeroase limbi.

Se cuvine de spus că teritoriul țării era de numai 4.405 km², teren prin excelență muntos, și o populație de 80.000 locuitori, care își lucrau peticele de pământ cu totul rudimentar, încât grâul era importat în fiecare an. De asemenea, nu existau orașe - în afară de Cetinje, centrul administrativ, politic și religios. Se făcea comerț cu orașele de pe litoralul adriatic (precizăm că Muntenegru nu avea ieșire la mare); în orașul Kotor aveau un bazar propriu. Comerțul era în mâinile mitropolitului și al feudalilor căpetenii de triburi. Datorită înviorării comerțului, în 1841 existau în Muntenegru 4 iarmaroace care se țineau periodic, unde băștinașii vindeau produse legate de creșterea vitelor (lână, brânză, cașcaval, piei), fructe, șliboviță și achiziționau în special arme, praf de pușcă, gloanțe, cuțite, fiind războinici prin excelență. Circulau monedele diferitelor state, atât din aur cât și din argint, cu precădere otomane, austriece și rusești.

Urnașul lui Petar al II-lea Negoș, sprijinit de Rusia, Danilo (1852-1860), își ia titlul de kneaz (prinț), proclamă Muntenegru principat independent (1852) și pune astfel capăt forme de guvernământ teocratic. Introducerea autorității laice la conducerea statului și refuzul plății tributului va duce la un nou război cu otomanii.

* Otomanii au locuit numai în orașele-cetăți: Podgorica, Zabljak, Spuz, Bar. La Cetinje - sediu mitropolitului - nu aveau voie să pătrundă. Aceasta s-a făcut numai în timpul conflictelor armate. În secolul al XVIII-lea, întregul Muntenegru avea în total circa 14-15.000 de locuitori, organizați în triburi (*plemena*). În Evul Mediu s-au sprijinit, în lupta împotriva otomanilor, pe Veneția, ulterior pe Austria și Rusia. De la ruși primeau subsidii: Vasiije, vlădica Muntenegrului, a publicat la Moscova în 1754 *Istoria o Cernoj Gori*, pentru a populariza lupta antiotomană a acestui mic dar viteaz principat.

²³ N. I. Hitrova, *Razvitie prosteženja v Cernogoriji*, în vol. *Formirovanie naționalih kultur v stranah (centralnoj i jugovostocnoj Evropi)*, Moscova, 1977, p. 252.

* Tipografia a funcționat până în 1852 când, pentru a opri o invazie otomană, plumbul a fost folosit la fabricarea gloanțelor.

** Bun cunosător al literaturii franceze, italiene, ruse și sârbegă.

Slovenia, Dalmația*, Slavonia, Vojvodina, aflate sub administrație habsburgică, au un ritm de dezvoltare superior față de teritoriile aflate direct sub administrația otomană, sau chiar față de principatul sârb, care se bucura de autonomie internă.

Prin patenta imperială din august 1816, se crea "Sermia regală" care cuprindea un teritoriu mai întins (și Croația sudică), decât provinciile sud-est europene ce se aflaseră sub directă jurisdicție a împăratului Napoleon I. Curtea de la Viena, prin crearea Regatului Ilir, se gândea în primul rând la viitoarele teritorii balcanice ce urma să fie încorporate monarhiei habsburgice, și apoi să-i stopeze pe unguri de a obține ieșire la Marea Adriatică. Spre mijlocul secolului al XIX-lea, Croația și Slavonia aveau circa 850.000 locuitori**, din care 85% erau țărani care prestau servituți feudale unei nobilimi care, în cea mai mare parte, era străină - mai ales germană și maghiară. Nobilimea și burghezia maghiară începe să dețină poziții tot mai importante în Croația, Slavonia și Vojvodina.

În Vojvodina, mai ales la Novi Sad și Sombor, sârbii sunt în număr mare, se bucură de privilegii și se îmbogățesc ca negustori, ofițeri în regimentele de graniță, proprietari de ateliere și mici întreprinderi. Predominând stilul baroc, se construiesc noi palate, edificii, biserici, cu efecte de mare pompă; numeroase orașe au tipografii proprii, sprijinind cultural slavii sudici aflați sub stăpânire otomană. Românii din Vojvodina, dar mai ales cei din Banat, în concurență cu elementele germane și maghiare, contribuie și ei pe linia redeșteptării naționale²⁴.

* După retragerea armatelor franceze din Dalmația, Austria a lăsat limba italiană în administrație.

** Granița militară - 673.000; Dalmația - 415.000, Istria - 234.000.

²⁴ *Istoria Jugoslaviei*, p. 238-249.

*

Cu excepția Greciei, a principatelor române și a Muntenegrului, restul sud-estului european era sub jurisdicție otomană. Ca de exemplu, străvechea provincie românească Dobrogea, Bulgaria, Serbia Veche, Bosnia, Herțegovina, Macedonia, Tesalia, Epirul, Albania, Creta etc. Dar și în cadrul acestor provincii existau regiuni restrânse, insule, sate sau grupuri de sate care se bucurau de o serie de autonomii, administrația fiind în mâna localnicilor, conform tradiției sau datorită unor servicii aduse autorității otomane.

În Imperiul Otoman, Patriarhia de la Constantinopol își extindea jurisdicția asupra a 108 eparhii (dioceze), dintre care 86 aveau rangul de mitropolii, din care 55 erau în Peninsula Balcanică. În majoritatea cazurilor, mitropoliții și arhiepiscopii erau de fapt greci dar, cu timpul, întâlneam bulgari, sârbi, aromâni. Creștinii din pašalicul Bosniei țineau de jurisdicția episcopatelor de Sarajevo, Zvornik, Mostar. O mare amplasare a diocezei de Plovdiv (Rumelia Orientală), unde în perioada 1830-1848 s-au construit 65 de biserici noi²⁵.

Se cuvine de făcut precizarea că, după 1829, procesul de islamizare a popoarelor creștine în Balcani n-a mai fost urmărit de către puterea centrală otomană. Prin Karlowitz (1699), Austriei i s-a recunoscut dreptul de a proteja pe catolicii din Imperiul Otoman (slavi și albanezi), iar Rusia obține un drept similar ortodocșilor prin Tratatul de la Kuciuk Kainargi (1774). De aceea, consulatele marilor puteri vegheau; totuși, izolat, s-au manifestat abuzuri: când o zonă creștină se răscula, islamizarea urma ca măsură de represalii. În afară de aceasta, în perioada 1839-1848 au fost trecute la islamism sate întregi numai în pašalicul Pristina și Prizren, teritoriu locuit în mare parte de albanezi.

²⁵ *Dokumenti za Bălgarskata istoria*, I, Arhiv na Naiden Gherv, Sofia, 1931, doc. 181.

*

În perioada de care ne ocupăm se menține caracterul agrar al sud-estului european. Principalele produse rămân cerealele, îndeosebi grâul, cultivat cu precădere în Tesalia, Macedonia, Serbia Veche, Tracia, Dobrogea, umat de secară, orz, porumb, in, cânepă etc. Foarte solicitat era bumbacul, cultivat mai ales în părțile sudice ale Peninsulei Balcanice, Macedonia, Epirul de sud, Tesalia, Tracia, Acamania și solicitat cu precădere de către Anglia și Franța, în special - țări unde revoluția industrială cerea acest produs atât de prețios pentru industria textilă. De asemenea, începe să fie tot mai căutat tutunul, cultivat în Macedonia, Tracia, Kosovo și solicitat cu precădere de Anglia, care se infiltra tot mai vizibil în Macedonia și în special în sangeacul Salonic, Kavala, Drama, Serez. Serezul era un important centru comercial, având legături puternice cu Belgradul și sudul Ungariei și înflorise în perioada când avea un pașă propriu, ce era egal în grad cu cel de la Salonic.

După 1829, otomanii încep să ducă o politică mai tolerantă față de bulgari (vilaetul Dunării, geografic ocupa un loc cardinal) ceea ce duce la o înviore vizibilă privind comețul și meșteșugurile. Desigur, grădinaritul, creșterea vitelor, cu întreaga gamă de produse animale (carne, slănină, jamboane, sau brânză), ca și pieile și lâna, iau avânt atât în regiunile bulgărești, cât și în celelalte regiuni balcanice, mai ales că principalele centre de consum - Istanbulul, Adrianopolul, Salonicul etc. - aveau nevoie de mărfuri, cât și de produse tot mai multe²⁶.

Plovdivul și Pazardjicul erau centre ale unor mari târguri, care furnizau în special aba (stofă de lână groasă) pentru Istanbul, Asia Mică și chiar Siria. O dată cu introducerea serviciului militar

obligatoriu* (deceniul 4 al secolului al XIX-lea), meșteșugarii bulgari confecționau aba, găitane, iamlukuri (mantale de stofă), kebeuri (pături de lână), atât pentru nevoile armatei, cât și pentru producția particulară, aceasta ajungând în Georgia, Persia, Siria, Egipt etc. Documentele consemnează că satele din zona Rodopilor au furnizat guvernului otoman, în deceniul 4 al secolului al XIX-lea, haine finite din aba în cantitate de 70000 de topuri²⁷.

Zona sudică a Serbiei (așa-numita Serbiei Veche), care continua să se afle sub administrație otomană, cuprindea o suprafață însemnată, care în Evul Mediu îngloba părțile centrale ale statului sârb. Din punct de vedere administrativ era repartizată la pašalicuri diferite: 1. de pašalicul de la Skadar (Scutari), ținea Metohia, care era formată din nahiile: Pecka, Giokovička, Prizren; 2. de pašalicul de Rumelia ținea Kosovo (nahiile Priština, Vučitrinska), teritorii ce țineau de pašalicul Niș și Vranje; 3. de pašalicul Bosnia țineau Novipazar și Sjenička (a fost Stari Vlah)²⁸.

Triburile herțegovinene erau conduse de feudali musulmani localnici care făceau mari greutăți autorității centrale, răscolându-se în nenumărate rânduri. Muntenegrenii căutau să ațâțe aceste tendințe antiturce la beii localnici, ca și pașei de Skodra. Se pune problema, de ce Muntenegru nu ducea o politică mai activă în această zonă? Răspunsul nu se lasă greu așteptat: material și financiar nu putea face față unui război cu otomanii, iar în acea perioadă Rusia nu era dispusă să-i ajute. Rusia după cum știm, încheiase cu Imperiul Otoman Tratatul de la Unkiar Iskellesi (1833) și îi convenea menținerea stau-quo-ului în Balcani, până în 1841, data valabilității tratatului.

* Din 1847, și creștinii aveau obligația să satisfacă serviciul militar. Până atunci au fost scutiți, plătind în schimb o taxă numită *gizia*. Aplicarea legii a fost însă amânată, căci nici creștinii nu erau pregătiți s-o facă, dar nici musulmanii dispuși să înarmeze o populație ce putea deveni periculoasă.

²⁷ I. Govedarov, *Koprivscita v svrăzka s duhovnoto i politiceskoto vărzajdane*, Plovdiv, 1931, p. 67-68.

²⁸ 1 top varia între 7-15 m. Atunci, la Plovdiv, 1 top = 10 m.

²⁹ Vladimir Strojanićević, *op. cit.*, p. 19-45.

De fapt, principalul centru al opoziției față de autoritatea centrală era Sarajevo, reședința pašalicului Bosnia (care cuprindea 6 nahii) și care s-a ridicat fătiș la luptă, în 1831. Peste 4 ani i-au trebuit Istanbulului să mai tempereze și în același timp să anuleze o serie din privilegiile marilor feudali din Bosnia, Albania și Rumelia.

Paralel cu acțiunile feudalilor, populațiile creștine supuse administrației otomane se organizau, se ridicau la luptă, folosind metode diferite în vederea emancipării totale. Ele urmăreau interese proprii și în unele cazuri erau alături de puterea centrală, împotriva abuzurilor marilor feudali otomani, care nu voiau să se supună procesului de regenerare a Imperiului.

Astfel, insurecția țărănească din zona Nisului (1841) a fost consecința directă a presiunii beyilor musulmani, adversari acerbi ai reformelor promulgate de hatîșeriful de la Gülhané (1839). Totuși, reprimarea a fost deosebit de sângeroasă: 240 de sate incendiate. De circa 10.000 de țărani s-au refugiat în Serbia²⁹.

Se cuvine să amintim că, în urma insurecției poloneze din 1830 - 1831, polonezii s-au răspândit în întreaga Europă, inclusiv în Peninsula Balcanică. Stabilit la Paris, prințul Czatoryski își trimisese agenți cu statul permanent în Peninsula Balcanică la: Belgrad (1841), Constantinopol (1843) etc., urmărind declanșarea unui conflict european, în vederea restabilirii suveranității poloneze. S-a încercat, dar tentativa a eșuat, de a crea un mic stat, Holmia, între Serbia și Muntenegru, unde polonezii să joace factorul decisiv, un fel de stat major, de unde să pomească, să fie dirijate acțiunile emigrației poloneze. În instrucțiunile date agentului său acreditat la Belgrad, Franjo Zach, prințul Czatoryski îi sugera (ianuarie 1843) ce fel de politică să ducă Serbia: să forțeze evacuarea garnizoanelor turcești (erau în 7 cetăți, inclusiv în Belgrad), să se unească cu Muntenegru, să-și lărgească teritoriul alipind provincii locuite cu sârbi, să capete o largă ieșire la

Marea Adriatică, iar cu ajutorul Angliei și Franței, care n-aveau interese speciale în Balcani (cum aveau Rusia și Austria), să joace un rol important politic și economic în sud-estul Europei.

Se pare că acest plan a stat la baza documentului elaborat de Garasanin în 1844 și denumit "Nacertanie" și la care ne-am referit. Se cuvine de adăugat că Garasanin i-a adus unele corijări, din punctul de vedere al statului sârb. El atenuează, temperează poziția poloneză față de Rusia și pune în prim-plan problema națională, adică polarizarea slavilor sudici în jurul Serbiei, plan după care se va ghida întreaga politică națională până la 1918.

Raguzanul Matija Ban*, intrat în serviciul Serbiei, crează împreună cu revoluționarii polonezi o societate secretă panslavistă democratică, în care intrau sârbi, croați, bulgari, cehi și slovaci. La Belgrad, unde se elaborează planul unei alianțe greco-slave care să ducă la crearea unei confederații balcanice, sosește de mai multe ori (1846-1847) liderul mișcării ilire Lj. Gaj.

Bulgaria, care rămăsese prin Tratatul de la Adrianopol în vechea situație existență, încerca cu ajutorul bulgarilor stabiliți în afara granițelor, și mai ales din Țara Românească, să se răscole în vederea înlăturării dominației otomane. Răscoala proiectată la Târnovo de către Velicio Atanasov și Gheorghe Mamarcev este înăbușită în fașă (1835), ca și cea din zona Pirotului (1836). La Brăila, bulgarii, sârbii, grecii proiectaseră o răscoală care să cuprindă întreaga Peninsula Balcanică (1841-1844), în care era amestecat și fostul prinț al Serbiei Miloš Obrenović. Această considera că, dezlănțuindu-se o răscoală generală la sud de Dunăre, ar fi profitat de conjunctură să-și reia tronul, iar prietenul său, logofătul Costache Șutu, să devină principele Bulgariei. Mișcarea a eșuat, ca și tentativele următoare, de data aceasta conduse de Gheorghe Sava Rakovski, cel care se va impune în mișcarea revoluționară bulgară, în deceniul următor.

²⁹ V. Vucković, *Srpska kriza u Istocnom pitanju (1842-1843)*, Belgrad, 1957, p. 22-24.

* Arhiva Ministerului de Externe al României consemnează prezența la București, în mai multe rânduri, a lui Matija Ban.

Pe plan cultural, încep să apară periodice bulgărești, să fie tipărite cărți, calendare care scot în evidență trecutul glorios al statului bulgar din secolele IX - X, cultivarea limbii naționale și emanciparea politică. Dacă revista "Liuboslovie", care începe să fie editată din 1844 la Smirna, spune aceste lucruri deosebit de voalat, căci era în centrul Imperiului otoman, primul ziar bulgar, care apare la Leipzig din 1846, "Bălgarski orel" ("Vulturul bulgar"), își permite să expune deschis dezideratele. La Gabrovo se deschide în 1835 prima școală laică bulgară, finanțată de bulgarii din Valahia, iar în 1840, prima școală de fete, la Plevna. Concomitent, clerul bulgar luptă pentru o biserică națională, sufocat de patriarhia greacă de la Constantinopol, care propaga ideile panellenismului³⁰. Se cuvine de făcut precizarea - arătată și într-un capitol anterior - că patriarhul grec a reușit să-l determine pe sultan, în secolul al XVIII-lea, ca să desființeze cele două patriarhii slave din Balcani: Pec (1776) și Ohrida (1777), motivând că fac politica Rusiei, instituții ecleziastice care apăruseră în secolele anterioare cu aprobarea aceluiași instituții otomane. În 1845, călugării bulgari Neofit Bozveli și Ilarion Mihailovski înaintază un memoriu guvernului turc și patriarhiei, cerând construirea unei biserici bulgare la Constantinopol, care să fie servită de un episcop, de asemenea, bulgar. Totodată, cereau ca la conducerea tuturor eparhiilor să fie numiți prelați bulgari. Agentul emigrației poloneze stabilit în capitala otomană, Mihail Ceaikovski³¹, i-a determinat pe

³⁰ Constantin Velichi, *Curs de istoria modernă a Bulgariei*, București, 1974, p. 128.

³¹ Se cuvine de făcut precizarea că Ceaikovski, trimisul lui Czartoryski în Imperiul Otoman (1841), a stat 11 luni acolo și era însoțit de către Institutul din Paris cu recomandarea expresă a lui Guizot, de a efectua studii istorice și etnografice în Imperiul Otoman. Cu această ocazie face o statistică, pe naționalități, a populațiilor din Dobrogea. În partea nordică a Dobrogei erau circa 25 - 30.000 de moldovalahi care se ocupau cu agricultura și circa 3 - 4.000 de bulgari. (Documentul se află în fondul Czartoryski din Cracovia și a fost publicat de Gh. Platon). Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în "Anuarul Inst. și arh. « A. D. Xenopol »". Iași, tom V (1968).

turci să aibă o atitudine binevoitoare față de bulgari, motivând că printr-o asemenea comportare i-ar scoate de sub influența Imperiului țarist.

Evenimentele politice petrecute în Europa între 1848 și 1875, deci, într-un interval de 27 ani, au imprimat mutații profunde în viața politică a continentului. Mai întâi, anul revoluționar 1848, care a zguduit întreaga Europă, iar Imperiul Habsburgic a fost salvat numai datorită sprijinului Rusiei țariste, care devenise o putere de prim rang în Europa, în urma înfrângerii marelui Napoleon. Învinsă însă în războiul Crimeii (1853-1856), Rusia este profund umilită, nepermîțându-i-se să țină flotă militară în Marea Neagră.

Înfrângerea Rusiei a însemnat un moment crucial în situația internațională a țărilor, ca forță. În schimb, Franța, înfrântă în 1814, printr-o conjură diplomatică favorabilă revine practic ca un arbitru al Europei, în urma Congresului de la Paris (1815). Napoleon al III-lea - foarte diferit prin personalitatea sa de oamenii care au condus politica externă a Franței - introduce idei și metode noi, ajutând la formarea unor state naționale, contribuind practic la transformarea profundă a fizionomiei Europei. Totuși, după 14 ani (1870), cel de-al II-lea Imperiu francez se prăbușește sub loviturile năprasnice ale Prusiei, iar Napoleon al III-lea părăsește umilit scena istoriei.

Constituirea celui de-al II-lea Reich și formarea statului italian - ambele realizate în detrimentul Imperiului Habsburgic, nevoit să renunțe la aspirațiile sale de hegemon al lumii germane - au determinat Austria să-și concentreze politica externă în vederea expansiunii spre sud-estul european, iar pe plan intern să ajungă la formarea monarhiei dualiste austro-ungare, menită să perpetueze subjugarea românilor, croaților, cehilor, slovacilor, polonezilor și a celorlalte naționalități ce alcătuiau Imperiul german, va încerca, cu orice preț, să bareze penetrația Imperiului țarist spre Balcani, sprijinind pe "omul bolnav de la Bosfor", a cărui existență constituia o garanție a îndeplinirii proiectelor sale balcanice.

Unirea Moldovei cu Țara Românească reprezintă un act de o covârșitoare importanță, nu numai în destinul istoric al neamului românesc, ci și în evoluția evenimentelor din sud-estul continentului, statul român sprijinind - chiar în situația când Poarta era încă în putere suzerană - mișcările de eliberare ale popoarelor balcanice, în primul rând ale bulgarilor și albanezilor. Unirea din 1859 a dat, de asemenea, un nou impuls luptei românilor transilvăneni pentru înlăturarea dominației străine și realizarea idealului secular, constituirea statului național unitar român.

Franța, care făcuse imprudența să declare război Prusiei în 1870, fiindu-i net inferioară ca potențial militar și izolată diplomatic în cauza gafelor politice și a inconsecvenței lui Napoleon al III-lea, înfrântă și umilită, căuta noi aliați pentru a contracara umările unui eventual conflict cu Germania.

Imperiul țarist, și el învins în războiul Crimeii, încerca să-și constituie noi alianțe - pentru a anula condițiile impuse prin tratatul de la Paris.

Imperiul Otoman, victorios în războiul Crimeii, va fi nevoit să cedeze în fața poporului român, în chestiunea Unirii din 1859, precum și a reformelor din anii 1862-1865, să acorde largă autonomie Libanului în 1861, să facă față unui război cu micul, dar viteazul Muntenegru (1862), să cedeze Serbiei, după un conflict care a durat 5 ani (1862-1867), evacuându-și garnizoanele din cele șase importante cetăți ale Serbiei (Smeredevo, Kladovo, Sabac, Soko, Uzice și Belgrad); totodată, Poarta a acceptat unirea Insulelor Ionice - ocupate de Marea Britanie prin hotărârea Congresului de la Viena (1815) - cu statul grec (1863) și a acordat un nou firman Egiptului (1867), prin care se întărea și mai mult autonomia față de Sublima Poartă. Ba, mai mult, în 1873, valiul Egiptului - care moștenea deja această funcție - primește titlul de kediv, echivalând cu cel de sultan.

Evenimentele revoluționare care au avut loc în sud-estul Europei în 1848 fac parte integrantă din revoluția care a zguduit din temelii în acea vreme aproape întregul continent. Valul înnoitor,

pomît în februarie 1848 din Paris, a cuprins pe rând Viena, Frankfurtul, Pesta, Praga, Iașul, Blajul, Bucureștiul ș.a.m.d., ultimele ei avantposturi au fost Varșovia, Debrețin și București³¹.

Desfășurarea acestei revoluții a prezentat caracteristici diferite, varind în funcție de condițiile specifice, de stadiul dezvoltării social-economice și politice al fiecărei țări în parte. Înlăturarea relațiilor feudale predominante în țările din sud-estul Europei, constituia unul dintre obiectivele de căpetenie ale forțelor înaintate ale societății. Ca element specific în plus, popoarele din această regiune a Europei luptau pentru eliberarea de sub jugul străin - otoman sau habsburgic - și pentru unificarea națională. Aceste idealuri erau comune tuturor popoarelor din sud-estul continentului și ele au fost însușite de mișcarea revoluționară burgheză din 1848. Identitatea scopurilor revoluției, condițiile economice, sociale și politice asemănătoare au dus pe conducătorii burgheziei din respectivele țări la încercarea de a se apropria și uneori de a-și coordona acțiunile.

Datorită prezenței armatelor țariste concentrate la Prut, a celor austriece în Bucovina și a unităților otomane masate în Dobrogea, revoluționarii moldoveni, în Petiția-proclamație redactată la 28 martie/9 aprilie 1848, nu au ridicat problema anulării suzeranității turcești și protectoratului rusesc, ei mergând doar pe linia unor revendicări moderate cu caracter social și politic (libertatea personală, reorganizarea învățământului, responsabilitatea ministerială, desființarea cenzurii, eliberarea detinuților politici, înființarea unei gărzi cetățenești, îmbunătățirea soartei țăranilor etc.)³². Reprimarea brutală a revoluției de către Mihail Sturdza a dus la expulzarea majorității conducătorilor mișcării din Transilvania, Bucovina și Țara Românească.

Revoluționarii moldoveni aflați în Transilvania au participat la Marea Adunare Națională de la Blaj (3/15 - 5/17 mai 1848), elabo-

³¹ N. Ciachir, *100 ani de la Unirea Principatelor*, București, 1959, p. 17

³² *Anul 1848 în principatele române. Acte și documente...*, I, București, 1902, p. 467.; vezi și A. Stan, *Renașterea armatei naționale*, Craiova, 1979.

rând apoi un program în 6 puncte (12/24 mai), la Brașov, intitulat "Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei", unde cereau - pe lângă completa abolire a privilegiilor feudale (pct. 5) - unirea Moldovei cu Țara Românească "într-un singur stat neatârnat românesc"³³.

Mai târziu, la sfârșitul lui august 1848, Mihail Kogălniceanu publica la Cernăuți, din însărcinarea Comitetului revoluționar moldovean, cel mai amplu program de revendicări sociale și politice intitulat "Dorințele Partidei Naționale din Moldova", care cuprindea - printre altele - următoarele deziderate: autonomia deplină a țării, egalitate în fața legilor, libertatea cuvântului și a tiparului, secularizarea averilor mănăstirești, desființarea rangurilor și a privilegiilor boierești, împrietărirea țăranilor cu despăgubire, unirea Moldovei cu Țara Românească - act considerat drept "cheia boltei, fără de care s-ar prăbuși tot edificul național"³⁴.

Cu puțin timp înainte de izbucnirea revoluției în Moldova, și românii de peste munți declanșează lupta revoluționară: la 12/24 martie 1848, Simion Bămuțiu redactează la Sibiu o proclamație, care a fost difuzată în principalele localități din Transilvania, prin care cerea românilor convocarea "... unui Congres Național în care națiunea română să-și proclame toate drepturile"³⁵. A doua zi, o nouă proclamație a lui Bămuțiu ridică problema recunoașterii independenței naționale a românilor transilvăneni³⁶.

Marea Adunare Națională de pe Câmpia Libertății de la Blaj (3/15 - 5/17 mai 1848), cu participarea a peste 40.000 de oameni, majoritatea țărani, a fixat programul social și politic al revoluției, cunoscut sub denumirea de Petițiunea națională, care, plecând de la ideile expuse în *Supplex Libellus Valahorum* (1791), afirma la primul

punct: "Națiunea română, răzimată pe principiul libertății, egalității și fraternității, pretinde independența sa națională și respectul politic, ca să figureze în numele său ca națiune română, să-și aibă reprezentanți în toate ramurile administrative, judecătorești și militare în aceeași proporțiune, să se servească de limba în toate trebile ce se ating de dînsa, atât în legislațiune cât și în administrație. Ea pretinde pe tot anul o Adunare Națională generală"³⁷. În Petițiunea națională erau cuprinse și alte revendicări ca: asigurarea libertății personale, libertatea cuvântului și a tiparului, înarmarea poporului și înființarea Gărzii Naționale, desființarea iobăgiei fără despăgubire, amânarea discutării în Dietă a "unirii" Transilvaniei cu Ungaria, până la convocarea unei adunări unde românii să fie reprezentați proporțional etc.³⁸. De asemenea, s-a hotărât constituirea unui Comitet Național Român, cu sediul la Sibiu, însărcinat cu îndeplinirea hotărârilor luate la Blaj.

Fără a ține cont de realitățile istorice și demografice, de opoziția exprimată chiar în cadrul Marii Adunări Naționale de la Blaj (17/29 mai 1848), Dieta de la Cluj votează "unirea" principatului Transilvaniei cu Ungaria. Acest act samavolnic a stârnit o puternică indignare în rândul românilor transilvăneni; la 18/30 mai George Barițiu scria, exprimând de fapt cazul întregului popor: "Soarta națiunii române se va hotărî în București și la Iași, iar nu în Cluj, nici în Buda. Aceasta o știu inamicii noștri, pentru aceea se și aruncă asupra ziselor capitale cu toată povara silei lor..."³⁹.

Românii și-au arătat de la început ferma opoziție față de hotărîrea arbitrară luată la Cluj, cea de a treia Adunare Națională de Blaj din 2/14 - 16/28 septembrie 1848 declarând că nu recunoaște "unirea" Transilvaniei cu Ungaria. În cursul lunilor septembrie - octombrie 1848, Comitetul Național Român de la Sibiu organizează

³³ Documente privitoare la Anul revoluționar 1848 în Moldova, București, 1960, p. 226.

³⁴ Anul 1848 III, București, 1904, p. 329.

³⁵ Teodor Păcățian, *Cartea de Aur sau Luptele politice naționale ale românilor de sub coroana maghiară*, I, Sibiu, 1902, p. 255.

³⁶ *Ibidem*, p. 258; vezi și V. Maciu, *op. cit.*, p. 84-85.

³⁷ *Pagini din lupta poporului român pentru independența națională. Documente și texte social-politice*, București, 1967, p. 13.

³⁸ *Ibidem*, p. 13-14.

³⁹ Cf. "Gazeta de Transilvania", an X, nr. 135 (26/12) din 18/30 mai 1848; vezi și Vasile Netea, *George Barițiu*, București, 1967.

15 legiuni românești înarmate, destinate luptei pentru îndepărtarea administrației ungare din Transilvania⁴⁰.

La 11 iunie 1848, masele populare din Țara Românească, conduse de burghezie, l-au silit pe domnitorul Gh. Bibescu să semneze "Constituția" - Programul revoluționar de la Islaz -, iar peste două zile să abdice. Actul de la Islaz, prin dispozițiile sale, consfințea înlocuirea puterii politice a boierimii cu aceea a burgheziei, proclama libertățile democratice burgheze, statornicea forma de stat și organizarea sa internă și crea condiții favorabile constituirii statului național unitar.

Trebuie subliniat că la insurecția din iunie 1848 au participat și elementele balcanice revoluționare din Țara Românească, consecință firească a faptului că încă din primele decenii ale secolului al XIX -lea, numeroși bulgari, sârbi, greci*, albanezi continuau să se refugieze, din pricina persecuțiilor turcești, în țările române. După crearea statului independent grec și după statuarea internațională, prin Tratatul de la Adrianopol (1829), a autonomiei Serbiei și Muntenegrului, o parte a acestor elemente s-a întors în țările lor de baștină. În schimb, mai ales bulgarii, continuă să emigreze în Valahia - în

special în județele Dolj, Romanați, Teleorman, Vlașca, Ialomița și Prahova. Aceste elemente, care luptau pentru emanciparea Bulgariei, au participat la revoluția de la 1848 din Țara Românească. Bulgarii din București și celelalte centre din Valahia, în special din Ploiești, au luat parte activă la revoluția din 1848⁴¹. De asemenea, populația bulgară din satele românești a făcut în timpul revoluției front comun cu țărani români împotriva marilor proprietari de pământ. Printre participanții la insurecția armată din 1848 se numără și numeroși sârbi și greci din România. Astfel, la Brăila, mici meseriași, muncitori din port și o parte din negustorii greci s-au raliat revoluției⁴².

Concomitent cu evenimentele revoluționare din Principate, au avut loc mișcări revoluționare în toate provinciile Imperiului Habsburgic, care au zdruncinat din temelii această temniță a popoarelor. Obiectivele fiind aceleași - eliberarea socială și națională, între acțiunile revoluționare din aceste regiuni au existat relații și influențe reciproce.

Acest proces revoluționar⁴³ a cuprins și teritoriile iugoslave, din Voivodina până la Marea Adriatică⁴⁴. Totodată au loc demonstrații revoluționare în orașul Ljubljana, capitala Sloveniei, în Croația și Voivodina. După izbucnirea revoluției la Viena, Saborul croat cere reforme, separarea de Ungaria și unirea Croației cu Dalmația și Slavonia⁴⁵. Avocatul I. Buteanu, unul dintre conducătorii revoluției din Transilvania, se afla în martie 1848 la Zagreb (Agram), capitala Croației, în scopul sondării terenului pentru o acțiune comună cu revoluționarii de aici. I. Buteanu a trimis o corespondență gazetei lui

⁴⁰ Pentru amănunte, vezi: Silviu Dragomir, *Documente privind Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I-IV, Cluj, 1930-1935; idem, *Avram Iancu*, București, 1969; George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. I-II, Sibiu, 1890.

* Evanghelie Zappa, mare filantrop grec, de fapt albanez de origine, posesor al unei imense averi, într-o carte publicată în 1847 descrie cum a venit în Valahia fără nici un fel de avere, apoi s-a apucat de arendășie pe fertilitatea pământului românesc. Descriind bunătața românului, nota: "Acești români. când îi va judeca cineva fără patimă, cu bună cunoștință și fără părtinire, îi va găsi mult mai buni decât mai multe alte nații, având și talente pentru care li se cuvine dragoste și recunoștință. În inimile românilor vedem înrădăcinată de orice prigonire, ospitalitatea, îndurarea și mai presus de toate ura către vărsarea de sânge. O, că de vrednicie de respect și de iubit sunt acești români, domnilor, și cât îi sunt datori, noi străinii care locuim aici!" Cf. Ev. Zappa, *Trântorul care se mărginește în cereul României cuprinzător de observații din cercetarea asupra samănării grâului și orânduiei asupra moșilor*, București, 1847, Tip. Josef Kopaing (cartea a apărut, simultan, în română și greacă).

⁴¹ C. Velichi, *Participarea bulgarilor la revoluția burghezo-democratică din 1848 din Valahia*, în volumul *Bălgarsko-românski vrăski*, Sofia, 1965, p. 266.

⁴² *Reprezentanțele diplomatice ale României*, București, Ed. Politică, 1967, p. 327.

⁴³ *Istoria României*, IV, p. 115; vezi și Arhiva Istorieski Institut, Beograd - fond "Coresp. M.A.E. al Franței", inv. 92/3, Belgrad, 21 martie 1848. (În continuare vom cita: Arhiva I. I. Beograd...).

⁴⁴ D. Djordjević, *op. cit.*, p. 78.

⁴⁵ Faud Slipicević, *Istorijski naroda Jugoslavije*, vol. II, Sarajevo, 1961, p. 98.

Gh. Barițiu despre situația din Croația, în care informa că la 25 martie 1848 se ținuse o adunare națională care ceruse împăratului reforme, precum și unirea Dalmației, Croației, Slavoniei și a întregii granițe militare rupte odinioară de Croația⁴⁶.

În ziua în care se ținea Adunarea de la Blaj, "Gazeta de Transilvania" anunța că banul Jelačić, conducătorul Croației, va ridica 100.000 de soldați împotriva acelor care vor încerca "să împiedice propășirea naționalității croate"⁴⁷.

În aceeași perioadă se ridică și sârbii din Vojvodina. În martie 1848 avusese loc răscoala țăranilor din regiunea Kikinda și revoluția regimentelor grănicerești din Pancevo și Zemun. În mai 1848, întruniți într-o mare adunare la Karlowitz, sârbii din Vojvodina și Croația cer reforme sociale și naționale și declară Vojvodina sârbească drept teritoriu de sine stătător⁴⁸. Ei își exprimă, ca și croații, dorința de a se uni laolaltă cu Vojvodina, Croația, Slavonia și Dalmația.

Mișcarea revoluționară din Vojvodina era sprijinită de Serbia, deși aceasta nu a intervenit direct în luptă. Guvernul sârb a permis delegaților țării sale să participe la adunarea din mai 1848 de la Karlowitz și a ajutat pe revoluționarii din Vojvodina sub diferite forme. Astfel, ministrul de interne, Garašanin, a folosit întreg aparatul său polițienesc în scopul cumpărării de arme și muniții și pentru trimiterea de voluntari aici. De asemenea, un detașament de 8.000 de voluntari recrutați pe teritoriul Serbiei și conduși de Stevan Knićanin, a participat la operațiunile militare.

Istoricul iugoslav Milorad Ekmecić⁴⁹, folosind materiale inedite din arhive rusești (din fondul de, Politică externă*), ne furnizează noi

informații cu privire la revoluția de la 1848, care a cuprins - după cum se știe - principatele române, Transilvania, Banatul și teritoriile iugoslave Vojvodina și Croația, care făceau parte din monarhia habsburgică.

Diplomația țaristă era atentă la evenimente și făcea presiuni asupra Serbiei, ca să nu ajute insurecția din Vojvodina și Croația. De asemenea, ca revoluția să nu se extindă și în Bosnia, Bulgaria și Grecia. În caz că, prin revoluție, monarhia austriacă s-ar fi destrămat, ori revoluția ar fi triumfat la Viena, Rusia urma să încorporeze Galiția. Totodată, agentul diplomatic rus acreditat la Belgrad, Danilevski, raporta lui Nesselrode că ziarele sârbești care se editau în monarhia habsburgică (mai ales în Vojvodina), chemau populațiile slave creștine din Imperiul Otoman să se ridice la luptă și să scuture odiosul jug al Porții.

În mai 1848, răsculații sârbi din Vojvodina, având binecuvântarea proaspătului patriarh⁵⁰ Rajacić, se adresau nu numai românilor din Vojvodina, dar și celor din Țara Românească și Moldova. Manifestul a fost tradus în limba română, tipărit în câteva sute de exemplare și trimis în toate provinciile românești prin emisarii maiorului Mișa Anastasievici. Generalul rus Duhamel, aflat în București, raportează lui Nesselrode că a făcut rost de manifestul adresat românilor, prin consulul rus de la Belgrad, colonelul Danilevsky, cât și prin maiorul Mișa. Acest manifest are ca scop să-i aproprie pe sârbi de români, pentru a contracara acțiunile maghiare, cât și a frânge opoziția Curții de la Viena.

⁴⁶ V. Chereșteșu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, Ed. Politică, 1966, p. 354-355.

⁴⁷ "Gazeta Transilvaniei" din 1 mai 1848; vezi și V. Chereșteșu, *op. cit.*, p. 355.

⁴⁸ Fuad Silipicević, *op. cit.*, p. 100 - 101.

⁴⁹ Milorad Ekmecić, *Nekoliko ulomaka o Ruskoj politici prema južnim slovenima u vrijeme revolucije 1848 godine*, în "Zbornik za istoriju", nr. 26 (1982), Matica Srpska, p. 31-62; vezi și *Lettres et papiers du Chancelier Comte de Nesselrode. 1760-1856*, Paris, tome X; Radoslav Perović, *Gratia za istoriju*

srpskog pokreta u Vojevodini 1848-1849, I. Beograd, 1952; Leopold Ranke, *Srbija i Turska u devetnaestom veku*, Beograd, 1882; Istvan Deak, *The Lawful Revolution*, Louis Kossuth and the Hungarians 1848-1849, New York, 1979; Ludwig Kossuth, *Die Katastrophe in Ungarn. Originalbericht aus Widdin, Leipzig*, 1849.

* Cercetat în noiembrie 1981, cu ocazia unei documentări la Moscova.

⁵⁰ Răsculații au proclamat, la Karlowitz, ridicarea mitropoliei la rang de patriarhie.

La 20 iulie 1848, Nesselrode îi scria ambasadorului rus de la Viena, Medem, că revoluția trebuie înăbușită, că se impun presiuni asupra Serbiei pentru a se abține de la orice acțiune revoluționară căci, o dată "născută națiunea română" cu ajutorul conaționalilor săi din Transilvania, firesc, aceasta ar fi dus la alungarea autorităților austriece. Toate acestea ar duce implicit, la ieșirea românilor de sub jurisdicția otomană și la crearea unui stat independent român⁵⁰.

Ekmecić, în studiul său publicat în 1982, folosește și surse arhivistice britanice, de unde aflăm despre discuția dintre ambasadorul englez acreditat la Viena, Pansonby, și fostul prinț al Serbiei, Miloš Obrenović. Britanicii, ca să contracareze penetrația Rusiei în sud-estul Europei (era puterea protectoare a Serbiei, a Țării Românești și a Moldovei - 1829), ar fi dorit ca sârbii de sub jurisdicția otomană, alături de cei de sub stăpânire habsburgică, împreună (and in conjunction) cu Moldova, Valahia și Croația, să creeze un singur stat independent, în fruntea căruia să se afle Miloš Obrenović. Lordul Palmerston și, în speță, diplomația britanică, admitea crearea unui stat româno-sudslav, sub sceptrul lui Milos, dar lucrurile, privite realist, se puteau finisa numai cu asentimentul rus și otoman.

Și din Țara Românească s-a încercat ajutorarea mișcării revoluționare din Vojvodina. În acest sens se prevedea ca în iunie 1848 să pornească, de la Brăila și Galați spre Vojvodina, un detașament de 1.000 de voluntari sub comanda căpitanului Dimitrie. Legătura cu căpitanul Dimitrie a făcut-o unul dintre nepoții maiorului Mișa; voluntarii erau în majoritate greci și urmau să vină cu vaporul până la Orșova, iar, de acolo, pe uscat - prin Caransebeș și Timișoara - în Vojvodina. Amintita acțiune a rămas însă în stadiul de proiect. Se

⁵⁰ Nesselrode, lui Medem, ambasadorul Rusiei acreditat la Viena, instrucțiuni din 20 iulie 1848. Apud Milorad Ekmecić, *op. cit.*, p. 51. România putea să-și ocupe locul printre statele europene, numai o dată cu sacrificarea intereselor otomane și austriece. Documentul a fost semnalat prima oară în 1938 (vezi R. Averbuh, *Avstriskaja revolucija 1848 g. i Nikolai I*, în "Krasnii arhiv", 4-5 (89-90), Moscova, 1938, p. 190).

cuvine de subliniat că românii din Banat au acționat împotriva sârbilor când aceștia și-au propus să-i asimileze în timp ce aceia din Țara Românească au acționat în alianță cu sârbii, spre a slăbi potențialul ungarilor.

Alături de revoluționarii români trecuseră la sud de Dunăre - așa cum rezultă din memoriul boierilor reacționari români înaintat sultanului - și revoluționarii bulgari eliberați din închisorile românești de către Guvernul Provizoriu⁵¹.

Desigur, activitatea acestor grupuri de revoluționari români și bulgari a contribuit la impulsionarea mișcărilor din regiunea Vidin (1849), "care se transformă într-o mare insurecție, în 1850"⁵².

Revenind la anul 1848, istoricul bulgar Virginia Pascaleva, folosind un material din Arhiva Ministerului de Externe Rus, aduce dovada că revoluționarii români au vrut în 1848 să extindă aria revoluției și la sud de Dunăre. Este vorba de raportul consulului rus de la Adrianopol, Vascenko, în care acesta semna că autoritățile otomane au arestat 15 bulgari fruntași din Rahova (pașalicul Vidin) care, sub conducerea unui boier valah, urmau să ridice la răscoală întreaga zonă. Documentul este deosebit de interesant, deoarece atestă prezența românilor la pregătirea unei insurecții la Rahova, în corelare cu mișcarea de la nord de Dunăre. Din lipsă de probe, autoritățile otomane au fost nevoite să-i elibereze pe deținuți⁵³.

Relațiile dintre emigranții revoluționari români și autoritățile sârbești erau excelente, Belgradul fiind considerat un centru ideal de informare. Printre altele, această constatare este probată și de o scrisoare a lui Ion Ghica către N. Bălcescu, trimisă lui la Belgrad, în 10 ianuarie 1849, prin care îi comunica acestuia că, înainte de a părăsi capitala Serbiei, să angajeze un corespondent care să-i informeze

⁵¹ *Anul 1848 în principatele Române, tom III.*

⁵² D. Djordjević, *op. cit.*, p. 82.

⁵³ Virginia Pascaleva, *Otvucat ot revolucija v Evropa prez 1848 - 1849 g. v bălgarskite zemi*, în *Părvi Congres na bălgarskoto istoricesko drujestvo*, I, Sofia, 1972, p. 498.

rapid și exact asupra evenimentelor din această țară și din țările învecinate (cu știri despre sârbi, croați, unguri etc.). Aceste rapoarte-scria Ghica - pot fi trimise la Constantinopol și pe adresa lui Nikolaevici, agentul Serbiei în capitala Turciei⁵⁴.

Popoarele din sudul Dunării, în special poporul bulgar, care era lipsit de drepturi politice sub turci, vedeau în Rusia țaristă statul cu ajutorul căruia se puteau emancipa de sub turci. Guvernul țarist va cultiva aceste idei în special în rândurile populației slave din Balcani, pe care încerca s-o ridice împotriva Turciei, creând puncte de rezistență în spatele frontului turcesc.

Până la războiul Crimeii, răscoalele bulgare au avut un caracter spontan și local. Mai târziu însă, apare și se dezvoltă o mișcare revoluționară organizată. Apariția acestei mișcări se datorează, pe de o parte, maturizării burgheziei, iar pe de altă parte, crizei crescânde în producția țărănească bulgară, provocată de concurența străină și de jefuirea Imperiului Otoman, din cadrul căruia făcea parte și Bulgaria, de către statele capitaliste occidentale. În crearea mișcării revoluționare burgheze și a ideologiei ei, un rol important l-a jucat intelectualitatea, care devenea din ce în ce mai numeroasă. Izbucnirea războiului ruso-turc din 1853 a pus de asemenea în mișcare populația bulgară din principate.

Încă înainte de pătrunderea armatelor rusești în Moldova și în Țara Românească, guvernul rus a luat legătură cu conducerea mișcării de eliberare bulgare. În acest scop, el a însărcinat pe Menșikov, consulul rus din capitala Turciei, să se adreseze emigranților revoluționari bulgari din Constantinopol⁵⁵. Aceștia, neavând încredere în Menșikov, l-au îndrumat către emigranții bulgari din București, care se întruniseră de mai multe ori pentru a hotărî ce atitudine să ia în cazul izbucnirii războiului dintre Rusia și Imperiul Otoman.

Mișcarea revoluționară bulgară a găsit un sprijin puternic în Țara Românească. "România - scria revoluționarul G.S. Rakovski - a fost pentru națiunea bulgară un azil liber și inviolabil, iar casa sateanului român a fost larg deschisă bulgarului, cu cea mai mare ospitalitate..."

În ciuda imensității imperiului rus, a bogățiilor sale naturale, a potențialului uman, acesta era cu mult în urma statelor mari europene, în domeniul tehnicii militare. În ajunul războiului, armata nu avea armament, muniții și echipament corespunzător ducerii unui război cu state avansate ca Anglia și Franța. Oprimarea polițienească, avansarea în funcție de relații și de originea nobiliară făceau ca posturile cheie să nu fie ocupate totdeauna de elemente capabile, predominând grija pentru aspectul exterior și respectarea pedantă a unui regulament total învechit. Dacă adăugăm la toate acestea faptul că o armată cu un efectiv de aproape un milion, avea în dotare numai 532.895 puști și că flota era formată în marea majoritate din vase cu pânze și că circa 5.000 de lucrători pe întregul imperiu erau angrenați în 38 de întreprinderi și turnătorii să deservească nevoile armatei, ne putem da seama că acest colos răsăritean nu avea șanse să câștige în confruntarea cu occidentul capitalist.

Inițial, țarul a trimis în Principatele Române un efectiv de circa 80.000 militari, sub comanda generalului M.D. Gorceacov, care urma să ocupe linia Dunării și să ducă acțiuni defensive, obligând pe otomani să dea curs cererilor rusești.

Otomanii aveau în Bulgaria un efectiv de circa 145.000 militari, care, sub conducerea lui Omer-pașa, s-au infiltrat la nord de Dunăre, reputând victorii la Oltenița, Calafat și Băilești. Dacă teatrul de război din Caucaz urma să joace un rol secundar față de cel balcanic, aici, de la început s-au dus lupte violente în zona Batumi, Poti, în Georgia Apuseană și în Armenia. Comandantul turc, Abdi-pașa, miza ca trupele sale din zona Karsului să facă joncțiunea cu rebelul imam al Daghestanului, Șamil, în scopul alungării rușilor din Caucaz. Turcii au fost respinși în acțiunile sale din Transcaucazia, iar flota lor

⁵⁴ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Correspondență*, p. 508 (la *Anexe*, la *Note și materiale*).

⁵⁵ M. Dimitrov, *Komitetăt na starite*, în *culegerea Bălgaria 1 000 godini*, 927 - 1927, Sofia, 1930, p. 745.

(formată din 14 vase, din care 2 de aburi) a fost distrusă, după cum am văzut, la Sinope.

În martie 1854, trupele rusești debarcă pe malul dobrogean, vizavi de Brăila și asediază Silistra. Țarul a ordonat aceste acțiuni, dorind să-i oblige pe otomani să încheie pacea, înainte ca Franța și Anglia să acorde un ajutor efectiv Turciei. Dar aceste calcule nu s-au adeverit, iar după pătrunderea flotei inamice și bombardarea Odesei, Rusia a fost nevoită să-și retragă trupele de pe linia Dunării, evacuând Principatele Române. Flota anglo-franceză a încercat să debarce pe insulele Aaland din Marea Baltică și să ocupe fortăreața Petropavlovsk din îndepărtata Kamciatca.

La 14 septembrie 1854, flota anglo-franco-turco-piemonteză, cu un efectiv de 360 de vase, din care o mare parte cu aburi, debarcă în partea de sud-vest a peninsulei Crimeea, ocupând portul Eupatoria. Profitând de superioritatea flotei, inamicul prin această debarcare periclita posesiunile rusești din Crimeea, Georgia, Circazia, unde miza și pe sprijinul elementului musulman. Se cuvine de adăugat că mutarea teatrului de război, chiar pe teritoriul Rusiei, stat care avea pretenții de a-și extinde hegemonia asupra întregii Europe, urmărea și o latură psihologică. Coaliția antirusă, după ocuparea portului Eupatoria, și-a îndreptat trupele spre sud, pentru a ocupa portul militar Sevastopol.

După asediul (care a durat 349 de zile) și ocuparea Sevastopolului - portul militar cel mai important al Rusiei la Marea Neagră și datorită faptului că războiul a arătat pregnant înapoierea economică și putreziciunea orânduirii iobăgiste, țarismul a hotărât să ceară pace. După ce s-au dus tratative preliminare la Viena, s-au deschis lucrările conferinței de pace la Paris, la 25 februarie 1856. Președintele lucrărilor a fost ministrul de externe al țării gazdă, contele Walewski. Franța putea jubila - înfrânta din anii 1814 - 1815, era acum în tabăra victorioșilor - iar nepotul marelui exilat era împăratul Franței, iar fiul natural și al contesei Walewska, președintele acestui înalt for european.

Deși Austria și Prusia n-au participat efectiv la conflict, au fost prezente la lucrările de pace, alături de Franța, Anglia, Turcia, Sardinia și Rusia. Austria urmărea cu înțigiorare bunăvoința tot mai crescândă a lui Napoleon al III-lea față de Rusia, spre stupoarea și indignarea lui Clarendon.

Beligeranții își evacuaau teritoriile cucerite reciproc, astfel - Rusia fortăreața Kars, iar cei patru aliați Sevastopolul, Balaclava, Eupatoria, Cherci etc. (art.3-4).⁵⁶

Puterile prezente la Congres se obligau "...să respecte independența și integritatea teritorială a Imperiului otoman", considerând că orice act de natură a-i aduce cea mai mică știrbire este "o chestiune de interese generale" (art. 7). Integritatea Imperiului Otoman însemna că Rusia intra în conflict cu marile puteri în bloc și că lupta spre emancipare totală a popoarelor din sud-estul Europei era frânată. Ca nedreptatea să nu fie prea mare pentru popoarele care erau asuprite de Imperiul Otoman, marile puteri stipulau obligația acestuia de a acorda un firman, care să îmbunătățească soarta acestora "fără deosebire de religie sau de rasă" (art. 9). Marea Neagră era declarată neutră, deschisă marinei comerciale a tuturor națiunilor, dar interzisă vaselor de război, inclusiv ale puterilor riverane. De asemenea, Rusia și Turcia nu aveau voie să aibă fortificații și arsenaluri navale în scopul construirii de vase militare (art. 13). Observăm că prin aceste articole, Rusia, mare putere europeană, era lipsită complet de flotă militară în Marea Neagră și astfel lipsită de a se apăra într-un viitor război.

Gurile Dunării, care trecuseră sub controlul direct al Rusiei prin tratatul de la Adrianopol (1829) reveneau sub jurisdicție otomană, iar navigația pe Dunăre devenea complet liberă, nesupusă la nici o piedică și la nici o taxă (art. 15). Pe baza tratatului de pace, state neriverane ca Anglia, Franța și Sardinia deveneau membre în comisia dunăreană, ceea ce denotă penetrația capitalului apusean, pe această

⁵⁶ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, II, București, 1888, p. 884-886.

arteră atât de importantă, care până atunci era monopolul Turciei și al Rusiei. Cu scopul de a îndepărta Rusia de gurile Dunării și a îndrepta o greșală care se făcuse Moldovei în 1812, au revenit acesteia cele trei județe sudice (Ismail, Cahul, Bolgrad). de asemenea, protectoratul rusec stabilit prin tratatul de la Adrianopol asupra Principatelor Române și Serbia era înlocuit cu "garanția Puterilor contractante (Anglia, Franța, Austria, Prusia, Sardinia, Rusia)". "Nici o protecțiune exclusivă nu va fi exercitată asupra lor de una din puterile garante. Nu se admite nici un drept special de amestec în treburile lor lăuntrice" (art. 22). Deci, practic, protectoratul rus era diminuat la o șesime, toate problemele majore privind Principatele Române și Serbia trebuiau să aibă acordul celorlalte mari puteri, inclusiv a puterii suzerane (Turcia).

Anglia și Franța nu s-au limitat de a reduce la minimum forța militară rusă din Marea Neagră, ci, profitând de conjunctură, au obligat-o să-și lichideze toate fortificațiile și să nu construiască nici un stabiliment militar sau naval, în insulele Aaland* din Marea Baltică (art. 33).

Categoric, războiul Crimeii, prin urmările sale, a schimbat raportul de forțe în Europa. Înfrângerea Rusiei a însemnat un moment crucial în situația internațională a țarismului ca forță. Noul țar Alexandru al II-lea (urcat pe tron în 1855), a fost nevoit să efectueze reforme, care totuși au modernizat-o și apropiat-o de nivelul statelor europene.⁵⁷

Vorbind în fața nobilimii, țarul Alexandru al II-lea încă în 1856 a anunțat necesitatea desființării iobăgiei, iar peste câteva luni, la începutul anului 1857, a fost creat un comitet, sub președinția sa, în vederea stabilirii noilor relații între țărani și moșieri. Alături de țărani s-au situat elementele progresiste din Rusia, care cereau reforme cu

adevărat democratice. Trebuie arătat că până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dintre popoarele care locuiau în imperiul țarist, doar polonezii aveau o emigrație revoluționară, numeroasă și bine organizată, activând în majoritatea statelor din Europa.⁵⁸

Emigrații politici ruși, până la războiul Crimeii, se puteau număra pe degete, iar marea lor majoritate provenea din rândurile nobilimii. Primul revoluționar rus cunoscut în Europa occidentală a fost M. A. Bacunin, care a părăsit Rusia în 1840. N. Turcheniev, V. Pecerin, M. Bacunin, I. Golovin, N. Sazanov, iată câteva nume de emigranți politici ruși aflați în străinătate, până în anul 1847, când A. I. Herțen s-a decis să părăsească țara și să se considere emigrant politic. Centrul emigrației revoluționare ruse a fost Anglia, unde s-au stabilit Herțen și N. Ogarev și unde funcționa tipografia liberă rusă. Ei erau "creierul" emigrației, luând ființă și alte centre în Elveția, Germania, în Principatele Române, în Balcani și în alte locuri din Europa. Încă în 1851, până la crearea tipografiei ruse de la Londra, generalul Kisselev, care era ambasador la Paris, raporta că Herțen își trimitea publicațiile clandestine prin emigranți valahi. Printre aceștia, se arăta în raport, un rol important îl avea C. A. Rosetti, care, alături de Herțen, făcea parte din Comitetul Central european democratic. Prin teritoriul românesc se treceau majoritatea materialelor subversive, tipărite în străinătate și care acuzau autocrația rusă. La început, arată istoricul V. I. Grosul, revoluționarii ruși foloseau calea prin România, fiind comodă în transmiterea presei ilegale, corespondenței etc., dar ulterior s-a pus accentul pe faptul că au ajutorul polonezilor, românilor, ungurilor, cerchezilor și, s-ar fi putut lupta cu eficacitate împotriva țarismului.⁵⁹

În conjunctura de cruntă reacțiune politică a crescut și s-au format o pleiadă de mari revoluționari ca: Herțen, Ogarev, Belinski, Cemișevski, Dobroliubov etc. Toți aceștia s-au considerat urmași demni și direcți ai decemбриștilor. Concepția acestora, influențată de

* Insulele Aaland, ocupate de ruși în 1809, când Finlanda a trecut sub jurisdicție țaristă, fortificate, periclitau - după părerile specialiștilor suedezi - securitatea Stockholmului.

⁵⁷ Constantin de Grünwald, *Trois siècles de diplomatie russe*, Paris, 1945, p. 197.

⁵⁸ V. I. Grosul, *Zarozhdenie rossijskoi revoliucionnoi emigratii v iugovostocinoi evropie*, în *Balkanskii istoriceskii sbornik* III, Chișinău, 1973, p. 63.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 113.

prefacerile care avuseseră loc în Occident, se baza pe realitatea rusă, pe necesitățile imediate, năzuințele lor fiind organic legate de lupta politico-ideologică împotriva autocrației țariste. Tocmai asemenea concepții propaga revista *Poliarnaja zvezda* (Steaua Nordului), editată la Londra, de către Herțen și Ogarev în perioada 1855-1869, ca și revista *Kolokol* (Clopotul), editată în perioada 1857-1867 care pătrundeau ilegal în Rusia, prin Finlanda, Țările Baltice, Polonia și Principatele Române. În aceste publicații ei demascau țarismul, iobăgia, toate organele de represiune și cereau reforme radicale.

În urma căderii Sevastopolului și încheierii păcii de la Paris, ideea unor reforme a cuprins nu numai o serie de oameni care dețineau posturi importante - P.A. Valuev, D.A. Miliutin, D.P. Hrusciiov -, dar chiar și familia țarului. Astfel, marele duce Constantin, șeful flotei, era întru totul de acord cu reformele preconizate de către liberali.

Discuțiile privind necesitatea desființării iobăgiei și felul practic cum urma să se facă această reformă s-au prelungit până la sfârșitul anului 1860. La 19 februarie 1861, țarul a semnat proiectul aprobat de Consiliul de Stat și manifestul către popor, în care era anunțată reforma. Documentele au fost publicate de-abia la 5 martie 1861, deoarece guvernul se temea de eventualele tulburări și avea nevoie să fie pregătit, pentru a le preîntâmpina.

Țăranii căpătau libertate personală și dreptul de a dispune liber de averile lor. Căpătau drepturi juridice: se puteau căsători după voia lor, fără consimțământul moșierului, puteau încheia tranzacții, se puteau ocupa cu comerțul, cu meșteșugurile etc., dar se păstrau obștiile, unde țărani răspundeau solidar de îndeplinirea tuturor obligațiilor față de stat.

Țăranii erau obligați să-și răscumpere locul de casă și lotul de pământ, răscumpărarea făcându-se nu de persoane separate, ci de întreaga obște satească. De altfel, statul plătea moșierilor contravaloarea loturilor, iar țărani erau obligați ca în decurs de 49 ani să achite statului, plus dobânda respectivă. Problema loturilor de pământ era rezolvată în felul următor: întregul teritoriu al Rusiei, unde s-a

efectuat reforma, era împărțit în 3 zone: 1) cu cernoziom; 2) fără cernoziom; 3) stepă. În zonele cu cernoziom, productive, țăranul primea un lot mult mai mic (2-6 deseatine)*, în cele fără cernoziom 3-7 deseatine, iar în stepă până la 12 deseatine. Pădurile pășunile, islazurile, nu intrau în calculul lotului (cu excepția guberniilor bogate în păduri), încât țăranul rămânea în dependență față de moșier, când avea nevoie de lemne, de pășuni etc.

Conform statisticilor, pe baza reformei din 19 februarie 1861, au fost eliberați 10.250.000 de țărani de pe domeniile moșierilor (femeile nu erau incluse în calcul, ele nu primeau pământ). Din aceștia, circa 200.000 erau slugi de curte (dvorovii), care nu primeau nici un fel de pământ și care își căpătau libertatea fără răscumpărare, exact la 2 ani după publicarea decretului (martie 1863).

Mai era prevăzută o clauză. Dacă țăranul renunța la 3/4 din lotul său, în favoarea moșierului, își păstra gratuit și imediat restul de o pătrime (era denumit lotul săracului). În cele 49 de gubernii ale Rusiei europene, țărani de pe domeniile moșierilor au primit, în medie, 3,35 desetine de suflot, ceea ce - după calculele specialiștilor -, era insuficient pentru un venit minim. Cu ocazia reformei, țărani au pierdut din loturile pe care ei le lucrau înainte de reformă (ca lot personal în cadrul domeniului feudal), lucru care a dus la numeroase revolte. Astfel, țărani din gubernia Samara au pierdut 42,4% din loturile lor arabile, cei din (Poltava 37,4%) din Kazan 29,8%, din Harcov 28,3% etc.⁶⁰

Prevederile legii din 1861 privind eliberarea țăranilor din iobăgie s-a extins și asupra țăranilor de pe domeniile Coroanei

* deseatină - 1 ha și o zecime

⁶⁰ Pentru reforma din 1861 și urmările sale, vezi: P.A. Zaionciovskii, *Otmena krepotnogo prava v Rossii*, Moscova, 1960; Vdovin V.A., *Krestianscii posemelnoi bank 1883-1895*, Moscova 1959; *Otmena krepotnogoz prava. Dokladi ministrov vnutrennih del o proovedenia reformi. 1861-1862*, Moscova-Leningrad, 1950; *Istoria S.S.S.R. tom V. Razvitiie kapitalizma i podem revoliucionnogo dvizeniia v poreformennoi Rossii*, red. resp. V.D. Mucialov, Moscova, 1968.

(udelnie), pe baza unui decret din 1863. Aceștia erau circa 2 milioane, erau lipsiți de drepturi civice și supuși obligațiilor feudale. Loturile le-au fost date nu în folosință personală, ci în proprietate, aplicându-li-se principiul răscumpărării obligatorii, primind în medie 4,8 desetine.

Decretul imperial din 1866 rezolva și situația țăranilor de pe domeniile statului, care erau în număr de circa 8 milioane. Acestora li s-au lăsat integral loturile pe care ei le foloseau, dar nu cu titlu de proprietate, ci de folosință permanentă, primind în medie 8 desetine de pământ în cele 36 gubernii ale Rusiei europene și 15 desetine în regiunile slab populate (legea nu a cuprins Siberia și extremul Orient). De-abia pe baza decretului din 1886, - deci exact după 20 de ani -, au primit pământul în proprietate, devenind din punct de vedere juridic proprietari.

Deși menținea o serie de rămășițe feudale, reforma din 1861 a fost o reformă burgheză prin conținutul său, împingând Rusia înainte.

Reformele burghize (1862-1874)

Abolirea relațiilor feudale au atras după sine transformări în suprastructură, privind conducerea locală și centrală, reforme în domeniul justiției, al învățământului, al presei, în domeniul cenzurii, în domeniul economic și financiar și terminând cu reforma armatei.

Reformele burghize a căror aplicare a durat mai mult de un deceniu au fost ciuntite de la început, guvernul țarist permițând aplicarea lor numai de frica revoluției. În 1863, în fruntea Consiliului de Stat și a guvernului a fost numit un reacționar notoriu, contele P.P. Gagarin, care căuta să frâneze și să amâne aplicarea unor măsuri susținute de miniștri și demnitari cu idei înaintate ca D.A. Miliutin, P.A. Valuev, K.V. Cevchin și alții.

În 1864, țarul sancționează *legea privind înființarea instituției Zamstvelor* - organe de autoadministrare locală, cu participarea

tuturor păturilor sociale. Consiliile zemstvelor erau alese pe 3 ani de către 3 adunări (cunții): 1) de proprietari care să posede cel puțin 200-800 desetine; 2) proprietari de întreprinderi din orașe care să aducă un venit anual de 6.000 ruble sau să posede imobile în urbea respectivă, evaluate la 500 - 3.000 ruble; 3) din reprezentanții obștilor țărănești. Județul urma să fie condus de un consiliu al zemstvei care să fie format de la 10 la 96 membri, iar gubernia între 15 și 100 membri. Atribuțiile erau limitate: îngrijirea căilor de comunicație, probleme de aprovizionare, măsuri pentru protejarea sănătății, asigurarea procesului de învățământ etc. Ministerul de Interne căuta să amâne cât mai mult constituirea de comitete ale zemstvelor și chiar în asemenea condiții, numai în 34 de gubernii ale imperiului au fost organizate asemenea instituții. Procesul de constituire a zemstvelor n-a fost extins asupra Siberiei, asupra guberniilor Arhangelsk, Astrahan și Orenburg cu știință, deoarece în aceste zone lipseau aproape cu desăvârșire domenii nobiliare, pe care se putea bizui autoritatea țaristă.

Reforma cu cel mai pronunțat caracter burghez a fost cu siguranță cea judecătorească. Justiția rusă până la 1864, ca organizare, era tipic feudală și numai valul revoluționar care a cuprins întreaga țară a impus reforme peste capul conservatorilor în frunte cu ministrul justiției, contele V.N. Panin. Prin legea din 20 noiembrie 1864, vechile instanțe feudale au fost abrogate, schimbate cu instanțe de tip burghez, unde toți erau egali în fața legii, judecățile se făceau în ședințe publice, iar acuzații puteau fi apărați de avocați. S-au înființat curți cu jurați, s-au înființat notariate publice, iar avocați, care până atunci erau funcționarii statului, puteau pleda pe cont propriu, ca particulari.

Deși justiția era independentă de puterea executivă, guvernatorii, poliția și alte organe ale administrației de stat făceau presiuni asupra acestora, judecătorii recalcitrând fiind mutați din oficiu, spre alte centre, fie de mai mică importanță, fie periferice. De asemenea, s-au menținut reminiscențe ale justiției de tip feudal: judecarea

țărănilor pentru mici delictе, în virtutea obiceiului pământului, instanțe deosebite pentru cler (consistorii), tribunale pentru militari. Acolo, unde guvernul considera că n-are o bază solidă pe care să se sprijine, cum era cazul Siberiei, Asiei Centrale, a zonelor periferice din nordul și sud-estul Imperiului, n-a aplicat această reformă, iar în țările baltice și în Polonia nu funcționau curți cu juri. Cu toate aceste minusuri semnalate, față de justiția abuzivă și retrogradă, noile legi intrate în vigoare pe baza decretului din 1864 împingeau Rusia spre instaurarea unei orânduirii burgheze.

Având în vedere condițiile dezvoltării forțelor de producție capitaliste în Rusia și tendința maselor, indiferent de mediu, spre școli, guvernul a elaborat noi legi în domeniul învățământului, cu scopul de a-și subordona și controla acest sector deosebit de important.

Prin decretul din iunie 1864 a intrat în vigoare *legea privind organizarea școlilor primare*. Aceste școli puteau funcționa sub patronajul unor instituții sau al unor persoane particulare. Dar procesul de învățământ era controlat de consiliile județene și guberniale, președinte fiind, de regulă, episcopul regiunii. Pe lângă citire, scriere, cele patru operațiuni matematice, religia era materia de bază, care trebuia să sădească în mijlocul viitorilor cetățeni respect față de autoritate și față de biserică.

Regulamentul din 29 noiembrie 1864 dădea cadrul legal *învățământului mediu*, permițând - teoretic - oricărui tânăr să urmeze seminarul ori liceul. Bariera era constituită de taxele ridicate pe care nu și le putea permite oricine. Liceele erau organizate pe două secții: 1) majoritatea clasice, unde în afara materiilor de bază se studia latina și greaca; 2) reale, unde în locul limbilor clasice se aprofundau matematica și științele naturii. Absolvenții liceelor clasice erau privilegiați, în sensul că se puteau înscrie la universitate fără examen de admitere. Absolvenții liceelor reale aveau dreptul să urmeze fără admitere - instituții superioare - cu profil tehnic.

După 1856 încep să funcționeze în Rusia și licee pentru fete, a căror programă analitică (aprobată în 1860) pune accentul în special pe pregătirea acestora pentru a deveni ca mame și soții în societatea rusă.

Regulamentul învățământului superior, intrat în vigoare în 1863, restabilește autonomia universitară (abrogată în 1835) și lăsa Consiliului Profesoral conducerea întregului proces de învățământ, alegerea rectorilor, decanilor și numirea prin concurs a noilor cadre didactice. Ministerul Instrucțiunii confirma numai pe profesorii noi aleși și unele hotărâri ale consiliilor profesoriale. Studenții se supuneau unui tribunal disciplinar, numit de Consiliul Profesoral și nu aveau nici un drept de a se grupa în corporații proprii. Numărul studenților nu era limitat și, de obicei, universitățile rusești aveau următoarele facultăți: istorie-filologie, drept, fizică-matematică și medicină, durata fiind în medie 4 ani. Afară de cele șase universități existente - Moscova, Petersburg, Kazan, Kiev, Harcov, Derpt (Tartu) -, a fost deschisă o universitate la Odessa (1856) și una la Varșovia (1869).

Noul regulament universitar din 1863, arată istoriografia sovietică, urmărea un dublu scop. Prin autonomie capta simpatia profesorilor cu idei liberale, dar tot odată îi atrăgea în tabăra guvernului, pentru a opri elanul revoluționar al studenților.⁶¹

Problema libertății presei și a tipăriturilor, ca și introducerea de periodice și cărți apărute în străinătate a frământat elementele progresiste încă din timpul Ecaterinei a II-a. În timpul războiului Crimeii și în special în anii imediat următori, presa a început să ia în discuție problemele acute de politică internă și externă, în ciuda unui regulament deosebit de sever în domeniul cenzurii. Noul regulament al cenzurii a intrat în vigoare în aprilie 1865. Pe baza noului regulament, lucrările originale ce depășeau 10 coale de autor, iar traducерile 20, erau scutite de cenzură, ca și unele periodice, care depuneau o cauțiune de 5.000 ruble. În caz că materialul publicitar leza interesele

⁶¹ *Istoria S.S.S.R.*, tom.V, sub red. lui V.D. Mocialov, Moscova, 1967, p. 103.

statului, atât autorul, cât și conducerea periodicului ori a editurii, erau chemați în fața instanței judiciare. Pentru majoritatea periodicelor, care apăreau în special în provincie, cenzura se menținea ca și înaintea, de asemenea rămânea în vigoare cenzura bisericii, care nu permitea să apară nici un material ce putea aduce prejudicii acestei instituții. De altfel, nici nu trecuseră 3 ani și a fost emis un decret, care acorda Ministerului de Interne dreptul de a interzice apariția oricărei tipărituri (1868), drept extins și asupra guvernatorilor de provincii (1879).

Reforma orășenească, pe baza căreia trebuiau să se conducă "toate orașele imperiului", fusese elaborată în 1862, dar a intrat în vigoare de-abia pe baza decretului din iunie 1870.

Față de instituțiile anterioare orășenești, unde puteau activa nobilii, cetățenii bogați și negustorii, acum, pe baza articolului 17, orice cetățean dintr-o urbe avea dreptul atât la vot cât și a fi ales. Noile Dume orășenești erau formate deci din deputați ce reprezentau toate stările sociale, aleși pe o perioadă de 4 ani; candidații trebuiau totuși să îndeplinească o serie de condiții: 1) să fie cetățeni ruși; 2) să aibă ca vârstă cel puțin 25 de ani; 3) să aibă o anumită avere, care urma să se precizeze; 4) să n-aibă datorii sau imobile ipotecate. Numărul celor aleși varia între 30 și 72, în funcție de mărimea orașului, iar cele două capitale urmau să aleagă astfel: Petersburgul - 250 deputați, iar Moscova - 180. Alegătorii erau împărțiți în 3 categorii (curii), pe bază de avere și își trimiteau, proporțional cu aceasta, deputații în Dumă. După calculele specialiștilor, 90% din deputați aparțineau nobilimii și oamenilor celor mai avuți din urbea respectivă.

Desigur, față de Duma orășenească (conform legii intrate în vigoare în timpul Ecaterinei a II-a) unde nobilii dețineau toată puterea, era un progres, dar față de cerințele societății rusești, practic o mare masă de oameni era exclusă de a participa la treburile statului. Inițial, legea a fost introdusă în orașele prin excelență rusești, aplicându-se treptat, din 1875, în Bielorusia, regiunile Baltice (1877), Caucaz (1877), fără să se aplice în Finlanda, Polonia și Asia Centrală.

De asemenea, și în domeniul financiar guvernul a fost nevoit să pună ordine în finanțe, să înființeze *Banca de Stat (1860)* și *alte bănci*, pentru a încuraja inițiativa particulară și a sprijini într-un fel nobilimea și burghezia rusă, domicil să se angreneze în comerț și industrie, dar care nu dispunea de suficient capital.

În ordine cronologică, ultima reformă de tip burghez, aplicată în Rusia în această perioadă, a fost *reforma militară*.

Astfel, la 1 ianuarie 1874, a intrat în vigoare *legea care introducea serviciul militar obligatoriu pentru toate categoriile sociale de sex bărbătesc*. Această reformă a fost inițiată de către una din figurile liberale ale societății ruse din acea perioadă, generalul D.A. Miliutin, care din 1861 urmărea cu consecvență introducerea serviciului militar obligatoriu pentru toate categoriile sociale și care era calificat drept iacobin. Elementele conservatoare doreau menținerea vechiului sistem, recrutare prin tragere la sorți iar corpul ofițerilor să fie format exclusiv din nobili. Miliutin a avut câștig de cauză de-abia după ce în Europa au avut loc mutații importante prin schimbarea echilibrului de forțe, adică prin apariția putemiciiui Imperiului german (1871), prin terminarea procesului de unificare a statului italian și prin spectaculoasa înfrângere a Franței.

Din moment ce majoritatea statelor europene aveau introdus serviciul obligatoriu și puteau ridica și ține sub arme cifre ce depășeau sutele de mii, era logic ca și Rusia, ce avea pretenții și era mare putere, să treacă la noul sistem de recrutare. De altfel, introducerea de reforme s-a pus acut încă din timpul războiului Crimeii, iar Miliutin încerca să explice că menținerea unor contingente numeroase sub arme este necesară nu numai pentru campanii externe, ci chiar pentru menținerea ordinii în interior. Insurecția poloneză din anii 1863-1864, revoltele permanente din zona Caucazului și a Asiei Centrale, înfrângerea Franței etc. au dat câștig de cauză lui Miliutin.

Astfel, toți bărbații care împlineau vârsta de 20 ani trebuiau să satisfacă serviciul activ timp de 6 ani, pentru armata de uscat și 7 ani pentru marină (până atunci serviciul militar era de 25 ani, prin tragere

la sorți și prin voluntariat). Cei cu studii aveau termen redus: 6 luni cu studii superioare, 1 an și jumătate absolvenții de licee, gimnazii absolvite 3 ani și cu școli primare 4 ani.⁶²

Reforma nu a fost introdusă într-o serie de regiuni, cum era Caucazul, Asia Centrală, Kazahstan, Orientul îndepărtat, guvernul considerând că este un risc de a înarma o asemenea populație turbulentă.

Reforma militară a fost un act progresist pentru acea perioadă, deoarece în corpul ofițerilor pătrund și elemente nenobile, iar marea masă a soldaților s-a instruit și pe această cale, deschizându-se perspective unui mare număr de bărbați, atât în viața militară, cât și în cea civilă. În plus, manevrarea rapidă a unităților militare dintr-o parte în alta a imperiului a dezvoltat rețeaua de căi ferate și de șosele, tot atât de necesare comerțului, transportului, cât și nevoilor militare.

Abolirea relațiilor feudale și restul reformelor introduse în imperiul rus au avut un pronunțat caracter burghez și au contribuit la dezvoltarea capitalismului în această țară.

Revenind la Congresul de la Paris, acesta a luat în discuție și problema Serbiei, care continua să depindă de Sublima Poartă și sub garanția puterilor contractante - deci, ca și în cazul principatelor române, protectoratul rusesc instaurat în 1829 era abrogat (art. 28). Se cuvine să facem precizarea că Imperiul Otoman păstra, pe baza Congresului de la Paris, dreptul de a avea garnizoane în Belgrad și în alte șase cetăți (art. 29). Ceea ce făcea să îngreuneze, față de principatele române, lupta pentru emanciparea totală.

Datorită faptului că atât principatele române, cât și Serbia se aflau într-o situație politico-juridică asemănătoare, cu deosebirea că în Serbia turcii mențineau încă garnizoane în șapte orașe după 1856, bulgari, albanezii, românii din Dobrogea și aromânii din Macedonia, care se refugiau de opresiunea otomană, vor căuta azil la nord de

Dunăre, în principate, pe când cei din Bosnia, Herțegovina, din sangeacul Novi Bazar, slavii din Macedonia și din vestul Bulgariei se vor orienta spre Serbia și Muntenegru, acestea fiind așezate geografic mai aproape.

Imperiul Otoman, deși învingător în războiul Crimeii, a obținut rezultate mici de pe urma victoriei. Primul său avantaj a fost faptul că nu a fost desființat de Rusia și de popoarele din sud-estul Europei. Dar neutralitatea Mării Negre îi afecta în aceeași măsură atât pe otomani cât și pe ruși. Fără flotă militară și fortificații în Marea Neagră erau la cheremul aliaților apuseni care, profitând de acest lucru, îi puteau înfeuda tot mai mult economic. De asemenea, stabilirea unor norme de navigație pe Dunăre, dirijate de Comisia Europeană, reducea la minimum avantajele pe care le avusese Poarta în trecut. Iar trecerea principatelor române și a Serbiei sub protectoratul colectiv al marilor puteri (Anglia, Franța, Austria, Rusia, Prusia, Sardinia) limita la minimum suzeranitatea otomană - redusă la un tribut anual, mic ca sumă și pe care de multe ori vasalii trăgăneau să-l achite.

Este drept că Tratatul de la Paris îi recunoștea pe otomani ca parteneri egali în discutarea tuturor problemelor majore europene, însă, practic, erau solicitați să-și spună părerea atunci când li se cerea să facă noi concesii capitalului străin⁶³.

Când în anul 1862 a izbucnit un război între Muntenegru și Turcia, simpatia întregului popor român a fost de partea poporului muntenegrean. În numeroase articole din ziarele românești era justificată lupta poporului muntenegrean, subliniindu-se îndeosebi faptul că

⁶³ E. Engelhardt, *La Turquie et la Tanzimat*, Paris, 1882, p. 48-56; vezi și Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 329-332; Edmond Chertier, *Reformes en Turquie*, Paris, 1858, p. 39-42; Kemal Karpat, *The Transformation of the Ottoman State. 1789-1908*, în "International Journal of Middle East Studies", nr. 3 (1972), p. 256-263.

⁶² P. Zaioncikovschii, *Voennie reformi 1860-1870 gg. v Rossi*, Moscova, 1952, p. 189.

“independența acestui mic stat n-a încetat de a fi recunoscută de marile puteri europene de la 1815 încoace”, ea nefiind “rezultatul unei cuceriri de curând”, ci decurgând dintr-o tradiție neîntreruptă de mai multe secole⁶⁴ și că, “dacă turcii au atacat uneori cu succes Muntenegru, n-au putut niciodată a se menține în astă țară”⁶⁵.

Trebuie să remarcăm că unele ziare românești, publicând știri și comentarii referitoare la lupta muntenegrenilor, pe lângă faptul că informau opinia publică din țară, foloseau acest prilej să pregătească poporul român în vederea luptei sale pentru independență, dând drept pildă eroismul Muntenegrului. Așa se explică, de altfel, și faptul că “Gazeta Transilvaniei” considera necesar să înceapă “Cronica Străină” cu informații privitoare la Muntenegru⁶⁶, care, singurele, prezentau interes deosebit.

Pe plan extern, România și Serbia luptau pentru abolirea suzeranității otomane, pentru eliberarea de sub dominația habsburgică a unor teritorii naționale; de aici necesitatea pentru coordonarea liniei politice comune față de acțiunile diplomatice ale marilor puteri în sud-estul Europei și acordarea de ajutor populației din Peninsula Balcanică care se găsea sub directa dominație a Imperiului Otoman⁶⁶.

⁶⁴ “Românul”, nr. 221, 9/21 august 1862.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 241, 29 august/10 septembrie 1862.

⁶⁶ Conform primului recesământ efectuat în Muntenegru, în anii 1863 - 1864, statul avea 196 238 locuitori, majoritatea ocupându-se cu creșterea vitelor și trăind organizați în triburi și în familii mari (*zadruga*). Întregul popor era înarmat și putea imediat intra în luptă. Statul primea donații în bani și cereale din partea Rusiei, iar din 1866 și din partea Austriei. Orașele erau Cetinje, Podgorica, Nišić, Bar, Ulcinj, Kolašin, Spuž, Zabljak, în care trăiau mici negustori, meseriași și intelectuali. Din cauza sărăciei solului, circa 10% din populație migra pentru a-și câștiga existența.

⁶⁶ Pentru relațiile româno-sârbe în vremea domniei lui Al. I. Cuza, vezi: A.D. Xenopol, *Istoria românilor... XIII*, București, 1930; Gh. I. Brătianu; *Politica externă a lui Cuza-Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în “Rev. istorică română” (1932), fasc. II - III; R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-sârbe sub Cuza Vodă*,

Nu în mod întâmplător - credem noi - Miloš Obrenović* a fost primul șef al unui stat străin care a felicitat și recunoscut dubla alegere a lui A.I. Cuza⁶⁷, deși contravenea Convenției de la Paris din 1858. A.I. Cuza, pe deplin convins de importanța prieteniei cu popoarele din zona Balcanilor, a căutat să reînnoiască aceste legături “mai ales cu sârbii și grecii”⁶⁸.

Atitudinea deosebit de corectă a României, cu ocazia tranzitului de arme din anul 1862, a strâns și mai mult relațiile dintre cele două țări vecine⁶⁹.

Măsurile militare și administrative luate de statul român pentru protejarea transportului de arme - asumându-și astfel mari riscuri - au

București, 1934; Ionel Dărdală, *Moșile dinastilor sârbești în România*, în “Rev. istorică română”, XVI (1946); C.C. Giurescu, *Tranzitul armelor sârbești prin România, sub Cuza Vodă* (1862), în “Românoslavica”, XI (1965); G.G. Florescu, *Agenciile diplomatice de la București și Belgrad (1863-1866). Contribuții la studiul relațiilor politice româno-sârbe*, în “Romanoslavica”, XI (1965); N. Ciachir, C. Bușe, *Cu privire la tratatul de alianță româno-sârb din 1868*, în “Revista Arhivelor”, 1966, nr. 1; N. Ciachir, *România în sud-estul Europei*; N. Ciachir, I. Gălățeanu, *op. cit.*; M. Milin, *Interferențe politice româno-sârbe la confluența dintre tradiție și modernitate*, în “Revista de istorie”, nr. 35 (1982);

* Miloš Obrenović, după cum se știe, avea numeroase moșii pe teritoriul României și mulți ani a locuit în țara noastră. Nou este faptul, că la 3 ianuarie 1859, deci cu două zile înaintea alegerii lui Cuza ca domn al Moldovei, o delegație sârbă vine la București și îi oferă tronul. Delegația era formată din 32 de persoane, reprezentând toate districtele (*nahiiile*), cu episcopul Ioanichie, cu Gavril Eremic, membru al Consiliului de stat și alte personalități. Cu acest prilej pictorul Carol de Szathmari (1812-1887), face portretul întregii delegații având în mijloc pe Miloš, litografia fiind executată în atelierul maiorului Papazoglu. Una din litografii a fost descoperită în 1985 într-un anticariat din București de profesorul Emil Păunescu din Giurgiu. La sugestia noastră, prof. Păunescu a achiziționat-o și astăzi este în posesia Muzeului județean Giurgiu. Mai există în Jugoslavia un singur exemplar, dar grav deteriorat. Istoriografia românească nu redă amănunte despre evenimentul petrecut la București, la 3 ianuarie 1859.

⁶⁷ C. B. Obedeano, *Les relations historiques et politiques des Roumains avec les Serbes*, București, 1929, p. 65.

⁶⁸ N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous la roi Charles I-er (1866-1880)*, București, 1938, p. 79.

⁶⁹ C.C. Giurescu, *art. cit.*, în “Romanoslavica”, XI (1965), p. 56.

fost calificate de ministrul Afacerilor Externe al Serbiei, I. Garașanin, ca "un mare serviciu"⁷⁰.

În noiembrie 1862, consulul englez și cel austriac au primit vestea trecerii prin România a unui masiv transport de arme și muniții în 500 de căruțe, care au intrat în Moldova din Rusia, cu destinația Serbia. Cei doi consuli s-au grăbit să facă presiuni diplomatice asupra guvernului român, ca să oprească transportul. La început, Cuza a sechestrat armele, dar când ele au fost revendicate de guvernul sârb, el a ridicat sechestrul și, mai mult chiar, sub ocrotirea unităților românești, masate spre Dunăre, transportul a fost realizat spre Serbia, în condiții perfecte⁷¹. Trupele române, concentrate la Gruia, lângă Dunăre, aveau misiunea să apere cu orice preț, eventual prin luptă la baionetă și cu intervenția artileriei, trecerea armelor pe malul sârbesc⁷².

În instrucțiunile primite de la Ministerul de Război, căpitanul Gh.I. Anghelescu, care avea misiunea să protejeze convoiul, citise clar: "...în trebuință (armata - n.a.) va lua armele și va veghea a nu se apropia nici un străin pentru a împiedica această operație. În caz de rezistență, unii ca aceia fiind nearmați și în mic număr, se vor aresta, raportând subscrisului..., iar fiind în mai mare număr și armați, se vor respinge prin puterea armelor Pentru cazuri de o extremă rezistență ...întrebuințarea baionetei va juca cel mai mare rol"⁷³.

⁷⁰ Biblioteca Acad. R.S.R., Arhiva Al. I. Cuza, mss. 5743, f. 295 - 296; Vezi și C.C.Giurescu, art. cit., p. 56.

⁷¹ *Istoria României*, vol. IV, p. 572; vezi și A.D.Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 246 - 248; vezi și T.W.Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, p. 476-477; R.Petrovic, *Diplomatski spor*, p. 195 și urm.

⁷² C.C.Giurescu, art. cit., p. 51.

⁷³ Biblioteca Acad. R.S. România, Secția manuscrise, Arhiva Cuza Vodă, vol. X, f. 555 - 556.

Acest sprijin acordat de România Serbiei a strâns și mai mult relațiile dintre cele două state⁷⁴.

"Periclitându-și propria situație - se arată într-un document sârb - românii au ajutat transportul nostru de arme". Și, pentru a arăta tradițiile vechi de prietenie dintre două popoare, în document se spune în continuare că niciodată mâna românească n-a vărsat sânge sârbesc; de asemenea, nici sârbii n-au vărsat sânge românesc⁷⁵.

Profunzimea legăturilor româno-sârbe, izvorâtă dintr-o comunitate de țeluri și obiective și având la bază secularele relații de prietenie, a dus în mod logic la instituționalizarea lor prin reorganizarea vechii agenții a Serbiei la București, înființată încă în anul 1836 ca reprezentare personală a prințului sârb, și înființarea Legației române de la Belgrad⁷⁶.

Din procedura acreditării agentului diplomatic la Belgrad, T. Calimachi, trebuie reținute unele detalii care evidențiază natura raporturilor dintre cele două state. Astfel, Calimachi a fost acreditat conform procedurii uzuale între state suverane, fără a ține seama de "suzeranitatea otomană". Garanția exercitată de puterile europene prin Tratatul de la Paris (1856) nu a putut constitui o limitare a drepturilor pe care cele două țări și le-au asumat de a institui oficii diplomatice în cele două capitale.

⁷⁴ Armata română a primit din partea guvernului de la Belgrad, în semn de mulțumire, câteva tunuri, iar o delegație de ofițeri sârbi a venit în România să-i aducă domnitorului Cuza o sabie cu teaca de aur, bătută în smaralde, care avea pe lama de oțel încrustată cu litere de aur dedicația: "Amico certo in re incerto" (Prietenului sigur în vremuri nesigure). De asemenea, prefecții de Bolgrad și de Olt și ofițerii care au adus o contribuție la transportul și protejarea armelor au primit cadouri.

⁷⁵ Arhiva I.I.Beograd, fond Mateja Ban, sign. I, inv. 42/59.

⁷⁶ N. Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848-1886)*, p. 69

Când a izbucnit răscoala poloneză din 1863^{*} îndreptată împotriva guvernului țarist și popoarele din Peninsula Balcanică au încercat să se folosească de acest pretext, intensificând mișcarea de emancipare națională.

Un prilej neașteptat pentru Bismarck a fost izbucnirea insurrecției din Polonia rusească (ianuarie 1863).⁷⁷ Mici detașamente insurecționale au început să atace garnizoanele rusești cantonate în regatul Poloniei, dar forțele erau inegale: 20.000 de insurgenți înarmați erau nevoiți să se războiască cu o armată perfect echipată, având un efectiv de 100.000 militari.

În întreaga Europă s-au creat comitete de susținerea cauzei poloneze, impulsionate de emigranții polonezi ce se răspândiseră în toată Europa, mai ales după înfrângerea insurrecției din anii 1830-1831.

Franța, Anglia și Austria au căutat să profite de conjunctură, sprijinind pe polonezi și cerând separarea de Rusia. În schimb, Bismarck l-a sfătuit pe regele Prusiei ca să-și ofere bunele oficii, inclusiv sprijin militar pentru înăbușirea mișcării, iscălindu-se în acest sens o convenție.

Se cuvine să amintim că răscoala poloneză s-a bucurat de simpatia opiniei publice din România. *Gazeta de Transilvania*, ce se edita la Brașov (1863-1864), a dedicat numeroase articole, evidențiind simpatia Europei pentru cauza poloneză.⁷⁸

^{*}Răscoala poloneză s-a bucurat de simpatia opiniei publice din România.

Vasile Alecsandri a organizat la Iași, Comitetul prietenilor Poloniei, iar D. Bolintineanu, C.D. Aricescu, Gh. Tăutu și-au pus condeiul în sprijinul cauzei poloneze. Vezi St. Lukasiuk, *Rumunia a Polska w XIX wieku*, Cracovia, 1929; Julius Demel, *Alex. I. Cuza*, Wrocław, 1977; Ion Petrică, *Confluente culturale româno-poloneze*, București, 1978.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 613-614

⁷⁸ *Gazeta Transilvaniei*, periodic editat la Brașov, din 1838; a se vedea numerele din 20,23,26 ianuarie 1863; 6,13,27 februarie 1863; 13,20 martie 1863; 2 aprilie 1863 etc.

Vasile Alecsandri a organizat la Iași Comitetul prietenilor Poloniei și a închinat poezia *Hristos a înviat*, iar la înăbușirea mișcării cunoscuta poezie *Pahod na Sibir*. În sprijinul cauzei poloneze și-a pus condeiul și Dimitrie Bolintineanu, Gh. Tăutu, C.D. Aricescu, ca și alți literați români.

Guvernul francez nereușind să atragă Anglia într-un război cu Rusia, face o ultimă încercare de a convoca un congres european, ispitindu-l pe țarul Alexandru al II-lea cu posibilitatea revizuirii clauzelor, umilitoare pentru Rusia, ale Tratatului de pace de la Paris (1856). Napoleon al III-lea se gândea să revizuiască clauzele Congresului de la Viena, care nu erau deloc agreabile dinastiei Bonapartilor, să ceară alipirea la Franța a malului stâng al Rinului și, totodată, să reexamineze problema poloneză.

Propunerea împăratului Franței adresată suveranilor din Europa, la începutul lunii noiembrie 1863, s-a izbit imediat de opoziția Angliei.

În orice caz, congresul proiectat nu s-a ținut, răscoala poloneză a fost înfrântă, Palmerston declarând în Camera Comunelor că "ar fi o nebulie" să se ajungă la un război ruso-englez, iar Bismarck a reputat un mare succes diplomatic, în sensul că cele trei mari puteri - Anglia, Franța, Rusia - care ar fi putut să acționeze pentru a zădărnici încercarea de unificare a statelor germane, erau dezbinat; în plus, diplomația țaristă voia să se revanșeze pentru serviciile aduse de primul ministru al Prusiei în timpul răscoalei poloneze.

Crearea Imperiului austro-ungar avut consecințe dintre cele mai grave asupra naționalităților asuprite din monarhie - români, sârbi, croați, sloveni -, în special asupra celor aflați în Ungaria. Acordul privind constituirea statului dualist a anulat autonomia Transilvaniei, care a fost încorporată Ungariei, ceea ce a adus la înrăutățirea situației românilor, mai ales că la 8/20 iunie 1867, la presiunea ungarilor, Francisc Iosif I a abrogat Legea privind egala îndreptățire a națiunii române și Legea privitoare la întrebuințarea celor 3 limbi în viața

publică a principatului, revendicări obținute de români în baza hotărârilor Dietei Transilvaniei, convocată la Sibiu în 1863 - 1864⁷⁹.

În același context, teritoriile slave Croația*, Slavonia și Vojvodina au revenit administrației ungare, care le-a limitat privilegiile, iar Dalmația, Istria și Slovenia au revenit administrației austriece⁸⁰.

Astfel, pe plan extern, România și Serbia, pe lângă abolirea suzeranității otomane, urmăreau tot mai acut, din 1867, lupta împotriva dominației austro-ungare și recuperarea unor teritorii care, pe baza principiului autodeterminării și al constituirii statelor unitare, urmau să le revină.

Prințul Mihail Obrenović vizitează Bucureștiul⁸¹, în aprilie 1867, la întoarcerea sa de la Constantinopol, unde obținuse eliberarea cetăților din Serbia⁸². Despre primirea făcută prințului sârb, ziarul "Românul" din 4 aprilie 1867 consemna: "O mulțime numeroasă de toate condițiile a ieșit înaintea suveranului poporului Serbiei și recepțiunea cordială și entuziastă ce i-au făcut a fost o nouă manifestare a simțămintelor de simpatie și de solidaritate ce leagă cele două popoare"⁸³.

În discuțiile avute cu Carol, Mihail și-a exprimat "pe față (...) părerea că România, ca și Serbia, ar avea interesul de a se desface de legăturile de vasalitate față de Turcia; spre a ajunge la aceasta, cele două țări ar trebui să încheie o alianță strânsă. Prințul Carol recunoștea că și lui i se pare apăsătoare și înjositoare suzeranitatea

⁷⁹ *Istoria României*, vol. IV, p. 438 - 439; vezi și S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei, 1863-1864*, Cluj, 1979.

* Croații au reușit totuși să-și păstreze, inițial, limba în administrație, autonomie internă, neamestec în justiție, învățământ, biserică și 40 de deputați în Parlamentul ungar.

⁸⁰ *Istoria Jugoslaviei*, Belgrad, 1973, p. 266 - 267.

⁸¹ Arh. Ist. Centr., fond Casa regală, dosar 33/1866, f. 3.

⁸² G. Iakšić și V. Vucović, *Spoljna politika na knez Mihailo (1860-1868)*, p. 373-374.

⁸³ "Românul" din 2 aprilie 1867.

turcească; pentru ca să scape însă de jugul umilitor, trebuie să scape mai întâi militărește; el cel puțin are de gând să întreprindă cu energie reorganizarea armatei sale"⁸⁴.

Deși în timpul vizitei prințul Mihail nu a fost iscălit vreun tratat de alianță, cert este că această vizită a contribuit la apropierea punctelor de vedere ale celor două părți, trecându-se încă din vara anului 1867 - când agentul român Radu Ionescu înfățișează proiectul unei convenții de colaborare militară - la dezbaterea problemelor privind încheierea unei alianțe. La început s-a preconizat crearea unei alianțe între România, Grecia, Serbia și Muntenegru⁸⁵. Neputându-se ajunge la un rezultat concret, în urma încercărilor care s-au făcut în acest sens⁸⁶, guvernul român a căutat să-și concentreze toate eforturile în direcția concretizării bunelor relații cu statul sârb prin încheierea unui tratat de alianță.

Teritoriile bulgărești incluse, în mare parte, în Vilaetul Dunării (Tuna), geografic ocupând un loc central în Peninsula Balcanică, s-au bucurat, mai ales economic, atât de avantajele firmanului din 1856, cât și de guvernarea unui om atât de instruit cum a fost Midhat-Pașa. În 1859, albia Mariței a fost deschisă circulației pentru vasele fluviale mici; în 1861 se modernizează porturile Varna și Rustciuk (Ruse); în 1866 se deschide calea ferată Ruse-Vama, Fabrica de postav de la Sliven (înființată în 1836) își sporește producția; în 1858 ia ființă prima moară cu aburi și apoi fabrici - de sticlă, de chibrituri, de prelucrare a bumbacului etc.⁸⁷

Plovdivul, Pazardgicul, Varna, Sofia, Ruse, iată numai câteva orașe unde comerțul se extinde și unde elementele autohtone bulgărești dețin poziții economice tot mai ferme. Grădinaritul, creșterea vitelor, cu întreaga gamă de produse animaliere, multe dintre ele

⁸⁴ *Memoriile regelui Carol I al României*, București, 1911, vol. III, p. 38-39.

⁸⁵ Arh. Ist. Centr., fond Casa regală, dosar 64 (1867), f. 1-2.

⁸⁶ Încă din decembrie 1866, prințul Ipsilanti propunea României o alianță cu Grecia.

⁸⁷ C. Velichi, *Istoria modernă a Bulgariei*, București, 1974, p. 117-121.

competitive la export, fac ca standardul de viață să se îmbunătățească simțitor. În schimb, autoritatea otomană nu face nici o concesie politică bulgarilor în procesul de autonomie internă și de emancipare națională.

În această conjunctură au inițiativa patrioții bulgari aflați în afara granițelor, în speță, cei stabiliți în primul rând în România. Astfel, numeroase mișcări bulgărești îndreptate împotriva turcilor sunt în continuare pregătite pe teritoriul românesc. De aceea arăta cunoscutul revoluționar bulgar G.S.Rakovski, că România a fost pentru poporul bulgar "un azil liber și inviolabil, iar casa săteanului român a fost deschisă bulgarului cu cea mai mare ospitalitate"⁸⁸.

În România apăreau ziare, se editau manifeste, cărți și broșuri bulgărești, funcționau diverse comitete revoluționare care organizau răscoale în sudul Dunării. În țară au activat revoluționari bulgari vestiți, cum au fost Gheorghe Sava Rakovski, Hristo Botev, Vasil Levski, Liuben Karavelov și alții.

Pe teritoriul României s-au organizat cete care urmau să treacă Dunărea și să răscolească poporul bulgar. Dar toate aceste cete - din motive pe care nu este cazul să le analizăm acum - au fost foarte ușor distruse de turci; în schimb, după cum vom vedea, ele au cauzat mari neplăceri internaționale guvernului român, care nu numai că le-a "tolerat", ci le-a și sprijinit⁸⁹.

⁸⁸ Al.Iordan, *Primul ziar bulgaro-român "Bădăgnost" - Viitorul*, în "Viața românească", XXXII (1937), nr. 7, p. 4.

⁸⁹ Notabilii bulgari stabiliți în România, într-un memoriu înaintat Franței în iunie 1868, arătau: "Deoarece trăiesc în România liberă, pot prin scris, cât și prin viu grai, să solicite orice dorință pentru conaționali săi și, totodată, să arate situația grea în care se află frații lor la sud de Dunăre. (Arhiva Bibliotecii Naționale "Metodiu și Ciri", Sofia, fond 154, nr. 4, 37 - 38). În același an în iulie 1868, bulgarul Kazakovici din Alexandria îi scria conaționalului său Ivan Kasabov din București că în România sunt toate condițiile ca tineretul bulgar să se instruiască, iar învățătorul Hristo Zlatiev (Zlatovici) are întreaga libertate din partea autorităților să-i învețe pe copii și-i face "să se simtă bulgari, chiar dacă sunt născuți în România" (Ibidem, fond 154, nr. arh. 6, Sofia, f. 8).

Inițial, la începutul deceniului al 7-lea al secolului trecut, revoluționarii bulgari și-au îndreptat privirile în special spre Serbia, mai ales că în planurile guvernului de la Belgrad de a răscula popoarele din Balcani un loc important era rezervat bulgarilor. Începând însă din 1862, când guvernul sârb ezită să declare război Turciei, ca urmare a bombardării Belgradului, și în special în 1863, când se marchează și o ameliorare a raporturilor sârbo-turce, revoluționarii bulgari se îndreaptă tot mai mult spre România⁸⁹. De aceea, Gheorghe Sava Rakovski părăsește în 1863 Belgradul și se stabilește la București, unde cu ajutorul negustorilor bulgari începe, la 8 martie 1864, editarea unui ziar bulgar "Bădăgnost" (Viitorul) care, printre altele, milita pentru prietenia româno-bulgară.

De asemenea, merită să fie relevant faptul că unul dintre punctele programatice ale ziarului bulgar era autonomia bisericii bulgare și introducerea limbii bulgare în biserică. Or, cum împlinirea acestor puncte din program nu se putea face decât prin luptă contra patriarhiei și a clerului grec, acesta convenea și guvernului român, deoarece, după secularizarea averilor mănăstirești, Patriarhia de la Constantinopol dezlanțuie o campanie de calomnii împotriva României.

De-abia la 7 ani după secularizarea averilor mănăstirești din România, burghezia bulgară obține o mare victorie, în 1870, care poate fi considerată și politică: crearea bisericii naționale. În această acțiune au avut și sprijinul diplomației rusești⁹⁰.

⁸⁹ D. Djordjević, *op. cit.*, p. 98.

⁹⁰ Diplomația țaristă sprijinise inițial Patriarhia de la Constantinopol și nu dorea divergențe între creștinii balcanici, care uniți, erau mai puternici în frontul comun împotriva Porții. Deoarece răscoala din Creta fusese înfrântă (1869), grecii au început să se orienteze spre celelalte mari puteri acuzând Rusia de insucces. În această conjunctură Rusia a renunțat să mai sprijine patriarhia și a făcut presiuni asupra Imperiului Otoman determinându-l să acorde firmanul.

Rusia, interesată în penetrația spre Constantinopol, agita problema originii comune slave și mai ales, a aceleiași biserici⁹⁰. Prin firmanul sultanului din 28 februarie 1870 se creaa exarhatul bulgar (art. 1), condus de cel mai în vârstă dintre mitropoliți, care prezida și Sinodul bulgar (art. 2)⁹¹. Această măsură, pe lângă aspectul religios, stimula învățământul și cultura în limba maternă și stopa "grecisimul" care - prin clerul elen, implantat în posturile de conducere ale Bisericii - frâna procesul firesc al poporului bulgar spre emancipare.

Dar guvernul otoman a făcut concesii prea mari prin firmanul din 1870, căci a subordonat bisericii bulgare⁹¹ eparhii cu populație sârbă (Nis și Piro), o parte din Dobrogea - cu populație predominant românească, o parte din Tracia și Macedonia⁹². În anii următori s-au

⁹⁰ Istoricul grec Constantin Vacalopoulos, arată că din 1873 începe o pătrundere masivă a călugărilor ruși la muntele Athos. Luarea în posesiunea oficială a mănăstirii Pantelimon, a dus la creșterea propagandei panslave și la convertirea populației slavofone, mai ales cea din Macedonia. Folosindu-se de o statistică engleză din anul 1878 reiese că, la Athos, erau 3.000 de călugări greci, 1.600 de ruși, 280 bulgari și sârbi și 120 români. Peste 5 ani, adică la 1883, consulul grec din Salonic, raporta ca la Athos, se găsesc 2412 greci, 998 ruși, 200 bulgari și 206 români. Folosind materiale de arhivă, Vacalopoulos, constată că în 1887 numai mănăstirea Pantelimon sau Russicon, avea 1.000 de călugări ruși, din care 700 aveau cetățenia imperiului nordic. Pantelimonul era centrul propagandei slave, Moscova subvenționând-o anual cu 40.000 livre turcești.

Din materialele folosite de Vacalopoulos, aflăm dintr-un raport al consulului austriac că România făcea demersuri pe lângă autoritatea otomană să obțină emanciparea schitului Sf. Ioan Prodromos și formarea unei noi mănăstiri suverane. La rândul său, viceconsulul englez din Cavala, făcea de asemenea referin la propaganda românească de-a emancipa schitul Sf. Ioan de pe muntele Athos de Lavra greacă și să creeze un metoh românesc, pe insula Thassos. Dar atât otomanii, cât și grecii au boicotat propunerile românești [C. Vacalopoulos, *Témoignages historiques sur l'état politique au mont Athos (1880-1884)*, în "Balkan Studies", nr. 2 (1982)].

⁹¹ Firman reproduc în: Hristo Hristov, N. Genev, *Bălgarskoto Văzrajane*, Sofia, 1969, p. 212-214 - orig. în limba turcă.

⁹² *Istoria Bolgarilor*, I, Moscova, 1954 (sub red. lui P.N. Tretyakov), p. 260-261.

⁹³ Blazev Ristovski, *Makedonskiot narod i makedonskata nacija*, I, Skopje, 1983, p. 80-84. (În 1847 a început construirea bisericii bulgare, în cartierul Fanar, din Constantinopol)

adus prejudicii pe linie spirituală, atât românilor, aromânilor, cât și sârbilor aflați la sud de Dunăre și în raza exarhatului lor. Deși teoretic, exarhatul rămânea subordonat Patriarhiei de la Constantinopol (din cauza puterimicelor divergențe), ruptura va fi definitivă în 1872 (an când Biserica Bulgară a fost declarată schismatică).

Revenind la problema revoluționarilor bulgari ce activau pe teritoriul României, G. S. Rakovski continua să organizeze mici cete de voluntari bulgari, la București, care treceau în sudul Dunării - unde aveau loc ciocniri cu autoritățile turcești. În această acțiune, revoluționarii bulgari s-au bucurat de sprijinul autorităților române, inclusiv al domnitorului Cuza. Astfel într-o convorbire pe care G.S. Rakovski a avut-o cu Alexandru Ioan Cuza, domnitorul i-a promis că-i va da mijloace pentru înarmarea a 25 de cete de bulgari, fiecare constituită din 31 oameni⁹³.

Sprijinul dat de guvernul român revoluționarilor bulgari a nemulțumit și mai mult guvernele marilor puteri, și în special, pe cel țarist, care nu putea uita faptul că în 1863, când izbucnise răscoala poloneză, guvernul român sprijinise pe răsculați. De aceea, la 13 decembrie 1865, Ignatiev, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, informa pe Naiden Gherov, viceconsulul rus la Plovdiv, că are știri prin agenți secreți că guvernul român încearcă să-i răscoale pe creștinii din dreapta Dunării împotriva turcilor. Asemenea mișcări - arăta ambasadorul țarist - n-au șansă de izbândă și ar duce numai la prejudicierea poporului bulgar. De aceea, se dau instrucțiuni lui Gherov să-i potolească pe bulgarii din regiunea Plovdiv de "ațășările agenților moldo-valahi"⁹⁴. Câteva luni mai târziu, la 7 februarie 1866, Ignatiev trimite din Constantinopol un ordin secret către Gherov, prin care îi arăta că bulgarii trebuie să fie reținuți să se răscoale. După informațiile trimise de consulul general rus din București - arăta

⁹³ Al. Burnov, *Taen iznătralen bălgarski komitet*, în "Istoriceski pregled", Sofia, XVI (1960), nr. 2, p. 46-47. Amănunte privind activitatea lui Rakovski, vezi în: Veselin Traikov, *Rakovski i balkanskite narodi*, Sofia, 1971.

⁹⁴ *Dokumenti za Bălgarskata istoria*, vol. II, p. 327.

Ignatiev - și bulgarii de acolo au ajuns la aceeași concluzie⁹⁵. De aici, diplomatul țarist trăgea concluzia că știrea răspândită printre bulgari despre apropiata răsccoală "poate fi atribuită intrigilor guvernului Principatelor Unite, care încearcă probabil să îngreuneze situația Porții"⁹⁶.

După abdicarea domnitorului Cuza, în special în anii 1867 - 1868, problema cetelor bulgare organizate în România⁹⁷ și care treceau apoi în sudul Dunării a provocat o vie agitație internațională, cauzând multe dificultăți guvernului de la București. Este vorba de cetele conduse de Panaiot Hitov și Filip Totiu⁹⁸, în 1867.

Pregătirea cetelor de revoluționari și activitatea comitetului bulgar de la București îngrijora foarte serios Poarta, mai ales că venea într-un moment când guvernul turc era preocupat de o altă revoltă, cea din insula Creta. Însuși primul-ministru Midhat-Pașa se intere-

sează personal de mișcările de pe cele două maluri ale Dunării⁹⁹. El se plânge Ministerului de Externe Român că turcii care trec Dunărea în interese comerciale sunt bătuți "în văzul poliției" de către meseriașii bulgari¹⁰⁰; tot el revine cu o depășe prin care îi cere extrădarea unui bulgar, Vasili, din Turnu Măgurele, care "face meseria de a ațâța gloatele în contra turcilor trecători și de a provoca conflictele în urma cărora aceștia sunt arestați și închiși"¹⁰¹. Dar guvernul român consideră că nu este cazul să-l extrădeze pe bulgar, pe care îl invită să se mute în interiorul țării¹⁰¹.

În firmanul de investitură dat prințului Carol de către Poartă, la art. 8 se prevedea obligația de "a nu conceda ca teritoriul Principatelor Unite să servească de vatră de întrunire a tulburătorilor de liniște, având intențiunea de a tulbura liniștea Imperiului Otoman"¹⁰². Or, comitetele bulgare au continuat totuși să activeze; de asemenea, continua organizarea cetelor care treceau Dunărea și lupta împotriva turcilor.

În această situație, Poarta îi atrage atenția lui Goleescu, agentul român la Constantinopol, că guvernul principelui Carol este dator de a împiedica asemenea activitate. "Această recomandare - se arată într-un raport consular austriac din 5 iulie 1867 - a rămas, de altfel, fără efect ca și fără răspuns"¹⁰³.

Agenții marilor puteri încep să se intereseze din ce în ce mai intens de evenimentele din Bulgaria sau de agitația pentru Bulgaria, în special de la începutul anului 1868. Schimbul de note și de rapoarte dintre ambasadorii străini și miniștrii lor de externe devine din

⁹⁵ *Ibidem*, p. 334.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 373.

⁹⁷ În această epocă, emigrația revoluționară bulgară din România era organizată în două societăți. Prima, Dobrodetelna Drujina, cuprindea în special marii negustori bulgari din România și avea în frunte pe bogatul Hristo Gheorghiev. Politica ei era inspirată de cerurile conducătoare ale Rusiei țariste care, vrând să bazeze înaintarea Austro-Ungariei în Peninsula Balcanică, urmărea unirea Serbiei cu Bulgaria. A o sedită a Societății, care a avut loc la București în 1867, pentru dezbaterea acestui plan, reprezentanții guvernului sârb s-au abținut să-l iscălească acceptând doar să facă pregătiri comune în vederea răscălei contra Turciei. În 1869, urmând în continuare indicațiile țariste, Dobrodetelna Drujina a solicitat Conferinței de la Paris, convocată pentru aplanarea conflictului cretan, să se acorde Bulgariei o autonomie administrativă, declarând că ea este împotriva revoluției. Această linie politică generală nu a convenit unui grup de membri ai Societății ("tineri") care, în frunte cu G.S. Rakovski, înființează în toamna anului 1866 o organizație revoluționară secretă, care începe organizarea cetelor de revoluționari și trecerea lor în sudul Dunării, pentru a lupta contra turcilor. Pentru amănunte vezi: N. Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848 - 1886)*, p. 97 - 98.

⁹⁸ Sennalamentele lui Filip Totiu, la 13 iulie 1868, făcute de autoritățile române: "Stură de mijloc, etatea 35 ani, fața oacheșă, barba rade, ochi negri, un dinte lipsă, pe mâini semne de tăieturi, îmbrăcat nemțește" (Art.St. Giurgiu, fond Prefectura jud. Giurgiu, dosar 12/1868, f. 30).

⁹⁹ Supra, nota 211, vol V, doc.64.

¹⁰⁰ Arh. Ist. Centr., fond Ministerul de Interne, Administrativ, dosar 2629 (1867), f. 209.

¹⁰¹ *Ibidem*, filal80.

¹⁰² *Ibidem*, f. 352, 353, 354.

¹⁰³ "Timpul" (Galați) din 11 februarie 1867. Despre activitatea bulgarilor din Brăila, vezi: N. Jecev, *Brăila și bălgarskata kulturno-naționalno-văzrajane*, Sofia, 1970.

¹⁰⁴ *Dokumenti za bălgarskata istoria*, vol. V, doc.67.

ce în ce mai viu. Austria, de exemplu, ale cărei interese de a înăbuși orice risccoală a slavilor erau aproape tot atât de arzătoare ca ale Turciei, duce o activitate febrilă pentru a descoperi și a împiedica orice mișcare de acest gen. Ambasadorul ei la Constantinopol raportează zilnic informațiile ce le primește în legătură cu aceasta, semnalând activitatea comitetelor din România¹⁰⁴.

Nu întâmplător, publicistul și revoluționarul bulgar Liuben Karavelov scria în ziarul "Svoboda", editat în București, în 1869: "Trăim într-o țară pe care o putem numi o a doua Elveție. România, conform constituției sale liberale, permite tuturor naționalităților, fără deosebire, să se dezvolte liber, să se întărească și să progreseze, să se dedice comerțului și să exercite orice muncă, fără nici un fel de opreliște; pe scurt, România este țara care a înscris ca deviză cuvintele: «Libertate și cultură». Noi, bulgarii, de asemenea avem deplină libertate, ca naționalitatea noastră să înflorească, să ne îmbogățim literatura, să ne apărăm entitatea etnică și răspicat să ni se audă vocea în toate problemele majore ce ne privesc»¹⁰⁵.

Un raport al agentului Franței la București vorbește de faptul că în magazinele statului român se găsesc deja depozitate 2.500 uniforme

¹⁰⁴ Ibidem, doc. 70.

¹⁰⁵ Ibidem.

* Consulatul francez din Iași - semnat de V.J. Delaporte - la 22 februarie 1868, într-un raport către Ministerul de Externe Francez, semnală că în România au loc agitații puternice care au ca scop să proclame independența deplină a țării, iar pe Carol - rege. Este trimisă poezia intitulată *Viitorul popoarelor creștine din Orient sau În Unire stă puterea*, care are o largă circulație și din care reproducem refrenul, deosebit de sugestiv:

"Voi români, sârbi, greci, bulgari,
Măna v-o dați și fi-veți tari frați.
În unire stă puterea!
Prin unire, cei ce-s slabi
Devin tari, și tot unirea,
Pe cei mici îi face mari.
Prin unire, americanii
Au ajuns primul popor,
Prin unire italienii
Sunt stăpâni în țara lor."

(Arh. St. București, col. Microfilme, Franța. 2 - 44 - orig. în l. franceză).

pentru voluntarii bulgari, iar din Rusia sosesc zilnic arme și muniții¹⁰⁶. Agentul austriac din Galați raportează că, la 17 iulie, autoritățile turcești ar fi confiscat la Sulina 62 butoaie cu praf de pușcă care aparțineau guvernelor român și care fuseseră găsite pe vaporul prusian "Morgestein", venit din Anvers.

Înfrângerea cetelor lui Hagi Dimităr și Ștefan Caragea din 1868 a demonstrat revoluționarilor bulgari că pentru eliberarea țării era nevoie de alte metode, bazate în primul rând pe ridicarea poporului la luptă. De altfel, cu acest episod încetează tactica folosirii cetelor revoluționare și începe o etapă nouă, a mișcărilor revoluționare de masă.

Și în anii care au urmat, centrul revoluționarilor bulgari a continuat să fie în România, ca și cel cultural. La București are loc în aprilie 1872, o consfătuire a Comitetului revoluționar bulgar, creat în 1870, la care participă și reprezentanții comitetelor revoluționare din Bulgaria. Scopul consfătuirii era de a discuta statutul organizării revoluționare, de a elabora un program de luptă adecvat și de a alege un nou comitet central. Programul elaborat de consfătuire reflectă, în general, influența curentului moderat al lui L. Karavelov, dar unele prevederi ale sale relevă și influența ideilor revoluționare ale lui V. Levski. Acesta, din însărcinarea Comitetului Central, pleacă în Bulgaria pentru a organiza lupta revoluționară, dar este prins de turci și spânzurat la 15 ianuarie 1873.

¹⁰⁶ Ibidem, vol. V, doc. 82.

Vezi și *Documente. Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, resp. carte: Mioara Tudorică, doc. 134, p. 393, București, 1986.

* În 1869, a fost întemeiată la Brăila Societatea Literară Bulgară, nucleul care a stat la baza viitoareii Academii Bulgare (1911). Guvernul român a finanțat și cu bani instituțiile culturale bulgărești. Astfel, la 18 ianuarie 1868, Asociația intelectualilor a comunității bulgare din Brăila mulțumește primăriei pentru cei 150 galbeni noi alocați Școlii bulgare, "... cu cea mai profundă recunoștință și gratitudine pentru această cu adevărat filantropică dotație" (Arh. St. Brăila, fond Prefectura Brăila, dosar 149/1868, f. 2 - orig. în limba bulgară; vezi și *Documente privind istoria orașului Brăila. 1831 - 1919*, colectiv sub redacția lui N. Mocioiu, Brăila); vezi și studiile competente ale profesorului Docu Lekov de la Universitatea din Sofia.

Între 20 și 21 august 1874 a avut loc o nouă ședință, în tipografia lui L. Karavelov din București, care a ales un Comitet Central Provizoriu, în care, pentru prima dată, a intrat Hristo Botev¹⁰⁷

Pe plan european, în 1866 are loc războiul între Prusia și Austria, cu o înfrângere spectaculoasă și neașteptată a Vienei.

În orice caz, chiar dacă Austria nu a pierdut teritorii de baștină, războiul din 1866 a zdruncinat din temelii întregul edificiu habsburgic. Evoluția unificării Germaniei și Italiei a fost considerată judicioasă pentru contemporani - arată Erich Zollner, însă pentru Austria, pierderea pozițiilor din cadrul Confederației și din Italia, a fost un fenomen ireparabil și a ridicat problema maghiară pe primul plan.¹⁰⁸

H. Hearder consideră că insuccese Austriei se datorează în mare măsură faptului că Imperiul habsburgic a fost în totală stagnare din punct de vedere politic, în perioada 1815-1848, iar puterea supremă care aparținea împăratului, adică lui Francisc I (1792-1835) apoi lui Ferdinand (1835-1848) n-a avut caracterul și nici forța necesară de a întreprinde și efectua reforme. În această conjunctură, sfetnicul principal, Metternich, a concentrat în mâinile sale puterea și, de frica oricărei schimbări a statu-quo-ului, n-a sesizat ceea ce trebuia prășit. Iar după 1848, ministrul de interne Alexander von Bach, a dus o asemenea politică rigidă de germanizare, încât a lovit chiar și în croați și români, cele două națiuni care au rămas fidele coroanei și care, practic, și-au adus contribuția la salvarea Imperiului.¹⁰⁹

Dar lovitură primită de Imperiul Habsburgic în 1866 a fost mai puternică decât în 1848-1849, iar forțele popoarelor din cadrul monarhiei erau mult mai maturizate, încât salvarea consta ori din

¹⁰⁷ Despre activitatea lui Hristo Botev în România vezi: N. Ciachir, *Novi tãlkuvania za jivota i deinostta na Hristo Botev*, în "Istoriceski pregled", 1971, nr. 1, Sofia; idem, *Certains aspects de l'attitude de la Roumanie envers le mouvement révolutionnaire des Balkans, 1875 - 1877*, Sofia, 1969.

¹⁰⁸ Erich Zollner, *Histoire de L'Autriche...*, p. 396.

¹⁰⁹ H. Hearder, *L'Europe au XIXe siècle...* p. 246.

transformarea statului într-o federație, ori într-un dualism, ajungându-se la compromis cu elementul maghiar, ce deținea pozițiile economice și politice cele mai importante, după elementul german.

Se cunoaște cum a fost rezolvată criza: parțial, prin trecerea la dualism (1867) și în urma asigurărilor liderilor maghiari, Francisc Deak^{*} și Julius Andrassy^{**}, că statul, astfel organizat va rezista intemperțiilor care se profilau la orizont. Dar - spune istoricul vienez Erich Zöllner - o consecință regretabilă a acestui compromis a fost înrăutățirea situației naționalităților din cadrul părții ce revenea elementului maghiar (români, croați, slovaci, sârbi).¹¹⁰

Împăratul Austriei era și rege al Ungariei. Erau 3 ministere comune: finanțe, război și externe. Le despărțea râul Leitha. Ungurii conduceau Transleitanian, cu capitala la Budapesta, și aveau incluse în stat, afară de Ungaria propriu-zisă, Croația (cu ieșire la Marea Adriatică), Voievodina, Slovacia și două provincii românești, Transilvania și Banatul. Deși erau națiuni și vorbeau limbi diferite, prin legea din 1868, Transleitanian era considerată stat național unitar și toți cetățenii membri ai națiunii maghiare. Austria sau Cisleitanian, cu capitala la Viena, era compusă din 16 provincii, fiecare având o Dietă, o adunare provincială (Landtag), care regla problemele administrative culturale, financiare, se bucura de autonomie și avea în frunte un guvernator numit de Viena. Dintre provincii amintim Boemia, Moravia, Galiția, Tirolul, Slovenia, bineînțeles Austria și

^{*} Francisc Deak (1803-1876), fiu de nobil. Intră în Parlament în 1832, iar în 1848 ajunge ministru de justiție. Neînțelegându-se cu Kossuth, se retrage din viața politică câțiva ani. Propune împăratului, încă din 1860, un dualism austro-ungar - idee însușită în 1867.

^{**} Julius Andrassy (1823-1890). A participat la revoluția maghiară de la 1848-1849, condamnat la moarte, a reușit să se refugieze, stabilindu-se câțiva timp la Paris. Se întoarce în 1858, mergând pe linia reconcilierii cu Habsburgii. Este partizanul neutralității în timpul războiului franco-prusac din 1870. Din 1871 ministru de externe al Imperiului Austro-Ungar, partizanul înțelegerii cu Germania (1879). Fiul său, cu același nume și prenume (1860-1929), ministru de interne (1906-1910), iar din octombrie 1918, de externe.

¹¹⁰ Erich Zöllner, *Histoire de L'Autriche...*, p. 98.

provincia românească Bucovina. Parlamentul Central (Reichsrat), era reglementat pe baza Constituției din 1861. Membrii erau aleși prin sufragiu censitar, împărțiți în patru colegii.

Diplomația țaristă și mai ales Gorceakov erau neliniștiți de succesele Prusiei, de faptul că o serie de suverani germani, cu care Curtea de la Petersburg era fie în legături de rudenie, fie amicale, dispăruseră. Dar vicleanul Bismarck a avut grijă să-l trimită pe generalul Manteufel în misiune specială, care să-i șoptească lui Alexandru al II-lea că este dispus oricând să sprijine anularea clauzelor umilitoare ale Tratatului de pace la de Paris (1856). În 1870, izbucnește războiul franco-prusian, germanii având tot interesul ca Rusia să rămână neutră.

Printr-o înaintare rapidă, ajutați de tehnica și de căile ferate, comandamentul prusian a împiedicat joncțiunea celor două importanțe grupări franceze, blocându-l pe mareșalul Bazaine, la Metz, iar pe celălalt mareșal, Mac Mahon, la Sedan, unde se afla și Napoleon al III-lea. La 2 septembrie, gruparea de la Sedan capitulă,^{*} iar soarta acestui război era evidentă pentru toți. Armatele prusiene, bine pregătite, având și superioritate numerică, au zdrobit pe cele franceze, care erau prost echipate, obișnuite să întâlnească adversari inferiori, ca în cazul Algerului sau Mexicului. Astfel că armata prusiană a luat-o înaintea diplomației franceze, care nu a reușit să atragă pe nici una din marile puteri de partea sa.

* Sedanul afirmă unul din ultimii biografi ai lui Napoleon al III-lea (Louis Girard, *Napoleon III*, Paris, 1987), nu a fost un simplu accident în istoria Franței, apariția unor nori întunecoși, întâmplător pe un cer senin, ci un șir întreg de erori, pe care acest carbonar romantic le-a făcut. Acest om complex și imprezvizibil, fără a fi genial, dar nici mediocru, a fost cel mai modern dintre suverani timpului său. A înfrumusețat Parisul și alte numeroase orașe și a înzestrat țara cu șosele, poduri, canaluri, apeducte. Și-a adus contribuția la deschiderea Canalului de Suez, la creșterea nivelului de viață în cel de-al II-lea Imperiu și a dat dreptul la grevă și libertăți sindicale. Este drept că lovitură de stat de la 2 decembrie 1851 s-a soldat cu câteva sute de morți și răniți, dar n-a avut nici un amestec în cele două masacre din iunie 1848 și mai 1871, soldate cu 60.000 de morți și care au stat la baza "legalității republicane".

După Sedan, guvernul țarist declară tuturor participanților la Tratatul de la Paris (1856) că el consideră nule toate clauzele umilitoare pentru Rusia: nu avea dreptul să dețină flotă militară în Marea Neagră, fortificații și arsenaluri, mai ales că tratatul a fost încălcat de atunci de nenumărate ori, inclusiv de Principatele Române, care și-au permis să aleagă același domnitor.¹¹¹

Demersurile lui Thiers și Gambetta, membrii guvernului Apărării Naționale pe lângă marile puteri de a interveni în conflict nu au dat rezultat scontat, armistițiul încheindu-se în ianuarie 1871.

Pentru a umili parcă mai mult Franța, la 18 ianuarie 1871, în celebra Galerie a Oglinzilor de la Versailles, a fost proclamat Imperiul German. Și astfel, în decurs de 8 ani, în urma a trei campanii glorioase, Bismarck a reușit să unifice Germania în jurul Prusiei, iar regele acesteia să devină împărat al Germaniei.

Nu întâmplător Bismarck a proclamat Imperiul German înaintea terminării războiului, deoarece avea nevoie de o situație clară, fără să mențină regi locali, dinastii etc. - particularități de care ar fi putut profita Austro-Ungaria și Franța. Se știe că regele Bavariei s-a opus ca Wilhelm I, rege al Prusiei, egal în drepturi cu dânsul, să fie proclamat împărat al germanilor.¹¹²

În acest context se impune precizarea că Imperiul German se prezenta ca o federație de 26 de state, din care 3 orașe cu statut special: Hamburg, Bremen și Lübeck. Fiecare stat își păstra constituția, guvernul, instituțiile, o armată proprie - aceasta din urmă, însă subordonată comandantului suprem, împăratul. Guvernul central al Reichului se suprapunea celor 26 de state, un rol important revenind Camerei Deputaților (Reichstag), Consiliului federal

¹¹¹ *Sbornik dogorov Rossii s drugimi gosudarstvami...*, p.147; prin Convenția de la Londra (martie 1871), având sprijinul Germaniei, Rusia anulează clauzele tratatului de la Paris (1856) - în privința interzicerii deținerii flotei militare în Marea Neagră, a fortificațiilor și arsenalelor și se pregătea să ducă o politică activă în Balcani și în Orientul Apropiat.

¹¹² J.Droz, *Histoire diplomatique...*, p. 421.

(Bundesrat) și în special cancelarului și împăratului. Bismarck avea însă grijă ca particularitățile celor 26 de state să se refere la probleme locale, mărunte, neadmițând nici o abatere care să aducă prejudicii politicii generale a Imperiului German, care ajunsese la o populație de 41 milioane de locuitori, întins pe o suprafață de 541.000 km².

În orice caz, în urma unificării Germaniei și a Italiei, în Europa au mai apărut două state mari, care au schimbat complet echilibrul european. Franța nu trebuia să uite că, alături de Germania - care o flanca din răsărit - prin apariția statului italian la granița sa de sud-est, îi erau amenințate în viitor interesele în Mediterană, în Africa de Nord și în Peninsula Balcanică. Ocuparea Romei și mutarea capitalei acolo au creat o răcire a relațiilor cu cercurile catolice franceze. De altfel, Parlamentul italian votase în mai 1871 Legea de garanție privind prerogativele suveranului pontif și ale Sfântului Scaun în relațiile cu statul italian.¹¹³

În vara anului 1875, la început în Herțegovina și apoi în Bosnia, izbucnește o răscoală a populației creștine împotriva opresiunii feudale absolutiste a turcilor. De fapt, era o răscoală țărănească antifeudală, care a căpătat un colorit național-religios, deoarece aici moșierii erau în majoritate musulmani, iar țărani erau creștini. Răsculații cereau "înlăturarea relațiilor feudale, cu tot cortegiul lor de asuprii - impozite în natură, încartiruirile militare ruinătoare, abuzurile și silniciile funcționarilor -, precum și egalitatea națională și religioasă".

Răscoala începută se bucura de simpatia și de sprijinul statelor slave Serbia și Muntenegru, ca și a poporului bulgar. Opinia publică, mai ales cea din Serbia și Muntenegru, urmărea cu multă atenție desfășurarea războaielor din Herțegovina. Agentul României la Belgrad, A. Cantacuzino, arăta la 3 iulie 1875 că mișcarea din Herțegovina nu numai că n-a fost înăbușită imediat, dar ea se

extindea. "Cei ce doresc o răzvrătire serioasă împotriva stăpânirii turcești - spunea agentul român - nădăjdiesc că de data aceasta mișcarea se va întinde în Bosnia și că foarte curând răscoala va fi susținută pe de o parte, de către Muntenegru, și, pe de altă parte, de către Serbia".¹¹⁴

Marile puteri urmăreau să profite la maximum de pe urma evenimentelor din sud-estul Europei. Interesele deosebite ale acestora complicau însă într-o oarecare măsură lucrurile, care altminteri s-ar fi putut rezolva destul de simplu. După expresia lordului Loftus, ambasadorul Angliei în Rusia, Imperiul Otoman era o prăjitură din care fiecare voia să se înfrupte cât mai mult.¹¹⁵

În timp ce marile puteri căutau să soluționeze criza urmărindu-și fiecare interesele proprii, în Peninsula Balcanică se desfășurau noi evenimente. Astfel, în aprilie 1876 a avut loc o puternică răscoală a poporului bulgar. La 6 mai, pe străzile orașului Salonic au fost omorâți consulul Franței și cel al Germaniei; tot în luna mai are loc înlăturarea marelui vizir Mahmud Nedim-pașa partizanul influenței ruse în Imperiul Otoman, iar la sfârșitul lunii sultanul Abdul Aziz este înlăturat de pe tron.

Evenimentele continuă să se precipite în sud-estul Europei mai ales după ce în iunie 1876 Serbia, urmată imediat de Muntenegru, declară război Turciei.

Guvernul rus urmărea cu îngrijorare desfășurarea evenimentelor din Balcani. În iulie 1876 suveranii Rusiei și Austro-Ungariei se întâlnesc la Reichstadt; cu acest prilej ei ajung la un acord verbal în privința soartei Turciei în cazul unui război împotriva acesteia dus de Rusia. Deși guvernul rus se declara neutru, el era atras tot mai mult în conflictul din Balcani. Din Rusia se expediau regulat în Serbia armee, muniții, îmbrăcăminte și bani. De asemenea, aici veneau mereu voluntari din Rusia, iar ofițerii ruși ocupau posturi-cheie în conducerea

¹¹³ Pierre Albin, *Les Grands Traités politiques (1815-1914)*, Paris, 1923, p. 99-103. (De-abia în 1929 s-a ajuns la un acord între papă și statul italian).

¹¹⁴ Documente privind istoria României. *Războiul pentru Independență*, vol. I, part. II, București, Editura Academiei, 1954, p. 1.

¹¹⁵ *Războiul pentru Independență*, vol. I, partea a-II-a.

cerea armatei; generalul Cerneaev era comandant suprem, iar colonelul Komarov - șeful statului major al armatei sârbești. Cu toate acestea la 1 septembrie 1876 turcii ocupă puternicul punct strategic Alexinaț, aducând pe sârbi în fața dezastrului.

La sfârșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie în timpul convorbirilor de la Livadia dintre lordul Loftus, Gorceakov și țar, s-a propus convocarea unei conferințe internaționale. S-a precizat că, dacă va eșua această conferință internațională, guvernul rus își rezervă libertatea de acțiune. De asemenea, țarul dădea asigurări lordului Loftus că Rusia nu va ocupa Constantinopolul.

În decembrie 1876 s-a deschis la Constantinopol conferința marilor puteri pentru a aplană conflictul balcanic.

În ziua în care Conferința de la Constantinopol se pregătea să-și proclame oficial hotărârile, Turcia, folosindu-se de o stratagemă, adoptă o nouă constituție.¹¹⁶ Lucrările conferinței au fost declarate ca fiind cu desăvârșire de prisos, întrucât Constituția adoptată ar acorda toate reformele necesare. Cu toate acestea reprezentanții puterilor continuau eforturile lor de a convinge Poarta să accepte hotărârile adoptate de conferință, însă fără vreun rezultat deoarece turcii nu voiau să accepte proiectul prezentat.

În fața situației create, Rusia a semnat la Budapesta, la 15 ianuarie 1877, o convenție secretă cu Austro-Ungaria, care asigura neutralitatea acesteia din urmă într-un viitor război ruso-turc și își dădea consimțământul pentru participarea la război a Serbiei și Muntenegrului de partea Rusiei. În schimb, Austro-Ungaria obținea dreptul de a ocupa cu trupele sale Bosnia și Herțegovina.

Diplomația rusă acționează în ianuarie-martie 1877 pentru a obține din partea marilor puteri presiuni asupra Turciei, silind-o să accepte efectuarea reformelor preconizate.¹¹⁷ Au loc astfel tratative, în urma cărora la 31 martie 1877 reprezentanții celor șase puteri au

semnat la Londra un protocol, din care redăm următoarele: "Reprezentanții celor șase mari puteri, dorind în comun pacificarea Orientului, afirmă din nou necesitatea ameliorării situației populației creștine din Turcia și introducerea de reforme în Bosnia, Herțegovina și Bulgaria."¹¹⁸ Dacă "condițiile supușilor creștini ai sultanului nu se vor ameliora de așa manieră ca să prevină repetarea complicațiilor care tulbură periodic liniștea Orientului", cele șase mari puteri semnate ale protocolului de la Londra "au datoria să declare că o astfel de stare de lucruri va fi incompatibilă cu interesele lor și ale Europei în general".¹¹⁹

Diplomația românească a apreciat că independența prin forța armelor nu se putea realiza, datorită raportului de forțe dintre țara noastră și Imperiul Otoman, decât cu sprijinul unei mari puteri, în speță al Rusiei, și în alianță cu celelalte state din sud-estul Europei.

Mergând pe această linie, guvernul român încheie la 4 aprilie 1877 la București, cu câteva zile înainte de începerea ostilităților militare, convenția româno-rusă privind trecerea trupelor rusești prin România,¹²⁰ pe baza căreia se asigura armatei ruse "care va fi chemată a merge în Turcia liberă trecere prin teritoriul României și tratamentul rezervat armatelor amice."¹²¹

În urma încheierii convenției din 4 aprilie 1877 cu Rusia, guvernul român, prin măsurile luate și prin posibilitățile create armatei ruse de a trece nestingherită prin România, s-a angajat activ în evenimentele din Balcani, ajungând de fapt la o stare de război cu Imperiul Otoman.

Se cunosc evenimentele după declanșarea războiului, participarea activă a armatei române la operațiunile militare, la sud de Dunăre, alături de armata rusă și ocuparea puternicei cetăți Plevna (28

¹¹⁸ *Documents diplomatiques pour l'Orient*, vol. I, p. 349-350.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 350-351.

¹²⁰ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. II, doc. 191, p. 112 și urm.

¹²¹ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Documents diplomatiques...*, vol. I, p. 311-312.

¹¹⁷ *Documents diplomatiques pour l'Orient*, vol. I, p. 326-328.

noiembrie 1877). La începutul lunii decembrie, reîntra Serbia în război aducându-și contribuția alături de Rusia, România, Muntenegru și voluntarii bulgari.

Noul an 1878 începea nefavorabil pentru otomani. Adrianopolul, care putea deveni o a doua Plevnă, era ocupat în seara zilei de 8 ianuarie de cavaleria rusă. Unicul punct care bara capitala imperiului era în mâinile rușilor, în timp ce românii asediau cea mai întărită cetate, Vidinul. De asemenea, ei asediau Belogradjivul și amenințau împreună cu rușii Silistria, în timp ce sârbii erau în plină ofensivă în zona Kosovopolje. Muntenegrenii asediau orașul Bar, iar trupele grecești se infiltrau în Epir, Tesalia și Macedonia. Bulgarii, macedonienii, bosniicii și chiar albanezii îi hărțuiau neîncetat pe otomani.

În urma insistențelor autorităților țariste, tratatul de pace a fost semnat la San Stefano la 19 februarie/3 martie 1878, dată festivă în istoria modernă a Rusiei, care corespundea zilei urcării pe tron a țarului Alexandru al II-lea și eliberării țăranilor iobagi (1861).

Tratatul cuprindea 29 de articole¹²² și a fost semnat de generalul conte Nikolai Ignatiev, membru al Consiliului imperial, și de Alexandru Nelidov, consilier de stat, din partea Rusiei, iar din partea Imperiului Otoman de către Savfet-pașa, ministrul afacerilor externe și Saadulah-bey, ambasadorul Turciei la Berlin, delegații României, Serbiei și Muntenegrului ținuți în anticameră.

Istoricul rus D. Tatișcev, arată că tratatul de la San Stefano a schimbat radical harta politică a peninsulei Balcanice, lăsând Turciei în sud-estul Europei "doar Constantinopolul, Adrianopolul, Salonicul și provinciile Epir, Tesalia, Albania, Bosnia și Herțegovina".¹²³

Tratatul semnat prevedea recunoașterea independenței României, Serbiei, Muntenegrului¹²⁴ și crearea unui mare principat autonom al Bulgariei, cu ieșire la Marea Neagră și la Marea Egee. Cu toate

acestea, documentele timpului arată că dintre statele angrenate în conflict numai Muntenegru și noul principat autonom bulgar erau mulțumite de stipulațiile tratatului de la San Stefano. România și Serbia, deși li se recunoaștea independența de stat, protestează totuși împotriva tratatului, socotind că interesele lor, în ansamblu, au fost lezate. Grecia era de asemenea profund nemulțumită, deoarece tratatul o ocolise, iar crearea unei Bulgarii mari vecine o socotea o catastrofă, tot atât de mare ca desființarea Imperiului bizantin (1453).¹²⁵

Deși devenea stat independent, Serbia era profund nemulțumită de prevederile tratatului de la San Stefano,¹²⁶ întrucât Bosnia și părți din Herțegovina rămăneau în afara granițelor ei; mai mult, ea trebuia să evacueze o serie de teritorii pe care armata sa le eliberase în decembrie 1877 - ianuarie 1878.¹²⁷ Însă ceea ce-i nemulțumea cel mai mult pe sârbi era crearea unui mare principat bulgar (160.000 km²),¹²⁸ frontiera acestuia ajungând în vest la 80 km de Marea Adriatică și având în componența sa întreaga Macedonia. Principatul bulgar avea ieșire la Marea Neagră și la Marea Egee, întinzându-se în nord până la Dunăre. Deci nemulțumirea Serbiei consta în faptul că era lipsită de o serie de teritorii și că era prinsă între o Austro-Ungarie, avidă să se infiltreze tot mai în sud, și o Bulgarie mare.¹²⁹ Era jignit în special amorul propriu al Obrenovicilor, care desăfășuraseră o vie activitate externă. Serbiei care i se recunoscuse în trecut rolul de Piemont al Balcanilor¹²⁹, acum i se rezervase o suprafață cu mult mai mică decât principatul bulgar care, după cinci secole de dominație otomană, abia

¹²⁵ Evangelos Kofos, *Greece and the eastern crisis 1875-1878*, Thessaloniki, 1975, p. 191.

¹²⁶ Arhiva I.I. Beograd, sign. XXII/2, doc./183

¹²⁷ N. Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, 1974, p. 106.

¹²⁸ D. Djordjević, *Révolutions nationales des peuples balkaniques. 1804-1914*, Beograd, 1965, p. 140.

¹²⁹ *Drzavne arhiv Srbije*, microfilme, M.A.E., al Franței, C.P. Turquie, T.416, p. 18.

¹²⁹ Angelo Tombarre, *Cavour e i Balcani*, Torino, 1958, p. 73.

¹²² Documente privind istoria României. Războiul de independență, vol. IX, p. 360.

¹²³ Serghei Tatișcev, *Imperator Alexandru II*, Moscova, 1903, p. 465.

¹²⁴ George Hoffman, *The Balkans in Transition*, New York, 1963, p. 5.

apărea pe arena politică din sud-estul Europei ca entitate de sine stătătoare.

Ignatiev argumenta în memoriile sale că scopul ieșirii Bulgariei la Marea Egee era motivat de faptul că "o Bulgaria comercială nu se putea dezvolta niciodată fără ieșirea la această mare". De fapt, tocmai această ieșire la Marea Egee a indispus marile puteri, și în special Anglia, iar faptul că Bosnia și Herțegovina rămăseseră și mai departe sub jurisdicția Imperiului Otoman, dar cu obligația de a efectua reforme substanțiale, a iritat la culme Austro-Ungaria. Marile puteri se temeau ca Rusia, cuprinzând Bulgaria în sfera ei de influență, să nu devină o putere mediteraneană. Noile frontiere ale Bulgariei erau așa de aproape de Constantinopol, încât Strămtorile și capitala turcă se aflau sub permanenta amenințare a unei lovituri pomite dintr-o bază militară a statului bulgar.

Prin articolul 19, Rusia obligă Turcia să-i plătească despăgubiri de război în valoare de 1,41 miliarde de ruble, însă ținând seama de greutatea financiară ale Imperiului Otoman, consimte ca o parte din sumă să fie înlocuită cu o serie de teritorii printre care și Dobrogea (sangeacul Tulcea, adică districtele Chilia, Sulina, Mahmudia, Isacceia, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Küstenge și Medgidia, împreună cu insulele din Delta și Insula Șerpilor).

Bismarck a evitat să sprijine Rusia. El arată în memoriile sale că Rusia n-a ocupat Constantinopolul pentru că nu era "suficient de puternică din punct de vedere militar de a aduce un nou război cu Anglia și cu Austria".¹³⁰ La Petersburg, arată Bismarck, rușii așteptau că noi "vom susține și vom fi de acord cu orice punct de vedere rusesc împotriva punctului austro-ungar".¹³¹ El precizează mai departe că împărăteasa Rusiei, într-o discuție cu un diplomat german, i-a spus acestuia, referindu-se la sprijinul Germaniei "că este foarte platonice".¹³²

Guvernul rus, nesprrijinit suficient de Germania și, din punct de vedere militar, nefiind în stare să continue războiul, având acum adversari alături de Turcia pe Anglia și Austro-Ungaria, a fost nevoit să cedeze. Comandanții ambelor armate (balcanică și caucaziană), precum și "ministru de război, Miliutin, ministrul de finanțe, Reitem, împreună cu Gorceakov, toți fură de părere că o continuare a războiului nu ar fi de dorit".¹³³

Rusia, dându-și seama că nu poate risca un nou război cu majoritatea puterilor mari din Europa, în special cu Austro-Ungaria și cu Anglia, a fost nevoită să accepte convocarea unui congres care să revizuiască hotărârile pactului de la San Stefano. Congresul și-a deschis lucrările la Berlin la 1/13 iunie 1878. La masa tratativelor luau loc cei doi foști beligeranți, Rusia și Turcia precum și celelalte cinci mari puteri, care erau ostile Imperiului țarist, unele pe față, altele ceva mai voalat, dar toate dornice de a diminua cât mai mult din avantajele revenite Rusiei prin pacea de la San Stefano. Lupta se va da în special între Rusia, Austro-Ungaria și Anglia, cele mai interesate în problema orientală, secondate de Franța și de Italia și sub privirea atentă a cancelarului de fier, care, în calitate de gazdă, socotea să profite de pe urma tuturor.

După cum se știe, Congresul de la Berlin confirma independența României, Serbiei și Muntenegrului. Bulgaria era împărțită în două; Principatul Autonom Bulgar și Rumelia Orientală, teritoriu autonom sub autoritatea sultanului. Bosnia și Herțegovina treceau spre administrare Austro-Ungariei, iar Anglia, după cum ne-am referit anterior, pe baza unei înțelegeri prealabile cu Turcia, primea spre administrare insula Cipru.

Congresul de la Berlin a constituit un insucces pentru diplomația țaristă. În fața marilor puteri europene și lipsită de sprijinul lui Bismarck, pe care conta, Rusia a fost nevoită să cedeze și să piardă toate avantajele obținute la San Stefano. În raportul înaintat țarului,

¹³⁰ O. Bismarck, *Misli vospomiraniia*, tom II, Moskva, 1941, p. 194.

¹³¹ O. Bismarck, *Misli vospomiraniia*, tom II, Moskva, p. 195

¹³² *Ibidem*, p. 196.

¹³³ *Istoria diplomației*, vol. III, p. 59.

octogenarul cancelar al imperiului, contele Gorceakov, d'iplomat de peste patru decenii, conchidea: "Congresul de la Berlin este pagina cea mai neagră din cariera mea", iar țarul făcea următoarea însemnare marginală: "De asemenea, din cariera mea".¹³⁴ Totuși, guvernul țarist a declarat că va respecta hotărârile Congresului de la Berlin și n-a întârziat ratificarea tratatului.

Congresul de la Berlin a însemnat o cotitură în relațiile cu Germania, în sensul că aceste relații s-au înrăutățit, ceea ce convenea foarte mult Austro-Ungariei. Andrassy, mulțumit de poziția adoptată de Germania, declara la adresa lui Bismarck în cadrul ședinței de închidere a Congresului de la Berlin: "Mulțumită înțelepciunii, neobositei energii cu care președintele nostru a dirijat lucrările noastre, el a contribuit cu mult la grabnica reușită a operei de pacificație ce am întreprins în comun".¹³⁵

Imediat după Congresul de la Berlin, Bismarck s-a străduit să creeze un complicat sistem de combinații diplomatice care să izoleze în primul rând Franța,¹³⁶ dar să împiedice în același timp orice amestec al Rusiei în treburile europene, rezervându-și sud-estul Europei, pentru Germania și Austro-Ungaria.¹³⁷

Un alt istoric englez, A.P. Taylor, arată că Congresul de la Berlin, chiar dacă a avut rezultate negative pentru Rusia, "n-a constituit triumful deplin al Austro-Ungariei sau chiar al Angliei".¹³⁸ Macedonia și Bosnia purtau germenii viitoarelor catastrofe. Problema Macedoniei a atras atenția diplomației europene timp de o generație, apoi a dus la dezlănțuirea războaielor balcanice. Criza bosniacă din 1908 a răbufnit în 1914, fiind pretextul primului război mondial, care a dus la dispariția Imperiului habsburgic.¹³⁹

¹³⁴ *Istoria S.S.S.R.*, tom V, pod.red. B.N. Ponomarev, Moskva, 1968, p. 266.

¹³⁵ Tratatul de la Berlin, urmat de protocoalele congresului, p. 132.

¹³⁶ Jacques Droz, *Histoire de L'Allemagne*, Paris, 1964, p. 132.

¹³⁷ *Drzavni arhiv Kosovo*, microfilme M.A.E., al Germaniei, Bonn, Politica externă, 1878.

¹³⁸ A.P. Taylor, *op.cit.*, p. 275.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 275-276.

Se poate afirma cu certitudine că cea mai avantajată în urma Congresului de la Berlin a fost Austro-Ungaria. Ocupând Bosnia și Herțegovina și trimițându-și trupele în sangeacul Novi Bazar, alături de pozițiile economice și politice puternice pe care le obține în Serbia, Muntenegru și România, ea se pregătea să lupte din răspuțeri și împotriva influenței ruse din Principatul Autonom Bulgar.

Criza orientală, al cărei epilog a fost Congresul de la Berlin, a însemnat înlăturarea Rusiei, prin reocuparea pozițiilor sale de către Austro-Ungaria. În spatele Vienei stătea vigilent Berlinul și astfel se contura deja acel *Drang nach Osten*. Prin obținerea Bosniei și Herțegovinei, practic, monarhia habsburgică devine și balcanică, cu un apetit mereu în creștere, deși Andrassy declara fariseic în timpul crizei orientale că barca austro-ungară este prea plină, încât orice încărcătură în plus, fie de aur, fie de noroi, o va duce la fund.

Chiar dacă n-au fost respectate în întregime doleanțele popoarelor din sud-estul Europei, din 1878 existau trei state independente: România, Serbia și Muntenegru, iar poporul bulgar și-a îmbunătățit considerabil situația prin crearea principatului autonom. Odată cu acestea, în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, s-au statomicit relații de tip capitalist, iar formarea de state naționale independente a dat un puternic impuls dezvoltării societății în această parte a Europei.¹⁴⁰

¹⁴⁰ N. Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848-1886)*, p.180.

Capitolul XII

Lumea slavă de la Congresul de la Berlin (1878) până la sfârșitul primului război mondial și încheierea tratatelor de pace în cadrul sistemului versaillez (1920)

- Rusia, Serbia, Muntenegru -, 3 state independente din lumea slavă.
- Unirea Principatului Bulgar cu Rumelia Orientală (1885); Războiul sârbo-bulgar și încheierea păcii de la București (1886).
- Politica de maghiarizare dusă în Slovacia, Croația și Voievodina.
- Cehia, Slovenia, Galiția, cu excepția frământării luptei de emancipare națională, au condiții de dezvoltare economică.
- Formarea blocului franco-rus (1893), contrapondere a Triplei Alianțe (Germania, Austro-Ungaria, Italia - 1882)
- Războiul din Macedonia și implicațiile pe plan european (1903).
- Războiul ruso-japonez (1904-1905) și revoluția rusă (1905-1907).
- Aderarea Rusiei în 1907 la blocul franco-englez și crearea Triplei Înțelegeri (Antanta).
- Criza bosniacă și proclamarea independenței Bulgariei (1908).
- Războaiele balcanice (1912-1913) și încheierea păcilor de la Londra și București (1913).
- Primul război mondial și divizarea lumii slave: Rusia, Serbia, Muntenegru în cadrul Antantei, iar Bulgaria (din 1915) în cadrul Puterilor Centrale (Germania, Austro-Ungaria, Imperiul Otoman).
- Soarta tragică a poporului polonez aflat în trousoane adverse.
- Slăvii din monarhia austro-maghiară (cehi, slovaci, croați, sloveni, polonezi), din care mulți luptă pe frontul ruses și cel balcanic.
- Victorii și eșecuri. Abdicarea țarului Nicolae al II-lea (februarie 1917). Preluarea puterii de către bolșevicii lui Lenin (noiembrie 1917). Sistarea operațiunilor militare pe frontul rusesc și încheierea păcii de la Brest Litovsk (martie 1918).
- Dezagregarea imperiilor țarist, habsburgic și otoman, rezultatul: apariția Poloniei și Cehoslovaciei independente.

- Apariția regatului sârbo-croato-sloven (denumit, din 1929, Iugoslavia), în jurul Serbiei.
- Bulgaria, cu statut de învins, încheie pacea de la Neuilly (1919), cu membrii Antantei.

În urma mutațiilor produse în Europa între 1856-1878, erau 4 imperii: țarist, otoman, habsburgic și german, ultimul dintre ele creat pe baze federative în 1871. Primele două imperii erau conduse în chip autocratic, Rusia admitând - pentru scurt timp, începând din 1906 -, un organ legislativ, Duma de Stat, iar cel Otoman, primind o constituție în urma revoluției junilor turci din 1908. Putem adăuga și al cincilea imperiu, Marea Britanie, care era regat ereditar, constituțional, dacă ținem cont de faptul că reginei Victoria (1837-1901), i s-a conferit titlul de împărăteasa Indiilor (1877).

Congresele de la San Stefano și Berlin (1878), vor da sud-est-ului Europei, trei principate independente constituționale: România, Serbia și Muntenegru, care vor deveni regate în 1881, 1882 și 1905. Tot cu acest prilej se va crea un Principat Autonom Bulgar, constituțional (constituția de la Tîmovo din 1879), vasal Imperiului Otoman, devenind în 1908 independent și în foarte scurt timp regat. Ultimul principat independent din balcani va fi cel albanez, proclamat în 1912. Europa avea numai două republici cea confederală a Elveției și cea franceză, în urma capitulării de la Sedan (septembrie 1870) și a abdicării lui Napoleon al III-lea.

Deși Statele Unite ale Americii începură să se afirme ca mare putere, centrul politic al lumii rămâne Europa, reuniunile internaționale ținându-se aici în proporție de 95%, adică la Paris, Berlin, Londra, Roma etc. De asemenea, dezvoltarea demografică a marilor state corespundea puterii lor politico-militare. În jurul anului 1878, Rusia număra circa 86 milioane locuitori, Germania, 42 milioane,

Franța, 37 milioane, Anglia, 35 milioane, Austro-Ungaria, 36 milioane, Italia, 27 milioane etc.¹

Perioada cuprinsă între 1878 și declanșarea primului război mondial a fost marcată de o tot mai accentuată ascuțire a contradicțiilor dintre marile puteri capitaliste, interesate în acaparea de noi teritorii, zone de influență și piețe de desfacere, de constituire a unui nou sistem de alianțe.

Desigur, Europa Occidentală, cu un regim liberal și industrializată, era sensibil în avans față de cea Centrală și Răsăriteană.

În Rusia, relațiile feudale după cum știm au fost abolite de-abia în 1861. Dar Anglia și Franța încercau ca acest decalaj să se mențină cât mai mare. Dacă morala burgheză devine tot mai laică și materialistă, teologia și morala creștină sunt încă puternic ancorate, căci și noii stăpâni au nevoie de biserică.²

Reformele efectuate de Alexandru al II-lea,³ deși n-au fost de amploarea celor de pe timpul lui Petru cel Mare, totuși au modernizat-o și au apropiat-o mai mult de Europa.

*
* *

Blocarea tendințelor expansioniste ale țarismului în timpul Congresului de la Berlin, în special datorită manevrelor lui Bismarck,

¹ René Girault, *Diplomatie européenne et imperialismes, 1871-1914*, Paris, 1979, p. 79; Dan Berindei, *Diplomația românească modernă (1821-1877)*, București, 1995, p. 155.

² Pierre Leon, *Inerties et révolutions. 1730-1840*, Paris, 1978, p. 590.

³ Alexandru al II-lea (1818-1881). Educat riguros de căpitanul Mördér și poetul romantic Jucovski, a îmbinat conservatorismul cu reformismul, a ocupat tronul în 1855 într-un moment greu pentru Rusia. Spirit viu și deschis, a emancipat țăranii țerbi și a făcut reforme liberale. A fost nevoit să facă față insurecției poloneze (1863-1864) și unui război cu Imperiul Otoman, care s-a soldat cu Independența României, Serbiei și Muntenegruului. A fost asasinat în 1881, când se întorcea de la o paradă săptămânală a gărzii imperiale.

a dus la o anumită izolare a Rusiei, precum și la deteriorarea raporturilor germano-ruse, Peterburgul considerând că serviciile făcute Prusiei în momentul acțiunii sale unificatoare n-au fost răsplătite în aceeași măsură, Bismarck favorizându-l pe Andrassy, în detrimentul lui Gorceakov, ceea ce a permis Austro-Ungariei să încorporeze Bosnia și Herțegovina și să introducă trupe în sangeacul Novi Pazar, separând astfel Serbia de Muntenegru.

Ca răspuns la campania declanșată în Rusia în anii 1878-1879 împotriva atitudinii Berlinului, Bismarck a restrâns importul vitelor din Rusia și a instituit taxe vamale suplimentare pe cereale, lovind puternic economia Rusiei, în condițiile în care Germania absorbea 30% din exportul Imperiului țărilor. În timp ce respectivele măsuri au declanșat reacții deosebit de violente în Rusia, Bismarck pregătea încheierea tratatului secret de alianță cu Austro-Ungaria (cancelarul convocase un Consiliu de Miniștri și obținuse de la colegii săi consimțământul demisiilor lor colective, în caz că împăratul Wilhelm I, nedorind să irite prea mult Rusia, s-ar fi opus, la un asemenea act), semnat la Viena, la 7 octombrie 1879.

Tratatul, în aparență defensiv, era îndreptat împotriva Rusiei, Germania și Austro-Ungaria urmând să se ajute reciproc, cu totalitatea forțelor, în cazul când una dintre ele devenea victima unei agresiuni din partea țarismului; în ipoteza agresiunii unui alt stat, în afara Rusiei, ambele părți își făgăduiau numai o neutralitate binevoitoare, dacă atacantul nu era înțeles cu Rusia. Inițial, Bismarck intenționase să includă alături de Rusia și Franța, dar Andrassy s-a opus categoric, nedorind complicații suplimentare pentru Austro-Ungaria.³ Pentru a adormi vigilența Rusiei, Petersburgului i s-a comunicat despre încheierea unei înțelegeri germano-austro-ungare la care era invitat să participe și Imperiul țărilor; ca urmare, Rusia a reînnoit la 18

³ A.F. Pribram, *Die Politischen geheime Verträge Österreich-Ungars, 1879-1914*, Leipzig, 1920, vol. I, p. 6-9. Tratatul a intrat în vigoare la 21 octombrie 1879 și, cu tot caracterul său secret, a fost dat publicității la 3 februarie 1888, în semn de avertisment la adresa Franței și Rusiei.

iunie 1881, "*Alianța celor trei împărați*" constituită în 1873. Cu această ocazie, Bismarck a avut grijă să înscrie în tratatul de alianță o clauză care prevedea neutralitatea Rusiei în eventualitatea unui conflict franco-german, în caz că agresorul nu va fi Germania.⁴

Italia, nemulțumită de ocuparea Ciprului de către Anglia, a Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria, a Tunisului de către Franța, era iritată de lipsa de considerație a celorlalte mari puteri față de ea, încât în pofida afinităților cu Franța și conștientă că problema Triestului, a zonei Trentino, a penetrației habsburgice în Albania și în alte puncte ale Peninsulei Balcanice pot determina stări conflictuale cu Viena, se apropie de blocul austro-german, singura alternativă de a primi ajutoare în vederea stopării Franței în Marea Mediterană. În acest context a fost organizată o vizită a regelui Umberto I (1878-1900) la Viena, iar la 30 decembrie 1881, Roma a anunțat oficial Berlinul și Viena că dorește să se alăture alianței germano-austro-ungare. Hotărârea Italiei convenea diplomației vieneze din două considerente: în primul rând, guvernul italian nu mai putea revendica teritorii stăpânite de Austro-Ungaria, iar în al doilea rând, în caz de conflict ruso-austro-ungar, tratatul asigura monarhiei habsburgice certitudinea că nu va fi prinsă între două focuri. În ceea ce-l privește pe Bismarck, acesta încurajase diplomația italiană să se alăture Berlinului și Vienei, din dorința de a izola și mai mult Franța.⁵

Tratatul de alianță dintre Austro-Ungaria, Germania și Italia -, semnat la 20 mai 1882, la Viena -, care ducea la constituirea Triplei Alianțe, prevedea colaborarea economică și militară, în cazul când Italia sau Germania ar fi atacate de Franța (art.2), precum și în situația în care unul din semnatori s-ar afla în război cu alte două mari puteri nesemnate (art.3); de asemenea, se stabilea adoptarea unei neutralități binevoitoare sau, după dorință, acordarea ajutorului militar, dacă

una din puterile semnate ar declara război altui stat. Tratatul era secret și pe 5 ani.

Considerând că Rusia n-a sprijinit suficient interesele țării sale la San Stefano, guvernul de la Belgrad s-a orientat tot mai mult spre Austro-Ungaria, obținând sprijinul acesteia în timpul Congresului de la Berlin, sprijin soldat însă, în mai 1881, cu un tratat comercial oneros. De fapt, Serbia se găsea de mai multă vreme într-o mare dependență economică față de Viena, piața austriacă absorbind cea mai mare parte a produselor Serbiei. Tratatul comercial a fost urmat în iunie același an de o alianță austro-ungară-sârbă, total defavorabilă Belgradului. Conform prevederilor respectivului tratat, Serbia se obliga să nu încheie alianțe cu alte guverne și să nu tolereze pe teritoriul său propagandă în favoarea unei Serbii mari; ea renunță, de asemenea, la pretențiile asupra Bosniei și Herțegovinei și a sangeacului Novi Pazar, Austro-Ungaria promițându-i, în schimb, că poate face achiziții teritoriale în direcția "frontierelor sale sudice, cu excepția provinciilor amintite", Viena controlând astfel politica externă a Serbiei.

Paralel cu infiltrarea în politica și economia Serbiei, Muntenegru și chiar Bulgaria - considerată zonă de influență a Imperiului țarist -, diplomația vieneză urmărea să obțină un total control asupra navigației dunărene, chestiune spinoasă cu care România s-a confruntat la puțin timp după cucerirea independenței de stat. Reglementată în avantajul marilor puteri la Congresul de la Paris, navigația pe Dunăre a făcut obiectul Congresului de la Berlin (art. 52-57 ale tratatului din 1/13 iulie 1878) dând din nou câștig de cauză marilor puteri, în special Austro-Ungariei.

Deși România devenise stat independent și, totodată, membră a Comisiei Europene a Dunării (C.E.D.) -, unde, după cum se știe, se aflau și țări neriverane, ca Marea Britanie, Franța și Italia - la Berlin s-a hotărât menținerea funcțiilor C.E.D., independent de autoritatea teritorială, aducându-se astfel o gravă lezare a suveranității românești pe porțiunea fluviului cuprinsă între Galați și Marea Neagră.

⁴ Pierre Renouvin, Ed. Prêclin, G.Hardy, *L'Europe contemporaine. II. La paix armée et la grande guerre (1871-1919)*, Paris, 1947, p. 435.

⁵ G.Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, vol. VI, Milano, 1974, p.131-132.

La Londra s-a deschis, în februarie 1883, Conferința marilor puteri consacrată prelungirii duratei de activitate a C.E.D.; în preajma convocării Conferinței de la Londra, Rusia și Austro-Ungaria, e drept, din motive diferite, nu erau dispuse să accepte prelungirea viabilității C.E.D.⁶ Imperiul țarist vedea în C.E.D. organismul internațional ce-i blocase intențiile de a stăpâni în exclusivitate gurile Dunării, pe când Imperiul Austro-Ungar intenționa să joace un rol preponderent, de la Turnu Severin până la Marea Neagră.⁷

România, deținătoarea malului stâng al Dunării, de la Turnu Severin la Galați, posesoare în exclusivitate a brațelor Sfântu Gheorghe și Sulina, precum și a brațului Chilia, pe care-l împărțea cu Rusia, nefiind admisă la conferință cu drepturi egale cu ale celorlalți participanți, își vedea încălcată în mod grosolan suveranitatea și, în consecință, a protestat în mod vehement.

Cu toate protestele marilor puteri, în special ale Austro-Ungariei, statul român nu va accepta prevederile Tratatului de la Londra, exercitându-și deplina autoritate în apele sale teritoriale, de la Turnu Severin până la Galați.⁸ Aritudinea era perfect justificată și, în acest sens, considerăm revelatoare aprecierea marelui naturalist Grigore Antipa, care afirma: "De Dunăre, ca și de Carpați, se leagă întreaga viață a poporului nostru; ea este partea care ne ține în contact cu popoarele din apusul și din centrul Europei și tot ea ne deschide calea largă a oceanului pentru schimbul produselor țării și a muncii poporului cu produsele țărilor cele mai îndepărtate."⁹

În cursul anului 1883, România ajunge la semnarea Tratatului secret de alianță cu Austro-Ungaria și Germania - acțiune determinată

⁶ Arh.Ist.Centr., fond Casa Regală, dos.5/1881, f.3.

⁷ N. Dașcovici, *Dunărea noastră. O scurtă expunere până la zi a problemei dunărene. Însușită de textul Statutului de la Paris din 1921*, București, 1927, p. 40.

⁸ G. Sofronie, *Contribuții la cunoașterea relațiilor dintre România și Comisia Europeană a Dunării*, Cluj, 1939, p.8-10.

⁹ Gr. Antipa, *Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice*, București, 1921, p. 2.

de mai multe motive și anume: încordarea politică dintre statul român și Imperiul țarist în urma războiului din 1877-1878; convingerea oamenilor politici români că apropierea de Puterile Centrale constituie o măsură de prevedere în fața expansiunii țariste spre Balcani; credința că alianța cu Austro-Ungaria putea determina Viena să abandoneze politica de ostilitate față de București și, totodată, să aibă o atitudine mai puțin rigidă în problema Dunării; în sfârșit, aderarea la un bloc deja format dădea un coeficient de siguranță față de contradicțiile care măcinau în acel moment Europa. Partizanii cei mai consecvenți ai unei asemenea orientări erau Titu Maiorescu, P.P. Carp, D.A. Sturdza, regele Carol I (România se proclamase regat la 14/26 martie 1881), precum și Ion.C.Brătianu, adeptul colaborării cu Rusia în 1877.

Astfel, după tatonări și negocieri îndelungate, purtate aproape toate în secret, la 18/30 octombrie 1883 se semna la Viena Tratatul de alianță - document la care a aderat în aceeași zi și Germania.

În orice caz, diplomația habsburgică prin intermediul tratatelor cu România, Serbia și Muntenegru își consolida pozițiile în sud-estul european și căuta să submineze influența Petersburgului și în Bulgaria, principalul pilon al Imperiului țarist în politica sa balcanică.

În 1885 se redeschide, parțial, "*problema orientală*", nerezolvată la Congresul de la Berlin, așa cum cereau interesele poporului bulgar.

La 18 septembrie 1885, în orașul Filipopoli (Plovdiv), capitala Rumeliei Orientale, începe o răscoală soldată cu înlocuirea guvernatorului otoman și proclamarea unirii provinciei cu Principatul Bulgar, act primit cu multă ostilitate de Rusia țaristă, țarul cerându-i lui Giers, ministrul de externe, să protesteze oficial împotriva încălcării de către Bulgaria a hotărârilor Congresului de la Berlin.¹⁰ De asemenea, Alexandru al III-lea (1881-1894), care în martie 1884 reînnoise "*Alianța celor trei împărați*", recheamă în patrie pe toți ofițerii ruși

¹⁰ Arh.M.A.E., vol. 200, dosar nr.41, l-a

aflați în Bulgaria, radiindu-l pe principele Bulgariei, Alexandru de Battenberg, din rândul cadrelor militare ruse.¹¹

Concomitent, regele Milan I (1868-1889) al Serbiei (Serbia se proclamase regat la 22 februarie 1882), sprijinit de Austro-Ungaria, solicită compensații teritoriale din partea Bulgariei. Pentru soluționarea crizei declanșate de războiul din Rumelia Orientală, marile puteri hotărăsc convocarea la Istanbul a unei conferințe a ambasadurilor statelor participante la Congresul de la Berlin, conferință deschisă la 5 noiembrie 1885.

Fără a aștepta rezultatul negocierilor, la 14 noiembrie 1885 Serbia declară război Bulgariei și, deoarece se afla sub suzeranitatea Porții, respectiva acțiune afecta și Imperiul Otoman. Cabinetul de la Istanbul a pregetat să intervină cu trupe în favoarea Bulgariei, din dorința de a nu amplifica conflictul, iar divergențele dintre miniștri în legătură cu atitudinea ce urma a fi adoptată a împiedicat luarea de măsuri energice.¹²

Guvernul român, aflat atât de aproape de evenimente, a dat dovadă de mult calm și tact, dorind aplanarea cât mai grabnică a crizei în așa fel încât ambele state să fie mulțumite.

Înfrângerile suferite de armata sârbă, precum și dorința marilor puteri de a restrânge cât mai mult aria conflictului, determină ca la 30 noiembrie 1885 ostilitățile să înceteze pe toată linia frontului.¹³ Războiul a fost cât se poate de nepopular în Serbia, iar masele largi au participat fără entuziasm la el, mărindu-se și mai mult opoziția dintre rege și națiune.

La propunerea Imperiului țarist, marile puteri au intervenit la Belgrad, Sofia, Atena și Istanbul în vederea încetării cât mai grabnice a operațiunilor militare și a ajungerii la un acord între părți.¹⁴

¹¹ Documents diplomatiques français, serie I, vol. VI, doc. 112, p. 137.

¹² Arhiva M.A.E., vol. 200/1885, dosar 41 partea I, Raportul Legișlației române din Istanbul.

¹³ V. Popovici, *Evropa i srpsko pitanje (1804-1919)*, Belgrad, 1940, p. 126-129.

¹⁴ Arhiva M.A.E., dosar 41, telegrama cifrată din 6/18 februarie 1886.

În acel timp, Beldiman comunica din Sofia că reprezentanții marilor puteri au propus guvernului bulgar orașul București ca loc pentru ducerea tratatelor de pace. Ministrul României de la Roma anunța că suveranii Italiei consideră Bucureștii "nimerit sub toate punctele de vedere." Ar dori ca numai România să exercite o influență oarecare asupra lor, căci aceasta va fi dezinteresată, de vreme ce reprezentanții și diplomații marilor puteri se preocupă mai mult de interesele lor proprii.¹⁵

Concomitent, Poarta recunoaște pe principele Bulgariei, Alexandru de Battenberg, ca guvernator al Rumeliei Orientale; la rândul său, Battenberg accepta suzeranitatea sultanului pentru această provincie. Practic, Rumelia Orientală se unise cu Principatul Bulgar, Imperiul Otoman fiind nevoit să se incline în fața stărnii de fapt. Nu putem totuși să nu remarcăm atitudinea corectă și conciliantă a diplomației otomane cu ocazia evenimentelor din anii 1885-1886, Istanbulul putând profita din plin de războiul sârbo-bulgar.¹⁶

În aceste circumstanțe s-au deschis negocierile de pace de la București. Alături de Serbia și Bulgaria participa și Imperiul Otoman, deoarece - așa cum am mai amintit - Principatul Bulgar nu era încă stat independent. Datorită poziției moderate și conciliante a celor trei părți, pacea a fost restabilită, menținându-se statu-quo-ul, iar la 19 februarie/3 martie 1886 s-a semnat tratatul care pune capăt crizei declanșate cu câteva luni înainte.¹⁷

În iunie 1887, la sugestia Vienei, Sobrația bulgară a ales ca principe pe Ferdinand de Saxa-Coburg (1887-1918), ceea ce a nemulțumit Petersburgul, care a încercat să acționeze prin intermediul Imperiului Otoman, puterea suzerană, dar statele occidentale au

¹⁵ Ibidem, dos. 41, Raport confidențial din Roma, la 4 februarie 1886 (stil nou). Vezi, pentru amănunte: N. Ciachir, *La conclusion de la paix de Bucarest en 1886 ou lendemain des événements balkaniques de 1885-1886*, în "Revue d'études sud-européennes", II, nr. 3-4, 1963, p. 216-240.

¹⁶ Arhiva M.A.E., vol. 200, dosar 41, litera B, f. 10.

¹⁷ Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală, dosar 7, 1886

sfătuit Poarta să nu întreprindă nimic, Londra și Viena amenințând Imperiul țarist cu război în cazul unei intervenții.*

Retragerea lui Bismarck din viața politică, în anul 1890, a avut repercusiuni nu numai asupra viitoarei linii politice externe a Germaniei, ci chiar a politicii externe europene. Demisia cancelarului a dus la abandonarea tratatelor începute de el cu ambasadorul rus, contele Șuvalov, pentru reînnoirea tratatului de reasigurare, care expira în iunie 1890. Noul cancelar, von Caprivi - adoptând concepțiile Marelui Stat Major cu privire la un război preventiv împotriva Rusiei precum și la faptul că Germania ar putea face față simultan unui război pe două fronturi, în est și în vest, refuză prelungirea tratatului de reasigurare cu Rusia; în plus, boicotarea Imperiului țarist pe piața financiară berlineză și avansurile făcute Londrei de către Berlin au determinat Petersburgul să ajungă la o strângere a relațiilor economice** și politice cu Franța.

Între anii 1891-1893, ambele state întreprind acțiuni menite să ducă la stabilirea de contacte cât mai strânse; în mai 1891, se deschide la Moscova Expoziția franceză, vizitată de țar. Semnificația ei este surprinsă de presa românească, care scria: "dacă alianța între Înnul național rusesc și Marseilla franceză rămâne, firește, o imposibilitate, alianța într-un caz dat și pentru scopuri anumite între forțele armate ale Rusiei și Franța sau între influențele pe care aceste forțe le dau în timp de pace, rămâne și mai departe o posibilitate de realizat în viitor."¹⁸

Sub forma unui schimb de scrisori, la 27 august 1891 s-a încheiat Acordul politic ruso-francez, ambele guverne declarând că se vor consulta pentru fiecare problemă capabilă să amenințe pacea

generală. În caz că pacea se va găsi în pericol sau una din părți va fi amenințată de agresiune, "cele două guverne să se concentreze asupra tuturor care ar pune în cauză menținerea păcii în Europa; să mobilizeze simultan forțele lor, fără a se consulta în prealabil dacă vreuna dintre țările legate de Tripla Alianță le-ar mobiliza pe ale sale."¹⁹

Franța căuta să extindă acordul, dorind realizarea unei convenții cu caracter militar²⁰ și, în consecință, în vara anului 1892 sosește la Petersburg locțiitorul șefului Marelui Stat Major al Franței pentru stabilirea proiectului unei convenții militare preliminare. Giers considera însă că schimbul de scrisori din anul precedent cu privire la consultarea reciprocă era suficient, și proiectul convenției a fost lăsat de o parte, până în decembrie 1893.

În anul 1893, Germania a contribuit la intensificarea apropierii ruso-franceze, săvârșind noi acte ostile împotriva Rusiei și, intenționând să cucerească piața acesteia, a împins lucrurile până la un război vama care urmărea aservirea economică a Imperiului țarist.

La 27 decembrie 1893, Giers comunică Parisului acordul țarului cu privire la proiectul convenției militare ruso-franceze, ratificată în ianuarie 1894.* Documentul prevedea următoarele: în cazul când Franța va fi atacată de Germania sau de Italia, susținută de Germania, ori Rusia va fi obiectul unei agresiuni din partea Germaniei sau Austro-Ungariei, cele două state vor folosi toate forțele lor disponibile pentru a lupta împotriva Germaniei (art.1);²¹ mobilizarea forțelor Triplei Alianțe sau ale vreuneia dintre puterile ce fac parte din ea, va duce la mobilizarea concomitentă fără un acord prealabil al amateilor

¹⁸ *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914)*, publiée sous la direction de M. Henri Hauser, Paris, 1929, p. 306.

²⁰ *Documents diplomatiques français*, vol. VI, p. 162.

* Pentru amănunte, vezi: G. Michon, *L'alliance franco-russe (1891-1917)*, Paris, 1927; W.L. Langer, *The Franco-Russian Alliance (1890-1894)*, Londra, 1929; F.A. Rotstein, *Mejdunarodnie otnoșenia v konce XIX veka*, Moscova - Leningrad, 1960; I.L. Hvosťov, *Diplomatiia o novoie vremia*, Moscova, 1963; A.Z. Manfred, *Obrazovanie russko-frančuskogo sauza*, Moscova, 1975.

²¹ *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914)*, p. 311.

* Rusia l-a recunoscut pe Ferdinand de Saxa-Coburg abia în 1896.

** În perioada 1887-1890, Franța a acordat Rusiei 10 împrumuturi în valoare de 1.250.000 ruble aur. La 1 ianuarie 1908, datoria externă a Rusiei se ridica la 9,3 miliarde ruble-aur, dintre care 4,8 miliarde, adică mai mult de jumătate, reveneau Franței. F.A. Rotstein, *Mejdunarodnie otnoșenia v konce XIX veka*, Moscova - Leningrad, 1960, p. 185.

¹⁸ "Timpul", 23 mai 1891.

Rusiei și Franței (art. 2); în sfârșit, cele două țări stabileau numărul efectivelor cu care trebuiau să participe la un eventual război, fixat la 1.000.000 oameni pentru Franța, și 7-800.000 pentru Rusia (art. 3). De asemenea, în cazul înfrângerii Germaniei, se stabilea ca Parisul și Petersburgul să-și impună voința în Austro-Ungaria și Italia.²²

Sistemul bismarckian, clădit cu atâta trudă de marele om de stat, s-a dovedit a fi fragil după retragerea sa din viața politică, încât la trei ani după acest eveniment, în Europa a luat naștere un al doilea bloc militar cuprinzând Rusia și Franța, Anglia continuând să cochetzeze cu ambele tabere, în vederea obținerii de avantaje maxime.

Pășind mai târziu pe calea dezvoltării capitaliste decât celelalte state din Europa Centrală și Apuseană, în ciuda imensității teritoriului, Rusia făcea eforturi disperate, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului XX, de a fi o mare putere pe plan mondial. Depășit economic nu numai de Anglia, Franța, Austro-Ungaria, ci chiar și de S.U.A., Germania, Italia, Japonia - state care se afirmă mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea - imperialismul rusesc (și aceasta era particularitatea sa) era prins într-o rețea de rămășițe feudale, care și-au exercitat influența asupra întregii organizări statale și sociale, până în 1917.

Imperialismul rusesc arhaic prezenta toate trăsăturile specifice sistemului: intensă concentrare a producției, formarea monopolurilor, export de capital, contopirea capitalului bancar cu cel industrial, lupta pentru împărțirea și reîmpărțirea sferelor de influență; un imperialism impregnat de puternice rămășițe feudale, ale cărui contradicții de clasă, extrem de ascuțite, erau apărate de o armată și o poliție ce depășea cu mult numărul necesar.

La data izbucnirii războiului ruso-japonez (1904), Imperiul Țarist avea o populație de 132 milioane locuitori (față de cei 46 milioane ai Japoniei), dispunea de o armată de 1.400.000 combatanți (față de 150.000 ai Japoniei) și putea mobiliza efective de 4.500.000, față de

850.000 ale Japoniei. Japonezii au mizat pe repeziciunea operațiunilor militare și pe faptul că numeroase unități rusești se găseau dislocate în Europa, la mii de kilometri de teatrul operațiunilor.²³

Revoluția industrială, ca și dezvoltarea industriei mari aveau loc în Imperiul Țarist cu totul neuniform. Manufacturile și fabricile erau concentrate în zonele centrale de cernoziom, nu numai în orașe, ci chiar și în sate (Petersburg, Moscova și în satele din guberniile Moscova și Vladimir). Comerțul lua amploare în porturile Baltice și Mării Negre, ca și construcția de vase. Industria textilă (zona Petersburg), minieră (mai ales în Ural), petrolieră (Baku), ca și a sfeclei de zahăr (Ucraina - guberniile Kiev, Podolsk, Harkov) iau de asemenea avânt. În Transcaucazia crește mica producție de mărfuri, în Armenia capitalul comercial era investit cu precădere în micile întreprinderi, iar în Azerbaidjan - în întreprinderi de mătase și petrol. Noi Teritorii sunt redade agriculturii, în stepele Ucrainei, Donului, în zona Caucazului, a Cubanului și a Volgăi, în perioada 1876-1880. Exportul anual de cereale era în medie de 287 milioane puduri,* în perioada 1896-1900.²⁴ Guvernul considera că cerealele sunt baza unei balanțe comerciale active și pentru stabilizarea rublei. Alături de cereale (2/5 grâu, 1/3 orz, secară etc.), mergeau la export vite (cornute mari, oi, porci, cai), iar banca rurală (1882) și banca pentru sprijinul nobilimii (1885) acordau credite celor angrenați în comerț, industrie. Bumbacul american, plantat spre sfârșitul secolului al XIX-lea în Armenia, Azerbaidjan și Asia Centrală, ca și tutunul în Abhazia și Georgia Apuseană, aduc noi venituri - ca și bazinul Donețului, profilat pe extracția cărbunelui.

Rețeaua de căi ferate (între anii 1893 și 1902) a crescut cu 27.000 km; darea în exploatare a Transsiberianului a inclus și Siberia în circuitul economiei rusești, iar circa 100.000 de locuitori din zona

²² Istoria S.S.S.R., tome VI, Moscova, 1968, p.88-89

* 1 pud = 16 kg.

²⁴ P.A. Hromov, *Ekonomicesoe razvitie Rosii v XIX-XX vv.*, Moscova, 1950, p.62 și urm.

²² *Documents diplomatiques français*, vol.VI, p. 266.

europăeană se aşază în Siberia, în gubernia Tomsk, unde se ocupă cu agricultura şi cu creşterea vitelor.

Capitalul străin pătrunde tot mai masiv în Rusia - pe primele locuri situându-se cel francez, englez, german şi belgian, investit cu precădere în căi ferate, petrol, cărbune, electrotehnică.

Prin represalii, ţarismul înăbuşă orice iniţiativă de liberalizare, ducând simultan o politică de rusificare a Ucrainei, Poloniei, Basarabiei, Țărilor Baltice, Finlandei, Transcaucaziei şi Asiei Centrale.

Congresul de la Berlin, din 1878, mărea la patru numărul statelor independente din sud-estul Europei. Astfel, România, Serbia şi Muntenegru căpătau egalitate juridică cu toate statele suverane şi, teoretic, nici o putere nu avea dreptul să se amestece în afacerile interne ori să-şi impună controlul în relaţiile externe. Alături de Grecia, intrate în concertul statelor independente europene, păşeau timid, dar cu o încredere tot mai sporită în forţele şi în cauza lor.

Într-o lucrare apărută în Bulgaria, se constată că în noua conjunctură s-au creat condiţii mult mai favorabile, iar "... în comparaţie cu celelalte state balcanice, România păşise mai hotărât pe făgaşul dezvoltării capitaliste şi, spre deosebire de celelalte, a reuşit să evite un control financiar direct din partea creditorilor imperialişti"²⁵.

În orice caz, faţă de statele balcanice, politica promovată de România după 1878 s-a caracterizat prin înţelegere şi realism; în plus, balcanicii nutreau o veche simpatie faţă de ţara situată la nord de Dunăre, unde atât în Evul Mediu cât şi în secolul al XIX-lea, au găsit azil şi condiţii prielnice luptei lor pentru emancipare.

Independentă şi revenindu-i Dobrogea, cu Delta şi o ieşire la mare de peste 200 km, România nu viza la acea dată nici un teritoriu pe seama statelor balcanice, întreaga-i energie fiind canalizată spre provinciile româneşti care se aflau sub dominaţia habsburgică şi ţaristă.

Burghezia sârbă încearcă în anii următori să se elibereze economic de sub tutela habsburgică şi să caute debuşee spre Salonic, spre Marea Egee şi pe Dunăre, prin porturile româneşti²⁶. Deşi participase cu arma în mână la evenimentele din anii 1876-1878 şi i se recunoscuse independenţa, Serbia era profund nemulţumită de hotărârile Tratatului de la San Stefano, ca şi ale Congresului de la Berlin, deoarece aspiraţiile ei de a uni în jurul său o serie de teritorii au eşuat. După San Stefano a fost nevoită să intre în orbita Austro-Ungariei şi, practic, să renunţe la lozinca "Serbia-Piemontul slavilor sudici". Iar convenţia comercială de la începutul anului 1881, dar mai ales convenţia politică secretă din iunie acelaşi an, cu Austro-Ungaria, puneau întreaga politică externă a Serbiei sub controlul Vienei.

Belgradul, înăbuşindu-şi mânia, era nevoit să sisteze campania care să polarizeze în jurul său pe sârbii, croaţii şi slovenii aflaţi sub hegemonia habsburgică, permiţându-i-se să se infiltreze spre sud, în Macedonia, unde se izbea de rivalitatea greacă şi bulgară, ca şi de autoritatea otomană care stăpânea în acel timp provincia. Ceva mai târziu, omul de stat Milovan Milovanović declara: "Dacă Serbia nu reuşeşte să ajungă până la Marea Egee, va fi nevoită să capituleze în mâinile dinastiei habsburgice". Într-o asemenea conjunctură, Serbia - care nu avusese nici un conflict cu România - căuta să întărească şi mai mult relaţiile cu Bucureştiul, văzând în aceasta un vecin loial şi chiar un aliat, într-un eventual conflict izbucnit în Balcani.

Celălalt stat devenit independent, Muntenegru era mulţumit de teritoriile primite; de la San Stefano şi Berlin (îi crescuse suprafaţa de peste trei ori), obţinuse ieşire la Marea Adriatică, nu mai era înconjurat de posesiunile Imperiului Otoman, iar misiunea sa seculară de a înlătura jugul străin a fost îndeplinită²⁷. Deşi ţară săracă, fără căi ferate şi drumuri practicabile, care nu-şi putea fructifica bogăţiile şi

²⁵ N. Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, P. 114.

²⁷ Dimitrije-Diuo Vujović, *Črna Gora i Francuska, 1860-1914*, Cetinje, 1971, p. 225.

²⁵ St. Dimitrov şi Kr. Mancev, *Istoria na Balkanskite narodi*, tom II, Sofia, 1975, p. 107.

nici tenta marile puteri de a-și introduce capitalurile, din cauza așezării geografice, în special Rusia, Austro-Ungaria și Italia căutau să câștige poziții acolo. Afirmatia lui Rene Pinon este plină de adevăr când afirmă că acest mic stat balcanic, devenit și adriatic prin Congresul de la Berlin, prin așezarea sa geografică, prin energia sa militară, prin vitalitatea sa clocotitoare, încerca să fie atras în sfera de influență a fiecăreia dintre marile puteri, care erau interesate în această parte a Europei²⁸. Dacă până la 1878 toate forțele erau angajate în lupta cu otomanii, acum se schimbă obiectivele, accentul îndreptându-se spre interior, în organizarea și modernizarea aparatului de stat: administrația și armata. Dar, paralel, la începutul timid, apoi mai tenece, Muntenegru urmărea și anexarea de noi teritorii - Herțegovina, Sangeacul, părți din vechea Serbie - aflată la otomani -, ca și unele teritorii albaneze. Problema era deosebit de complexă, deoarece de viitorii rivali, de la care urmărea teritorii, el depindea economic. Prin introducerea trupelor sale în sangeacul Novi Pazar, pe baza hotărârilor Congresului de la Berlin, Austro-Ungaria domina Muntenegru din punct de vedere economic, cu toate ajutoarele pe care acesta le primea din partea Rusiei și cu toate încercările de infiltrare economică a Italiei. Totuși, avea pretenția ca în jurul său să polarizeze slavii sudici, deoarece Serbia, în conjunctura creată după Berlin, practic nu se mai desfășura un număr de ani. De aceea, prințul Nicolae al Muntenegrului a încercat, după 1878, să sprijine și chiar să inițieze câteva proiecte care ar fi dus la lichidarea posesiunilor balcanice ale Imperiului Otoman, proiecte pentru care ar fi dorit să aibă și asentimentul României.

Tratatul de la Berlin prevedea un Principat Autonom Bulgar, micșorat mult față de San Stefano când se întinsese până la Marea Egee, înglobând în granițele sale și toată Macedonia. Dacă unele din marile puteri, în special Anglia și Austro-Ungaria, au reușit să redea sultanului o mare parte a Principatului, limitându-i granițele la aria Dunăre-Munții Balcani-zona Sofiei, în Rumelia Orientală, 80.000 de

bulgari au fost instruiți de către ruși, participând la manevrele acestora. Datorită acestei forțe militare și a presiunii făcute de Rusia, Turcia n-a îndrăznit să trimită garnizoane în această provincie, care îi revenea - pe baza Congresului de la Berlin²⁹ -, încât din 1878, efortul diplomației bulgare va fi canalizat în primul rând în direcția alipirii Rumeliei Orientale³⁰ și a infiltrării în Macedonia, contracara în special pe greci și pe sârbi (au ajuns să aibă în anul 1885, 306 școli finanțate de statul bulgar), urmărind în final proclamarea independenței de stat.

*
* *

Să analizăm puțin, economic și politic, situația celor 3 state slave din Balcani. *Serbia*. La sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX Serbia era încă o țară slab dezvoltată industrial. Cea mai mare parte a populației locuia la sate. Deși populația țării a crescut destul de repede, de la 1,9 milioane locuitori în 1884, la 2,9 milioane locuitori în 1910, 84% din locuitori trăiau la sate.³¹ Dar, ca și în celelalte țări balcanice, se vedeau efectele pătrunderii relațiilor capitaliste în economie. Pătrunderea relațiilor capitaliste a fost stimulată și de așezarea geografică a Serbiei în apropiere de Austro-Ungaria și Italia.

În 1900 erau peste 300 întreprinderi industriale și aproape 2.000 km căi ferate. În 1910 erau 428 de fabrici cu peste 16.000

²⁹ Nikolaj Todorov, *The Bulgarian National Revolution and the revolutionary movements in the Balkans*, în "Etudes Balkaniques", 2 (1977), p. 45-46.

³⁰ Istoricul bulgar Iono Mitev arată că, în ciuda puterilor occidentale de a transforma Rumelia Orientală într-un vilaiet otoman, prin străduința popului bulgar și cu sprijinul Rusiei, regiunea a devenit practic al doilea stat bulgar (Iono Mitev, *Sădescinieto-1885*, Sofia, 1980, p. 127-128).

³¹ C.N. Velichi, *Imperiul Otoman și statele din Balcani între 1878 și 1912*, în "Studii și articole de istorie", XV, 1970, p.190.

²⁸ René Pinon, *L'Europe et la jeune Turquie*, Paris, 1911, p. 366.

salariați. Numai la Belgrad erau mai multe fabrici decât erau în toată țara în 1898.

În 1898 se votează o nouă lege a dezvoltării industriei, care stabilea prețuri de monopol și alte avantaje pentru cei care înființau întreprinderi cu un capital de 50.000 dinari și peste 50 muncitori³².

Această lege, alături de pătrunderea capitalului străin, introducerea unor tarife vamale protecționiste și eliberarea de sub tutela economică a Austro-Ungariei în 1906 au contribuit la un însemnat progres al industriei. Întreprinderile industriale mai importante ajunseseră la peste 500, iar numărul muncitorilor angajați la peste 20.000.³³ În aceste întreprinderi se prelucrau mai ales produse agricole și animale.

În Serbia au fost înființate cooperative agricole de tip burghez, în care, la început, țărănimea a intrat în număr mare, crezând că își va găsi în acestea salvarea. Aceste cooperative erau mai ales asociații de credit. Prima cooperativă țărănească de credit "Zadruga" a apărut în 1894, pentru ca în 1913 numărul acestora să ajungă la 1.000, cuprinzând 40.000 familii țărănești.

În ajunul războaielor balcanice, Serbia avea un comerț activ datorită situației economice și în special producției agricole și creării unei flote comerciale proprii pe Dunăre. El era orientat mai ales spre Austro-Ungaria, unde mergea 80% din producția agricolă. În 1908, comerțul ajunsese la 153 milioane dinari, Serbia având în această perioadă o balanță comercială activă.

Odată cu dezvoltarea economică s-a dezvoltat și sistemul bancar. Pe lângă băncile vechi cu capital străin și autohton, apar altele noi. În economia Serbiei, la începutul sec. XX, un loc important îl ocupa banca austriacă "Andreevici & Co.". După 1910, capătă importanță mai mare capitalul francez. În 1910 este înființată banca

franco-sârbă cu sediul la Paris și cu o filială la Belgrad, cu capital de 12.000.000 dinari.

Ca umare a greutățile întâmpinate în economie, în această perioadă au crescut împrumuturile în străinătate, ajungând la 320.000.000 franci la bănci franceze și belgiene.³⁴

Lovitura de stat din 1903 a determinat schimbarea orientării raporturilor economice cu străinătate. În 1905 a fost denunțat acordul comerciale dezavantajos pentru Serbia, încheiat cu Austro-Ungaria. Aceasta din urmă a încercat, fără să reușească, o blocadă economică, care a dus la războiul vama cu Serbia din 1906. În timpul acestui război vama, Serbia a fost ajutată de Franța și Rusia, care cumpărau produse sârbești și-i acordau credite însumate.

După 1911, Austro-Ungaria, din cauza faptului că nu-și putea acoperi necesitățile interne, a fost nevoită să înceteze războiul și să accepte condițiile impuse de Serbia.

Între anii 1889-1908, plecau anual din țară 85.000 de oameni. Această emigrație, temporară sau definitivă, spre țările industriale mai avansate era o caracteristică a economiei Serbiei în această perioadă.

În Serbia - mai ales datorită activității lui Svetozar Marcovici - în a doua jumătate a sec. XIX au început să se răspândească ideile socialiste. În 1901 s-au format primele organizații sindicale, iar în 1903 a apărut Partidul Social-Democrat.³⁵ Acesta a desfășurat o intensă activitate în rândul muncitorilor, organizând numeroase greve.

După războiul din 1877-1878 și câștigarea independenței, în Serbia au apărut mai multe partide politice. Cel mai important era însă Partidul Radical, condus de Svetozar Marcovici. Acesta considera că prin intermediul obștilor sâțești, pe cale revoluționară se poate ajunge la socialism. Partidul radical se sprijinea pe țărănime, dar cu timpul a început să apere interesele burgheziei sâțești. În fruntea acestui partid a ajuns în cele din urmă Nicola Pașici.

³⁴ *Istoria in-jnăh...*, p.383.

³⁵ *Compendiu de Istoria Ligii Comuniștilor din Iugoslavia*, Panciova, 1965, p. 21.

³² *Istoria Iugoslaviei*, tom. I, Moscova, 1963, p. 474.

³³ *Istoria iujnih i zapadnih slavian*, Moscova, 1957, p.383.

În afară de Partidul Radical, în Serbia mai existau și alte partide: Partidul Liberal, Partidul Conservator, Partidul Progresist. Interesele burgheziei mic și mijlocii erau reprezentate de Partidul Liberal, care avea în frunte pe Iovan Ristici.

Până în 1909 a condus Partidul Conservator și Partidul Progresist.

La 22 dec. 1888/1 ian. 1889, regele Milan a modificat constituția țării și a introdus un regim cu adevărat parlamentar în locul celui despotic de până acum. Dar politica sa de apropiere față de Austro-Ungaria a nemulțumit cea mai mare parte a țării, care vedea sacrificarea intereselor poporului sârb pentru interesele înguste ale monarhului. De aceea, regele Milan a renunțat la tron la 22 febr./6 martie 1889 în favoarea fiului său Alexandru. Acesta a instaurat un regim autoritar, dar n-a putut salva dinastia.

În iunie 1903 are loc o lovitură de stat, în urma căreia, prin uciderea regelui Alexandru și a soției sale, este înlăturată de la tron dinastia Obrenovici și instaurată dinastia Karagheorghevici. Este ales rege Petru Karagheorghevici (1903-1921). Acesta readuse cu mici modificări constituția din 1889. Libertățile social-politice acordate de această constituție s-au reflectat favorabil asupra întregii vieți economice și culturale a țării. S-a instaurat un regim mai democratic, iar viața politică s-a înviorat.

Regele Petru a schimbat și orientarea politicii externe, apropiindu-se de Rusia și Franța, ceea ce a făcut ca în Serbia să crească influența Antantei.

După izbucnirea războiului vama cu Austro-Ungaria și mai ales după anexarea Bosniei și Herțegovinei în 1908, apropierea Serbiei de Antantă a devenit tot mai evidentă. Eliberarea economică de sub tutela Austro-Ungariei a avut drept urmare dezvoltarea industriei sârbești, dar și încheierea unor acorduri comerciale cu Franța, Anglia, Elveția, Italia, România, Turcia.

Deși Serbia a protestat energic pentru anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria, sub presiunea diplomației europene a renunțat la cerințele ei și era silită să recunoască că, prin anexare, drepturile ei nu sunt nicicum călcate.

Serbia a început să spijine lupta de eliberare a slavilor din Imperiul Austro-Ungar și încerca să împiedice Austro-Ungaria să înainteze spre Salonic.

După anexarea Bosniei și Herțegovinei în 1908 de către Austro-Ungaria, pe care până atunci le ținea numai sub ocupație militară și le administra în înțelegere cu beyi bosniaci, a avut loc o strânsă apropiere față de Muntenegru, cele două țări începând să-și coordoneze politica lor externă. Tot Serbia a fost aceea care a luptat pentru crearea unei alianțe a statelor balcanice, alianță care s-a înfăptuit în 1912.

Încă de la sfârșitul sec. XIX a început apropierea Serbiei de Bulgaria. Problema macedoneană a devenit atunci expresia concentrată a problemei orientale, lucru de care țineau cont atât marile puteri cât și statele balcanice. Astfel, în 1897, guvernul sârb și bulgar au încheiat o alianță prin care cele două țări se obligau să-și coordoneze acțiunile în politica lor balcanică.³⁶ Această alianță s-a făcut sub egida Rusiei. Antanta prevedea și întrajutorarea celor două țări și guverne în propaganda națională, culturală și religioasă în Turcia europeană. Tot în 1897, la această alianță a aderat și prințul Nicolae al Muntenegrului.

Muntenegru l a făcut progrese vizibile pe plan economic și politic după 1878, când statul a devenit independent și și-a mărit teritoriul.

Reformele înfăptuite în vremea prinților Danilo (1851-1860), Nicolae (1860-1918) au înviorat viața economico-politică și religioasă.

³⁶ M. Voivodici, *Traité entre la Serbie et la Bulgarie en 1897*, în "Melanges", Jorje Tadić, Belgrad, 1970, p. 657.

Printre aceste reforme se numără: desființarea Senatului, înființarea Consiliului de stat, reforme administrative și judecătorești, reorganizarea armatei după modelul celei rusești. Aceste reforme au făcut trecerea spre orânduirea capitalistă.

Principala ramură a economiei era agricultura, unde deși s-au dezvoltat culturile de viță de vie, dud, tutun, era totuși înapoiată, predominând mijloacele rudimentare de muncă. Lipseau cerealele, ceea ce făcea ca Muntenegru să le importe chiar și din România. Majoritatea familiilor țărănești nu aveau mai mult de 1 ha pământ. În general, suprafața cultivată era foarte restrânsă. În 1895 erau cultivate 19.620 ha pământ. Cele mai întinse suprafețe de pământ le dețineau familia princiară, funcționarii și mănăstirile.

Dezvoltarea relațiilor de schimb ale Muntenegrului cu alte țări a dus la destrămarea relațiilor obștești care se mai mențineau încă la sate. Pentru dezvoltarea schimbului au fost îmbunătățite căile de comunicație, în special pe litoralul Mării Adriatice, unde se făcea schimb cu Austria și chiar cu Italia. Se exportau vite (oi și capre), pește sărat, brânză, lână.

La începutul secolului XX, economia Muntenegrului a cunoscut o oarecare înviorare. A crescut populația orașelor la 34.000 locuitori în 1909, ceea ce reprezenta 15,6% din populația țării. S-au înființat numeroase ateliere meșteșugărești, prăvălii. Începe să se introducă și tehnica nouă, în 1903 fiind folosită prima mașină cu aburi. Apar și mici întreprinderi industriale, dar acestea erau înființate cu capital italian, capital care controla și cultura tutunului, mai ales după 1903. Din 1909 au început să se construiască și căi ferate, iar din 1906 s-a bătut moneda proprie, ceea ce arăta dezvoltarea economică a Muntenegrului.

Se înființează și bănci, al căror capital era în 1911 de 270 milioane perperi. Începe să pătrundă tot mai mult capitalul străin, în special englez și italian.

Privită în ansamblu situația economică era grea, cu toate încercările de redresare, făcute cu ocazia împrumuturilor în străinătate.

Numai Rusia acordase până în 1902 Muntenegrului subvenții de 37 milioane ruble. După 1908 subvențiile date de Rusia pentru echipament și întreținerea armatei au ajuns la 16 milioane coroane anual.

Prințul Nicolae domnea în mod despot, lucru ce a nemulțumit pe unii feudali și frunțași ai burgheziei care se forma.

În 1905 prințul Nicolae a convocat o adunare națională și a dat o constituție asemănătoare celei sârbești din 1889, care a micșorat însă foarte puțin prerogativele prințului.

Scupcina, care nu avea putere legiuitoare, fiind mai mult un organ consultativ, s-a transformat într-o arenă de lupte politice între opoziție, Partidul Progresist și Partidul Conservator, care-l susținea pe prințul Nicolae. În 1910, prințul Nicolae se proclamă rege al Muntenegrului.

Bulgaria. Obținerea autonomiei de către Bulgaria, în 1878, a favorizat dezvoltarea economică a țării, nu însă în măsură suficientă.

După unificarea Rumeliei Orientale cu Bulgaria, în 1885, lupta dintre principalele țări capitaliste pentru influența în Bulgaria se intensifică. Burghezia bulgară s-a împărțit în două tabere: rusofobii, în frunte cu Stambulov și Radoslavov, și rusofilii, în frunte cu Karavelov. Pentru apropierea de Rusia erau și masele populare și tânăra mișcare muncitorească.

Între 1887 și 1894, în timpul dictaturii lui Stambulov, acumularea primitivă a capitalului s-a desfășurat foarte repede, împletindu-se cu dezvoltarea industriei capitaliste. În timpul acestei dictaturi, legată de capitalul austro-ungar, Bulgaria s-a apropiat de Austro-Ungaria, Anglia și Turcia.

În 1894 însă, puterea revine Partidului Narodnic, care în politica externă reia legăturile diplomatice cu Rusia, iar Ferdinand a fost recunoscut ca prinț al Bulgariei de marile puteri. Ferdinand aduse la putere un guvern rusofil, cu scopul de a obține un ajutor rusesc pentru anexarea Macedoniei. Când înțelese însă că Rusia era angajată în războiul cu Japonia (1904-1905) și nu-l putea ajuta, aduce la putere

un guvern național liberal, condus de D. Petcov. În timpul acestui guvern, ca și al celui condus de Al. Malinov, capitalul străin a pătruns puternic în Bulgaria, crescând numărul întreprinderilor industriale. Au fost create bănci europene și bulgare precum și alte instituții de credit. S-au întemeiat mari case de comerț cu sucursale în principalele orașe ale țării. S-au construit căi ferate și porturi. Alături de mașini perfecționate, cu aburi, s-a introdus în industrie și energia electrică.

În 1900 existau în Bulgaria 293 întreprinderi industriale pentru ca în 1912 ele să ajungă la 740, cu o putere instalată de 31.747 cai putere și cu 12.827 muncitori.³⁷ Numai între 1910-1912 s-au înființat 123 de întreprinderi noi.

Producția industrială a crescut între 1904 și 1912 de peste 3 ori: de la 32,7 milioane leva în 1904 la 108,1 milioane leva în 1912. A crescut de asemenea și capitalul investit în industrie de la 19,9 milioane leva în 1900, la 91 milioane leva în 1911, ceea ce însemna creștere de peste 4 ori.

Numărul întreprinderilor industriale a crescut și datorită legilor protecționiste impuse de reprezentanții burgheziei naționale. Semnificativ este faptul că în Bulgaria a fost adoptată o lege pentru încurajarea industriei asemănătoare cu cea adoptată de România în 1887. Această lege încuraja acele întreprinderi industriale ce aveau un capital de peste 25.000 leva și care foloseau minimum 20 muncitori și mașini.

În Bulgaria, industria ușoară ocupa un rol preponderent, deoarece capitalurile investite aduceau beneficii mari, ca urmare a circulației lor rapide. Astfel, în 1911, în industria bulgară, industria ușoară deținea 42,3%.³⁸ Ea prelucra în special produse agricole, grâu mai ales, precum și lână, bumbac, in. Dezvoltarea industriei ușoare a fost favorizată de tradițiile meșteșugărești mai vechi, de abundența materiilor prime locale și de mâna de lucru ieftină și relativ calificată.

³⁷ *Istoria na Bălgaria*, tom. II, 1962, p. 173.

³⁸ D. Kosev, C. Christov, D. Anghilov, *Precis d'histoire de Bulgarie*, Sofia, 1963, p. 261.

Dezvoltarea relațiilor capitaliste în Bulgaria în această perioadă a influențat și agricultura, dar Bulgaria a continuat să rămână o țară agrară înapoiată. Ca și în celelalte țări balcanice, și în Bulgaria populația satelor era puternic stratificată. Astfel, în 1908, 300.000 proprietari aveau 2,8 milioane decare.*

Situația specifică apărută după eliberare, condițiile geografice ale Bulgariei și inexistența unei întinse regiuni favorabile agriculturii pe suprafețe mari, a făcut ca în Bulgaria să nu existe proprietăți funciare deosebit de mari.

Numai 87 de gospodării aveau o suprafață arabilă de peste 500 ha. De unde rezultă că în economia rurală bulgară predomina mica gospodărie.

La sfârșitul secolului XIX și începutul sec. XX se dezvoltau în Bulgaria și căile de comunicație. Astfel, în 1888 erau în Bulgaria 536,9 km căi ferate, în 1900, 1.465,5 km iar în 1909 1.696 km.³⁹ Aceste căi ferate legau litoralul și malul Dunării de regiunile interioare, rețeaua feroviară fiind mai dezvoltată spre sud din motive economice, dar și strategice. În privința șoselelor, erau în 1909, 3.000 km de șosele moderne bine amenajate, cu numeroase poduri.

De asemenea, au fost modernizate porturile Varna și Burgas. Dezvoltarea rețelei de transport s-a făcut însă cu participarea capitalului străin.

În privința desfacerii produselor sale peste hotare, Bulgaria a înregistrat progrese însemnate. Astfel, în 1890 valoarea exportului era de 53,9 milioane leva, iar în 1911 de 184,6 milioane leva. Se exportau mai ales produse agricole.

Bulgaria făcea schimburi comerciale mai ales cu Germania și Austro-Ungaria, acestora revenindu-le 60% din valoarea exportului.

Dezvoltarea industriei, transporturilor și comerțului a făcut să crească și capitalul bancar și numărul băncilor. Capitalul bancar a fost

* 1 decar = 0,10 ha.

³⁹ Dunitrov, *op.cit.*, p. 33-34.

strâns legat de politica de împrumuturi a statului. Astfel, perioada 1888-1911, Bulgaria a împrumutat 752 milioane leva, datoria externă ridicându-se în 1911 la 537,9 milioane leva, în timp ce bugetul era de 178,4 milioane. Capitalurile bancare erau străine, mai ales belgiene (1 milion leva în 1909), rusești (2 mil. leva reprezenta 3%).

A crescut, de asemenea, numărul societăților pe acțiuni și al băncilor, ajungând în 1912 la 172 cu un capital de 136 milioane leva.

După 1905 s-au înființat câteva bănci mari. Astfel, Banca de Credit, cu sediul la Sofia, avea capitaluri de la Biscontogesellschaft - Berlin, Bleihsehvoder - Berlin, și Banca Germană de Nord - Hamburg; Banca Generală Bulgară cu capital francez, dar mai ales austro-ungar și Banca Comercială Maghiară. În ajunul primului război balcanic acestea au devenit cele mai importante instituții bancare din Bulgaria.

Burghezia bulgară, în special cea liberală, începe să ocupe poziții însemnate în sistemul bancar. V. Radoslavov, șeful Partidului Liberal, era în 1911 președintele unei bănci însemnate cu sediul la Sofia - "Bulgaria".

O dată cu organizarea muncitorilor, au început să se organizeze și țărani. Astfel, în 1899 a luat naștere Uniunea Populară Agrară Bulgară, condusă de Alexandru Stambolinski. Această organizație țărănească se afla sub influența elementelor revoluționare. Ea milita pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale țăranimii.

Pe plan politic, burghezia bulgară s-a organizat în mai multe partide. Între 1903 și 1908 puterea a fost deținută de Partidul Liberal condus de Stambulov, un partid al marii burghezii care urmărea pe plan intern să-și consolideze pozițiile, iar pe plan extern era pentru apropierea de Tripla Alianță. Între anii 1911 și 1913 puterea a fost luată de Partidul Popular care reprezenta interesele proprietarilor funciari, comercianților. Alte partide burgheze mai erau: Partidul Liberal, condus de Radoslavov, Partidul Progresist Liberal condus de Dragan Tănkov, Partidul Democrat, Partidul Radical Democrat.

Încă din 1898, sub guvernul prezidat de Stoilov, prințul Ferdinand al Bulgariei a făcut cu Austro-Ungaria un tratat secret prin care acesta se obligă să protejeze dinastia prințului Bulgariei, în cazul unei împărțiri eventuale a Balcanilor. Austria se obliga chiar a dobândi o parte din Serbia Orientală pentru Bulgaria. Deci era un tratat contra Sebiei "de care ea (Serbia - n.n.) habar n-avea."⁴⁰

Anul 1903 aduce pe tapet "problema macedoneană", prin izbucnirea unei puternice răscoale, sprijinită deschis de către Bulgaria, Serbia și Grecia, și înăbușită în mod sălbatic de unitățile otomane. La această răscoală au participat mulți aromâni stabiliți în Macedonia, iar republica proclamată în localitatea Krusevo era locuită în mare majoritate de aromâni.

Bilanțul a fost deosebit de sângeros: 201 sate total sau parțial arse, 4.694 de persoane masacrate, mii de femei și fete violate, 70.835 de locuitori rămași fără adăpost, peste 30.000 oameni fiind nevoiți să se refugieze de teama represaliilor turcești, în plus, neavând unde să locuiască.

Poporul român a urmărit cu multă simpatie lupta eroică a poporului macedonean împotriva autorităților turcești și acest fapt a fost amplu reflectat în presa vremii, mai ales că și populația aromână fusese supusă persecuțiilor turcești. Ministerul de Externe al României, în ședința Parlamentului din 9 decembrie 1903, comunica că la 14 august 1903 s-au expediat telegrafic banii pentru ajutorarea populației din Krusevo, care a fost centrul răscoalei și care a avut foarte mult de suferit. Au fost ajutate cu bani 236 persoane, sumele variind până la 350 lei de persoană, ministrul specificând că ajutorul nu s-a limitat doar la aromâni, ci a fost acordat și celorlalte naționalități⁴¹.

⁴⁰ Gen.G.A.Dabija, *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria 1910-1913*, p. 314.

⁴¹ *Ibidem*.

De asemenea, prin proiect de lege, în ședința Camerei din 28 noiembrie 1903 s-a creat un fond de 600.000 lei pentru construirea de biserici și școli românești în cadrul Imperiului Otoman.

În domeniul politicii externe, burghezia bulgară – mizând pe poziția sa geografică și pe faptul că zdrobise Serbia în războiul din 1885 – urmărea în primul rând anexarea Macedoniei și Traciei, și proclamarea independenței. Ferdinand al Bulgariei cocheta atât cu blocul Puterilor Centrale, cât și cu Rusia, aducând la conducere când guverne filogermane, când rusofile, pentru a primi sprijin mai ales în vederea anexării Macedoniei, provincie nu numai bogată, dar și bine așezată strategic, care i-ar fi deschis drumul la Marea Egee⁴².

Dacă din cauza problemei macedonene, relațiile cu Grecia, Serbia și Imperiul Otoman erau în general încordate, guvernanții de la Sofia nu tolerau ca Bucureștiul să sprijine pe aromânii din Imperiul Otoman, și mai ales pe cei din Macedonia. De asemenea, diplomația românească, care sprijinise toate mișcările de emancipare bulgare până la 1877 și salutasese cordial actul progresist al unirii Principatului Bulgar cu Rumelia Orientală, din 1885, în urma înfrângerii Serbiei din 1885 și a Greciei de către Turcia în 1897, vedea în principatul bulgar un rival care avea perspective (ținând cont și de așezarea sa geografică) să devină cel mai puternic stat din Balcani. Încât, Bucureștiul urmărind cu maximă atenție orice schimbare ce ar fi putut surveni în Balcani în vederea răsturnării echilibrului, Take Ionescu declara în 1901 că "aromânii pot deveni la momentul potrivit un element de compensație"⁴³.

Semnarea Convenției ruso-bulgare din 1902 a neliștit profund diplomația românească⁴⁴, avându-se în vedere, în special, așezarea geografică a României între cei doi parteneri, încât comportarea firească ar fi fost sprijinul Austro-Ungariei, mai ales că există și un tratat în acest sens. Totuși, Viena nu a sărit imediat în ajutorul

României, deoarece analiza celor două situații care s-ar fi putut crea: 1. să sprijine în Balcani o politică românească activă - în acest mod abătând atenția opiniei publice românești de la Transilvania și Bucovina-, ori, 2. să susțină un puternic stat bulgar care urma să constituie - după expresia marchizului Pallavicini - "cel mai sigur remediu împotriva iredentismului românesc"⁴⁵ i-a dictat o atitudine de expectativă. Ministrul Austro-Ungariei reliefa avantajele și dezavantajele ambelor variante, înclinând spre soluția a doua. Principalul său argument era că, după moartea regelui Carol I ar fi survenit mai mult ca probabil mari schimbări în politica externă a României⁴⁶.

În orice caz, prin crearea celui de-al doilea bloc imperialist (1907), politica marilor puteri devine tot mai agresivă în sud-estul Europei, dar asistăm în același timp la acțiuni tot mai active spre emancipare totală de sub tutela marilor puteri din partea statelor balcanice.

Criza bosniacă (1908-1909). Criza bosniacă este strâns legată de declanșarea revoluției turce din 1908. Dar mai întâi se cuvine să facem unele precizări.

În urma creării Antantei (1907), diplomația engleză propune Petersburgului ca acesta să sprijine programul de reforme al Marii Britanii în Macedonia. Înțelegerea s-a perfectat în timpul întrevederii din iunie 1908, de la Reval, între Eduard al VII-lea și Nicolae al II-lea.⁴⁷

Practic, ce urmăreau englezii? Deoarece Puterile centrale, și în special Germania și Austro-Ungaria, controlau economic și politic Imperiul Otoman, iar pozițiile Angliei se subreziseră, prin efectuarea de reforme și prin autonomia Macedoniei scoteau această provincie,

⁴² *Istoria na Bălgaria*, tom II, Sofia, 1961, p. 101-103.

⁴³ *Documents diplomatiques français*, seria 2, vol. I, doc. 301, p. 352.

⁴⁴ Arh. M.A.E., fond 21, vol. 103, f. 48-53; Gh. Ștefanov, *op. cit.*, p. 91.

⁴⁵ Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea, 1900-1914*, București, 1977, p. 38.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 38-39.

⁴⁷ C. Hanotaux, *La politique de l'équilibre (1907-1914)*, Paris, 1912, p. 61-63.

atât de importantă prin aşezarea sa geografică, de sub jurisdicţia sultanului, şi, implicit, şi a Germaniei şi Austro-Ungariei.⁴⁸

Junii turci, sesizând aceste manevre, s-au grăbit să accelereze declaşarea mişcării, având şi un motiv în plus - poliţia secretă dăduse de ramificaţiile reţelei revoluţionare şi a trimis oameni de la Istanbul care să facă ancheta.

Revoluţia turcă a suscitât imediat interesele vecinilor balcanici, adică a Bulgariei, Greciei, Serbiei, Muntenegrului, a populaţiei albaneze, macedonene şi aromâne, care nu aveau entitate statală, a marilor puteri europene, ca şi populaţiilor armeană şi arabă. România, deşi nu se învecina geografic cu Imperiul Otoman, a urmărit cu multă atenţie evenimentele ce s-au derulat în anii 1908-1909, interesată în primul rând de menţinerea echilibrului balcanic.

În primă instanţă, Bulgaria s-a gândit să-şi proclame independenţa, Grecia să anexeze Creta; în plus, fiecare să obţină o parte cât mai mare din Macedonia, sau din alte regiuni europene aflate sub jurisdicţia Porţii, lucru la care aspira atât Serbia cât şi Muntenegru.

Dintre marile puteri, Austro-Ungaria s-a gândit, să anexeze la Imperiul său, Bosnia şi Herţegovina, provincii luate sub administrare pe baza hotărârilor Congresului de la Berlin (1878), ceea ce a dus la grave disensiuni pe plan european, mai ales că cele două tabere ale marilor puteri se constituiseră deja, tabere care vor declanşa primul război mondial.

Curtea veneză s-a gândit să anexeze Bosnia şi Herţegovina, mai ales că prin convocarea unui Parlament otoman, cele două provincii urmau să-şi trimită reprezentanţi în acest for legislativ. Ministrul de externe Alois von Aehrenthal s-a gândit să facă acest lucru cu asentimentul marilor puteri, vizând în special Rusia. În acest scop se ajunge la un acord ruso-austriac, în septembrie 1908, la castelul Buchlau, unde Rusia urma să fie de acord cu anexarea celor două provincii; în schimb, Austro-Ungaria urma să o ajute să

modifice regimul Strămtorilor Mării Negre, adică posibilitatea trecerii fără rezerve a navelor de război ruseşti.

Curtea veneză, afară de anexarea celor două provincii, miza să compromită politica taristă în ochii statelor balcanice şi în special a Serbiei şi Muntenegrului şi să compromită alianţa ruso-engleză, Marea Britanie nefiind dispusă să permită navelor militare ruse trecerea prin Bosfor şi Dardanele.

De la Buchlau, ministrul de externe rus Izvolski colindă marile capitale europene, ca acestea să consimtă - ceea ce interesa Rusia în primul rând - modificarea regimului Strămtorilor.⁴⁹

În timp ce Izvolski căuta asiduu aderenţi, ca să modifice regimul Strămtorilor, diplomaţia habsburgică proclama unirea Bosniei şi Herţegovinei la imperiul său. Împăratul Francisc Iosif emitea la 5 octombrie 1908 rescriptul privind anexarea celor două provincii, iar a doua zi este decretată mobilizarea. Diplomaţia veneză, în scopul agravării situaţiei din Europa, impulsionează pe bulgari, care a doua zi se proclamă independenţi, iar Ferdinand îşi ia titlul de "ţar al bulgarilor".

Anunţând mobilizarea, Curtea veneză, bineînţeles cu sprijinul total al Germaniei, dorea să intimideze Rusia, iar în Balcani, Serbia, căci era puţin probabil ca Turcia să declare război, datorită celor două provincii. Se cuvine de făcut precizarea că mulţi ani de pace n-au trezit nişte şocuri pentru forţele armate habsburgice, iar criza economică, ca şi lupta surdă a numeroaselor naţionalităţi ce voiau să se elibereze, măcinau acest stat, încât pregătirea de luptă ca şi dotarea efectivelor lăsa mult de dorit şi nu era deloc de invidiat. În plus, Tripla Alianţă, prin atitudinea tot mai ezitantă a Italiei şi României, slăbea considerabil acest bloc, iar întoarcerea Rusiei din 1905 la problemele balcanice îngrijora Statul major venez. Încât, dacă excludem graniţa cu aliata sa, Germania, şi cu Elveţia neutră, Austro-Ungaria se găsea într-un cerc aproape complet al duşmanilor săi potenţiali.

⁴⁸ Istoriја na Makedonskiот narod, II, Skopje, 1969, p.300.

⁴⁹ L. Bissolati, *La politica estera dell'Italia: 1787-1920*, Milano, 1923, p.131.

Totuși, Austro-Ungaria, mizând pe ajutorul total din partea Germaniei, pe faptul că nu există sudură perfectă în cadrul Antantei, pe factorul psihologic (de-abia cu 3 ani în urmă fusese Rusia înfrântă rușinos de către Japonia și nu era suficient restabilită), își zornăia armele, urmărind să țină în expectativă Rusia, să sperie Serbia, ba chiar s-o distrugă militar, desființând-o ca stat.

Noul regim otoman, intimidat de marile puteri, hărțuit de vecinii balcanici și sabotat de sultan și elementele conservatoare care pregăteau contrarevoluția, acceptă propunerile austriece -, acordul realizându-se la 26 februarie 1909 -, de a primi suma de 2,5 milioane lire turcești, în schimbul Bosniei și Herțegovinei. Acordul făcea inutilă convocarea conferinței europene, blocul austriaco-german jubila, iar pretențiile Serbiei deveneau nu numai inutile și perimate, dar prin insistențele acesteia era amenințată pacea Europei, în cazul că Rusia ar fi fost hotărâtă s-o ajute.⁵⁰ Rusia se vedea înșelată de către Curtea vieneză, care-și rezolvase problemele fără să sprijine doleanțele diplomației țariste; ca să contracareze penetrația austriacă spre Macedonia și marea Egee și să-și apropie Bulgaria, Rusia semnează un protocol cu Imperiul Otoman (3 martie 1909), prin care se scade suma de 125 milioane franci din datorie (ca urmare a războiului din 1877-1878), în schimbul recunoașterii independenței Bulgariei.⁵¹

Pentru a cuminți Serbia și calma Rusia, Germania intervine în mod brutal, trimițând un ultimatum la Petersburg, ca Rusia să admită fără rezerve abrogarea paragrafului 25 al Tratatului de la Berlin și să recunoască anexarea Bosniei și Herțegovinei. Concomitent, Austro-Ungaria proclamă stare de alarmă pentru corpurile de armată 7 și 13, încât colosul rusesc, nefiind suficient pregătit și neexistând o sudură eficientă în cadrul Antantei, a fost nevoit să cedeze.

⁵⁰ Fr. Fischer, *Assalto la potere mondiale. Germania nella guerra 1914-1918*, Torino, 1965, f.23.

⁵¹ K.Kraciunov, *Vănsnata politica în Bălgaria. Kabinet Malinov (1908-1911)*, Sofia, 1911, p.77-79. (în decurs de 50 ani, guvernul bulgar urma să returneze Rusiei suma de 82 milioane franci.)

Puțin mai târziu, Wilhelm al II-lea se referea la "frumosul moment" al anexării Bosniei și Herțegovinei - ceea ce, practic, a fost "... o punere în scenă măreață, care a demonstrat în lumea întreagă forța vitală ce caracterizează Tripla Alianță și a arătat cum - potrivit unui cuvânt al lui Bismarck - popoarele monarhiei austro-ungare sunt solide, când împăratul Francisc Iosif încalecă calul".

Dacă diplomația germană și austro-ungară au triumfat pe moment, criza bosniacă a aprofundat și mai mult disensiunile între cele două blocuri, punând în lumină politica dură a Puterilor Centrale de Drang nach Osten și a iritat la culme cele două state, Rusia și Serbia, care au fost nevoite să cedeze.

Războaiele balcanice (1912-1913). Creând blocul balcanic, diplomația rusă și-a supraestimat influența, deoarece aceștia au atacat Imperiul Otoman în octombrie 1912, înainte ca Petersburgul să-și fi desăvârșit pregătirea militară.

Într-un interval scurt de timp, de circa 6 săptămâni, trupele aliate balcanice, (Bulgaria, Grecia, Serbia, Muntenegru) au zdruncinat principalele forțe otomane din Europa și au eliberat cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, ajungând la periferia Istanbulului.

După bătălia de la Ceatâlgea, marile puteri au hotărât să debarce trupe la Istanbul, amestecându-se astfel în conflictul balcanic, pre-textul constituindu-l securitatea cetățenilor străini, obținând în acest sens și consimțământul Porții.⁵²

Detășamentele internaționale debarcate, nu au avut ocazia să participe la nici o operațiune, deoarece s-a pus capăt primului război balcanic, fără ca trupele balcanice să reușească să intre în capitala otomană.

După cum se știe, la 16 decembrie 1912, începeau la Londra tratativele de pace dintre cele patru state balcanice și Turcia, iar a doua zi se deschidea Conferința ambasadorilor marilor puteri, sub

⁵² Arh.M.A.E., vol. 62, f.98; vezi și Arh. St., Buc., fond casa Regală, dos. 45 (1913), f.2 (au debarcat și marinari români, de pe crucișătorul "Elisabeta", sub comanda cpt. comandor Negru).

președinția ministrului afacerilor externe al țării gazdă, sir Edward Grey.

Cu excepția trasării hotarelor viitorului stat albanez, balcanicii au scăpat de sub controlul marilor puteri, nimicind astfel prin pacea de la Londra (30 mai 1913) aproape total dominația otomană în sud-estul Europei, dar au făcut să crească în același timp anizotiziile între statele balcanice, de care voiau să profite marile puteri.

Eforturile diplomației țariste de a modera pretențiile Bulgariei și, astfel, de a opri dezagregarea alianței balcanice, au fost sortite eșecului. Regele Ferdinand și generalii săi, subestimând forțele celorlalți parteneri balcanici și mizând pe sprijinul Austro-Ungariei și Germaniei, atacă sârbii și grecii. Muntenegru, urmat ulterior de România, declară război Bulgariei, în timp ce trupele otomane se grăbesc să reocupe Adrianopolul.

Conflictul a fost însă localizat prin iscălirearea păcii de la București (august 1913), tratatul încheindu-se între Serbia, Grecia, Muntenegru, România, pe de o parte și Bulgaria - pe de altă parte, urmat de un alt tratat turco-bulgar, iscălit la Istanbul (septembrie 1913).

Participarea României la al doilea război balcanic și rolul activ al diplomației românești au pus un serios semn de întrebare Puterilor Centrale în legătură cu poziția Bucureștiului într-un eventual conflict balcanic.

Concomitent, al doilea război balcanic, a adus o nouă repartizare a forțelor față de anul 1912; adică în locul unui singur bloc sub egida Rusiei, se schița grupul Bulgaria și Turcia, care începe să graviteze tot mai mult în sfera Puterilor centrale - victorie însă diminuată prin alăturarea tot mai sigură a României de Antantă.

În orice caz, drumul afirmării statelor balcanice pe arena internațională, este tot mai sunțit, în ciuda iritării marilor puteri - obișnuite cu docilitatea statelor mici, elocvente fiind în acest sens cuvintele împăratului Francisc Iosif: "Puterile Centrale nu pot primi Tratatul de la București, ca un aranjament definitiv al chestiunii

balcanice; numai un război general ne va putea duce la o soluție convenabilă."⁵²

Astfel, criza europeană provocată de războaiele balcanice (1912-1913) a putut fi localizată, dar numai un singur an, pretextul războiului fiind găsit de către diplomația Vieneză, în atentatul de la Sarajevo, unde conflictul austro-sârb a degenerat într-un război mondial - cu urmări imprezvizibile chiar pentru unele din marile puteri.

*
* *

Și după 1878, cele trei tronsoane poloneze erau supuse rusificării și germanizării. Biserica catolică și limba națională făceau ca națiunea poloneză să reziste și să caute noi forme de-a intensifica mișcarea de emancipare națională. Trebuie menționat, că în timp ce regatul Poloniei (aflat sub stăpânire rusească) își pierdea și ultimele resturi de autonomie, iar Germania intensifica deznaționalizarea în ducatul Poznan, prin mijloace dure la sugestia cancelarului Bismarck, teritoriile aflate sub stăpânire austriacă, în speță Galiția, se bucura de o serie de drepturi și își lărgeau autonomia. Liderul conservatorilor galițieni, contele Agenor Goluchowski, este chemat în fruntea conducerii Galiției, care încă din 1861 are o Dietă națională, ce se întrunea la Lwow, unde rezolva problemele provinciei.⁵³ Din 1873, delegații galițieni participă direct la alegerile pentru Reichsrat, iar universitățile din Cracovia și Lwow, unde predarea se făcea în polonă, cultivă spiritul național. Deci numai în Galiția exista un învățământ superior în limba maternă, cel din Varșovia făcându-se în limba rusă, iar cel din Poznan în germană. În acest context, centrele universitare din Cracovia și Lwow, vor absorbi majoritatea tinerilor din ducatul Poznan (Posen) și regatul Poloniei, ca și pe cei aflați în

⁵² Emil Diaconescu, *România și marile puteri - după congresul de la Berlin și până în 1914*, Iași, 1937, p. 39

⁵³ Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, Buc., 1987, p. 146.

emigrație, de pildă din România, Franța, Elveția și chiar SUA. Se cuvine să precizăm că puterea, în cadrul Galiției autonome, se afla în mâinile nobilimii locale de tendință conservatoare, care era refractară la progres și la doleanțele oamenilor nevoiași, încât, în ciuda bogăției solului și subsolului, migrările iau proporții spre sfârșitul secolului, majoritatea îndreptându-se spre cele două Americi. Cu toate aceste minusuri, dacă socotim că până la 1915, funcția de Namiestnik (locțiitor al împăratului), care deținea efectiv puterea executivă, a fost ocupată în permanență de un băștinaș, ne dăm seama că, acesta era tronsonul în care polonezul - bineînțeles comparativ - se simțea mai liber. De asemenea, trebuie să recunoaștem că, din punct de vedere economic, al producerii de bunuri materiale, cel mai bine se dezvoltau teritoriile aflate sub jurisdicția germană. Reichul german, făcea eforturi să ajungă și să întrecă Anglia și SUA. Poznația și Pomerania practicau o agricultură modernă, iar Silezia, mai ales Silezia Superioară, devenise un foarte puternic centru minier și siderurgic. Avântul economic din cele trei tronsoane a constituit un factor stimulat și în domeniul demografic. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea populația a crescut de la 4.800.000 la 10 milioane (108%) în Regat; în Galiția de la 4.600.000 la 7.300.000 (59%), iar în Poznația, unde emigrarea era cea mai puternică de la 1.400.000 la 1.900.000 (36%).

Pentru perioada 1870-1914, specialiștii polonezi dau cifra de 3.511.000 de persoane care au părăsit cele trei tronsoane stabilindu-se în alte țări ale Europei, în cele două Americi, în Australia și în Asia. În 1870, 50.000 de polonezi se aflau în SUA, grupați în 20 de localități din statele Texas, Michigan, Wisconsin, Illinois, Indiana și Pensylvania. Pe acest fundal, numărul crește, ajungând la 2.000.000 în anul 1900. La recensământul din 1910, 2.416.320 de persoane foloseau în SUA limba poloneză, dintre care 1.614.640 erau născuți acolo. Se cuvine să precizăm că în mai 1910 a avut loc la Washington, Congresul Național polonez din SUA, cu care ocazie

s-au delevit monumentele lui Tadeusz Kosciuszko și Kazimir Pulaski (generali în armata americană în timpul războiului de Independență). Din 1872 avem migrări în Canada, în Brazilia (aici în 1914 trăiau 103.500 polonezi, statul Parana, era denumit și "Nova Polonia"), în Argentina (în 1913, erau 32.000), în Uruguay și în Australia.

Pe baza unor statistici din 1910, circa 400.000 de polonezi se aflau dispersați pe teritoriul Imperiului rus, dintre care 170.000 dincolo de Ural, adică în Siberia, în Asia Centrală și în Caucaz.

Polonezii participă la Congresul panslav de la Praga din 1908, considerând că îi pot influența pe ruși să le acorde o largă autonomie și îi vor sprijini în vederea unificării. În teritoriile aflate sub administrație germană, curentul naționalist la Ligii Naționale lansase lozincă "panpolonismului", popularizat și în primul periodic oficial recunoscut "*Przegląd Wszechpolski*" (Revista panpoloneză), iar la Berlin, apărea ziarul "*Dziennik Berliński*" (Jurnalul berlinez). Namiestnikul Galiției, prințul Andrzej Potocki (asasinat în 1908 de un naționalist ucrainean), ca și succesorul său, M. Bobrzynski, au încercat să combată panpolonismul ca și orientarea rusofilă a polonezilor din Austro-Ungaria. Prin izbucnirea primului război mondial, atât Austro-Ungaria, cât și Germania și Rusia, au încercat să speculeze lupta polonezilor, sprijinind tacit pregătirile lor militare. Astfel, tinerii din Galiția au format o școală militară clandestină, grupe paramilitare, societăți de tir puse sub conducerea lui Pilsudski, apoi o Legiune, iar Împăratul Franz Iosif, avea intenția să publice un manifest în care se anunța trecerea monarhiei de la dualism la trialism. Nici rușii și nici germanii nu se lăsau mai prejos, promițându-le unirea tuturor teritoriilor poloneze, cu o foarte largă autonomie, puse sub sceptrul Țarului sau al Kaiserului. Dar toate acestea vor eșua, la 21 noiembrie 1918 generalul Josef Pilsudski, era numit șeful provizoriu, al statului polonez independent, până la convocarea Seimului.

Teritoriile ceh se dezvoltau puternic industrial, luând amploare și mișcarea de renaștere națională. De altfel, încă în 1860 s-a constituit Partidul Național Ceh, având în frunte pe Palacky și Rieger. Totuși, burghezia germană domina politic și economic situația din Cehia. În plus, în regiunea vestică, populația era majoritar germană, unde încercau să facă o provincie distinctă (Deutschböhmen - Boemia germană).

După dualism (1867), Slovacia fiind subordonată direct administrației maghiare, ca și Transilvania și Croația, se accentuează procesul de de-naționalizare. Fură închise toate școlile cu limba de predare slovacă, fiind dizolvată și organizația slovacă "Matica" (fondată în 1863) care era centrul cultural vital. În Slovacia, sectorul industrial era slab dezvoltat, din cei circa 3 milioane de locuitori, numai 22% erau încadrați în afara agriculturii. Muncitorii slovaci erau concentrați în primul rând în întreprinderile de la Budapesta, apoi la Bratislava și Kosice. De aceea, la Budapesta au apărut primele ziare muncitorești slovace.

În procesul de renaștere națională cehă, un rol important l-a jucat romanul istoric, al cărui reprezentant de frunte a fost Alois Jirásek. Un rol important în același scop l-a jucat Teatrul Național din Praga, ale cărui reprezentații au început în 1881, din păcate distrus de incendiu, a fost reconstruit prin chetă publică în 1883. Arhitectura în stil neo-Renaissance este opera artistului băstinaș Josef Ziter. De asemenea, învățământul a jucat un rol esențial în procesul de renaștere națională, legile din 1868 și 1869 au introdus obligativitatea învățământului de 8 ani, proporția neștiutorilor de carte reducându-se la 3%. Iar împărțirea Universității Caroline în două, cea germană și cea cehă*, au permis crearea unei elite intelectuale,

remarcându-se în mod special profesorul Thomas G. Masaryk (1850-1937), viitorul președinte al Republicii Cehoslovace. Mai devreme, încă din 1864, învățământul tehnic superior, își obține statut separat în Praga. Din 1890, avem deja Academia Cehă de Științe și Arte. Din păcate după cum arătam în aceeași perioadă cultura slovacă, din cauza maghiarizării, se dezvoltă în condiții deosebit de dificile.

În jurul anului 1910, dintr-o populație de circa 10 milioane, numai 36% era angrenată în agricultură, restul în alte sectoare, mai ales în industrie. De altfel, în uzinele de la Kopřivnice, în 1897, a fost construit primul automobil ceh, marca Tatra. Mulți cehi, ca și mulți slovaci, erau înregimentați în partidul progresist al lui Masaryk, care se grupaseră în jurul ziarului "Hlas" (Vocea), denumiți popular "hlasiști". În octombrie 1914, imediat ce izbucnise primul război mondial, Masaryk formulase primul proiect al unei cehoslovacii independente, pe baza principiului, ca toate popoarele să aibă statele lor naționale. O parte preconizau statul de tip monarhic, sub egida unei dinastii daneze ori belgiene, sub garanția puterilor occidentale, căci apetitul, atât al imperiului german ca și cel țarist era imprevizibil. Masaryk în decembrie 1914 pleacă în străinătate, în vederea accelerării propagandei, pentru dezmembrarea Austro-Ungariei, Eduard Beneš și slovacul Milan Rastislav Štefánik, erau colaboratorii săi cei mai apropiați.

În privința primului război mondial există o literatură imensă, atât în ceea ce privește desfășurarea operațiunilor militare, efortul economic și uman, cât și diplomația de a atrage noi aliați, de a contracara acțiuni, de a desfășura propagandă în cadrul opiniei publice mondiale în vederea închegării de state naționale unitare, de a apăra interesele suveranității în fața tendințelor de hegemonie ale marilor puteri.⁵⁴

⁵⁴ V. Dedijer, *Die Zeitbombe*, Sarajevo, 1914, Wien-Frankfurt-Zürich, 1967; J. Droz, *Les causes de la Première guerre mondiale. Essai d'historiographie*, Paris, 1973; A. Erusalskii, *L'Impérialisme allemand: passé et présent*, Moscova, 1970; M. Ferro, *La Grande Guerre. 1914-1918*, Paris, 1969; F. Fischer, *Griff nach*

* Pe baza decretului Imperial din 28 februarie 1882.

O dată războiul declanșat, diplomația, prin diverse canale, încerca să-i ajute pe militari ca aceștia să obțină victoria. dar să analizăm situația celor două tabere.

Cei trei parteneri principali ai Antantei s-au angajat efectiv în luptă în vara anului 1914, secundați de două state mici, Serbia și Belgia, care fuseseră atacate și erau nevoite să-și apere ființa națională. În Extremul Orient, Japonia -, legată de Anglia printr-un tratat (1902), cu ajutorul căruia învinsese Rusia în 1904-1905 -, intră de asemenea în război de partea Antantei (august 1914), în vederea cuceririi coloniilor germane din Pacific.

Tripla Alianță, creată ca bloc militar în 1882, practic nu a mai funcționat din 1914, prin neintrarea în război a unuia din parteneri, Italia. Aceasta nu numai că s-a declarat neutră, dar în anul următor (mai 1915) intră de partea Antantei. O mișcare similară face și România, care intră de asemenea în război de partea Antantei (august 1916) - ca și Portugalia (1916), Grecia (1917); dar lovitura de șoc o vor da americanii, deoarece și S.U.A se alătură acestei grupări beligerante, în aprilie 1917.

Puterile Centrale (Germania, Austro-Ungaria), înregistrează unele succese în prima perioadă a războiului, atrăgând de partea lor Imperiul otoman (noiembrie 1914), unde francezii și englezii aveau mari tradiții în susținerea acestuia, și Bulgaria (octombrie 1915) care, de la crearea sa ca stat încă autonom (1878), datoră atât de mult Petersburgului.

Din perioada lui Napoleon, practic, în Europa nu s-au dus războaie de mare anvergură. Cele mai multe războaie le-a avut Rusia (1826-1828 cu Iranul; 1828-1829 cu Imperiul Otoman; iar în 1853-

1856 și cu Anglia, Franța, Sardinia; 1877-1878 - în alianță cu România, Serbia, Muntenegru - cu Imperiul otoman și în 1904-1905 cu Japonia), raportând trei victorii și două înfrângeri. Dacă Rusia a dus cinci războaie, Marea Britanie a fost angajată în Europa, într-un singur război, cel al Crimeii, cu trupe terestre foarte puține și fără nici o bătaie navală*, deoarece Rusia având o flotă cu pânze, și-a autosucufundat-o în fața Sevastopolului, pentru a bara intrarea de nave străine în rada portului.

Imperiul Habsburgic a purtat trei războaie (1859 cu Franța și Sardinia, în 1864 - în alianță cu Prusia - împotriva unui rival slab și fără potență militară, Danemarca, și în 1866 cu Prusia), înfrânt atât în 1859 cât și în 1866, când a și fost scos din Confederația Germană.

Franța a purtat două războaie - dacă exceptăm aventura din Mexic - în 1859, când a înfrânt Austria și în 1870-1871, când puterea ei militară a fost pur și simplu pulverizată de către Prusia.

Prusia a purtat trei războaie (1864 cu Danemarca, 1866 cu Austria, 1870-1871 cu Franța) care i-au adus atâtea victorii și aureole de putere militară.

Totuși, toate aceste campanii au fost războaie locale (doar cu excepția campaniei din 1870-1871, unde nici chiar Marele Stat Major francez n-a fost prea inventiv), s-au dus după canoane clasice, cu lupte corp la corp, bineînțeles, artileria folosită masiv, căile ferate pentru deplasarea rapidă a trupelor, telegrafii și celelalte invenții ale timpului.

Războiul declanșat în 1914, prin amploarea lui, a intimidat atât pe militari, cât și pe oamenii politici. În aceste cazuri de cabinet, în aceste partide de șah, prin declanșarea războiului, inconvenientul principal era următorul: cum vor reacționa masele? Vor fi dispuse ele să moară să stea luni ori ani în tranșee, în caz că războiul nu va fi scurt?

der Weltmacht. Die Kriegsziepolitik des kaiserlichen Deutschland (1914-1918), Düsseldorf, 1967; A. Kaspi, *Les temps des américains. Le concours Américain de la France en 1917-1918*, Paris, 1967; E. Taylor, *La Chute des Empires (1914-1918)*, Paris, 1964; P. Renouvin, *Histoire des relations internationales. De 1914 à 1919*, VII, Paris, 1957.

* Excepție face bătălia navală de la Navarino, unde împreună cu flota franco-rusă, a distrus-o pe cea otomano-egipteană.

De altfel, bătrânul feldmareșal Hellmuth von Moltke (1800-1891), avertiza, în 1890, că într-o viitoare confruntare de mari proporții între marile puteri, nici una nu va reuși să-și elimine adversarii rapid, după una sau două bătălii - amănunt subliniat și de generalul Erich Lüdendorf (1865-1937) că în privința ducerii unui război modern, mai domnește o obscuritate totală.

În vara anului 1914, puterile Antantei dispuneau de 220 de divizii de infanterie, la care se adăugau 36 de divizii de cavalerie, în timp ce Germania și Austro-Ungaria dispuneau de 143 divizii de infanterie și 22 divizii de cavalerie. Cele mai bine pregătite erau trupele germane și franceze, nemții deținând superioritatea în privința artileriei grele, în timp ce britanicii erau superiori în disputele navale.

Încă din campania cu francezii (1870) s-a văzut că strategia prusacă impunea un război de distrugere, fără nici un menajament, a dușmanului - punct de vedere oglindit și în planul Schlieffen, definitivat în 1906, adaptat unui război deosebit de rapid, cu mijloace umane imense care, ca o uriașă lovitură de baros, să paralizeze adversarul.

La început să fie izbită fulgerător Franța - fie prin Belgia ori Elveția - scoasă din luptă; apoi, urma răfuiala hotărâtoare cu Rusia, unde aliatul habsburg, ar fi finit până atunci unitățile țariste, în zona frontierelor sale.

În orice caz, cele patru fronturi deschise în cursul anului 1914: în vest (cu Franța, Belgia, Anglia), în est (cu Rusia), în Balcani (cu Serbia) și în Transcaucazia (cu Imperiul Otoman) din care, primele două de mare anvergură, iar primul - vital pentru destinele Franței, nu au dus la rezultatele scontate de Puterile Centrale.

Nu ne propunem să analizăm aceste problemele - faptul că ofensiva rusă din Prusia Orientală a stârnit panică la Berlin, că sârbii i-au bătut pe austrieci într-o serie de lupte, că germanii au ajuns aproape la porțile Parisului, felul cum la Mama (septembrie 1914) erau măcinate forțele germane, ci să evidențiem faptul că strategia unui război-fulger a eșuat și că va începe un război de poziții, de

tranșee, de măcinare a nervilor și resurselor - va supraviețui acela, care are nervii mai tari, resurse materiale și umane superioare și, în ultimă instanță, cel care luptă pentru o cauză dreaptă, pentru libertatea țării sale.

Pentru anul 1914, vrem să mai relevăm două lucruri.

Lupta eroică a Serbiei, Muntenegrului și a Belgiei, popularizată de presa Antantei, ca și a statelor neutre, a făcut să crească mânia împotriva politicii de zdrobire a tot ce este uman, practică de Germania și Austro-Ungaria.

Și de faptul că prin atragerea în război a Imperiului Otoman, de partea Puterilor Centrale, aceștia nu numai că au modificat raportul de forțe în favoarea lor în sud-estul Europei, dar - prin operațiunile din Caucaz, Egipt, închiderea Strâmtoarelor etc. - amenințau drumurile maritime din zona Suezului, a golfului Persic și accesul britanic spre India.⁵⁵ Încât războiul depășea tot mai mult granițele Europei, devenind tot mai mult mondial.

De altfel, întreaga această atmosferă care s-a creat în timpul primului război mondial, economia adaptată la condițiile de război milioane de femei și copii muncind în fabricile de armament, în timp ce un număr și mai mare de bărbați se aflau în tranșee.

Anul 1915 este anul războiului de poziții, a strategiei cu scopuri limitate: diplomația a reușit ca Antanta să atragă de partea sa în război Italia (mai 1915), iar Puterile Centrale - Bulgaria (octombrie 1915).

Intrarea în război a Turciei - consențează G.M. Trevelyan - a ispitit Bulgaria să-și răzbune propriile necazuri printr-un atac împotriva Serbiei.⁵⁶ Ieșită înfrântă din războaiele balcanice, profund nemulțumită de prevederile Tratatului de pace de la București (1913), aștepta momentul să se revanșeze pe vecini. Prin așezarea sa geografică, centrală, în Peninsula Balcanică, putea fi o excelentă bază de atac împotriva Serbiei, României și Greciei.

⁵⁵ Die Grosse Politik..., vol.17, doc. 5213, p. 375.

⁵⁶ G.M. Trevelyan, Istoria ilustrată a Angliei..., p. 810.

Pentru Puterile Centrale, atragerea Bulgariei era o achiziție deosebit de valoroasă, căci se făcea o legătură directă între Germania, Austro-Ungaria și Imperiul Otoman. Peninsula Balcanică era disecată: Serbia, lovită și din est, fatalmente, ar fi ieșit din luptă; Strămtorile puteau fi mai bine zăvorâte și flota rusă izolată în Marea Neagră, iar România cu un dușman din sud se putea hotărî mult mai greu să treacă de partea Antantei.

Sub presiunea Puterilor Centrale, otomanii promit bulgarilor că le vor ceda o serie de teritorii din Tracia răsăriteană, la vest de Marița, inclusiv localitatea Karagaci.

În septembrie 1915 s-a ajuns la iscălirearea unei convenții bulgaro-otomane, Sofiei cedându-i-se 160 de localități ale Turciei europene, printre care orașele Karagaci, Dimotica, Kuleli-Burgas, și calea ferată de pe o fâșie a râului Marița care-i facilita comunicațiile cu Tracia Apuseană.⁵⁷

Impresionată de succesele Germaniei pe frontul rusesc, Bulgaria acceptă credite, inclusiv armament și muniții, ca să ajungă la iscălirearea unui tratat cu Puterile Centrale, în septembrie 1915. Astfel va lua naștere Quadrupla Alianță - bloc ce va încerca să subjuge Antanta și să devină stăpân, în primul rând, al Europei.

Prin intrarea Bulgariei în război (octombrie 1915) și pătrunderea trupelor sale pe valea Moravei și a Vardarului, a fost izbit flancul drept al Serbiei, care era descoperit, mai ales că declarația de război a fost făcută după ce trupele bulgare invadaseră teritoriul sârbesc.

În același timp, armata germană comandată de generalul Mackensen,⁵⁸ împreună cu austriecii, atacă simultan din trei direcții,

⁵⁷ S. Trifonov, *Bălgaro-turskata Konvenția ot 24 avgust (6 septemvri) 1915*, în "Vekove" nr.3, 1983; vezi și N.Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987, p. 348; vezi și Tușe Vlahov, *Bălgaro-turklike otrogna prez 1913-1915*, Sofia, 1957.

⁵⁸ August von Mackensen (1849-1945). Locotenent în 1870, profesor de istorie militară al viitorului împărat Wilhelm al II-lea. În 1914 a condus un corp de armată în Prusia Orientală, Feldmareșal din 1915, încearcă - dar fără rezultat - să zdrobească armata română și să ocupe Iașul. A fost guvernator militar al teritoriului ocupat din România. A trăit ca să vadă capitularea celui de-la III-lea Reich, în mai 1945.

forțând Dunărea, Sava și Drina. Intrarea Bulgariei în război nu numai că a dezorganizat întreaga apărare sârbă, dar i-a tăiat și unica legătură pe care o putea avea cu Antanta, prin Salonic, unde a reușit să se repleze corpul expediționar anglo-francez care încercase expediția (nereușită) ocupării strămtorii Dardanele (februarie 1915). Afară că diviziile bulgare au barat drumul trupelor sârbești, Anglia a făcut presiuni ca generalul Sarrall⁵⁹ să nu facă eforturi de a stabili joncțiunea cu turcii, considerând cauza pierdută și jertfele inutile.

În conjunctura creată, Statul major sârb și-a salvat o parte din trupe, evacuându-le peste munții Albaniei și Muntenegrului, pe țărmul Adriaticei, după ce-a respins oferta de a capitula fără condiții în fața Puterilor Centrale. Cu ajutorul marinei franceze militarii sârbi au fost transportați pe insula Corfu și insulele învecinate.

Până în aprilie 1916 s-au creat trei armate sârbești, numai în zona Salonic sosind circa 150.000 militari sârbi și muntenegreni. Aceștia proveneau atât din Serbia, Muntenegru, cât și conaționali de-ai lor care emigraseră în S.U.A., Canada, America Latină și chiar în Australia.

Pentru anul 1916, germanii au plănuit schimbarea direcției loviturii principale din nou pe frontul de vest, cu scopul de a obține decizia de război. Desigur, trebuie adăugat că în fața imensității teritoriului rusesc câștigarea uneia sau a mai multor bătălii, chiar de mare anvergură, nu ar fi putut duce la înfrângerea acestei țări. Iar înaintarea diviziilor Puterilor centrale spre răsărit și îndepărtarea de bazele lor de aprovizionare le-ar fi sleit forțele, de care ar fi profitat Antanta pe celelalte fronturi. În schimb, nimicirea Franței printr-o lovitură decisivă și scoaterea acesteia din luptă ar fi dus la lichidarea

⁵⁹ Maurice Sarrall (1856-1929). Strâns apropiat de Partidul Radical, a beneficiat de toată simpatia ministrului de război al celei de-a treia Republici. Comandant al Școlii militare din St. Maxent, a condus un corp de armată pe frontul german, din august 1914. Preia comanda pe frontul de la Salonic și în 1917 obține abdicarea regelui Constantin al Greciei. În perioada 1924-1925 a ocupat postul de înalt comisar în Siria.

frontului de vest, la scoaterea Belgiei din luptă, la aruncarea peste Canalul Mânecii a forțelor engleze și la retragerea din luptă a corpului expediționar francez aflat la Salonic. Într-o asemenea conjunctură, nici un stat din Europa nu s-ar fi hazardat să intre în război de partea Antantei.

În aprilie 1916, capabilul general Alexei Brușilov declanșează o puternică ofensivă, unde - după expresia lui Lüdendorff - soldații ruși, dând dovadă de un curaj extraordinar,⁵⁸ au rupt frontul austro-ungar, ajungând până la Carpați și punând chiar sub semnul întrebării existența Imperiului Habsburgic.

Succesele militare ale Antantei din 1916 au fost conjugate cu succesele diplomatice, căci Portugalia (martie 1916) și România (august 1916) au părăsit poziția de expectativă și au declarat război Puterilor Centrale. În plus, trupele Antantei, afară de ocuparea Salonicului, trecând abuziv peste capul regelui Constantin, au ocupat o serie de localități din Macedonia, o serie de insule printre care Corfu, portul Pireu și chiar capitala Atena.

După cum se știe, după doi ani de neutralitate România s-a decis să se alăture puterilor Antantei - deziderat care corespundea intereselor poporului român - și să declare război Puterilor Centrale, căci Austro-Ungaria continua să subjuge provinciile românești: Transilvania, Banatul și Bucovina.

Rusia se angaja să întreprindă o puternică ofensivă pe lungimea frontului său, pentru a facilita intrarea în lupta a armatei române, care va ataca granițele Austro-Ungariei până la 15/28 august 1916. Flota rusă urma să asigure securitatea porturilor maritime românești și să împiedice orice incursiune pe Dunăre; de asemenea, să trimită două divizii de infanterie și una de cavalerie în Dobrogea, care să coopereze cu armata română, în timp ce frontul de la Salonic urma să întreprindă o ofensivă de străpungere spre nord. Aliații se angajau să

⁵⁸ E. Lüdendorff, *Amintiri din război*, I, București 1919, p. 332.

furnizeze armatei române muniții și materiale de război în minimum de 300 t (calculat)-zi.⁵⁹

La 14/27 august 1916, România declara război Austro-Ungariei, ca în următoarele 5 zile, Germania, Bulgaria și Turcia, să facă cauză comună cu monarhia habsburgică și să declare război țării noastre. Astfel, cei peste 800.000 militari români urmau să lupte pe două fronturi: cel principal - care urma să elibereze Transilvania, Banatul și Bucovina - iar cel secundar, în colaborare cu unitățile rusești să atingă aliniamentul Rusciuk-Sumla-Varna, pentru a da o lovitură puternică Bulgariei și a stimula frontul de la Salonic.

Trimiterea pe frontul românesc a doi dintre cei mai capabili generali germani, constituia o dovadă indubitabilă că Puterile Centrale, voiau să neutralizeze cât mai repede armata română, pentru a prelua inițiativa în sud-estul Europei, (evident cu petrolul și cerealele românești!), în vederea continuării operațiunilor militare.

Cu tot eroismul armatei române, dușmanul reușește să ocupe 2/3 din teritoriul țării, inclusiv Bucureștiul. Românii, deși pierduseră 250.000 de militari și o mare parte din armament și muniții, continuă să lupte în Moldova, dând dovadă de un eroism fără seamăn.

Hotărârea germanilor de a declanșa războiul submarin nelimitat, respingerea propunerilor președintelui Wilson (decembrie 1916), încercarea ca Mexicul în alianță cu Reichul să atace S.U.A., au dus cu toate acestea la intrarea în război a americanilor de partea Antantei în aprilie 1917. Intrarea S.U.A. în război a fost cel mai mare succes

⁵⁹ Arh. Ist. Centr. Arh. St. Buc., fond Casa Regală, dos. 20 (1916), f.1-6; vezi și doc. Doc. Dipl. sec. russes, p. 210-213.

* Congresul american a declarat război Germaniei la 6 aprilie 1917. La 13 iunie, generalul Pershing a sosit la Paris, cu 13 zile înaintea trupelor sale. Avea 57 ani, făcuse vestita școală militară de la West Point, participase la războiul din Cuba și Filipine (1898), și a condus ulterior un corp expediționar în Mexic. General din 1914, a primit misiunea din partea președintelui Wilson, la 10 mai 1917, să conducă corpul expediționar american în Europa. A pregătit cu succes operațiunea, încât în 1918 se vor găsi pe frontul european circa 2 milioane de militari americani. Pershing a impus aliaților ca armata americană să-și păstreze autonomia. A revenit în patrie ca învingător, a deținut funcția de șef al statului major până în 1924, când se retrage din activitate. Moare în 1948, în vârstă de 88 de ani și este înmormântat la cimitirul național din Arlington.

al Antantei, mai ales economic în prima fază. Aliații au primit circa 2300 milioane dolari avans, dintre care Anglia 1150 milioane, Franța 700 milioane, Rusia 150 milioane, Canada 120 milioane.

Primul contingent american a debarcat în Franța în iunie 1917, trimis în grabă, mai mult pentru efectul moral decât pentru scopuri militare. La 4 iulie 1917, mica armată a defilat de-a lungul Champs-Élysée-ului, drapelul roșu, alb și albastru fluturând în bătaia vântului. Soldații au fost acoperiți cu flori și urale și din când în când se azeau strigăte de "Vive l'Amérique". Forțele Franței erau aproape de epuizare totală, încât se îmbărbătau, aplaudând aceste unități reprezentative, căci armata americană reală era în S.U.A. Se cuvine să precizăm că în ziua capitulării Puterilor Centrale în Europa se aflau peste 2.000.000 de militari americani.

Dacă intrarea S.U.A. (aprilie 1917) și a Greciei (iunie 1917), cât și victoriile românilor de la Mărăști, Mărășești și Oituz au constituit un mare succes diplomatic al Antantei, răsturnarea țarismului sub aspect militar s-a percutat negativ asupra acesteia.

Țarul Nicolae al II-lea a fost demis în urma revoluției burghezo-democratice declanșate la 27 februarie/12 martie 1917. Peste câteva luni, în urma insurecției armate de la Petrograd, din 25 octombrie/7 noiembrie, are loc victoria Revoluției Socialiste din Octombrie, puterea fiind preluată de bolșevicii lui Lenin.

În conformitate cu Decretul asupra păcii și având nevoie de o perioadă de răgaz, necesară regroupării forțelor și întăririi noului regim, în vederea acțiunilor ce se profilau la orizont, guvernul sovietic a încheiat la 22 noiembrie/5 decembrie 1917 armistițiu cu Puterile Centrale, pentru ca după patru luni de tratative, la 3 martie 1918, să se semneze pacea de la Brest-Litovsk între Rusia Sovietică pe de-o parte, Germania, Austro-Ungaria, Poarta și Bulgaria pe de altă parte.⁶⁰ Încât uriașul potențial militar poate fi acum aruncat pe frontul de vest. România în ciuda victoriilor obținute la Mărășești, Mărăști și

Oituz -, este complet izolată în noua conjunctură creată; Italia, catastrofal înfrântă, este în derută, iar după expresia lui Clémenceau, armata din Salonic era în descompunere.

Tratatul de la Brest-Litovsk, dintre Rusia Sovietică și Puterile Centrale (Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria, Turcia) era constituit din 13 articole, având și o serie de anexe care stipulau acorduri suplimentare: tarife vamale și taxe pe mărfuri, schimb de prizonieri, repararea daunelor etc. În articolele principale se prevedea încetarea războiului, demobilizarea completă a armatei ruse, ca și dezarmarea navelor de război. Rusia Sovietică pierdea 780.000 km pătrați cu o populație de 56 milioane locuitori, Finlanda era declarată independentă, Ucraina era separată de Rusia Sovietică, formând un stat distinct în dependență de Germania, ca și Țările Baltice și teritoriile poloneze. Rusia Sovietică urma să încheie un tratat de pace separat cu Rada Centrală Ucraineană și să recunoască toate stipulațiile germano-ucrainene. Turcia urma să primească importante puncte strategice: Batumi, Ardagan și Kars.⁶¹

Pacea de la Brest-Litovsk, deosebit de grea pentru Rusia, i-a permis o perioadă de răgaz, pentru a-și regrupa forțele, a întări noul regim în vederea acțiunilor ce se profilau la orizont.

De altfel, din aceleași considerente, și diplomația românească a fost nevoită să accepte condițiile păcii de la București. A continua războiul ar fi însemnat o sinucidere în conjunctura creată după Brest-Litovsk. Țara avea nevoie de răgaz, pentru că oamenii politici intuiau că, prin intrarea în război a S.U.A., forțele Antantei aveau șanse să câștige această înclătcare nemaicunoscută în istorie și că această pace, practic nu se va aplica.

În orice caz, în mai 1918, blocul Quadruplei Alianțe obținuse un mare succes, căci pe frontul de est, de la Mummansk și până în Marea Neagră, dictase condiții grele, cu toate avantajele militare și

⁶⁰ Condițiile puse de Puterile Centrale, extrem de dure, urmăreau o înfăptuire economică a Rusiei Sovietice față de Germania și Austro-Ungaria. Pentru textul tratatului de pace, constituit din 13 articole și o serie de anexe, vezi: J. Kreppel, *Der Friede im Osten. Noten, Manifeste, Reden, Erklärungen. Verhandlungsprotokolle und Friedensverträge mit der Ukraine, Russland und Rumänien*, Viena, 1918, p. 228 și urm.

⁶¹ J. Kreppel, *Der Friede im Osten. Noten, Manifeste, Reden, Erklärungen. Verhandlungsprotokolle und Friedensverträge mit der Ukraine, Russland und Rumänien*, Viena, 1918, p. 228 și urm. (textul tratatului).

economice ce decurgeau în urma celor două păci și se pregătea să dea lovitură de grație în vest, pentru a zdrobi în special Franța și a deveni stăpâna Europei până la Atlantic.

Nu intrăm în desfășurarea evenimentelor militare, ci amintim că ofensivă germană din martie 1918 (bătălia Kaiserului), prin care Ludendorff reușise aproape să scindeze frontul franco-englez, a fost stopată, iar proaspătul mareșal Foch, sprijinit de generalii Pétain, Haig și Pershing, izbucni să declanșeze atacuri rupând frontul german până la linia Siegfried. Antanta având o superioritate netă în tancuri, avioane, artilerie și 18 divizii mai mult decât germanii, printre care trupe proaspete americane (în octombrie 1918 erau în Franța 1.850.000 militari americani), pur și simplu își strivește dușmanul, care s-a dovedit totuși deosebit de tenace. După expresia lui V.P. Potemkin, Germania zăcea la picioarele învingătorilor, iar Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia, își așteptau umile soarta.⁶²

Și învingătoarele, mai ales Franța, Italia, România, Serbia, Belgia erau epuizate, cu excepția S.U.A., care n-a cunoscut sub nici o formă privațiunile acestui greu război. Este drept că americanii au avut 116.000 pierderi în oameni (53.000 omorâți în lupte, iar 63.000 răniți sau bolnavi), o cifră modestă față de francezii care au pierdut 1.386.000, britanicii 900.000, Serbia 700.000, Italia 500.000, România 340.000. Nu mai vorbim de fostul aliat al Antantei, Rusia, cu 2.800.000 morți, ori Germania 1.600.000, Austro-Ungaria 900.000, Turcia 440.000 morți etc.

Trebuie să recunoaștem că cele "14 puncte" prezentate de președintele Thomas Woodrow Wilson, în fața Congresului S.U.A., în ianuarie 1918, au avut un larg ecou pozitiv în Europa. În esență, ele prevedeau libertatea navigației pe mări și oceane în timp de pace și război, suprimarea în mare măsură a barierelor economice, garanții corespunzătoare pentru asigurarea securității tuturor popoarelor, reglementarea chestiunilor coloniale într-un spirit imparțial, ținând

seama de voința populațiilor, evacuarea Belgiei fără nici o tentativă de a-i limita independența, reapariția unui stat polonez independent cu acces la mare, restituirea către Franța a Alsaciei și Lorenei, autonomia popoarelor din Austro-Ungaria și Imperiul Otoman, evacuarea de către germani a tuturor teritoriilor străine, rectificarea frontierei Italiei ținând seama de linia naționalităților, dreptul pentru Rusia de a-și fixa liber propria sa dezvoltare politică, pacea să fie făcută în văzul tuturor, fără o diplomatie secretă și crearea unei Societăți a Națiunilor, pentru a oferi și garanta tuturor statelor mari și mici, posibilitatea existenței independenței politice și integrității teritoriale.⁶³

În S.U.A., unde trăiau polonezi, români, cehi, sârbi, croați, sloveni etc., prin presă, prin conferințe, prin audiențe la Wilson, i-au putut crea președintelui o imagine corectă, în sensul că o viitoare Europă nu poate să existe în pace fără a fi respectat principiul naționalităților.

Deoarece statul polonez dispăruse ca entitate organizatorică din 1795, propaganda poloneză a fost deosebit de activă în secolul al XIX-lea, dar mai ales în primul război mondial.⁶⁴

Deoarece punctul 13 al programului președintelui Wilson din ianuarie 1918, privind crearea unui stat polonez independent, a avut un larg ecou, iar printre militarii americani sosiți să lupte în Europa mulți erau de origine poloneză, declarația lui Wilson a impulsionat guvernele englez, francez, italian, care în iunie 1918 recunosc acest deziderat, crearea unui stat polonez independent, căci aliatul rus, pe care-l putea supăra acest lucru, ieșise pentru ei din competiție în octombrie 1917. Prin declarația guvernului sovietic din august 1918 care denunța toate tratatele pe care țarismul le înscăisese cu privire la problema poloneză, calea era deschisă spre rezolvarea acestei probleme spinoase.

⁶³ *Documents of American History*, II, edited by Henry Stocle Commager, New York, 1968, p. 138-140.

⁶⁴ Pentru amănunte, vezi: Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, București, 1987.

⁶² *Istoria diplomației*, III. sub. red. lui V.P. Potemkin, p. 458.

Încă înainte de înfrângerea Puterilor Centrale, deputații polonezi în Parlamentul de la Viena (15 octombrie 1918) declară împăratului Carol că ei încetează să se mai considere cetățeni ai Austro-Ungariei; la 6 noiembrie 1918 își constituie un guvern provizoriu, iar la 21 noiembrie 1918 se reconstituie statul polonez, având ca șef provizoriu, până la convocarea Dietei, pe generalul Josef Pilsudski.⁶⁵

La Londra, Paris, Washington, Berna etc., oameni politici, scriitori, savanți, ziariști români au colaborat cu polonezii, cehii, sârbii, croații, în vederea unor acțiuni comune, pentru satisfacerea dezideratelor naționale. De asemenea, dintre românii aflați în cadrul armatei austro-ungare care au căzut prizonieri sau au dezertat la ruși și italieni, s-au creat comitete, unde s-au editat manifeste, broșuri, ziare, popularizând cauza românească.

Conferințele lui Vasile Stoica, Vasile Lucaciu, Ion Moța, la Detroit, Cleveland, Trenton, Yongstown, Chicago, Washington etc., au avut ca scop impulsivarea coloniilor românești formate mai ales din transilvăneni, bucovineni și aromâni, organizarea unor unități de voluntari români și popularizarea cauzei românești în S.U.A.

Se cuvine să amintim că o serie de oameni politici, personalități ale vieții științifice și culturale, mai ales din Franța, Anglia, Italia, Rusia, S.U.A., au popularizat cauza românească, cât și cea poloneză și cehoslovacă. De mare importanță pentru organizarea emigrației în vederea unei acțiuni coordonate, a avut loc, la 3 octombrie 1918 constituirea Consiliului național al unității românești, având ca președinte pe Take Ionescu - cu sediul la Paris.

Încă din 1915 s-a creat la Londra un comitet iugoslav, din care făceau parte personalități ca dalmatul Iovan Meštrović, croatul Franjo Supilo, slovenul Hinko Hinković. În iulie 1917 se precizau, în cadrul

⁶⁵ Pentru amănunte vezi L. Gorski, *La Pologne et la guerre*, Paris, 1922; C. Smogorzewski, *La question polonaise pendant la guerre*, Varșovia, 1930; Winston Churchill (premier lord de l'Amirauté), *La crise mondiale*, tome III, 1916-1918, Paris, 1930 (la p. 68, 99-100, 262-264 - aprecieri deosebit de interesante).

unui document iscălit pe insula Corfu (cele 13 puncte) condițiile de creare a unui stat independent sârbo-croato-sloven, ca monarhie constituțională, în frunte cu dinastia Karageorge.

În cadrul frontului de la Salonice, armata II-a sârbă, împreună cu trupele franceze, în septembrie 1918 fac o breșă în dispozitivul inamic și înaintează spre nord. Continuând ofensiva spre nord, eliberează Belgradul la 1 noiembrie 1918, armata sârbă în continuă ofensivă, dând lupte grele și parcurgând 500 km în 54 de zile.

Eliberarea Serbiei și Muntenegrului, conjugată cu formarea de comitete naționale revoluționare în Croația, Slovenia, Dalmația, Voivodina, în procesul de dezagregare a monarhiei habsburgice, a dus la constituirea regatului sârbo-croato-sloven, la care au aderat Muntenegru, Voivodina, Macedonia, Bosnia și Herțegovina. Noul stat, denumit Regatul Sârbo-Croato-Sloven, proclamat la 1 decembrie 1918, la Belgrad, cu o populație de circa 12 milioane locuitori și o suprafață de circa 248.000 km² era o realitate de care Conferința de pace care s-a deschis la începutul anului 1919 a trebuit să țină cont.⁶⁶

Lupta pentru emancipare națională a cehilor și slovacylor s-a înțetit odată cu izbucnirea primului război mondial. Războiul împotriva Rusiei slave era nepopular, încât chiar din primele luni ale războiului, datorită dezertărilor la inamic, monarhia habsburgică a fost nevoită să retragă unitățile ceh și slovace, iar după intrarea în război a Italiei, în 1915, să le trimită pe frontul de acolo.

Reprezentanți ai burgheziei ceh (Thomas Masarik, Eduard Beneš), ca și a celei slovace (Milan Rostislav Stefanik) au emigrat, cerând ajutorul Antantei. În special Masarik și Beneš au colaborat cu reprezentanții României aflați la Londra, Paris și Roma, făcând front comun cu cei ce reprezentau națiunile asuprite din monarhia austro-ungară.⁶⁷

⁶⁶ Pentru problema iugoslavă vezi: G. Devas, *La nouvelle Serbie*, Paris, 1918; M. Djordjević, *Politika istorija Srbije XIX i XX veka*, Belgrad, 1956; Emile Haunond, *La formation de la Yougoslavie*, Paris, 1930.

⁶⁷ Eduard Beneš, *Souvenirs de guerre et de révolution*, ..., p. 103-105.

Deși programul președintelui Wilson, din ianuarie 1918, prevedea doar o largă autonomie pentru cehi și slovaci, în cadrul monarhiei habsburgice, acesta a impulsat totuși acțiunile pentru emanciparea totală. Ca urmare a grevelor declanșate în vara lui 1918, s-a creat Consiliul Național cehoslovac care a ordonat greva generală din octombrie 1918, când, practic, masele au înlăturat autoritatea habsburgică (14 octombrie).

La 28 octombrie 1918 a fost proclamată la Praga crearea statului cehoslovac independent, Consiliul Național preluând întreaga putere de la autoritățile austro-ungare. Noul stat avea o suprafață de 140.000 km² și aproape 10 milioane locuitori (dintre care peste 7 milioane cehi și slovaci, restul - germani, maghiari, ucraineni, polonezi, români etc.), în care burghezia cehă urma să dețină pozițiile-cheie în domeniile economic și politic; era o republică burgheză, al cărei prim președinte a fost Thomas Masaryk.⁶⁸

Cu toate încercările disperate de a reține Transilvania, Slovacia, Voivodina și Croația, în cadrul Ungariei, adunările reprezentative ale românilor, slovacilor, sârbilor și croaților hotărâsc separarea de Ungaria.

Nici cei din țară nu se lasă mai prejos. La 4 noiembrie 1918 România denunță Tratatul de la București și reîntră în război alături de Antantă, trupele acesteia începând să treacă Dunarea cu data de 8 noiembrie. Manifestul generalului Berthelot chema pe toți românii la luptă: "...pentru a arde peticul de hârtie ce v-a fost adus (prin Pacea) de la București".⁶⁹

Bazându-se pe Declarația drepturilor popoarelor din Rusia la autodeterminare națională, la 15 decembrie 1917, Basarabia s-a proclamat Republica Democratică Moldovenească, egală în drepturi cu ceilalți membri ai Republicii Federative Democratice Ruse, iar câteva zile mai târziu, la 22 decembrie, voința maselor populare a impus

⁶⁸ Václav Husa, *Dějiny Československa*, Praga, 1961, p. 282-297.

⁶⁹ Fond casa Regală, dos. 104/1918. Apel intitulat "Aux armes Roumains", dat de generalul Berthelot, comandantul armatei aliate de la Dunăre.

constituirea Republicii Moldovenești, "țară slobodă, de sine stătătoare și neatârnată, având ea singură dreptul de a-și hotărî soarta în viitor". La 27 martie 1918, Sfatul Țării de la Chișinău hotărâ unirea cu România.⁷⁰

La 28 noiembrie 1918, Consiliul Național din Bucovina, alcătuit din deputați români din Parlamentul de la Viena și din reprezentanții vieții politice din această provincie au proclamat, în numele întregului popor, "unirea pe vecie a Bucovinei cu România".⁷¹

Procesul desăvârșirii unității statului român a fost finalizat la 1 Decembrie 1918, când Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a adoptat istorica Declarația de la Alba Iulia, prin care era proclamată solemn unirea pentru totdeauna a Transilvaniei și Banatului cu România.⁷²

La 18 ianuarie 1919 la Paris se deschideau lucrările Conferinței de pace la care au participat 27 de state, plus patru dominioane și India. Președinte al Conferinței a fost proclamat primul ministru al Franței, Georges Clémenceau, în calitate de reprezentant al Țării

⁷⁰ Pentru amănunte vezi N. Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă*, București, 1993.

⁷¹ "Glasul Bucovinei" din 28 noiembrie 1918; vezi și N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1994.

⁷² Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918. *Acte și documente*, vol. I, București, 1926, p. 14-18.

* Clémenceau Georges (1841-1929), medic originar din Vendée, înfocat republican, primar de Montmartre (septembrie 1870), ales deputat din 1876, prieten cu Victor Hugo și Michelet. Era cunoscut prin intervențiile sale tăioase, chiar brutale, renumit prin ateismul său și oroarea față de regi ajungând repede unul din liderii Partidului Radical. A editat o serie de periodice, ca "Aurora", "Justiția", "Omul liber". Senator din 1902, devine prim-ministru în 1906 (1906-1909). Revenit la putere, și-a adus o contribuție importantă în câștigarea războiului de către Franța. Supranumit "Tigrul", din cauza firii autoritare, obține în 1920 numai 56 de voturi față de 734 ale adversarului său, Deschanel. Iritat de acest eșec se retrage din viața politică. Face numeroase voiajuri și își scrie memoriile și alte lucrări literare.

gazdă, fără de care puternica mașină de război germană s-a izbit ca de un zid.

De la început, cele trei mari puteri europene învingătoare (Franța, Anglia, Italia) au acceptat ca partener egal S.U.A., deși aceasta a intrat în război de-abia în anul 1917, și pentru problemele din afara Europei - Japonia.⁷² Încât ședințele plenare au păstrat mai mult un caracter protocolar, totul hotărând cei patru: Georges Clémenceau, Thomas Woodrow Wilson, George David Lloyd, Vittorio Emanuele Orlando. Areopagul european a exclus Russia comunistă de la tratative.

Dacă președintele Wilson, în ianuarie 1918 - când încă se desfășurau operațiuni militare - promitea o diplomație deschisă, cu participarea tuturor, practic lucrurile au evoluat altfel.

Astfel, cei patru mari au hotărât următoarele criterii, după care se va desfășura Conferința de pace, împărțind statele participante în patru categorii:

1. statele învingătoare beligerante, care aveau interese cu caracter general și aveau dreptul să participe la toate comisiile și întrunirile: Franța, Marea Britanie, S.U.A., Italia și Japonia;

2. puterile beligerante care aveau interese cu caracter special și care participau la probleme ce le interesau direct: Belgia, Cehoslovacia, Grecia, Finlanda, Polonia, Portugalia, România, Serbia; iar din afara Europei, Brazilia, domeniile engleze și India, Cuba, China etc.;

Din ultimele două categorii făceau parte statele care rupseseră relațiile diplomatice cu Quadrupla Alianță, statele neutre și cele în curs de formare. Puteau participa numai la ședințe care se refereau direct la interesele lor, ori să-și exprime dezideratele în scris.

Ca organizare, toate problemele importante ale conferinței erau rezolvate de Consiliul celor patru (președintele S.U.A., primii miniștri ai Franței, Marii Britanii și Italiei). Reprezentanții celor cinci state

(S.U.A., Franța, Marea Britanie, Italia, Japonia), având fiecare câte doi delegați (deci 4 prim-miniștri, un președinte de stat și cei 5 miniștri de externe), formau Consiliul celor 10. Acesta forma programul discuțiilor, asculta revendicările, studia și rezolva soluțiile. Era secundat de un numeros grup de experți și își desfășura activitatea coordonând 52 de comisii.

Delegația română, constituită din șeful guvernului român, Ion I.C. Brătianu, în calitate de prim delegat și de Nicolae Mișu, ministrul României la Londra, ca delegat secund, era însoțită de numeroși consilieri în calitate de experți politici, militari, economiști.

Ion I.C. Brătianu, spirit intransigent dar lipsit de suplețe, copleșit de amintirile vii ale suferințelor prin care trecuse România, a întâmpinat cu furie și cu dârză amărăciune poziția celor patru, atât față de România, cât și față de celelalte state.

Cum puteau România, Belgia ori Iugoslavia, care luptaseră atât de eroic și aveau tratate în care se specifica egalitatea în drepturi, să interpreteze cuvintele "Tigrului" sau aceluia "Bismarck al Franței", cum era numit Clémenceau, ca "fiecare semnifică înaintea Conferinței, cât semnifică puterea sa militară?"⁷³

În ce poziție au fost puse România, Iugoslavia, Cehoslovacia și Polonia, că n-au fost consultate la întocmirea Tratatului de pace cu Austria, tocmai ele, care și-au adus contribuția la destrămarea monarhiei Austro-Ungare?

Între idealismul președintelui Wilson și apetitul națiunilor învingătoare, era foarte greu de realizat o înțelegere. Încât într-o atmosferă de gelozie și suspiciune reciprocă se va elabora tratatul de pace, arată Jacques Droz.⁷⁴ De altfel, avea dreptate Clémenceau să afirme că războiul a fost câștigat, dar este mult mai dificil de statonit pacea.⁷⁵ El se gândea nu la o pace dreaptă, care să satisfacă

⁷³ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 17 decembrie 1919, p. 167.

⁷⁴ J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1972, p. 547.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷² *L'Epoque contemporaine*, II. La paix année...

toate statele, ci ca ceilalți parteneri, să recunoască propunerile franceze.

Am putea spune că problema cea mai importantă în fața Conferinței de pace era problema frontierelor în Europa și problema redistribuirii coloniilor. Astfel, Franța revendica Alsacia și Lorena (nimeni nu-i contesta acest drept), dar cerea Saarul și frontiera până la Rin. Belgia revendica zona Eupen și Malmédy. Danemarca - o parte a Schleswigului (pretextul războiului din 1864), unde populația daneză era predominantă, erau dispute în stabilirea frontierelor statului polonez, ale celui cehoslovac, iar o parte din coasta Dalmației și zona Fiume (Rijeka), anglo-francezii în anii 1914-1915 o promisese atât sârbilor cât și italienilor. Între sârbii și grecii învingători erau dispute în problema granițelor Macedoniei, în timp ce Atena revendica teritorii ce mai rămăseseră Turciei în Tracia și pe coasta Asiei Mici în jurul Smirnei, iar armenii revendicau crearea unui stat independent. La toate aceste probleme spinoase se mai adăugau problemele despăgubirilor de război, adică la ce erau obligați să plătească învinșii și ce cotă-parte revenea învingătorilor.

În problema frontierelor, dificultatea cea mai mare - arată Pierre Renouvin - era de a acorda graniță Franței până la Rin, și Italiei o parte din coasta Dalmației. Aici s-a ivit prima mare fisură între aliați, adică între Wilson, care dorea să fie respectate niște principii, juridice și morale, Clémenceau și Orlando, ce doreau să profite de situația lor de învingători.

Tocmai datorită acestor divergențe, mai ales cu Franța și Italia, Wilson a dispus să fie intensificat ritmul evacuării trupelor S.U.A. din Europa. Acest lucru i-a indispus și pe englezi, căci doreau ca până la iscălirea tratatului de pace să existe forțe suficiente ale Antantei, care la nevoie să ocupe Berlinul, dacă germanii se opuneau să plătească despăgubirile solicitate.⁷⁶

În orice caz, la 28 iunie 1919 a fost iscălit Tratatul de pace dintre Antantă și Germania, la Versailles, aceasta din urmă principalul partener al Quadruplei Alianțe. Tratatul cuprindea 440 de articole și micșora teritoriul acesteia cu 1/8, iar populația cu 1/10. Franța, primea Alsacia și Lorena, Belgia - Eupen, Malmédy, Marlanot; Germania recunoștea independența Poloniei și îi restituia teritoriile ocupate, plus o parte din Silezia Superioară, iar Danzigul (Gdanskul) se transformase într-un oraș liber sub jurisdicția Societății Națiunilor. Schleswigul de nord, în urma plebiscitului din 1920, trece Danemarcei, renunța la Memel, ceda o parte din Silezia Superioară, Cehoslovaciei, căreia îi recunoștea și independența.

Austro-Ungaria, nu avea cum să-și apere granițele existente din 1914, căci românii, polonezii, croații, cehii etc., luaseră ce era a lor. De altfel, nu Conferința de pace a împărțit teritoriile monarhiei habsburgice,⁷⁷ ci războiul, procesul istoric de emancipare a populațiilor asuprite. Prin pacea de la Saint-Germain en Laye, Austria era limitată la un foarte mic stătuțel (84.000 km²), recunoscând vecinilor independența și teritoriile care li se cuveneau.⁷⁸

Celălalt partener al monarhiei dualiste, Ungaria, iscălea cu Antanta pacea de la Trianon, în iunie 1920, și se constituia ca stat de sine stătător. Tratatul fixa granițele cu Austria, Cehoslovacia, Iugoslavia și România, acestea din urmă primind, pe baza art. 45, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul - teritorii străvechi românești care se alipiseră țării la 1 Decembrie 1918.⁷⁸

De altfel, prin Trianon s-a consemnat în tratat un proces istoric deja realizat de către popoarele român, sârb, croat, ceh și slovac.

⁷⁷ Vezi pentru amănunte excelența lucrare a eruditului istoric E. Taylor, *La Chute des Empires (1914-1918)*, Paris, 1964.

⁷⁸ Se recunoștea României, Bucovina.

⁷⁸ Vezi pentru amănunte: *Tratatul de pace între puterile aliate și asociate și Germania, semnat la Versailles, la 28 iunie 1919*, București, 1919; *Traité de paix les entre puissances alliés et associés et la Hongrie. Du 4 juin 1920 (Trianon)*, București, 1920; Al. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I, (1917-1939), București, 1974.

⁷⁶ P. Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatre (24 mars-28 juin 1919)* II, Paris, 1955, doc. nr. LXX. (Autorul a fost interpretul care a participat direct la toate discuțiile).

Ceilalți doi parteneri ai Quadruplei Alianțe iscăleau și ei tratatele de pace: Bulgaria la Neuilly (noiembrie 1919), iar Turcia la Sevres (august 1920). Bulgaria ceda Greciei teritorii din Tracia Apuseană, iar unele părți din Macedonia, Iugoslaviei. Cu România, rămânea granița stabilită prin Pacea de la București (1913).

Prin tratatul de la Sevres, practic, anglo-franco-italienii deveneau stăpâni absoluți ai Imperiului Otoman, dispunând de căi strategice (aveau dreptul să mențină în zona Strămtorilor forțe militare și aeriene), de finanțare, de control asupra bogățiilor țării, încât practic sultanul nu avea nici o autoritate. Se cuvine să facem remarcă că, singură, Turcia s-a opus în mod deschis învingătorilor și a reușit să modifice clauzele tratatului de pace. Dar acest lucru i-a reușit în urma revoluției naționale, condusă de Mustafa Kemal Atatürk, care a impus Antantelor un nou tratat, modificat, iscălit la Lausanne (1923).

J.B. Duroselle, arată clar că relațiile internaționale au evoluat, ca o consecință a războiului, ținând cont tot mai mult de voința popoarelor. Totodată, tratatele din anii 1919-1920, fără să reușească pe deplin, au realizat o Europă a naționalităților, au marcat un real progres în acest sens.⁷⁹

Se cuvine consemnat faptul că primul război mondial, prin consecințele sale, a scos din scenă Imperiul german, care timp de jumătate de secol (1870-1918) a dominat viața politică a Europei. De asemenea, alte trei imperii, cu tradiții în viața politică a continentului - Habsburgic, Otoman⁸⁰ și Țarist - au fost doborâte; primele destrăându-se, iar al treilea transformându-se social și politic.

⁷⁹ J.B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours...*, p. 236.

⁸⁰ Prin dispariția Imperiului Habsburgic și desăvârșirea unității statale, unii istorici folosesc termenul de "balcanizare a Europei Centrale" (Serbia se unește cu Croația și Slovenia; Transilvania și Banatul se integrează statului român - deci, teritorii care gravitează în jurul Belgradului și Bucureștiului).

⁸¹ Din 780.576 km², numai 24.005 km² erau în Europă (N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987, p. 399).

Pe plan mondial are loc o diminuare a influenței marilor puteri europene care, măcinându-și forțele, sau - după expresia lui O. Spengler - "distrugându-se reciproc",⁸⁰ au pierdut numeroase piețe de desfacere și au sacrificat o generație întreagă, decepționând masele.⁸¹

În această conjunctură, Rusia Sovietică - care scuturase o orânduire bazată pe exploatare și autocrație -, devine din păcate simbolul unei false umanități ce căuta să regenereze societatea, iar ideile Revoluției din Octombrie depășind granițele, să se disperseze pe toate meridianele lumii, cu urmări nefaste.

* * *

Socot că este util să punctăm câteva realizări ale culturii și artei slavilor Balcanici până la 1918, deși unii s-au aflat perioade întregi sub dominația sau vasalitatea otomană, ori incluse în imperiul habsburgic.

În domeniul culturii, Serbia are realizări chiar în timpul insurrecției otomane. Astfel, în 1808 se deschide Velika skola (Școala superioară) la Belgrad, urmată de un seminar (1810). În 1846 ia ființă Școala pentru ingineri, iar în 1850 o Școală militară, bazele Universității punându-se în 1863. Academia de Științe și de Arte din Belgrad funcționează din 1886, iar printre membrii ei s-au numărat și câțiva români, dintre care amintim pe istoricul Nicolae Iorga și slavistul Ioan Bogdan. Merită amintit Muzeul pământului sârbesc, înființat la Belgrad în 1901, colecții de zoologie, botanică, mineralogie, ca și Muzeul etnografic, cu toată gama exponenților specifice Serbiei (1901). Presa are o veche tradiție. Astfel, încă din 1768, Zahari Orfelin, de fel din Vojvodina, scoate la Veneția primul număr al ziarului "Sloveno-serbski magazin". Primul periodic, pe teritoriul țării apare în 1826, intitulat "Danica". Scriitori ca Vuk Štefanović-

⁸⁰ O. Spengler, *Le Déclin de l'Occident*, Paris, 1918, p. 63

⁸¹ J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1972, p. 561.

Karagić, Jovan Steria Popović, Jovan Jovanović-Zmaj, Branislav Nusić sunt traduși în numeroase limbi străine, printre care și română. Se cuvine să amintim că Ivo Andrić (născut în 1892), laureat al Premiului Nobel pentru literatură (1961) a produs creații literare până în 1918; și încă un amănunt: ca diplomat, între cele două războaie mondiale, a fost câțiva ani atașatul cultural al Iugoslaviei la București. De aceeași faimă s-au bucurat pictorii Petar Lubarda, Marko Celebonović, Gabriel Stupica și remarcabilul sculptor Ivan Meštrović, ale cărui monumente sunt răspândite nu numai pe teritoriul Iugoslaviei, ci și în multe țări din Europa, și chiar în S.U.A., unde și-a trăit ultimii ani din viață. Tabloul nu poate fi completat dacă nu amintim de Teatrul de la Kraguevac (1835), de Naționalul de la Belgrad (1869), de proiecțiile de film de la Belgrad în 1896 (la câteva luni numai după ce frații Lumière au proiectat pentru prima oară, la Paris, în 28 decembrie 1895), primul cinematograf deschizându-se la Belgrad în 1906. Ne-am referit aici numai la Serbia, principat care a fost sub suzeranitatea otomană până în 1878 și, simplă raia turcească, până la 1804. N-am înglobat întregul teritoriu al Iugoslaviei, unde realizările culturale sunt remarcabile. Amintim numai faptul că Universitatea din Ljubliana (Slovenia) luase ființă în 1594, deci pe timpul domniei lui Mihai Viteazul, iar Tesla Nikola (1856-1943), Mihailo Pupin (1858-1935) și mulți alții s-au impus ca mari inventatori, la Budapesta, Paris și în S.U.A.

Micul și izolatul Muntenegru a făcut, de asemenea progrese în domeniul instrucțiunii și culturii. Dacă prima școală începe să funcționeze în 1834, în 1885 numărul acestora crește la 45. În 1867 ia ființă prima școală pentru fete, în anul următor, un fel de seminar (cu sprijinul Rusiei), iar din 1880, primul gimnaziu. În 1913 erau cuprinși în gimnazii 1738 elevi, cu 44 de cadre didactice – realizare obținută mai ales cu sprijinul Serbiei. O tipografie, achiziționată la Veneția în 1834, începe să publice legile țării, primul periodic "Grlca" ca și lucrările beletristice ale lui Petar al II-lea Negos, mitropolitul și șeful statului, considerat, până astăzi, cel mai mare poet al țării, al cărui

poem "Gorskii venac"* a fost tradus în numeroase limbi. Tipografia amintită a funcționat până în 1852, când, pentru a opri o invazie otomană, plumbul a fost folosit la fabricarea gloanțelor. Ca oameni de cultură s-au mai afirmat Jovan Lipović, Radoje Raganović, Miloš Marković. Încă din 1839 ia ființă prima societate culturală, la Kotor, "Jedinstvo", iar din 1868 prima bibliotecă publică (Cetinje). Din 1894 activează prima organizație sportivă, iar priitul club de fotbal, din 1913. Se cuvine de amintit că, pe baza unui acord între Marconi și prințul Muntenegrului începe să funcționeze, din 1904, prima stație de radiotelegrafie. În epoca modernă s-au afirmat o serie de pictori deosebit de talentați, ca Milo Vrbica (cu studii în Rusia), Petar Poček (cu studii la Neapole), Ilja Sobajijć (cu studii la Viena) și Doko Popović (cu studii la Neapole și Belgrad), inspirându-se și fiind fideli tradițiilor autohtone.

După 1829, otomanii încep să ducă o politică mai tolerantă față de bulgari (vilaetul Dunării, geografic, ocupa un loc cardinal), ceea ce duce la o înviore vizibilă a comerțului, meșteșugurilor și a culturii naționale. *Abecedarul* lui Petăr Beron, editat în limba bulgară la Brașov, în 1824, marca – după expresia istoriografiei bulgare – "începutul instrucțiunii și al unui învățământ modern în Bulgaria". Astfel, la Gabrovo se deschide prima școală laică bulgară, în 1835, iar în 1840, prima școală de fete, la Plevna. În 1844 este editat primul periodic bulgar de către Consantin Fotinov și, până la eliberare (1877), se formează o pleiadă de scriitori și poeți militanți, revoluționari, cum au fost Gh. Sava Rakovski, Liuben Karavelov, Ivan Vazov, culminând cu genialul Hristo Botev. Ca oameni de litere s-au mai afirmat Petko Rachev Slaveikov, Teodor Traianov, Aleko Konstantinov, Elin Pelin, D. Debelianov, P. Iavorov și mulți alții. Universitatea din Sofia (1889), care la bază a avut trei facultăți – istorie-filologie, fizică-matematică, științe juridice –, ca și Academia de Belle-Arte (înființată la începutul secolului al XX-lea), au format reale talente: Pencio Slaveikov (propus pentru Premiul Nobel pentru

* Prima ediție a apărut la Viena, în 1847.

literatură, în 1912), Teodor Traianov, pictorii Stanislav Dospevski (cu studii în Rusia), Nikolai Pavlovici (la Viena și München), Iaroslav Vešin, Anton Mitov; sculptorii Jeko Spiridonov, Boris Șaț; compozitorii Dragomir Kazakov, Iv. Vulpe etc. Teatrul Național Bulgar, înființat din trupa teatrală "Lăcrimă și zâmbet", în 1892, a delectat publicul și a dat artiști de renume, ca Krăstio Sarafov, Vasil Kirkov și mulți alții.

O parte din teritoriile ale Iugoslaviei: Dalmația, Croația, Slovenia n-au stat sub dominație otomană, iar stilul baroc a legat slavii sudici de cultura apuseană. Catedrala de la Dubrovnik, palatul Orsic din Zagreb, cazarma Wiertemberg din Belgrad, palatul mitropolitan din Sremski Karlovci (iconostas: Uroș Predić), catedrala de la Vrsac (iconostas: marele pictor Pavel Dzurković) sunt realizate în general sub influența arhitecturii vieneze și italiene. Vojvodina și în speță Novi Sadul (supranumit "Atena sîrbă"), devine în secolul al XIX-lea cel mai mare centru de cultură sud slavă. Liceul sîrb (1810), Matica Srpska (1826), teatrul (1861), cercurile de pictură și sculptură, polarizează în jurul lor artiștii. Acest aflus scade după abolirea autonomiei Vojvodinei (1860), a cărei administrație este remisă Ungariei, primul pas spre dualismul ce se va instaura în 1867, prilej de noi suferințe pentru sârbi, croați și români.

Belgradul începe să-și schimbe fizionomia, după evacuarea gamizoanelor otomane (1867) și în special după recunoașterea independenței țării (1878). Miloș Obrenović clădește pentru fiica sa, încă în 1831, la Belgrad, un palat în stil baroc, și o biserică, iar pentru el, unul în afara orașului, la Topcider. Filantropul de origine aromână, Mișa Anastasević, construiește în 1863 la Belgrad, un palat în stilul celor venețiene, unde va funcționa Universitatea, arhitect fiind cehul Jan Nevola. În același stil, dar la o scară redusă, la Clejani, în actualul județ Giurgiu, va fi de asemenea construit un palat, domiciliul de preferință al maiorului Mișa, cum este cunoscut în izvoarele românești. În general în stil neoclasic, baroc și neobaroc, vor fi construite o serie de clădiri în Belgrad în perioada 1860-1911: palatul

regal, Biblioteca Națională, Teatrul Național, Muzeul Național, hotelurile Moscova și Balcan. În arhitectură începe să se impună stilul sîrbesc, luând elemente decorative din Evul Mediu: exemplul cel mai elocvent este clădirea Poștei Centrale din Belgrad (arhitect Momir Korunovic). Serbia, angrenată în războaiele balcanice și în primul război mondial, n-a mai putut construi, iar luptele purtate în mai multe rânduri pe străzile Belgradului au distrus și avariat majoritatea clădirilor ridicate.

Zagreb, capitala Croației și Liubliana, capitala Sloveniei, aflate sub jurisdicție habsburgică până la 1918, își îmbogățesc patrimoniul cu numeroase clădiri moderne, arhitecții aflându-se sub influența școlii de la Viena, unde de altfel s-au și format. Talentatul arhitect Iosip Plečnik, elevul vienezului Otto Wagner, a fost invitat la Praga, de către președintele Masaryk, pentru a reconstrui palatul Hradčani. Noua generație de arhitecți începe să se orienteze și spre Paris, fiind influențată de stilul lui Le Corbusier.

Micul, săracul și izolatul Muntenegru continuă să aibă o înfățișare patriarhală, cu excepția capitalei Cetinje, unde prințul Nikola, ulterior rege, își ridică un palat, alături de cel al predecesorului său, Petar Njegoș (palatul Biljarda), iar titanul sculpturii iugoslave, Ivan Mestrovic, execută mausoleul lui Njegos, un veritabil complex muzeu. Monumentul "Învingătorului" de pe Kalemegdan, Fântâna "Sursa Vieții" și multe alte opere, numeroase, ale lui Mestrovic, executate și după 1918, înfrumusețează orașele și muzeele atât ale Iugoslaviei, cât și a multor țări din lume.

Sarajevo, capitala Bosniei, alături de moschei, sanctuare creștine (ortodoxe, catolice), templul mozaic, își îmbogățește patrimoniul cu clădiri moderne, în stil neoclasic și neobaroc, orașul intrând sub administrație austriacă de la 1878.

Arhitectura bulgară este impulsionată și ea de posibilitățile economice tot mai favorabile. Apar localități înfloritoare ca Arbanasi, Velico Târnovo, Gabrovo, Gradeț, Teșevo etc., favorizate de schimburile comerciale tot mai intense. La Arbanasi, clădirea cea mai

impunătoare este Palatul Brâncoveanu, folosit ca reședință ocazională și ca sediu al reședinței domnești, în probleme de ordin comercial. Tot aici mai aveau case importante familii românești (Cantacuzino, Filipescu, Brătianu). Se construiesc tot mai multe case, în stilul renașterii, cu ferestre mari, cu fațada spre centrul târgului și care aparțin de obicei unei singure familii. Sunt ridicate pe teritoriul Bulgariei tipuri de case în funcție de relief: munte, malul mării, zona de câmpie. După 1830 casele se construiesc cu camere mai multe, cu funcții precise, cu interior bogat (ceramină, vase metalice, covoare, cergi, plăpumi). Sunt edificate case cu două etaje, cum este a preotului Nikola din localitatea Elena, casa Mavridi din Plovdiv. În jurul anului 1850 se impunea arhitectural casa "tip Plovdiv", cu mai multe camere, unde un rol tot mai important revine salonului, interioarelor mobilate cu gust și cu mobilă provenind din Occident. Bisericile rămân în continuare modeste ca exterior și nu depășesc ca înălțime deasupra solului 2 metri (spre a nu fi mai înalte decât casele turcești), spre a camufla mai bine interiorul bogat. Ansamblul Rila este complexul arhitectural cel mai important ridicat la începutul secolului XIX. Ocupă un teritoriu de 8.000 m² din care 5.500 m suprafață construită. Construcția a durat cca 30 de ani și a fost executată în stilul renașterii bulgare.

Pe la 1850 meșterul Nikola Ficev construiește o serie de biserici și case, iar după eliberare (1878), apar clădiri impunătoare: Sobranja (Parlamentul – 1885, arhitect V. Ivanovici), Palatul Sfântului Sinod, Clădirea Băilor minerale (arhitect P. Moncilov), catedrala Alexandru Nevski (1906-1912, după planurile arhitectului A. Pomeranțev), palatul regal, Universitatea etc. Primii mari sculptori bulgari sunt: Jeco Spiridinov (1867-1945) și Boris Șatf. (1869-1932).

Se cuvine să punctăm faptul că jertfele ostașilor români căzuți pe câmpurile de luptă ale Bulgariei au fost immortalizate: Monumentele albe de piatră de la Grivița, Opanez, Rahova, mausoleul de la Grivița și Plevna, muzeul "Soldatului român în războiul din 1877-1878" din comuna Poradim, muzeul din Plevna, ilustrează contribuția româ-

nească. Muzeul "Soldatului român în războiul din 1877-1878", din satul Poradim (cartierul general al armatei române), a fost deschis în 1907. Într-o căsuță mică, alături de clădirea muzeului, sunt prezentate o serie de exponate care se referă la Carol I, inclusiv un bust de bronz. Muzeul de la Grivița, ridicat în memoria ostașilor români, a fost construit în perioada 1892-1897 și inaugurat în 1902. În piața centrală din Plevna se află mauzoleul ostașilor ruși și români, construit după planul arhitectului bulgar Pencio Goicev, inaugurat în 1907. În interior sunt expuse tablouri originale executate de pictorii Ivan Mitov și Ivan Mărkvicica și un reușit basorelief de bronz, "Sfântul Gheorghe biruitorul", așezat deasupra ușii de intrare.

Capitolul XIII

URSS de la constituire (1922) la dezagregare (1991). Importanța apariției Cehoslovaciei și Poloniei independente ca și a Iugoslaviei în jurul Serbiei. Al doilea război mondial cu victorii și înfrângeri: Hitler în fața Moscovei (1941), iar Stalin la Berlin (1945). Toată lumea slavă sub regim comunist. Reînvierea.

România Mare constituită în decembrie 1918, avea graniță comună cu 5 state slave: Cehoslovacia, Polonia, Rusia Sovietică, Bulgaria și Iugoslavia. De aceea, nu putem cunoaște bine istoria țării noastre dacă nu cunoaștem momentele semnificative din istoria vecinilor noștri. Prin Dispariția Cehoslovaciei și Poloniei granița a fost modificată, iar după cel de-al doilea război mondial Stalin și-a impus punctul de vedere față de aliații săi și a încorporat părțile sudice ale acestor două țări la colosul moscovit. Astfel URSS-ul ne învăluia și din nord, având graniță comună cu Ungaria. Deci, practic, vecinii slavi rămăneau numai trei: URSS, Bulgaria și Iugoslavia.

Puțini știu că prin haosul produs de revoluția bolșevică, s-a creat de către comuniștii ucraineni, la 25 decembrie 1917, ca stat de sine stătător, *Ucraina Sovietică*. Teritoriul era de 601.000 kilometri pătrați, iar după lupte aprige cu naționaliștii ucraineni și armata poloneză, împreună cu Rusia Sovietică și Bielorussia, au pus bazele la 30 decembrie 1922 URSS-ului, care pe parcurs a ajuns la 16 republici. După fărâmițarea statului medieval kievan teritoriile ucrainene, au fost ocupate de către Marele Ducat al Lituaniei și statul

polonez. În 1654 s-au unit cu Moscova, care le-a garantat o largă autonomie, dar nu și-a respectat obligațiile. În 1764, țarismul a desființat funcția de hatman al Ucrainei și a lichidat cu tunurile sediul de guvernământ central ucrainean, de la "Novaia Seci" (1775). Ucraina a fost subordonată așa numitului Colegiu Malorus, care funcționa la Moscova, pe lângă guvernul rus.

În perioada 1783-1796, juridic țărani, din care mulți erau cazaci, au fost legați de glie. Prin a doua împărțire a Poloniei (1793), toate teritoriile ucrainene au revenit Imperiului țarist. În urma preluării puterii la Petersburg de către bolșevicii lui Lenin, în Ucraina pătrund trupe germane și se instaurează la Kiev, Rada Ucraineană prin excelență naționalistă: la sfârșitul anului 1918 Antanta victorioasă avea trupe la Odessa, Nicolaev și în alte orașe sudice, flota lor controlând Marea Neagră. La 7 mai 1920 Kievul este ocupat de către trupele poloneze, care în urma unor eșecuri militare părăsesc teritoriul Ucrainei. Intrând în componența URSS-ului, Ucraina și-a păstrat entitatea națională, și-a dezvoltat cultura, arta, dar politic era subordonată Moscovei, ca și restul republicilor unionale. Pe baza recensământului din 1959 (deci cu teritoriile luate de la polonezi și români), avea 41.869.000 locuitori. Dintre aceștia 31.852.000 ucraineni, deci 76,1%. Restul erau: 7.400.000 ruși, 840.000 evrei. 363.000 polonezi, 291.000 bieloruși, 239.000 moldoveni, 219.000 bulgari, 149.000 unguri, 104.000 greci, 101.000 români (conform statisticii sovietice) etc. Orașe importante: Kievul (1.102.000, care era și capitală), Harkovul (930.000), Stalino (701.000), Odessa (667.000), Dnepropetrovsk (658.000), Zaporojie (435.000), Lwow (410.000).

Donbasul, în 1940, dădea 83.841.000 tone cărbune, echivalând cu 50,5%, din producția anuală a URSS. În perioada 1938-1958, când Nichita Hrușciuv, a fost liderul comunist al republicii, adică prim-secretar al Partidului Comunist din Ucraina, i-a fost mărit teritoriul, în dauna celor poloneze, cehoslovace și românești. În 1954, cu ocazia festivităților privind 300 de ani de la alipirea la Rusia,

Ucraina a primit un magnific cadou: teritoriul Crimeii (19 februarie 1954). Acolo exista o republică unională tătară, pe care Stalin a desființat-o la sfârșitul războiului, deoarece o parte din populație a cooperat cu autoritățile germane, iar unii s-au înscris în trupele generalului Vlasov, care luptau alături de nemți.

Cultura ucraineană are o veche tradiție, de la "Slovo o polku Igoreve" (sec. al XII-lea), la opera scriitorului-polemist Ivan Vișenski (începutul secolului al XVII-lea), a filozofului G.S. Skovoroda (autor de tratate, fabule și poezii), la reprezentanții burgheziei naționale ucrainene (I.P. Kotliarevski, P. Gulak-Artemovski, G. Kvitka, M. Șașchevici) și culminând cu marele poet Taras Șevcenko, au îmbogățit cultura acestui popor talentat, cultură mereu minimalizată și ostracizată de fratele mai mare moscovit. După statisticile anului 1959, vorbeau în URSS ucraineană, ca limbă maternă, 32.681.000 locuitori. Sunt localități compacte și în Asia Centrală, Altai, Orientul Îndepărtat, Siberia, regiunea Volgăi, Cuban etc., așa cum i-a împrăștiat țarismul și ulterior Stalin.

Republica Bielorusia, a luat ființă la 1 ianuarie 1919, întinzându-se pe o suprafață de 207.600 kilometri pătrați și cu o populație de 7.992.000 locuitori. Împărțită în 7 regiuni (Brest, Vitebsk, Gomel, Grodnensk, Minsk, Moghilev și Molodecinsk), de la 30 decembrie 1922 intrată în componența URSS. Afară de belaruși, pe teritoriul republicii mai trăiesc ruși, ucraineni, evrei, polonezi, lituanieni etc. Capitala este orașul Minsk. După destrămarea vechiului stat kievian, o parte din teritorii au revenit Marelui Principat al Lituaniei, iar o parte Poloniei. Prin al 3-lea statut lituanian (1588), țărani și fost legați de glie, feudații primind numeroase privilegii încă prin legea dată de Kazimir al IV-lea (1447).

În 1596, biserica ortodoxă din Marele principat al Lituaniei, a recunoscut supremația Vaticanului, cu repercusiuni și asupra teritoriilor bielorusă.

Prin cele trei împărțiri ale Poloniei (1772, 1793, 1795), teritoriile bielorusă au fost încorporate la Imperiul Rus. Se dezvoltă

iamaraocele, cresc suprafețele cultivate cu in, cânepă, cartofi, sfeclă de zahăr. Circa 83% din țărani iobagi aparțineau marilor feudali. După reformele burgheze din Imperiul rus (1861-1874) și pe teritoriul Bielorusiei apar o serie de întreprinderi mari, bănci, iar calea ferată Moscova-Brest stimulează dezvoltarea capitalismului.

Puterea sovietică a fost instaurată la Minsk încă la 25 octombrie (7 noiembrie) 1917, dar conform tratatului de pace de la Riga din 1921, părțile apusene ale Bielorusiei au fost incluse statului polonez. În 1937 a fost adoptată o nouă Constituție, în 1940 revenindu-i teritoriile care fuseseră luate de către Polonia prin tratatul de la Riga (1921). După război, practic în 1945, devine membru fondator al ONU. Facem precizarea că URSS, a impus aliaților săi occidentali să aibă trei voturi la ONU (URSS, Ucraina și Belorusia).

În 1929, a luat ființă Academia de Științe a Bielorusiei, iar în anul școlar 1957-1958, au funcționat în republică 11.533 școli generale, cu un total de 1.181.130 de elevi, predarea făcându-se în bielorusă, de asemenea 24 de institute de învățământ superior cu 54.000 studenți.

Dacă în timpul imperiului țarist învățământul de toate gradele se desfășura numai în limba rusă, considerând bielorusa, ca dialect, acum totul se desfășoară în limba națională.

Un rol marcant în dezvoltarea limbii bielorusă l-a jucat G. Scorin, care la începutul secolului al XVII-lea a tradus numeroase fragmente din biblie (apărute în 20 de broșuri). Iar A. Filipovici, L. Carpovici și S. Polotchi au luat poziție împotriva bisericii catolice și a ocupației polono-lituaniene. Dar unirea cu Rusia n-a corespuns așteptărilor. Moscoviții ca și polonezii, tot atât de aroganți, numai că erau ortodocși, nu-i încălzeau pe bieloruși cu nimic, iar orice împotrivire se solda cu închisoare ori deportare. În secolul al XIX-lea, circulau poeme, de autori anonimi, de mare finețe și gingășie literară ca "Taras na Pamase" și "Eneida naiznanku". Literatura secolului al XIX-lea este legată de numele lui V. Dunin-Martichevici și a poetului F. Bogusevici. Limba bielorusă, aparține grupei slavilor răsăriteni,

apropiată rusei și ucrainenei. Specificul limbii belaruse ja (Vada-voda=apă); **zjamlia**=zemia=pământ; accentele **dzenj-denj**=ziua; **tenj**=tenj=umbră; de asemenea transformarea lui V în U (rou-rov); ori a lui L în U (dau-dal). Bielorusia se împarte la rândul ei în două dialecte: 1) sud-vestic și 2) nord-estic. Monumentele clasice specifice limbii bielorusă, le întâlnim în secolul al XIII-lea.

*
* *

În toamna anului 1918, monarhia austro-maghiară își trăia ultimele zile. La Praga, mari manifestații de stradă "sunau clopotele la toate bisericile și lumea alerga veselă în toate părțile" - nota ofițerul Gavril Câmpeanu, pentru ziua de luni 27 octombrie 1918.¹

Regimentele de infanterie 2 Brașov și 51 Cluj, ale armatei austro-maghiare, cu pondere majoritară românească, din circa 1000 soldați, 20 ofițeri și peste 80 subofițeri, refuză să tragă în manifestații cehi. În plus dezamează pe militarii fideli monarhiei, le capturează tunurile, armamentul și depozitul de muniții și, prin căpitanul Simon Alexandru și alți ofițeri români, le predau patrioților cehi, care-și formau armata națională.²

La 25 noiembrie 1918, Legiunea română părăsește Praga, după ce predă pozițiile deținute regimentului 28 ceh și se îndreaptă într-un tren special, cu destinația Cluj, condusă de căpitanii Alexandru Simon (comandantul Emilian Grozea și Nicolae Borzea. Românii erau conduși de o companie cehă și de muzica militară, "se fluturau stegele românești și cehi, se cântau cântece patriotice".³

La 30 octombrie, în orașul Martin, Consiliul Național Slovac a legiferat unirea cehilor și slovacilor într-un singur stat independent și

suveran. În noiembrie 1918, o Adunare formată din 201 cehi și 69 slovaci, proclamă la Praga detronarea Habsburgilor și alegerea lui Thomas Masaryk ca președinte al republicii.

Era un mare decalaj între părțile cehi (Boemia, Moravia) puternic industrializate, ieșite din părțile austriece ale monarhiei și Slovacia deținută de către Ungaria, agrară și înapoiată. Cehia deținea 80% din producția de cărbune și 3/4 din producția industrială a Austro-Ungariei, iar Slovacia cu toată înapoierea sa, era cel mai dezvoltat teritoriu din fosta Ungarie.⁴ Noul stat dominat de burghezia cehă, reprezentată de Thomas Masaryk și Eduard Beneš, ducea o politică centralizată, în ciuda opoziției slovace și germane. Noul stat, care conform recensământului din 1920, avea 13.200.000 locuitori, avea 3,2 milioane germani, deci aproape 35% din populație, așezați compact în zona sudetă. Vom reveni asupra implicațiilor acestei situații. Dar după al doilea război mondial, deși Cehoslovacia a primit regiunea sudetă, populația germană forma 0,5% din populația țării. Motivul: a fost expulzată în 48 de ore regiunea colonizată de germani. Ce observăm: că Cehoslovacia, stat victimă, avea în 1918 suprafața de circa 140.000 kilometri pătrați, deși aflată în tabăra învingătorilor, va avea suprafața de 127.869 kilometri pătrați, deoarece URSS-ul i-a smuls Rusia Subcarpatică. Același lucru se va întâmpla și cu cealaltă victimă, Polonia, care în 1918, avea 386.000 kilometri pătrați, iar în 1945 numai 312.677, deși a pătruns masiv spre vest în teritoriile germane până la linia Oder-Neisse. Explicația - URSS-ul a încorporat cu forța așa zisele teritorii vestice ale Bielorusiei și Ucrainei și toată Galiția.

Revenind la Cehoslovacia, era statul cel mai important din cele ieșite din componența Imperiului Habsburgic. Pe teritoriul său, am mai arătat, erau amplasate 3/4 din industria austro-ungară. În plus, poziția sa geografică din Europa centrală îi oferea o importanță strategică deosebită.

⁴ Georges Duby, *Atlas Historique*, paris, 1991, p.184-185.

¹ Arh. St. Sălaj, fond Colecția personală Gavril Câmpeanu, dos. 4, f. 1.

² Ionel Penea, *Activitatea Legiunii Române la Praga în "Acta muzei Popolissensis"*, VIII (1984), Zalău, p.450-452.

³ *Ibidem*, p. 452.

Referitor la minoritățile naționale, pe primul loc se situau germanii (3.250.000), apoi maghiarii (circa 700.000), polonezi, ucrainenii, românii etc.

Țara avea serioase probleme economice, adică mari dificultăți privind exportul, crearea de piețe de desfacere și obținerea de materii prime. Fosta piață de desfacere austro-maghiară a fost acaparată de țările dezvoltate, din punct de vedere tehnic, ca Franța și Anglia, ai căror bancheri, plus cei din U.S.A., Belgia, Olanda etc., își făceau loc. În plus trebuia rezolvată problema agrară, căci marea proprietate funciară era deținută înainte în mare parte de nobilimea germană din Austria și cea maghiară, care erau națiunile dominante în monarhia bicefală. Obținerea de credite a creat și o dependență față de politica statelor Antantei.

După cum spuneam, circa 30% din solul cultivat și de păduri a aparținut vechii aristocrații, suprafață care trebuia acum redistribuită printr-o reformă agrară. Primul guvern ales, sub presiunea atmosferei revoluționare și a revendicărilor sociale ale maselor, a prevăzut libertăți democratice ca libertatea opiniei și a presei, dreptul la grevă, votul universal, ziua de lucru de 8 ore, alocații pentru șomaj și facilități pentru cei bolnavi. A fost reînnoit aparatul birocratic, mai ales cu elemente înarmate (poliție, jandamerie). Sub influența regimului comunist instaurat în Ungaria de către Bela Kun, în iunie 1919, proletariatul din Presov (Slovacia de Est), a proclamat Republica Sovietică a Slovacilor. Până la urmă această republică a fost lichidată ca și regimul comunist al lui Bela Kun; armata română, care a cooperat cu cea cehoslovacă avându-l în frunte cu generalul Măldărescu a intrat în Budapesta, punând ordine.

Conform noii Constituții, primele alegeri legislative au avut loc în aprilie 1920, consacrand victoria partidelor socialiste, dar până la urmă puterea a revenit burgheziei, iar țara - prin ministrul său de externe, Eduard Beneș, a întărit alianța cu Franța și, alături de România și Iugoslavia a creat Mica Antantă (1921).

Prin conferința de la Locarno, a fixat granița Germaniei spre vest (1925), dar le-a lăsat mână liberă în est. Preponderența Franței în Europa a fost schimbată de Anglia și SUA. Industria germană, tot mai puternică, începe să penetreze în zonele pe care le deținea Cehoslovacia în Europa de sud-est. Venirea lui Hitler la putere, a început să agite spiritele nemților aflați în afara granițelor Reichului. Partidul German al Studenților (SDP), din 1935 se face tot mai simțit în viața politică a țării. În plus, Partidul Popular Catolic, din Slovacia, prezidat de Andrej Hlinka, promovează șovinismul anticeh, revendicând autonomia Slovaciei. Se mai adaugă și propaganda minorității maghiare, îngreunând buna desfășurare a statului pe principii democratice și liberale. La insistențele Franței, recunosc Uniunea Sovietică în 1934 și încheie chiar un pact de asistență mutuală cu acest stat (1935).

Președintele Masaryk, aflat la al treilea mandat al său, din motive de sănătate, își prezintă demisia (1935). Dreapta încearcă să-l propulseze ca președinte pe profesorul Buhomil Nemeč, dar sunt contracarați de forțele democratice, având și voturile comunistilor, Eduard Beneș ajungând să ocupe magistratura în stat. Dar încorporarea Austriei la al 3-lea Reich, acel Anschluss efectuat prin forță în martie 1938, situează Cehoslovacia într-o poziție critică, țara deținând teritorii cu o populație compactă germană. Șeful minorității germane Konrad Henlein, cere brutal secesiunea și alipirea la Reich, iar Franța și Anglia în loc s-o apere, îi dau un ultimatum. Primul ministru britanic, încă la 27 septembrie 1938, într-o alocuțiune radiodifuzată, declară categoric că Anglia nu va face un război pentru Cehoslovacia. În aceeași zi, ministrul de externe francez, Bonnet, face declarații similare. Cu câteva zile înainte, cabinetul Hodza demisionează, lăsând loc unui guvern de tehnicieni, prezidat de generalul Jan Syrový. Paralel cu revendicările lui Hitler, polonezii și ungurii reclamă teritoriile locuite de conaționali de-ai lor. În urma întâlnirii de la München, între Hitler, Mussolini, Chamberlain și Daladier (29 septembrie 1938), soarta Cehoslovaciei este decisă,

partea sudetă este încorporată la al 3-lea Reich, plus regiunea Tesin care revine Poloniei, iar partea sud-estică a Slovaciei, cu orașul Kosice, adică o parte a Ucrainei subcarpatice, revine Ungariei (prin așa numitul arbitraj de la Viena din 2 noiembrie 1938).⁵

Regatul sârbo-croato-sloven avea un teritoriu de 248.000 km² și o populație de circa 12 milioane locuitori. În noul stat erau incluse 8 provincii, diferite ca nivel de dezvoltare și componență etnică: Serbia, Croația, Slovenia, Muntenegru, Macedonia, Dalmatia, Voievodina, Bosnia și Herțegovina. Sârbii formau 39% din populație, croații 23,9%, slovenii 8,5%, muntenegrenii 1,6%, în plus locuiau în noul stat albanezi, turci, unguri, germani, români, evrei etc.

Noul stat, privit în ansamblu, era un stat agrar înapoiat unde 80% din populație se ocupa cu agricultura. Regiunile cele mai dezvoltate în circuitul capitalist erau Croația și Slovenia, iar regiunile cele mai înapoiate - Muntenegru, Macedonia, Bosnia și Herțegovina.

La 20 decembrie 1918 s-a format un guvern de coaliție, în care intrau reprezentanții celor 12 partide existente. Primul ministru al acestui cabinet a fost Stojan Protici, unul din liderii partidului radical, naționalist notoriu și reacționar, reprezentând interesele marii burghezii sârbești. Foarte curând, radicalii sârbi, sprijiniți pe organizația secretă a ofițerilor sârbi "Mina Albă" și cu asentimentul regelui, au acaparat posturile cheie și puterea în stat. Au fost lichidate sau reduse la zero organele locale legislative și executive ale diferitelor regiuni, ca: Saborul croat, Saborul național al Bosniei, Uniunea Agrară slovenă etc.; iar albanezilor, ungarilor și macedonenilor⁶ le era interzis să folosească limba maternă în școli, presă, tribunale etc.

Încă din prima zi a existenței sale, în noul stat se ducea o politică de asuprire națională. Totodată trebuie arătat că marii proprietari, clerul, fosta birocratie austriacă ca și agenții fostului rege

⁵ Vezi pt. amănunte, Frantisek Kavka, *Petite histoire de Tchecoslovaquie*, Praga, 1969.

⁶ *Makedonska stvarnost i strane aspiracije*, Beograd, 1958, p. 67.

Nicolae în Muntenegru, duceau o politică de sabotare a instituțiilor în noul stat și de multe ori organizau chiar răzcoale sau acțiuni similare.⁷

Noul stat se găsea într-o situație grea economică, din cauza distrugerilor pricinuite de război. Astfel, la Belgrad din 45 de fabrici și uzine funcționau numai 6, căile ferate funcționau deplorabil din cauza lipsei de locomotive, vagoane și a combustibilului necesar. 9/10 din muncitorii erau fără lucru la sfârșitul războiului. Comerțul extern a scăzut considerabil, în țară era foamete și inflație.

Guvernul, acaparat de către naționaliștii sârbi, în loc să efectueze reforme democratice care să satisfacă mai întâi interesele oamenilor muncii, a luat măsuri care satisfăceau în primul rând interesele burghezii sârbești. Astfel, reforma bănească efectuată în ianuarie 1919 a dus la jefuirea regiunilor naționale și a fost în folosul burgheziei sârbești, care a fixat dinarul sârb ca unică monedă în stat.

Decretul cu privire la reforma agrară a fost dat publicității la 25 februarie 1919 și prevedea: atât el, cât și manifestul regal-, înlăturarea tuturor relațiilor și rămășițelor feudale, în special în Bosnia, Herțegovina, Macedonia și Dalmatia, împărțirea domeniilor feudale și împroprietărirea țăranilor săraci.

Aplicarea reformei, în loc să dureze 2 ani, a durat peste 5 ani; în loc să se dea țăranilor 2.134.000 ha pământ, s-au împărțit numai 510.000 ha, care au revenit mai ales chiaburilor sârbi. S-au păstrat puternice rămășițe feudale, iar moșierii au fost despăgubiți integral din partea statului pentru pământul expropiat. A fost expropiat mai ales pământul moșierilor germani, austrieci și maghiari.

Deoarece Serbia în primul război mondial a fost de partea Antantei, iar puterile centrale au fost înfrânte, noul stat sârbo-croato-sloven a primit teritorii de la Austria, Ungaria și Bulgaria.

În anul 1921 a luat ființă Mica Antantă între regatul sârbo-croato-sloven, Cehoslovacia și România. Inițial se încheiase la Belgrad în august 1920 o convenție între Cehoslovacia și regatul

⁷ *Pregled istorije saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1963, p.34.

sârbo-croato-sloven, iar în aprilie 1921 la București o convenție similară între România și regatul sârbo-croato-sloven. Acest tratat prevedea colaborare economică și financiară, completată de acorduri militare.

La 6 ianuarie 1929 regele Alexandru dă un manifest către poporul sârbo-croato-sloven, în care anunță dizolvarea partidelor politice și a parlamentului. Regele preia întreaga putere în stat și instaurează o dictatură personală cu ajutorul militarilor, numind ca prim-ministru pe generalul P. Jivcovi. În guvernul lui Jivcovi au intrat reprezentanții burgheziei sârbești și slovene și reprezentanții moșierilor bosniaci. O serie de lideri ai burgheziei de opoziție au fost arestați, unele ziare suspendate și s-a pornit o campanie împotriva organizațiilor muncitorești.

Pentru a întări unitatea de stat, noul guvern a căutat să înăbușe orice manifestare a croaților și slovenilor cât și a minorităților naționale din țară. De asemenea, a fost schimbată denumirea statului, în loc de "regatul sârbo-croato-sloven" a căpătat denumirea de "Regatul iugoslav".

La 3 octombrie 1929 a fost efectuată o nouă reformă teritorială administrativă, care lichida împărțirea specifică a regiunilor. Iugoslavia a fost împărțită în 9 provincii (*banovine*) având în frunte câte un guvernator subordonat direct regelui.

În politica externă guvernul iugoslav se orienta spre Franța, mai ales că Franța în acea perioadă domina și economia Iugoslaviei. Pozițiile cheie în economia iugoslavă erau deținute de monopolurile franco-engleze: 17% din capitalul investit era francez, 14% englez, 12% cehoslovac, 8% italian, 7% american.⁹

După venirea lui Hitler (1933) la putere în Germania, începe o luptă acerbă între Germania, Franța și Italia pentru dominarea Peninsulei Balcanice. Cele trei state participante la "Mica Antantă"

Iugoslavia, România și Cehoslovacia, din inițiativa Franței, spre a putea să se opună penetrației germane au încheiat la Geneva în februarie 1933 un pact care prevedea să ducă toate aceeași politică externă.⁹

În februarie 1934 tot din inițiativa Franței, cu scopul de a menține statu-quo în Balcani, se formează Antanta balcanică din Iugoslavia, România, Grecia și Turcia. Antanta balcanică luase ființă conform lozincii urmărite cu tenacitate de Titulescu și regele Alexandru al Iugoslaviei: "Balcanii, popoarelor balcanice".¹⁰

La 9 octombrie 1934, regele Alexandru, împreună cu ministrul de externe al Franței, Louis Barthou, este asasinat la Marsilia. Deoarece moștenitorul - prințul Petru - era minor, s-a format o regență în frunte cu Paul, vărul fostului rege, care cedează opoziției croate, iar în politica externă se observă o orientare spre Italia și Germania.

Dezmembrarea statului cehoslovac, în martie 1939, prin ocuparea lui de către Germania fascistă, și crearea statului Slovac "independent" au dat impulsuri mișcării de autonomie în Croația, conducerea germană reușind să ajungă în contact direct cu șefii partidului agrarian croat.¹¹ Tot în martie 1939, Conte de Ciano îl recunoaște pe Macek ca reprezentantul legal al Croației. Se creează chiar disensiuni între Italia și Germania, fiecare revendicându-și patronajul mișcării de autonomie. Se duc discuții între Göring cu Mussolini și Ciano în problema Croației. Ciano arată că Italia ajută și a ajutat mișcarea de autonomie a Croației înaintea Germaniei și deci considera Croația în sfera de influență italiană.¹²

Guvernul Tvetcoviți era informat de toate aceste acțiuni și în special după prăbușirea Cehoslovaciei și Albaniei, era amenințată

⁹ Ferdo Culinovici, *Iugoslavia izmedu dva rata*, II, Zagreb, 1961, p.61.

¹⁰ "Universul" din 13 februarie 1934.

¹¹ René Ristelhueber, *Histoire des peuples balkaniques (1919-1950)*, Paris, 1950, p.382.

¹² Frnjo Tudman, *Ocupacija i Revolucija*, Zagreb, 1963, p.27.

^{*} S. Dimitrovici, *Das Ausländische Kapital in Jugoslawien von dem zweiten Weltkrieg*, Berlin, 1963, p.90.

existența statului iugoslav, în caz că problema croată nu era rezolvată urgent.

Atașatul militar al României acreditat la Belgrad raporta în 1939 că "cheștiunea croată se înrăutățește",¹³ în același timp semnaleză că "Iugoslavia urmărește să păstreze bune relațiuni cu toți vecinii și pare că dă mai multă importanță alianței cu România".¹⁴

V. Macek desfășura activitatea de negocieri pe două fronturi: cu guvernul Țvetkovici și cu reprezentanții Italiei, tocmai pentru a presa negocierile cu guvernul și a obține avantaje maxime pentru Croația autonomă.

În urma tratatelor duse de Macek cu Roma în mai 1939, Mussolini aprobă un ajutor financiar Croației în valoare de 200 milioane dinari, iar Macek a declarat că va chema trupe italiene în Croația și va proclama Croația stat independent, aliat cu Italia, unde ministerele de interne și al apărării vor fi comune.¹⁵ Pentru a evita dezmembrarea statului iugoslav, regentul Paul vizitează în mai 1939 Roma, iar în iunie 1939 Berlinul, demonstrând loialitatea față de axă. La Berlin s-a vorbit de "...prietenia veșnică germano-iugoslavă care își găsește expresia în interesele politice, culturale și economice comune".¹⁶ Totuși, prințul regent își continuă vizita la Londra, unde el declară lordului Halifax că "Iugoslavia se va apăra dacă va fi atacată" și transferă în Anglia aurul Băncii Naționale iugoslave.

La întrevăderea din Salzburg din 11 august 1939, Ribbentrop îi comunica lui Ciano că Germania va ataca Polonia, iar în Iugoslavia nu trebuie să aibă încredere, deoarece regentul Paul s-a exprimat la Londra neprietenos față de Germania, "că Reichul socotește oportun ca Italia să folosească atmosfera internațională și să acționeze paralel

cu Germania pentru a duce până la capăt conflictul cu Iugoslavia în ceea ce privește Dalmația și Croația".¹⁷

Exemplu Cehoslovaciei era prea proaspăt pentru a mai exista ezitări, deoarece dezmembrarea Iugoslaviei putea fi realizată folosind aceleași procedee bazate pe problema minorităților. Guvernul Țvetkovici accelerează discuțiile și la 26 august 1939 de încheie la Bled acordul (*Sporazum*) privind crearea Croației autonome și formarea unui guvern de coaliție Țvetkovici-Macek.¹⁸ Prin decret regal a fost creată *Banvina Hrvatska* (Bandvina croată) cu sediul la Zagreb.¹⁹ Banovina avea parlamentul său la Zagreb (Sabor), autonomie financiară, iar puterea executivă era exercitată de rege prin banul Croației.²⁰ Ministerul de externe și al apărării erau sub controlul guvernului central de la Belgrad. În guvernul Țvetkovici-Macek (care era loțiitorul primului ministru) intrau șase miniștri sârbi, șase croați și alți șase reprezentanți ai altor partide politice și naționalități.²¹ Regentul Paul a reușit să dirijeze și să anihileze opoziția burgheză prin concesii neînsemnate și posturi de miniștri în guvern. De fapt s-a ajuns la un compromis între cele două burghezii, sârbă și croată, pentru împărțirea puterii în stat. Acordul din 26 august 1939 "...nu a rezolvat problema națională din Iugoslavia".²²

Celelalte naționalități, ca și minoritățile naționale rămăneau sub opresiunea aceluiași regim centralist Velico sârb. Separatiști croați (ustașii) nu erau de acord cu "sporazumul" considerându-l abia un prim pas și mijloc în vederea creerii statului croat independent, de asemenea și o parte din burghezia velico-sârbă condamna actul ca o slăbiciune a regimului de la Belgrad.

¹³ Arhiva MFA, Balot 4-11, dos. 136, 1938-1939, f. 381.

¹⁴ *Ibidem*, f. 388.

¹⁵ G. Ciano, *Diario*, 1939-43, Milano Rizzoli, 1950, vol. I, p. 84.

¹⁶ P.A. Steininger, *Der Nürnberger Prozes*, Berlin, 1957, p. 223.

¹⁷ Franjo Tudman, l.c., p. 34.

¹⁸ *Ibidem*, p. 30-32; vezi și Vl. Dedijer, l.c., p. 277.

¹⁹ Ferdo Culinovici, *Iugoslavia izmedu dva rata*, II, Zagreb, 1961, p. 148.

²⁰ *Ibidem*, p. 148-149.

²¹ A. Balkans - *Horizons d'hier et d'aujourd'hui*, Paris, 1946, p. 220.

²² *Istoria Iugoslaviei*, II, Moscova, 1963, p. 170.

La 12 sept. 1939 Germania hitleristă atacă Polonia și astfel se declanșează cel de-al doilea război mondial. Guvernul iugoslav și-a proclamat, față de evenimentele externe, dorința de neutralitate și neamestec în războiul european. În urma înfrângerii trupelor anglo-franceze pe frontul de vest în 1940, în urma ocupării majorității statelor din Europa de către Germania fascistă și în urma aderării Ungariei, României și Bulgariei la pactul tripartit, Iugoslavia era complet izolată. Politica lui Hitler și Mussolini față de regatul iugoslav se preciza de ales între două alternative, la fel de primejdioase: "...ori distrugere în război, ori includere"²³ de bunăvoie în tabăra puterilor fasciste.

La 25 martie 1941, la Viena, guvernul Tvetcovici-Macek, a aderat la Pactul Tripartit. Poporul iugoslav, sub conducerea Partidului Comunist din Iugoslavia, având ca lozinci "Mai bine război decât un astfel de pact" și "Mai bine în mormânt decât în război", a răsturnat guvernul prin marile demonstrații din 27 martie 1941. Totodată guvernul iugoslav sub conducerea generalului Simovici, căuta să evite orice neînțelegere cu Germania și Italia, spre a nu-i oferi lui Hitler vreun pretext de a ataca Iugoslavia. Chiar în seara zilei de 27 martie 1941 a început elaborarea planului de atacare a Iugoslaviei (directiva nr. 25). Hitler, pentru a justifica în parte atacul ce-l pregătea împotriva Iugoslaviei, a trimis o notă, "Nota guvernului Reichului către Iugoslavia, din 1941" și un "Memorand la nota adresată guvernului iugoslav".²⁴ Printre acuzațiile care sunt aduse Iugoslaviei, se fac referiri la oprirea naționalității germane, în general, și la furia populației iugoslave împotriva țăranilor germani din Banat și Slovenia.²⁵

²³ F. Tudman, l.c., p.35.

²⁴ Nota guvernului Reichului către Iugoslavia, București, 1941, p. 29.

²⁵ *Ibidem*, p.22-29.

La 6 aprilie 1941, Germania fascistă, - fără declarație de război - atacă Iugoslavia, iar trupele germane, italiene, maghiare și bulgare invadează țara. La 17 aprilie 1941 Iugoslavia semna capitularea necondiționată.²⁶

Statul burghez iugoslav creat la 1 decembrie 1918 a rezistat numai 23 de ani. Factorul principal care a frânat sudarea noului stat a fost nerezolvarea problemei naționale. Acordul din august 1939 a satisfăcut interesele marii părți a burgheziei croate, dar n-a rezolvat problema națională. Burghezia slovenă cerea autonomia Sloveniei, iar bosniacii musulmani cereau de asemenea o banovină autonomă a Bosniei și Herțegovinei.²⁷

Bulgaria a fost singurul stat slav care s-a aflat în tabăra învingșilor la sfârșitul primului război mondial. Trupe bulgărești s-au aflat în timpul războiului pe teritoriul Serbiei, Greciei și României, iar tratatul de pace de la București (mai 1918), prevedea condiții grele pentru București, adică întreaga Dobrogea intra sub jurisdicția Sofiei.

Înfrântă, prin tratatul de pace de la Neuilly (1919), ceda teritorii Greciei, Iugoslaviei, iar frontiera cu România, era fixată conform păcii de la București din 1913, adică Cadrilaterul intra în componența statului nostru. Regele Ferdinand I-ul al Bulgariei, considerându-se vinovat de dezastrul Bulgariei, a abdicat la 3 octombrie 1918 și a părăsit țara (pleacă în Germania, va muri în 1948), cedând tronul fiului său, Boris al III-lea, din dinastia germană de Saxa-Coburg. Tânărul rege, urcat pe tron la vârsta de 24 ani, a luptat în linia întâia în primul război mondial, dovedindu-se un om onest, corect, modest, echilibrat în acțiuni, moștenind calitățile mamei sale, regina Maria Luiza. Tratatul de pace va fi încheiat de primul ministru Todor Todorov, în al cărui cabinet intră și agrarianul Alexandăr Stamboliischi. Pierderea unor teritorii din Macedonia, a Cadrilaterului

²⁶ Vlado Strugar, *Rat i revolucija naroda Iugoslavije*, Beograd, 1962, p.33.

²⁷ *Ibidem*, p.19-20.

și a unor zone din vestul țării, din raioanele Vidin, Kuls și Strumișko, ca și pagubele cauzate de război, au creat o stare de tensiune în țară. Din mai 1920, Stamboliischi conducea țara cu agricultură. Este autoritar, îi place să-l țină în umbră pe tânărul rege, șantajându-l cu proclamarea republicii. În alegerile din aprilie 1923, agrarienii obțin un mare succes, au 212 deputați în Parlament, restul opoziției totalizând 33 de locuri. Nemulțumind cercurile de dreapta și palatul - Boris rugându-l să fie mai maleabil -, la 9 iunie 1923 începe puciul condus de generalul Rusev. Stamboliischi este asasinat și primul ministru devine profesorul Alexandru Tancov. Naționalismul lui Tancov nu era agreat în Europa, ca și al lui Mustafa Kemal pașa din Turcia. Elementele de stânga, anarhiștii, cât și comuniștii pregătesc câteva atentate împotriva regelui, asasinându-l pe generalul Kosta Gheorghiev în biserica "Sveta Nedelja" (Sfânta Duminică).

În 1926 țarul îl aduce ca prim-ministru pe democratul Alexandăr Liapcev, care se menține la putere timp de 5 ani, aducând stabilitate, ordine și liberalizare (așa numita stabilizare constituțională). După cum se știe, în 1934 ia ființă "Antanta Balcanică" (România, Iugoslavia, Grecia, Turcia), practic îndreptată împotriva Bulgariei. De fapt i s-a făcut propunere Bulgariei să intre în această organizație, dar a refuzat, căci condiția era menținerea status-ului teritorial.

Bulgaria se apropie de Iugoslavia în 1934, au loc două întâlniri cu regele Alexandru, dar peste câteva luni acesta, după cum se știe, este asasinat la Marsilia. Încă în iunie 1934 toate organizațiile politice sunt desființate în Bulgaria, instaurându-se dictatura personală a lui Boris al III-lea. Iugoslavii făcuseră acest lucru cu cinci ani înainte (1929), iar Carol al II-lea al României, cu patru ani mai târziu. Guvernul lui Kimon Gheorghiev lichidează și sistemul parlamentar, de asemenea se produc noi schimbări administrative. Din 1935 țarul aduce ca prim ministru un general, pe Pencio Zlatev, dar conducerea

în Bulgaria a fost mult mai corectă, și Boris al III-lea, respectat de popor, nu ca vecinul său din nordul Dunării, Carol al II-lea.²⁸

Revenind la sfârșitul primului război mondial, din Rusia țaristă s-au desprins 5 state independente, toate vor fi republici constituționale: Lituania, Letonia, Estonia, Finlanda și Polonia. La ultima, la tronsoanul fost rusesc, s-au adăugat și teritoriile poloneze stăpânite de Austria și Germania, noul stat având o suprafață de 386.000 km². Josef Pilsudski (1867-1935), șeful statului în perioada 1918-1922, mareșal, va instaura în perioada 1926-1935, o dictatură militară, cunoscută sub denumirea de "sanacja". În destinele statului independent finlandez, un rol marcant va juca tot un militar, fost general țarist, Carl Gustav Mannerheim (1867-1951), viitor mareșal și președinte al țării (1944-1946).

În Europa după primul război mondial erau 30 de state independente, republici și monarhii constituționale, nemaipunând la socoteală micile stătuțele ca Monaco, Liechtenstein, Andorra și alte câteva.

Revenind la sfârșitul primului război mondial, Franța jubila, pentru că Germania era la pământ, cu teritoriul micșorat (cu 1/8), cu coloniile luate, serviciul militar obligatoriu interzis (efectiv militar limitat la 100.000 trupă și 4.000 ofițeri), cu întreaga flotă și aviație confiscată și obligată să plătească o sumă uriașă drept despăgubire de război. Arătam în capitolul anterior că Austria prin pacea de la Saint-Germaine era redusă la un mic stătuț de 84.000 kilometri pătrați, iar Ungaria prin Trianon, cu puțin mai mult.

Independența Finlandei, a Țărilor Baltice și a Poloniei împingea granița vechiului imperiu țarist cu mult spre răsărit; "cordonul sanitar", trebuia să țină în izolare, bolșevismul sovietic.

Dar, sfârșitul primului război mondial a dus firesc la o apropiere între Germania și Rusia Sovietică. Prima înfrântă militar și practic lipsită de armată, prin abolirea serviciului militar obligatoriu, era

²⁸ Petăr Konstantinov, *Istoria na Bălgaria*, Sofia, 1993, p.183-221.

practic "proscrisă" continentului. Între 29 aprilie - 5 mai 1921 Conferința Internațională de la Londra fixa datoria germană în contul războiului la 132 miliarde mărci aur, iar la 25 august 1921 se încheie un tratat separat de pace între S.U.A. și Germania, aproape identic cu cel de la Versailles (1919). În est, Rusia Sovietică, având la conducere comuniștii lui Lenin, prin naționalizările făcute tuturor bunurilor și puterilor străine era practic scoasă în afara comunității internaționale.

Suntem de acord cu părerea lui Florin Constantiniu, că francezul Jacques Bainville, cel mai perspicace analist al tratatului de la Versailles, scria în 1920, următoarele rânduri remarcabile, care s-au adevărat ulterior întocmai: "Tratatul de la Versailles a legat alianța între Germania și Rusia. Nu avem dreptul să ne înșelăm. Din moment ce între Germania și Rusia se reconstituia, pe seama uneia și a alteia, o Polonie, se stabilea comunitatea de interese și de sentimente. Germanii și rușii nu se iubesc, dar ei sunt, ca să spunem așa, complementari. Ei au nevoie să fie în contact, să schimbe produse, idei, oameni, și ei nu se pot întâlni decât peste corpul statului polonez. Ei sunt mai puțin complici pentru a-și garanta unui altora bucata lor de Polonie, cât mai ales pentru a o distruge și a o împărți din nou. După înfrângere ei, Germania trebuia să dorească în chip firesc alianța cu Rusia. Și totuși, aceasta n-ar fi fost un motiv suficient pentru ca ea să fie sigură că o va obține. Polonia pare a fi fost inventată pentru a grăbi apropierea". Și astfel, s-a ajuns la tratatul sovieto-german, de la Rapallo (16 aprilie 1922). Cele două părți renunțau la despăgubirile de război, restabileau relațiile diplomatice și consulare și își acordau reciproc clauza națiunii cele mai favorizate. Se știe că Anglia a căutat să tempereze pretențiile Franței, în timpul discuțiilor care au dus la încheierea păcii cu Germania, la Versailles (1919) și se situase prin Lloyd George pe o poziție clară de indiferență față de Balcani, ori cel puțin își exprimase părerea că Marea Britanie ar trebui, dacă este posibil, să evite acest posibil focar de neplăceri, care era plin de "ură națională, lăcomie națională și cea mai rea forma de mândrie

națională".²⁹ Prin tratatul de la Paris, din 28 octombrie 1920, Anglia, alături de Franța, Italia și Japonia, recunoștea granița estică a României. Marea Britanie l-a ratificat în 1922, deci, practic, prima din cele 4 semnate. Dar Sir Orme Sargent, din cadrul Foreign Office-ului, îl considera din perspectiva sa, ca o regretabilă greșeală "adică aceea de a ne fi angajat în apărarea unei frontiere a cărei menținere nu prezintă nici un fel de interes pentru noi".³⁰ Brutal, dar sincer.

David Britton Funderburck, este tot atât de sincer, când vorbind de ratificarea tratatului, care recunoștea Basarabia în cadrul fruntarilor române, că britanicii au cerut țării noastre în prealabil să plătească integral în aur, valoarea moșiiilor deținute între Prut și Nistru, a cetățenilor britanici și care fuseseră expropriați de legea agrară care s-a aplicat acolo.³¹

Pentru a marca solidaritatea lor, delegațiile română, cehoslovacă și iugoslavă au sosit împreună la Trianon, la 4 iunie 1920, când s-a iscălit tratatul cu Ungaria. În acest context internațional postversaillez, se va încheia prima alianță defensivă regională: Mica înțelegere. Încă în ianuarie 1920, Eduard Beneș, îi scria primului ministru român, Vaida Voievod, de necesitatea unei colaborări comune, față de revizionismul maghiar. În august 1920, Beneș vizitând Bucureștiul, informează guvernul român, că s-a semnat un tratat de alianță defensivă cu regatul sârbo-croato-sloven, în scopul apărării graniței fixate la Trianon, dacă noi dorim să aderăm, acest lucru va produce multă satisfacție, atât la Praga, cât și la Belgrad.³²

²⁹ David Britton Funderburck, *Politica Marii Britanii față de România (1938-1940)*, buc., 1983, p.41.; vezi și Arnold Wolfers, *Britain and France between two Wars*, New York, 1940, p.265-266.

³⁰ *Documents on British Foreign Policy*, Seria I-a, vol.III, 1970, p.437; vezi și D.B. Funderburck, op.cit., p.42.

³¹ D.B. Funderburck, op.cit., p.42; vezi și Joseph S. Roucek, *Contemporary Romania and her problems*, Stanford, 1932, p.174; vezi și Ch. Upson Clark, *United Romania*, New York, 1932, p.342.

³² *Ath.M.A.E.*, fond C.10, vol.XIX.

Ministrul nostru de externe, Take Ionescu, a întreprins o călătorie în străinătate, pentru a convinge marile puteri despre utilitatea micii înțelegeri. Franța a fost încântată de această idee, mai ales că România a, alături de Iugoslavia și Cehoslovacia, voia să atragă Polonia și Grecia. În plus, Take Ionescu a fost invitat de Societatea Națiunilor să-și expună proiectul la Sorbona, proiect care întărea poziția Franței în zona Europei centrale, răsăritene și de sud-est. De asemenea, Marea Britanie și Italia au primit afirmativ proiectul. Într-un timp, la 3 martie 1921, România a încheiat o Convenție de alianță defensivă cu Polonia, completată și de o Convenție militară.³³

Deoarece existau disensiuni între Cehoslovacia și Polonia, propunerea României de-a reuni într-o alianță cele 5 state a eșuat, în schimb alianța defensivă între România și Cehoslovacia a fost semnată la 23 aprilie 1921. Convenția a fost semnată la București de către Take Ionescu și Ferdinand Veverka, ministrul cehoslovac acreditat în România,³⁴ fiind identică cu cea iscătită la 14 august 1920 între Cehoslovacia și Iugoslavia.

Convenția conținea un preambul, privind menținerea păcii în spiritul Societății Națiunilor și ordinea stabilită la Trianon, și 7 articole, privind modalitățile de cooperare în cazul unui atac neprovocat din partea Ungariei. Era valabilă timp de doi ani (art.5) iar conținutul urma să fie comunicat Societății Națiunilor (art.6).³⁵

Ideile similare conține și Convenția de alianță între România și Iugoslavia, încheiată la 7 iunie 1921,³⁶ convenția fiind semnată de Nikola Pasic și omologul său, Take Ionescu.

Prin convenții bilaterale, cele trei state, formau o alianță comună defensivă, care să mențină status quo, creat prin sistemul de păci versailleze din anii 1919-1920. Facem precizarea că urgentarea încheierii alianței s-a datorat și faptului că în martie 1921 ex-împăratul

Austro-Ungariei, Carol de Habsburg, sosește incognito în Ungaria, spre a-și recăpăta tronul. România, Cehoslovacia și Iugoslavia au protestat în comun, iar reprezentantul sârb de la Budapesta îl anunța pe amiralul Horthy că statul lui se va opune cu armele în cazul restaurării lui Carol al IV-lea. Eduard Beneș a mers mai departe și l-a anunțat pe regentul Horthy că Cehoslovacia și statele amice, vor rupe relațiile cu Ungaria, vor declara blocadă continentală și chiar vor face o demonstrație militară. Conferința ambasadurilor de la Paris, adoptă o rezoluție la 31 martie 1921, prin care somează Ungaria să respecte declarația Conferinței păcii, din 2 februarie 1920, prin care restaurarea habsburgilor era prohibită. La 3 noiembrie 1921, Parlamentul maghiar, astfel forțat, anulează dreptul la succesiune la tron al Casei de Austria, iar Carol al IV-lea este scos din țară și escortat până în insula Madeira.³⁷

Prezența României, ca membră fondatoare a Societății Națiunilor (1919), a permis diplomației românești să ducă o politică suplă și constructivă.

Pe plan intern, odată cu îndeplinirea unității naționale, a fost rezolvată problema agrară, în sensul că au fost expropriate 27.766.401 hectare și împroprietărită circa 1.400.000 de țărani. După expresia lui P.P. Panaitescu, această revoluție pașnică a desființat practic marea proprietate în România. În plus, trebuie reținut faptul că în Transilvania majoritatea marilor proprietari erau maghiari, în timp ce masa țărănească era preponderent românească.

Problema unei noi Constituții a stat în atenția partidelor politice din România, imediat după 1 decembrie 1918. În programul de guvernare liberal, din ianuarie 1922, se arăta hotărât și ferm dorința de-a da României întregite "Constituția așteptată".³⁸

³⁷ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II, (Partea I. 1918-1933), București, 1986, p.1013 (Carol al IV-lea curând va înceta din viață, adică la 1 aprilie 1922).

³⁸ "Universul" din 26 ianuarie 1922.

³³ Monitorul Oficial din 26 iulie 1921.

³⁴ Monitorul Oficial din 11 iunie 1921.

³⁵ Monitorul Oficial din 11 iunie 1921.

³⁶ Monitorul Oficial din 10 iulie 1921.

Noua Constituție oglindea schimbările socio-politice și statuale, drepturi și libertăți pentru toți cetățenii României întregite, fără deosebire de naționalitate. Totodată, unifica legislativ provincii care stătuseră administrativ sub jurisdicție țaristă (Basarabia) și austro-maghiară (Transilvania, Banat, Bucovina).

Constituția din 1923 consacră regimul democrației parlamentare, recunoștea drepturile și libertățile cetățeanului, legifera votul universal și stabilea că "românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie, se bucură de toate drepturile și libertățile stabilite de lege". Astfel, statul național unitar român oferea "minorităților" aceleași drepturi. Deci unguri - 7,9%, 4,4% - germanii, 4% - evreii, 3,2% - rușii și ucraineni, etc., se bucurau de aceleași drepturi ca și românii - 71,9%.³⁹

Constituția din 1923, remarcă pe bună dreptate, Vlad Georgescu, "era un act fundamental liberal și democratic care va rămâne în vigoare până în 1938".⁴⁰ Ca și Constituția din 1866, care era apreciată de balcanici că a făcut din România o Elveție a sud-estului european și aceasta era mult mai liberală, mai ales că în țările vecine nouă, Ungaria, Bulgaria, Polonia, nu mai vorbim de URSS, se instaurau regimuri de mână forte, cu libertăți limitate. Se cuvine să mai facem o remarcă: existența unor populații de altă origine etnică în România întregită nu era un fenomen singular în zonă. Astfel în Polonia la o populație de 27.164.000, 31,83% erau minoritari adică 8.532.000, Cehoslovacia la un total 14.730.000 locuitori, avea 4.973.000 (adică 29,61% minoritari); Iugoslavia la 13.931.000 numai 79,8% erau sârbi, croați și sloveni, restul erau alte naționalități. Fenomenul este logic dacă ne gândim la statele successorale monarhiei austro-ungare și a imperiului țarist, dat fiind politica de implantări, colonizări și dizlocări masive.

Toate acestea, la care s-au adăugat votul universal și alte prevederi ale Constituției din 1923- printre care drepturi egale pentru minoritățile naționale- au permis tuturor cetățenilor țării să aibe șanse egale de-a se realiza, lucru consemnat obiectiv în lucrările lor și de către englezul Seton Watson și americanul Milton Lehrer.

Pe plan internațional, în iulie 1923, , Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia, URSS, România, Grecia, Bulgaria, Iugoslavia și Turcia participă la Lausanne, la o conferință unde se iscălește Convenția internațională privind regimul Strămtorilor. Astfel se stipula libertatea de navigație pentru vasele comerciale și de război ale tuturor statelor, atât în timp de pace, cât și de război. Tot la Lausanne a fost fixată granița Turciei în Europa și Asia Mică, impunându-se punctul de vedere al guvernului de la Ankara. Turcia era prima țară care făcea o breșă în sistemul Antantei, aducându-se modificări tratatului de pace de la Sevres (1920). Cu această ocazie Mustafa Kemal declara: "Doleanțele noastre erau perfect întemeiate. Noi dispunem de altfel și de puterea necesară pentru a ne apăra drepturile și cu forța dacă ar fi necesar. Forța noastră consta în faptul că noi eliberasem națiunea noastră, dându-i soarta în propria-i mână. Dovedisem și capacitatea noastră de a păstra această libertate. Iată motivele pentru care urmăream cu calm desfășurarea lucrărilor conferinței și nu dădeam prea multă importanță anumitor incidente apărute în parcurs".⁴¹

După succesul de la Lausanne - stat național turc independent și suveran, cu respectarea granițelor din 1913 cu Grecia și Bulgaria - urmează al doilea mare succes, proclamarea republicii Turcia și alegerea ca președinte a lui Mustafa Kemal, având ca prim-ministru pe İsmet-pașa.⁴²

³⁹ Vlad Georgescu, *Istoria Românilor de la origini până în zilele noastre*, ed.II, Los Angeles, 1989, p.227 (statistica din 1930).

⁴⁰ Vlad Georgescu, *op.cit.*, p.229.

⁴¹ Arh. M.A.E., fond 71, vol. 58, raportul nr.1200/28 iulie de la înaltul comisariat al României în Turcia.

⁴² Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*, București, 1987, p.384.

În anul următor, în august 1924, în cadrul conferinței de la Londra, la care participă reprezentanții puterilor învingătoare în primul război mondial, este adoptat "Planul Dawes", privind plata reparatiilor de război datorate de Germania; începe aflulul de capitaluri străine, mai ales din SUA, către Reich.

După patru ani, în august 1928, se semna la Paris, pactul Kellog-Briand, unde 15 state (Franța, SUA, Anglia, Germania, Italia, Japonia, Belgia, Polonia, Cehoslovacia etc.), semnavă un document privind interzicerea războiului ca instrument al politicii naționale. Încă din iunie 1927, ministrul de externe al Franței, Aristide Briand, propunea omologului său american, Frank Kellog, încheierea unui pact de amicitie între cele două state. Statele Unite, care după primul război mondial se izolaseră și se retrăseseră din Societatea Națiunilor, dorind să joace un rol mai activ în Europa - și în primul rând ca piață de desfacere a produselor lor - primiseră cu mult interes propunerea franceză. Germania, remarca Nicolae Titulescu "a intrat imediat pe fir", pentru a câștiga simpatia Americii, sperând să modifice planul Dawes în favoare sa. Pactul la care ne-am referit mai sus, fusese semnat la Paris, la 27 august 1928, iar guvernul român răspunsese afirmativ la invitația de-a adera la el. La 4 septembrie 1928, Mihail Sturdza, însărcinatul nostru cu afaceri ad-(crat.) interim la Washington, depune la Departamentul de Stat actul de adeziune al României. De asemenea, România semna la 21 martie 1929, cu Statele Unite, un Tratat de Arbitraj și Conciliațiune (semnat de diplomatul român Cretzeanu și de ministrul de externe american Kellog), în spiritul tratatului semnat la Paris în 1928, adică renunțarea la război și rezolvarea pe cale pașnică a oricărui litigiu.

Rusia Sovietică, care aderase la tratatul multilateral de renunțare la război, spre a adormi vigilența vecinilor și pentru a poza în fața opiniei mondiale cu politica ei pașnică în relațiile externe, invită România, Polonia, Estonia și Letonia să semneze un protocol, iscălit la Moscova la 9 februarie 1929. Pentru prohibirea războiului în relațiile dintre state, adică practic aplicarea pactului Kellog-Briand.

Mai reținem faptul că în august 1929, Conferința internațională de la Haga a adoptat "Planul Young", care înlocuiește din iunie 1930 planul Dawes, ajutând mult Germania să se refacă economic. Adică eșalona pe un interval de 50 de ani datoriile care urma să le achite Germania statelor învingătoare în urma primului război mondial și reducea aceste datorii cu 20% cât prevedea Planul Dawes. Iar în 1931, prin "Moratoriul Hoover", se acorda o nouă facilitate Reichului, amânând cu un an, cotele datoriilor care urmau să fie achitate.

Venirea lui Hitler la putere (ianuarie 1933), dar mai ales retragerea Germaniei din Societatea Națiunilor (a intrat în 1935) și de la Conferința internațională pentru dezarmare de la Geneva (octombrie 1933), conjugate cu ieșirile lui Mussolini de revizuire a frontierelor stabilite prin sistemul de pace versaillez, au neliniștit România și pe aliații săi din cadrul Micii înțelegeri. Vizita lui Nicolae Titulescu în Turcia și semnarea la Ankara în octombrie 1933 a Tratatului de amicitie, de neagresiune, de arbitraj și conciliațiune între România și Turcia, a apropiat cele două țări și a permis o colaborare și mai largă. Cu o lună înainte, în ciuda divergențelor turco-grecești și a războiului purtat între ele, după primul război mondial, s-a semnat un Pact de prietenie și neagresiune (14 septembrie 1933). În plus, la sesiunea Consiliului Permanent al Micii înțelegeri de la Zagreb din ianuarie 1934 și delegatul cehoslovac a fost de acord cu încheierea unui Pact balcanic, care să coordoneze eforturile statelor antirevizioniste din sud-estul Europei.

Bulgaria și Albania, influențate de către Germania și Italia, n-au răspuns ofertei de-a fi incluse în această organizație zonală. În acest context, la 9 februarie 1934, la Atena, miniștrii afacerilor externe ai Greciei - Demetrios Maximos, României - Nicolae Titulescu, Turciei - Tewfik Rüstu Aras și Iugoslaviei - Bogoliub Jeftić, puneau bazele

Înțelegerii Balcanice.⁴³ Aceasta împreună cu Mica Înțelegere creau un bloc de pe coasta Dalmației și podișul Boemiei până în insula Creta și frontiera Iranului, cu o populație de 70.000.000 locuitori, care să frâneze tendințele revizioniste și expansioniste ale unor state.

În spiritul dus de Societatea Națiunilor și animate de o pace stabilă în zonă, cele 4 state își garantează mutual siguranța tuturor fruntarilor lor balcanice (art. 1); se obligă să nu întreprindă nici o acțiune politică față de orice țară balcanică, nesemnatară a prezentului acord și nici o obligație politică față de orice altă țară balcanică, fără consimțământul celorlalte părți contractante (art. 2); acordul este deschis oricărei alte țări balcanice, a cărei aderare va face obiectul unei ceretări și aprecieri favorabile din partea celor patru state (art. 3).

Într-un protocol-anexă se fac precizările: Pactul nu este îndreptat anume împotriva vreunei puteri; este un instrument defensiv și nu se aplică în cazul în care una din puterile semnate este agresor. Ministrul de externe turc a făcut declarația cuprinsă în text că "în nici un caz Turcia nu va admite să fie considerată ca angajată a lua parte la nici un fel de acte îndreptate împotriva URSS". Ceilalți trei miniștri de externe au asigurat pe cel turc și au consemnat că "Declarația colegului turc nu este contrară Pactului Înțelegerii Balcanice și politicii de pace urmărită de cele trei țări".⁴⁴

Statutul de organizare al Înțelegerii Balcanice, elaborat la Ankara (30 octombrie - 2 noiembrie 1934), preciza că deciziile se luau pe principiul unanimității, iar președenția era asigurată prin rotație, la câte un an, având sesiuni ordinare de două ori pe an. Se

constituiau un Consiliu Economic Consultativ și Comisii pe diverse probleme.

Categoric Înțelegerea Balcanică, ca și o serie de măsuri de ordin militar luate de România convenea Franței aceasta explicând vizita secretă făcută în țara noastră, în aprilie 1934, de către generalul Victor Pétin. Generalul Francez fusese în România în primul război mondial, ca adjunct al generalului Berthelot și a purtat discuții cu regele Carol II, cu premierul Gheorghe Tătărescu și cu șeful Marelui Stat Major român, generalul Ion Antonescu.

De altfel, evenimentele încep să se complice în lume, Japonia - în martie 1933- se retrage din Liga Națiunilor, nedorind să fie sancționată pentru operațiunile militare din Extremul Orient. La presiunile Germaniei, Anglia este nevoită în iunie 1935 să încheie un Acord naval, permițându-i ca stat învingător, să-și creeze o flotă de război cu un tonaj maxim de 35% față de cel britanic, iar la submarine până la 45%. În anul următor, în martie 1936, Germania denunță tratatul de la Locarno, iar trupele lui Hitler ocupă zona demilitarizată renană. Cu un an înainte, la 3 octombrie 1935, Italia atacă Abisinia și o ocupă în ciuda rezoluțiilor Ligii Națiunilor, ca stat agresor. În octombrie 1936 se încheie un tratat de colaborare germano-italian, în aceeași zi (25 octombrie) punându-se la Berlin bazele pactului Anticomintern (Berlin-Roma-Tokio).

Lucrurile se complică și mai mult tot în 1936, când începe războiul civil din Spania, Italia și Germania susținând pe generalul Franco iar sovieticii și anglo-francezii guvernul legal.

Ne oprim mai mult asupra Convenției de la Montreux, iscălită la 20 iunie 1936 unde și România avea interese majore în privința trecerii vaselor comerciale și militare prin Strâmtori.

Turcia făcuse oficial cerere Societății Națiunilor, pentru revizuirea tratatului de la Lausanne, cerere acceptată. A doua zi după deschiderea Conferinței, guvernul turc, prezenta un proiect în 13 puncte solicitând: toate restricțiile de ordin militar din vechea Convenție a Strâmtorilor să fie suprimate, dizolvarea Comisiei

⁴³ Vezi două valoroase lucrări pe această temă în istoriografia noastră: Cristian Popișteanu, *Antanta Balcanică*, București, 1968; Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1974.

⁴⁴ Arh. M.A.E., fondul Înțelegerea Balcanică, dos. nr. 1, Pact de înțelegere balcanică; Anexele secrete (declaration de son Excellence le ministre des Affaires Etrangères de la Turquie).

Strămtorilor, problema trecerii vaselor militare din Mediterană în Marea Neagră etc.

Interesele României au fost exprimate plastic de către Nicolae Titulescu: "Eu voi spune că Strămtorile sunt însăși inima Turciei, dar ele sunt în același timp și plămâni României".

După lungi discuții, Tratatul privind regimul Strămtorilor a fost semnat de următoarele state: Turcia, România, Bulgaria, Iugoslavia, Grecia (deci toate statele balcanice), Franța, Anglia, URSS, Japonia.⁴⁵ Turcia făcea securitatea Strămtorilor, iar dacă era putere beligerantă, lua orice măsură directă în legătură cu interesele sale și ale aliaților săi. Nu exista nici o limitare pentru ieșirea și intrarea vaselor de război din Marea Neagră în Mediterană pentru țările riverane. Vasele comerciale românești - ca și ale celorlalte state riverane - aveau trecere liberă prin Strămtori indiferent de încărcătură și cu plata unor taxe vamale convenabile. România putea să se aprovizioneze cu materiale de război din Franța, să aducă în Marea Neagră orice vas de război, pe care l-ar fi cumpărat din străinătate.

Turcia a apreciat poziția României. Astfel, premierul Ismet Inonu transmitea: "Suntem recunoscători României. Convenția de la Montreux va avea efecte bune asupra amicitiei și alianței noastre. Avem încredere în România și o asigurăm că poate avea încredere în noi".⁴⁶

Titulescu, imediat după Montreux, a vrut să ridice și problema suprimării Comisiei Europene a Dunării.

Ca cititorul să înțeleagă mai bine evoluția relațiilor româno-sovietice, suntem nevoiți să ne întorcem puțin, făcând referiri asupra problemei basarabene, acest străvechi teritoriu românesc care fusese smuls Moldovei de către țarism în 1812.

În martie 1920, comisarul poporului pentru Afaceri Străine ale Rusiei Sovietice, Cicerin, dorea să înceapă negocieri cu guvernul

român în privința litigiilor existente. Propunea orașul Harkov din Ucraina și participarea reprezentantului Ucrainei Sovietice, argumentând că "Republica Sovietică Ucraineană, fiind situată în vestul Rusiei și României, participarea ei la negocierile noastre se impune în mod evident prin forța lucrurilor, căci nici o chestiune teritorială nu poate fi soluționată fără ea, precum și multe alte chestiuni dintre cele mai importante reclame imperios prezența ei".⁴⁷

Într-o telegramă confidențială, remisă guvernului român din partea lui Cicerin, din 17 octombrie 1920, problema este ridicată din nou, că normalizarea relațiilor se poate face numai și cu prezența Ucrainei. Se are în vedere teritoriul Basarabiei și niciodată nu este pomenită Bucovina, că ar fi revendicată de Ucraina. De asemenea, guvernul sovietic acuză România că ar da ospitalitate generalului Wranghel și ofițerilor săi, spre a-și reface armata.

La 16 ianuarie 1921, Cicerin se adresează lui Take Ionescu, ministrul de externe român, insistând ca la convorbile româno-ruse să participe cu drepturi egale și Ucraina.

Într-o notă din 15 februarie 1921, același Cicerin acuză că Basarabia a devenit o bază de atac împotriva Ucrainei și că militari din trupele lui Petliura au trecut Nistrul, din Basarabia, pricinuiind pagube. Guvernul român respinge asemenea acuzații, ca zvonuri fanteziste.

Take Ionescu răspunde la 18 februarie 1921 că frontiera ucraineană n-a fost violată, linia răsăriteană a României este bine păzită, iar la Brașov, la peste 200 km vest de Nistru, sunt dezarmați și interziși un grup de militari din trupele lui Wranghel.⁴⁸

La 27 martie 1924 se deschide la Viena o conferință între delegații URSS și României,⁴⁹ patronată de ministrul de externe al

⁴⁷ Arhiva Bibliotecii Academiei, Arhiva Istorică, fond XIV, dos. 661 (confidențial).

⁴⁸ *Ibidem*, (nenumărat).

⁴⁹ Delegația română, condusă de Larga-Rășcanu. Au făcut parte: Drăghiescu, Djuvara, Arion, Cazacu, Pântea, Ciotori, Chihan.

⁴⁵ Arh. M.A.E., fond 8, Convenții, S1, vol. XI, teleg. din 21 iunie 1936.

⁴⁶ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p.66.

Austriei, Gruenberger. Scopul politic pe care l-a urmărit guvernul român era de a stabili relații de prietenie sincere cu toți vecinii, inclusiv cu URSS.

După cum se știe, de la formarea URSS (30 decembrie 1922), Moscova preluase toate atribuțiile, inclusiv ale Ucrainei. La 28 martie 1924, șeful delegației sovietice, Kresinski, se dezlănțuise împotriva țărilor noastre, afirmând că Basarabia nu a aparținut niciodată României. Ea s-a aflat "sub puterea Turciei",⁵⁰ iar Rusia a eliberat-o și a încorporat-o în urma unui război victorios (1806-1812), iar "în ceea ce privește statul român, el s-a format câțiva zeci de ani mai târziu".⁵¹

Guvernul român este nevoit să întrerupă convorbirile, iar în scopul asigurării securității statului, la 26 martie 1926 încheie un tratat de garanție cu Polonia, la 10 iunie 1926 un tratat de prietenie cu Franța, iar la 17 septembrie 1926 un tratat de prietenie și colaborare cordială cu Italia.

Adjunctul ministrului de externe sovietic Maxim Litvinov, iritat de tratatul româno-francez îi spunea ambasadorului francez acreditat la Moscova, J. Herbet, că acesta "suprimă șansele pe care noi le avem de a lichida diferendul cu România fără conflict", iar C. Rakovski, care trăise, studiasse și fusese parlamentar român, acum ambasadorul Rusiei sovietice la Paris, se adresa ministrului de externe francez atrăgând atenția că "guvernul meu m-a însărcinat să vă exprim impresia penibilă pe care a produs-o încheierea acestui tratat asupra popoarelor URSS. Astfel, guvernul francez prin acest tratat garantează României "menținerea statu-quo-ului teritorial și îi permite să prelungească ocuparea ilegală și violentă, prin forța armelor, a Basarabiei. Semnând acest tratat, guvernul francez clatină eșafodul

sincerității și colaborării între Paris și Moscova și "încurajează tendințele agresive de cucerire ale conducătorilor români".⁵²

Moscova, pe linie de partid încerca să destabilizeze situația din România.

În același timp, pe plan extern, emigrația rusă, prin prințul Lvov, fostul ministru de externe, cunoscutul istoric Miliucov și fostul ambasador rus de la Paris, Maklatov, încercau să demonstreze că Basarabia este rusească, iar diplomații comuniști, concomitent, anihilau propaganda românească. Astfel, Italia de-abia în 1927 va ratifica Convenția dintre aliați și România privind Basarabia, iar Japonia, făcând un aranjament cu sovieticii privind insula Sahalin, n-au ratificat-o.⁵³

Aparatul represiv din Rusia postrevoluționară n-a fost creația lui Stalin, el a apărut odată cu revoluția, s-a perfecționat și a fost un instrument deosebit de eficace, în mâna georgianului din 1928, când se simțea stăpân pe situație. Fie că se numea Ceka, NKVD, organizat inițial de Felix Dzerjinski și Latsis (avea încă din 1918 peste 30.000 de funcționari), apoi condus de Menjinski, urmat de Iagoda, este poliția politică cea mai eficace. După moartea suspectă în 1926 a lui Dzerjinski, ceilalți au urmat fidel instrucțiunile lui Stalin, de-a se debarasa de rivali, în lupta pentru scaunul suprem. Din 1934, Stalin se simte deja foarte puternic și însenează procese deschise vechii gărzi de partid care, alături de Lenin și el, au efectuat revoluția. În 1936, printr-o simplă telegramă apărută în presă și adresată Biroului Politic, Stalin cere destituirea lui Iagoda și înlocuirea acestuia, cu un protejat al său, Ejov. "Această telegramă, categorică, imperativă,

⁵² Arh.M.A.E., France, vol.623. C. Diamandy, trimisul nostru la Paris, a obținut prin Berthelot, atât textul notei lui Racovski, cât și raportul lui J. Herbet. Briand i-a relevat interpretarea tendențioasă a guvernului sovietic (vezi și arhiva St.Buc., fond C. Diamandy...).

⁵³ N. Ciachir, Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917), București, 1992, p.97-98.

⁵⁰ Arh.M.A.E., fond 71 (URSS), anul 1924, vol.76, f.139.

⁵¹ *Ibidem*, f.139-140.

demonstra autoritatea lui Stalin asupra aparatului de Partid și a Poliției”.⁵⁴

În 1934, 12% din efectivul de conducere al partidului bolșevic este eliminat; sunt eliminate și 3% din cadrele armatei. Pogromul asupra armatei se va dezlănțui în 1937, bilanțul fiind următorul: lichidați 3 mareașali sovietici din cei 5 existenți, 13 comandanți de armate din 15; 57 de comandanți de Corp de armată din 80; 70 comandanți de divizii din 190, de asemenea majoritatea liderilor politici ce lucrau în cadrul Armatei Roșii.

Mareșalul Tuhacevski, unul din ideologii partidului Buharin, a avut curaj să demonteze la proces, toate acuzațiile absurde, ticluite de procurorul Andrei Vâșinski, dar totul a fost degeaba, toți aceștia au fost executați, ca dușmani ai poporului, agenți ai imperialismului mondial. Și acest lucru se petrecea, după ce intrase în vigoare noua Constituție din 1936, denumită Constituția stalinistă, cea mai liberală, progresistă și democratică din lume. Mai poate istoricul analiza Constituțiile unor țări, pe baza unor texte scrise, dacă acestea în practică nu se aplicau. Oare conducătorii marilor democrații apusene, nu știau de toate aceste crime ale lui Stalin și toșuși la Teheran, Yalta, Potsdam și în alte părți, n-au colaborat, luat masa, s-au distrat cu acest satrap, care l-a întrecut cu mult pe Hitler?

Dar să analizăm puțin Constituția din 1936, a URSS-ului. Acum numărul republicilor unionale va ajunge la 11. Ulterior, după includerea țărilor Baltice și a Basarabiei numărul va ajunge la 16, dar imediat după război, o republică, cea tătară din Crimeea va dispărea, iar majoritatea locuitorilor vor fi deportați în Siberia și în Asia Centrală, deoarece au fraternizat cu trupele germane.

Constituția din 1936, modifica organizarea teritorială a URSS și structura organelor reprezentative centrale. Se alegea un Soviet Suprem, format din două Camere: Sovietul Uniunii și Sovietul Naționalităților. În prima Cameră, un deputat era ales la 300.000

locuitori pe toată țara, iar în a doua, fiecare republică federală dădea 25 de deputați, 11 fiecare republică autonomă, 5 fiecare regiune autonomă și câte un deputat fiecare arondisment național. Articolul 125 prevedea libertatea cuvântului, a presei, a întrunirilor, a manifestărilor, dar conform intereselor statului socialist. Articolul 126 definea rolul conducător al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în viața socială și politică a țării. Articolul 134 introducea votul universal, secret și direct, înlocuind caracterul restrictiv al alegătorilor conform vechii Constituții din 1924. Practic, totul era deosebit de frumos pe hârtie, Stalin care nu deținea nici o funcție în cadrul puterii executive și legislative, putea trimite la moarte pe oricare demnitar sovietic, în urma unui simplu denunț.

În memoriul întocmit la 9 aprilie 1933, Titulescu explica că a spus francezilor fără înconjur: “Ceea ce leagă Statele Micii Înțelegeri de Franța, este o identitate de concepțiune: antirevizionismul. De multe ori, guvernanții Statelor Micii Înțelegeri sunt întrebați pentru ce fac o politică contrară intereselor economice, care reclamă o apropiere de Germania. Răspunsul Franța fiind antevizionistă, trebuie să facem un sacrificiu în domeniul economic pentru a ne consolida situațiunea politică creată de tratate”.⁵⁵

Plecând de la această explicație a lui Titulescu, privind politica celor 3 state, România, Cehoslovacia și Iugoslavia, care formau din 1921 Mica Înțelegere - și care s-au unit în primul rând să contracareze pretențiile Ungariei -, să vedem retrospectiv relațiile țării noastre cu Germania și perspectivele.

Un material întocmit de Ministerul de Externe al României, în 1946, sintetiza în felul următor relațiile germano-române în perioada interbelică.⁵⁶ Germania, ca prim aliat al Vienei, ne-a declarat război la 27 august 1916. Se cunoaște evoluția evenimentelor, înfrângerea

⁵⁵ N. Titulescu, *Documente confidentiale*, București, 1992, (Memorii din 9 aprilie 1933).

⁵⁶ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, anul 1946, vol.13 material documentar.

⁵⁴ Hélène Carrère D'Encausse, *Stalin l'ordre par la terreur*, Paris, 1979, p.22.

militară a acesteia și iscălirea păcii de la Versailles. Germania, ca și foștii săi aliați a considerat această pace ca un dictat. S-a închis în carapacea ei și a început să-și refacă potențialul.

În martie 1934, Adolf Hitler îi declara ministrului iugoslav acreditat la Berlin, că "ideea de Drang nach Osten nu este o idee germană, ci austriacă. Ea s-a evaporat cu dispariția Austriei. Nimeni nu se gândește a încerca o politică de aventură în Răsărit". Poate atunci încă era sincer. Totuși îl îngrijora faptul că în februarie 1934 luase ființă la Atena, Antanta Balcanică unde Iugoslavia avea ca parteneri România, Grecia și Turcia.

În 1934, după cum se știe, se stabilesc relații diplomatice între România și URSS. Franța era interesată ca aliata ei, România, să aibă relații normale, chiar bune, cu colosul de la Răsărit. Hitler, în 1935, bănuia că România începe să aibă o atitudine tot mai binevoitoare față de ruși. Von Ribbentrop, în ajunul plecării sale ca ambasador la Londra, își exprimase mirarea față de ministrul nostru de la Berlin, Petrescu-Comnen, că România - mult mai amenințată decât alte state de vecinul de la răsărit -, face jocul Sovietetelor.

Petrescu-Comnen raporta că Berlinul se temea ca în urma unei înțelegeri cu Sovietele, țara noastră să nu-și deschidă granițele armatei roșii.

Gheorghe Brătianu, mare istoric român - profesorul meu de istorie universală, în ultimul său an de învățământ, 1946-1947 -, inițiază seria contactelor cu oameni politici germani. La 7 noiembrie 1936, Hermann Göring îi declara: "Nu putem să vă lăsăm barieră contra Sovietelor, neliniștindu-vă la cele granițe. Putem merge până la garantarea frontierelor așa cum am făcut cu Iugoslavia, dar trebuie să fim siguri de poziția voastră". La 16 noiembrie 1936, Hitler îi declara lui Gheorghe Brătianu: "Dacă România s-ar elibera de tendințele influenței bolșevice și ar avea cu Germania relații economice mai bune, atunci interesul Germaniei ar spori să vadă în acest colț al Europei o Românie independentă și puternică". Brătianu își dă seama că Germania o suspecta în mod permanent de o apropiere de ruși. La

întrebarea, dacă se desface de influența sovietică în mod public, care va fi poziția Reichului? Hitler i-a declarat: "Aș merge în cazul acesta foarte departe și aș spune-o în mod public și oficial la Roma și la Budapesta și mai cu seamă la Budapesta". Führerul a autorizat pe Brătianu să comunice discuțiile de mai sus regelui și tuturor oamenilor de răspundere de la noi.⁵⁷

În decembrie 1936, Göring îi declara lui Petrescu-Comnen ceea ce Hitler îi spusese lui G. Brătianu, în plus că pe lângă garantarea integrității teritoriale, Germania o poate întări cu arme moderne.

În primăvara anului 1937, are loc în Germania Congresul internațional al foștilor luptători din primul război mondial (1914-1918). Cu această ocazie, Hitler declara delegației române că articolul favorabil țării noastre, apărut sub semnătura lui Alfred Rosenberg în "Völkischer Beobachter", unde se accentuează că Germania recunoaște intangibilitatea frontierelor României, a fost scris din ordinul său.

Tot în acea perioadă, mai precis, la 20 martie 1937, Göring îi declara ministrului român de la Berlin: "Noi nu cerem României nici o alință... Dar această neutralitate trebuie să fie sinceră și riguroasă (eine strenge Neutralität) și atunci vom spune tuturor vecinilor: <<Nu aveți dreptul să vă atingeți de pământul României. Vom spune la Budapesta, ca și la Sofia, că orice tentativă împotriva României ar fi urmată de apariția avioanelor noastre asupra Budapestei și Sofiei>>". Orice tentativă din partea Sovietetelor de a trece granița D-Voastră ar găsi la cererea D-Voastră, în locul armatelor române, legiunile noastre".⁵⁸

Sintetizând, după victoria Antantei, România rămânea atașată ideii securității colective, sub egida Ligii Națiunilor. Dar, arată corect Gheorghe Barbul, era practic securitatea Franței și Angliei. Întărirea

⁵⁷ Arh. M.A.E, fond Conferința de pace..., vol.133 (material documentar); vezi și dosarul confidențial "Relații româno-germane" I, nr.27.

⁵⁸ Arh. M.A.E, fond Conferința de pace..., vol.133.

liniei Maginot însemna că Franța adopta sistemul defensiv, iar armatele prietene Franței (Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, România, Grecia) trebuiau să atace pe la spate Germania și eventualii săi aliați. Franța, care se considera o mare putere și juca practic rolul de vioara întâia după 1918 pe continentul european, a dat dovada de neseriozitate și chiar incompetență, neîntărindu-și suficient chiar propriul teritoriu. Iar cei care au secundat-o orbește în perioada interbelică, au dat dovadă și ei de superficialitate. Luptătorii înfocați ai acestei politici au fost: Nicolae Titulescu (1882-1941), Eduard Beneș (1884-1948), om politic cehoslovac, ministru de externe și din 1935 în două rânduri, președintele Cehoslovaciei, grecul Nicolaos Politis (1872-1942), ministru de externe și alții.

Dar Europa răsăriteană - Finlanda, Lituania, Letonia, Estonia, Polonia și România, privea cu multă neliniște la politica Moscovei. Este drept că în locul țarilor din dinastia Romanovilor, la Kremlin, se instalaseră comuniștii: Lenin (până la 1924) apoi Stalin, dar aceștia cu vorbe mieroase, agitând lozinci: „Proletari din toate țările, uniți-vă”, așteptau momentul propice să se dezlănțuie. Nu puteau uita că majoritatea teritoriilor la care ne-am referit mai sus fuseseră gubernii pe timpul țarilor. Agitând problema securității colective, Maxim Litvinov (1876-1951), ministrul de externe al URSS (1930-1939), este bine primit la Geneva, la Liga Națiunilor. După instalarea lui Hitler la conducerea Germaniei (1933) mai ales după 1935, Polonia și România, dacă ar fi permis trupelor sovietice să treacă prin teritoriul lor spre Germania, erau practic primele sacrificate. Din păcate, această trecere a Armatei Roșii era mai mult decât o sugestie, era aproape o pretenție a Franței și Marii Britanii.

Deci democrațiile occidentale străduindu-se să atragă Armata Roșie spre inima Europei, practic sacrificau idealurile Poloniei și ale României.

Nu era cazul oare, ca cele două țări să tatoneze Berlinul? Polonezii conduși de militari, în 1934 încheie un tratat cu Germania. Experimentatul general Averescu (mareșal din 1930), în calitate de

prim ministru încheie un tratat de amicitie cu Italia lui Mussolini, țară care în 1926 îi recunoaște Basarabia.

Sistemul versaillez este atacat frontal, când are loc Anschlussul (martie 1938), deci încorporarea Austriei la Germania. Cei aproape 4 milioane de germani aflați în componența teritoriului cehoslovac vor unirea cu Berlinul. Ei nu sunt separați de Reich decât de o linie de frontieră. Practic era o cerere legitimă, dacă privim prin prisma principiului wilsonian. La München liderii Marii Britanii și Franței, Chamberlain și Daladier sunt de acord. „Nici populația Londrei, nici cea a Parisului nu trebuie să resimtă o rușine retrospectivă pentru primirea entuziată pe care au făcut-o lui Chamberlain și Daladier, la înapoieră lor din Bavaria”.⁵⁹

Este rușinos ceea ce au făcut anglo-francezii, la 29-30 septembrie 1938 la München, dând mână liberă lui Hitler, în cotropirea parțială a Cehoslovaciei. Este politica nefastă a conciliatorismului, care practic a desființat Mica Înțelegere (Cehoslovacia, Iugoslavia, România), și a încălcat principiile de drept internațional incluse în Pactul Societății Națiunilor. Sacrificarea Cehoslovaciei continuă când, la 2 noiembrie 1938, prin arbitrajul de la Viena, Ungaria îi ocupă circa 12.000 kilometri pătrați.⁶⁰

Regele Carol al II-lea, dorind să-și consolideze situația într-o Europă care devenea tot mai instabilă mai ales după München, vizitează Londra (15-18 noiembrie 1938) și Parisul (19-21 noiembrie 1938). Scopul: în ce măsură se poate conta pe sprijinul celor două state pentru a anihila presiunile Germaniei și ale Ungariei, de-a spori livrările de armament și acorda noi credite pentru întărirea armatei române. Rezultatele au fost slabe, iar în privința momentului, Carol a spus francezilor „Vreți să ne adresăm Germaniei”, la care Daladier i-a dat o replică fără răspuns: „De ce nu? Și în 1916 ați avut armament

⁵⁹ Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Iași, 1992, p.11.

⁶⁰ Arh. M.A.E., fond 71 România, dos. 1937-1938. Sunt 4 articole, acțiune impusă de von Ribbentrop și Ciano la insistențele Ungariei.

german, ceea ce nu v-a împiedicat să vă bateți alături de noi".⁶¹ În această conjunctură, Rex trebuia să fie mai atent la doleanțele Germaniei, căci văzuse pe viu cum interesele Cehoslovaciei au fost sacrificate la München de către Daladier și Chamberlain. Înainte de-a ajunge în Germania, la începutul lunii noiembrie sosiseră Gheorghe Brătianu, Atta Constantinescu, iar apoi C. Argetoianu.

În general românii au fost primiți curtenitor de către Goering și ceilalți demnitari germani, iar presa le-a fost favorabilă. În plus, pentru intensificarea relațiilor culturale, nemții erau dispuși să primească mai mulți studenți români.

Rex, care era deosebit de șiret, era nevoit să dea ochii cu Hitler, căci speranțele puse în Anglia și Franța s-au dovedit a fi minore. Hitler, aflând de eșecul tratativelor în Occident, s-a comportat dur față de Carol, dorind să-l intimideze și să obțină maximum de profit. Prima întâlnire a avut loc la 24 noiembrie 1938, la Berghof, la care a participat moștenitorul tronului, Mihai, și ministrul curții regale, Urdăreanu. Regele i-a declarat că vrea să cultive relații bune cu Germania și să le adâncească. "România - a spus Hitler - era chemată acum a se hotărî pentru Reich sau contra lui, dar răspicat, deschis, cinstit și sincer, imediat, nu mai târziu când ar avea cuțitul la gât".

În schimbul garanțiilor germane, Hitler îi cerea lui Carol următoarele: România să se retragă din Liga Națiunilor, să denunțe toate tratatele politice oficiale și secrete și să aducă Garda de Fier la putere. Ultima discuție a fost atât de violentă, încât Hitler l-a amenințat cu anihilarea. Rex a fost foarte înfricoșat, cât timp trenul s-a aflat pe teritoriul Germaniei, de teama unui atentat care să-i lichideze. De abia după trecerea frontierei în Cehoslovacia, ștergându-se de transpirație, regele a spus: "Abia acum putem respira liberi și mânca; să știi - îi spunea regele lui Anton de Mocsonyi - că am scăpat de cea mai mare primejdie de a fi suprimați printr-un accident de tren".

La 29 noiembrie, Carol sosea în țară. În aceeași zi, generalul Ion Antonescu, care se afla la Comanda Corpului 3 Armată cu sediul la Chișinău, era demis, iar în noaptea următoare, adică 29 spre 30 noiembrie 1938, era licidat Corneliu Z. Codreanu, împreună cu alți 13 legionari. Rex, de teama unei tentative de revoltă în armată, la aflarea veștii lichidării căpitanului, dorea să aibă controlul nemărginit asupra armatei.

Hitler a considerat că măsurile luate de Carol erau o sfidare adusă persoanei sale și național-socialismului. S-a gândit să întreprindă o expediție punitivă în România, toate ordinele și medaliile date de Carol au fost înapoiate, iar ministrul german de la București a primit ordin să protesteze, apoi să părăsească capitala României.

Ministrul de externe al României, N. Petrescu-Comnen, a considerat că s-a înfăptuit mai mult decât o crimă, o mare greșeală politică și a vrut să demisioneze.⁶²

Interesele economice ale Germaniei spre sud-estul Europei, vizau în primul rând România, cu rezervele sale de petrol și cereale. Deoarece războiul modern presupunea un mare consum de carburanți, petrolul românesc avea o importanță deosebită pentru Reich.

Este concludent, studiul întocmit, la 5 ianuarie 1939, de către Serviciul Secret de Informații al Marelui Stat Major și intitulat "Expansiunea germană în sud-estul Europei și gurile Dunării".⁶³

1. Considerată la Berlin, ca cea mai ușoară și favorabilă. Pe această direcție s-ar putea opune numai Ungaria și România, dar Budapesta poate fi ușor atrasă de partea Reichului, pe chestiunea revendicărilor teritoriale.

2. După informațiile germane, România este incomplet înarmată și va capitula ușor. Apoi bogatele sale resurse - produse agricole,

⁶¹ Arh. M.A.E., fond 71/1938, *Germania - relații cu România*, vol.76, f.28.

⁶² Gh. Savu, *Dictatura regală, București*,... p.225.

⁶³ Arh. M.F.A., M.St.M., dos.457/640.

petrol, vite- vor constitui cea mai bună, sigură, și imediată bază de aprovizionare.

3. Pentru a acționa spre est, în Ucraina, Germania va deschide prin România, o poartă mult mai largă decât gâtul strâmt al Ucrainei Subcarpatice.

4. Anexarea Austriei și regiunii sudete la 1 octombrie 1938, în urma acordului de la Munchen din 30 septembrie 1938, au verificat și perfecționat unele metode.

5. Mizează pe organizații de dreapta ca Partidul Național Creștin, Mișcarea Legionară etc., favorabile unei apropieri sau chiar alianțe cu Germania.

6. Se mizează pe sprijinul minorității germane din România. La München funcționează un Institut de Studii Sud-Est Europene, care se ocupă cu documentarea problemei.

7. Cu privire la Cehoslovacia, Germania lucrează la înfăderarea acesteia la Reich.

8. În ce privește România și Polonia, Germania lucrează asiduu la izolarea lor de marile puteri din Apus.

9. Pe plan militar, contribuie la înarmarea statelor în care întrevede o colaborare militară în acțiunile sale viitoare (Bulgaria, Ungaria).

10. Prin activitate culturală bine dirijată, face ca spiritul și cultura germană să ajute la expansiunea economică și politică.

11. Etapa următoare: crearea statului ucrainean sub protectorat german. Dar acest lucru se poate face numai prin forță, prin război. Niciodată Polonia nu va accepta, fără război, sugrumarea sa printr-o amputare a teritoriului său, cum ar fi Galiția. Dar, nici Rusia Sovietică n-ar accepta crearea unui stat ucrainean ieșit de sub jurisdicția sa.

12. Angajarea Germaniei în răzărît cu toate forțele ar izola Italia în revendicările sale în Mediterana și Africa.

Raportul esre deosebit de clar și concludent și are două concluzii:

a) neapărată nevoie pentru trezirea imediată a națiunii.

b). dezvoltarea spiritului patriotic.

La 27 ianuarie 1939, generalul de divizie St. Ionescu, șeful Marelui Stat Major, înaintează materialul, ministrului Apărării Naționale, generalului de divizie Nicolae Ciupercă. Acesta, pe data de 30 ianuarie 1939, prezintă raportul regelui și îl discută cu Ministrul Afacerilor Externe, Grigore Gafencu.

La 15 martie 1939 este lichidat statul cehoslovac, iar Boemia și Moravia încorporate la al 3-lea Reich. Colonelul I. Eftimiu, atașatul militar de la Praga, dă o serie de amănunte, deosebit de interesante. Până la începutul lunii martie 1939 nu se putea prevedea că se va ajunge atât de rapid la dispariția Cehoslovaciei. La 15 martie, la ora 19, Hitler sosește la Praga și se duce direct la palatul președintelui republicii. Președintele ceh, Hacha, ajunge la Praga după o jumătate de oră după Hitler, deoarece i s-a întârziat trenul, special două ore.

Completa stăpânire a industriei de armament cehoslovac, singura furnizoare a statelor mici, ce nu făceau politica Axei, dă posibilitatea Reichului de-a atrage de partea sa aceste țări. În plus prin stăpânirea Slovaciei (care se proclamase independentă, dar sub tutela Reichului) și a Memelului, se încercuiește Polonia.

A fost lichidată armata cehă, iar poliția și jandarmeria puse sub control german. Limba oficială a fost decretată ceha și germana și au fost numiți peste tot numai prefecți germani, cu mici excepții (cehi devotați Reichului).

Colonelul I. Eftimiu raportează, ca martor ocular, că armata germană este bună, dar nu formidabilă, echipamentul trupei normal, dar nu excepțional, iar blindajul tancurilor germane este inferior celor cehi.⁶⁴

La 8 zile după intrarea germanilor în Cehoslovacia se încheia tratatul economic între noi și Reich. Prin aceasta, România era nevoită să pină la dispoziția Germaniei, în primul rând industria sa

⁶⁴ Arh. M.F.A., M.ST.M., dos.457/460.

petrolieră. Guvernul român, a făcut tot ce i-a stat în putință să limiteze pretențiile Germaniei.

Dacă livrările de petrol românească numai pentru Germania în 1938, erau de 447.000 tone, în 1940 ajung la 1.196.000 tone, apogeul fiind atins în 1941, la 2.314.000 tone.⁶⁵ Afară de petrol, România a mai livrat Germaniei, grâu, secară, orz, porumb, vite cornute, porci, carne, ouă în tone, etc. Germania a livrat: mașini agricole, autocamioane, locomotive, mașini destinate filaturilor, industrii de pielărie, cupru, țevi de oțel, muniții, instalații de foraj.

Până la tratatul ruso-german din 23 august 1939, Hitler n-a văzut limpede care va fi poziția României în caz de război. La 8 august el îi spunea lui Czaky: "teoretic, România (Gafencu) duce politica unui mișc cinstit, practic însă încearcă să mobilizeze împotriva noastră cât mai mulți". Probabil România nu va lua inițiativa unui atac, ci va aștepta un moment favorabil, cum a făcut în 1916 după ofensiva generalului rus Brusilov.

Tot Hitler îi declara contelui Ciano, la 12 august 1939, că România este slabă militar, coruptă în interior, încât își va păstra neutralitatea.

În timp ce noi jucam pe două fronturi, diplomația sovietică încerca să ne îmbrobodească, pozând în partizană a păcii. Astfel Vasile Stoița, ministrul nostru la Ankara, telegrafia la 3 mai 1939, către ministrul de externe (ora 22,30), că a avut în aceeași zi, o lungă convorbire cu diplomatul rus Potemchin, venit la Ankara, pentru schimb de vederi cu guvernul turc, pentru crearea unui front de rezistență, față de agresiunile italo-germane.⁶⁶

Propuneri precise nu s-au făcut, dar perspectiva era ca Franța, Anglia și URSS să atragă de partea lor, țările limitrofe Rusiei, adică Polonia și România. Cu această ocazie, Stoica i-a declarat lui Potemchin, ceea ce îi declarase și lui von Papen, ambasadorul

Germaniei: "nu voim să fim atrași în vâltoarea unui război. Vrem păstrarea păcii și a frontierelor noastre".⁶⁷

În timp ce rușii tatonau terenul la Ankara, să facă front comun împotriva Germaniei și Italiei (aceasta cucerise Albania, în aprilie 1939), consilierul de Legație al ministrului de externe german îl primea pe însărcinatul cu afaceri sovietice, consilierul de ambasadă Astahov. Îi declara rusului că partea germană "este de acord cu executarea contractului de livrare pentru sovietici cu uzinele Skoda, propunere făcută de ambasadorul sovietic la 17 aprilie 1939".⁶⁸ Deci era un act de bunăvoință al Germaniei, care prin încorporarea Cehoslovaciei, devenise stăpână pe uzinele Skoda. Apoi Astahov, i-a vorbit despre posibila înlăturare a lui Litvinov de la Ministerul de Externe sovietic, fapt ce ar apropia relațiile între cele două state. Astahov a făcut aceste apropouri, deoarece Litvinov fiind evreu, Reichul nu agreea ca un asemenea om să conducă destinele politicii externe sovietice. Totodată, Astahov i-a vorbit de Molotov ca de o personalitate la Kremlin, care nu este specialist în politica externă, în schimb are o influență tot mai mare în conducerea statului sovietic.

În ziua când Astahov, făcea aceste destăinuiri, adică la 5 mai 1939, Litvinov era înlocuit de la conducerea Comisariatului pentru Afacerile Străine cu Viaceslav Molotov. În aceeași zi s-a anunțat că Moscova va adopta "o atitudine de neutralitate și va căuta să se înțeleagă cu Germania".

Evenimentele se derulează și, la 23 august 1939, se încheie la Moscova acel pact funest pentru noi și pentru mulți alții, Molotov-Ribbentrop, ratificat simultan de Reichstag și de Sovietul Suprem, la 1 septembrie 1939. Legația noastră de la Moscova, raporta că în noaptea de 23/24 august 1939, a fost dat publicității tratatul sovieto-german, pe care îl vom analiza în subcapitolul următor, legat de notele ultimative sovietice adresate României în iunie 1940.

⁶⁷ Ibidem, teleg. din 3 mai 1939.

⁶⁸ Akten zur Auswärtigen Politik, 1918-1945, Serie D (1937-1945), doc.332. Însemnare a consilierului de Legație Schnurre din 5 mai 1939.

⁶⁵ Andreas Hillgruber, Hitler, König und marschall Antonescu, Wiesbaden, 1965 (autorul a folosit traducerea în română aflată la fostul Institut de istorie al PCR).

⁶⁶ Arh. M.A.E., fond 71/URSS, dos.135 (teleg. din 3 mai 1939).

Andreas Hillbuerger, notează că România nu a aflat nimic despre aceste convenții secrete, dar numai publicarea acordului era suficient s-o determine să fie rezervată. La 25 august, guvernul român comunica celui polonez că în caz de conflict polono-german va păstra o strictă neutralitate.

La 25 august 1939, la orele 3,20 p.m., era înmănat Ducei, următorul mesaj din partea lui Adolf Hitler.

Germania și Rusia s-au angrenat în restabilirea de relații politice reciproce. Necesitatea a fost amplificată de situația politică internațională hotărâtoare pentru puterile Axei.

1. Japonezii au tărăgănat mult, nu și-au fixat pozițiile față de Anglia și Franța, iar când s-au pronunțat pentru o alianță împotriva Rusiei, devenise de interes secundar, atât pentru Germania, cât și pentru Italia.

2. Relațiile cu Polonia, au fost nesatisfăcătoare, nu datorită unor greșeli comise de Reich, ci mai degrabă amestecului Angliei.

3. Graba manifestată de Kremlin, pentru refacerea relațiilor cu Germania, a devenit evidentă după plecarea lui Litvinov. Totul s-a desfășurat atât de repede "de aceea nu v-am informat încă în mod detaliat Duce".⁶⁹

4. Turcia este nevoită să-și revizuiască poziția, iar România nu se mai află în postura de-a lua parte la un conflict împotriva Axei.

5. Pot să vă spun Duce, că s-a creat o situație politică internațională cu totul nouă "situație care poate fi considerată ca cea mai mare cucerire posibilă a Axei".⁷⁰

6. În câteva săptămâni noi suntem gata de acțiune în Polonia (Alarmzustand). Și dacă suntem provocați vom acționa imediat.

La 31 august 1939, Gheorghe Tătărescu, care era atunci ambasador la Paris, vine la București și îl informează pe Grigore Gafencu, că are informații categorice de la generalul Gamelin, că

Parisul și Londra sunt gata să ajungă la război, Polonia va fi atacată "căci alianța Germania-Rusia poate să se impună în câțiva ani prin forța lumii întregi".⁷¹ Iar Bonnet, i-a mărturisit lui Tătărescu, în mod confidențial că "trădarea rusească este cu atât mai de neiertat cu cât el a luat asupra lui să negocieze și să obțină adeziunea Poloniei la trecerea trupelor ruse".⁷²

Deci ori mergem la un război, ori la o conferință internațională care va fi al doilea Versailles, ce va răscoli Europa. În amândouă cazurile, Tătărescu vedea situația României extrem de gravă.

La a 7-a zi de la înmânarea mesajului lui Hitler către Mussolini, Germania ataca Polonia și astfel, la 1 septembrie 1939, începea cel de-al doilea război mondial.

Concluzionând, între anii 1920, când s-a încheiat tratatele de pace cu Puterile Centrale și 1939 1 septembrie, data declanșării celui de-al doilea război mondial, s-au produs mutații importante în Europa. Ceea ce era cel mai grav dispăruseră 3 state independente, membre ale Societății Națiunilor: Austria, Cehoslovacia și Albania. În plus, s-au instaurat regimuri totalitare în Europa, inclusiv în România. Astfel, regele Carol al II-lea a hotărât să lichideze regimul democratic și să instaureze un nou regim, în care monarhia urma să joace rolul decisiv. A fost introdusă starea de asediu, dizolvate partidele politice, numiți noi prefecți din rândurile ofițerilor superiori și revocată convocarea corpului electoral. Lovitura de stat din 10 februarie 1938 a fost instituționalizată prin Constituția din 27 februarie 1938. Aceasta a restrâns dreptul la vot, urcând limita de vârstă de la 21 la 30 de ani, excluși de la vot neștiutorii de carte, mandatul deputaților prelungit de la 4 la 6 ani, cel al senatorilor de la 4 la 9, Parlamentul practic a devenit un organ decorativ. În august 1938, a fost decretată o nouă reformă administrativă, pe baza căreia peste vechile unități: comună, plasă, județ, s-a introdus o formă nouă: ținutul. România a fost

⁶⁹ Documents on Germany's Foreign Policy. 1918-1945, Serie D, vol.VII, doc.266.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Arh. M.A.E., fond 71/URSS, Eg. vol.1.

⁷² Ibidem.

împărțită în 10 ținuturi, conduse de către un rezident regal, numit de către rege și care era factotum în zonă. Primarii comunelor nu mai erau aleși, ci numiți pe o perioadă de 6 ani, iar sindicatele înlocuite cu bresle, în care intrau atât muncitori cât și patroni și care nu aveau voie să fie afiliate la vreun organ internațional. A fost creat, la 16 decembrie 1938, partidul regelui, Frontul Renașterii Naționale, cu scopul de-a dezmembra vechile partide, atrăgând cadre fidele suveranului, orice altă activitate fiind considerată ilegală.⁷³

De ce ne este frică să întrebuițăm cuvântul dictatură, când regele Carol a trimis după gratii pe toți adversarii săi, unii foști prieteni și intelectuali de mare marcă (Nae Ionescu, Mircea Eliade și mulți alții) și din ordinul lui au fost executate sute de persoane. "Carol al II-lea este singurul rege care în secolul 20 a ordonat asasinat politice în masă"⁷⁴ - concluziona într-un articol recent, în Canada, domnul Vasile Vranceanu.

După modelul lui Carol, dar fără asasinat în masă, au fost instaurate regimuri totalitare în Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, Polonia, Ungaria etc., dar cu mulți ani înainte.

Adolf Hitler, în *Mein Kampf*, își enunța crezul politic, arătând că după 1918 toate statele au profitat de prăbușirea Germaniei. Tăios și arrogant declară: "Nu putem revizui tratatul de la Versailles prin umiliri și implorări. Ne-ar cere un temperament ca a lui Talleyrand, ceea ce nu există la noi".⁷⁵ Oamenii politici germani, jumătate sunt foarte dibaci, dar lipsiți de caracter și pe scurt sunt ostili poporului, iar cealaltă jumătate, sunt oameni cumsecade, imbecili, inofensivi și serviabili. Deci trebui luat, frontal taurul de coarne. Acest lucru a făcut Hitler din 1933, când a ajuns la putere. Dar trebuie să spunem că a fost netezită calea înainte de 1933. Tratatul ruso-german din

anii 1922 și 1926, au îngăduit refacerea parțială a potențialului militar, planul Young din 1929, a redus reparațiile germane cu 20%, iar tratatul din 1932 practic i-a anulat datoriile de război. Se cuvine să amintim de asemenea Declarația celor 5 puteri (Anglia, Franța, Germania, Italia și SUA), din decembrie 1932, deplina egalitate în materie de înarmare.

Odată ajuns cancelar, Hitler a testat democrațiile occidentale, în speță Franța și Anglia, cât îi vor permite să se extindă și reacțiile acestora. În 1936 ocupă zona demilitarizată renană, sprijină deschis, împreună cu Italia, dreapta spaniolă condusă de generalii Calvo Sotelo și Jose Sanjujo. Aceștia doi morți, primul asasinat, iar al doilea într-un accident de aviație. În urma întrunirii de la Burgos, din 29 septembrie 1936, generalul Francisco Franco Bahamonde, este numit generalissim al armatei și șef al "guvernului Spaniei libere".

În februarie 1938 Hitler a testat frontal marile puteri, când și-a permis să ocupe Austria. Nu a fost pus la punct. A mers mai departe și a obligat la München, în septembrie 1938, ca Chamberlain și Daladier să-i ofere pe tavă, regiunea sudetă. Occidentalii și-au răstignit, propriul aliat, Republica Cehoslovacă, după Elveția, cea mai viabilă democrație burgheză în zona Europei continentale. Hitler, după ce-a umilit Anglia și Franța, desființează după 6 luni statul cehoslovac și sosește în seara zilei de 15 martie 1939, ca un erou german din legendă, la Praga. Își dă seama că își poate permite orice. În ciuda Pactului Anticomintern, al 3-lea Reich face o schimbare de 180 de grade și se ajunge la iscălire pactului Ribbentrop-Molotov, în duminica zilei de 23 august 1939. Urmează ultimele retușuri pentru campania împotriva Poloniei; scrisoarea adresată Ducei, la 25 august 1939, la care ne-am referit în paginile anterioare este elocventă în acest sens.

⁷³ Ioan Seurtu, *Istoria României în anii 1918-1940*, Buc., 1966, p.161-163.

⁷⁴ Cuvântul românesc din ian.1997, Hamilton (Canada).

⁷⁵ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, vol.II, București, 1994, p.237

*
* *
*

Europa în vâltoarea celui de-al doilea război mondial (1 septembrie 1939 - 2 septembrie 1945)

La 1 septembrie 1939, prin atacarea Poloniei de către Germania nazistă, practic începea cel de-al doilea război mondial. Germania ataca cu 1,6 milioane soldați, însumând 62 divizii, dotate cu 2800 tancuri, 6000 tunuri și circa 2000 de avioane. Polonezii puteau opune, circa 1 milion de militari, cu 4300 piese de artilerie, dar numai 870 tancuri și 406 avioane. Totalul polonez era de 39 divizii plus 11 brigăzi de cavalerie și numai două de motorizate.⁷⁶ O parte din efective trebuiau reținute la granița estică cu Rusia sovietică, neștiind ce atitudine va lua aceasta. La 15 septembrie 1939, guvernul sovietic înmâna o notă ambasadorului polonez Grzybowski, acreditat la Moscova, din care desprindem: În zece zile, Polonia și-a pierdut regiunile vitale, industriale și culturale. Guvernul s-a destrămat. Practic, statul polonez nu mai exista. Prin aceasta, toate tratatele încheiate între Polonia și URSS și-au pierdut valabilitatea. De aceea guvernul sovietic nu mai poate avea o atitudine neutră. A dat ordin trupelor să treacă frontiera și să apere viața și averea ucrainenilor și bielorșilor.⁷⁷ De fapt în aceeași zi, ambasadorul fusese la ministrul de externe rus, și i s-au dat asigurări că URSS își respectă tratatele. În același timp telegrama era înmănată la sediul reședinței poloneze. Tratatelor consemnează ziua intrării trupelor rusești în Polonia ca 17 septembrie 1939. În câteva zile Polonia este scoasă din luptă, iar nemii și sovieticii, finisează acțiunea având loc a 4-a împărțire a Poloniei, rușilor revenindu-le mai mult de jumătate din totalul de

386.000 km².⁷⁸ După 1 septembrie 1939, atitudinea Rusiei devine total mai rezervată față de România, iar diplomatul Dianu raporta ministrului de externe că Molotov i-a produs "o impresie penibilă, în aceste împrejurări grave actuale".⁷⁹

La 31 octombrie 1939, Molotov ține raportul despre politica externă la ședința Sovietului Suprem al URSS, unde cu aroganță declara: "Polonia s-a lăudat cu trăinicia statului lor. Armata germană apoi cea Roșie n-au mai lăsat nimic de pe urma acestui vlăstar diform al tratatului de la Versailles".

În timp ce armata Roșie a pierdut în Polonia 737 morți și 1862 de răniți, a capturat 900 guri de tun, peste 10.000 mitraliere, peste 300.000 puști, peste 150 milioane cartușe de puști, peste 300 de avioane etc. Și totuși, această Polonie iscălise în 1934 un pact de neagresiune, pe 10 ani cu Germania și pe 5 ani cu URSS. Hitler încercase să-l atragă pe colonelul Beck de partea lui, oferindu-i o parte din Ucraina și Rusia Subcarpatică, dar a fost refuzat "vulpea a avut în față un câtar", așa caracteriza un ziarist poziția Poloniei. Aproape la fel gândea și generalul Antonescu, exprimându-și mirarea de ce diviziile poloneze n-au fost alături de germani împotriva Rusiei și cele două state s-au aliat, strivind Polonia. La 18 septembrie 1939, Germania și URSS dădeau o declarație comună care "atesta comunitatea de interese ale celor două state și voința de a instaura în Polonia ordinea revoluționară prin distrugerea statului polonez".⁸⁰

Deși Anglia și Franța intraseră în război de partea Poloniei, nici un soldat al celor doi aliați n-a fost trimis pe frontul polonez, iar armamentul și munițiile, trimise în cantități modeste, n-au fost în măsură să suplonească discrepanța de forțe de pe frontul polonez. În plus, pe frontul de vest, unde polonezii sperau că se va declanșa o

⁷⁶ Zorin Zamfir, *Istoria universală contemporană*, vol. I, București, 1955, p.

⁷⁷ Arh. M.A.E., fond 71, URSS, teleg. trimisă de Legația română de la Moscova, cu nr. 2386 din 17 septembrie 1939 și primită în aceeași zi, unde este dat integral textul notei rusești înmănată Poloniei.

⁷⁸ Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, București, p. 200.

⁷⁹ Arh. M.A.E., fond 71/URSS, dos. 115 (1939), f. 32-34; vezi și Valeriu Florin Dobrescu, Ion Pitroiu, *Anglia și România între anii 1939-1947*, București, 1992, p. 7.

⁸⁰ J.B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919* r nos jours, p. 293.

mare ofensivă care să absoarbă importante forțe germane, nu s-a întreprins nimic, afară de anemice raiduri aviatice.⁸¹

Pe frontieră, francezi dispuneau de 120 divizii, la care s-au adăugat și 5 divizii britanice. Totuși, declara ironic un politician francez "avioane de bombardament brăzdează cerul, dar nu lasă să cadă nici o bombă, tunurile stau lângă piramide de muniții, dar nu trag. Armate imense stau față în față și în afară de altceva rare și neînsemnate schimburi de focuri, nu fac altceva".⁸² Mareșalul Jold, declara ulterior în fața instanței de la Nürenberg: "dacă n-am fost înfrânți în 1939, asta s-a datorat faptului că cele circa 100 divizii franceze și engleze din vest au stat în timpul campaniei Poloniei complet inative în fața celor 23 de divizii germane".⁸³

Prăbușirea fulgerătoare a Poloniei a creat panică în România. Politica română tradițională - arăta generalul Ion Gheorghe - se putea menține numai dacă marile puteri, care se învecinau direct ori indirect, se dușmăneau.⁸⁴ Tratatul sovieto-german din 23 august 1939 a dat peste cap acest echilibru. Deja dispăruseră 4 state independente, membre ale Ligii Națiunilor: Austria, Cehoslovacia, Albania și Polonia și urmau alte trei: Lituania, Letonia și Estonia. La 7 septembrie 1939, România își anunța neutralitatea juridică față de conflictul din Polonia și avea 500.000 de oameni sub arme, pentru a apăra frontierele țării. Guvernul român a decis ca prin intermediul inginerului Ion Gigurtu, legat de cercurile financiare germane, să remită personal mareșalului Göring declarația oficială de neutralitate a României. În drum spre Berlin, Gigurtu trece prin Budapesta și are înțelegere cu diplomatul nostru V. Bossy, care consența că în schimbul livrărilor noastre de petrol și grâne, Germania să ne dea

asigurări că nu ne va ataca și în special să țină în frâu Ungaria și să-i oprească pregătirile de mobilizare.

În același timp, România va primi circa 100.000 de refugiați polonezi (60.000 militari și 40.000 civili), iar presa noastră remarca eroismul ostașilor aceste țări. Astfel, Nicolae Iorga, în "Neamul Românesc" din 12 septembrie, scria: "Luptă împotriva unui adversar superior ca putere, număr și organizare. Încercată și lovită cu tot ceea ce tehnica oferă acestui război, Polonia își apără ființa și pământul strămoșesc cu o tenacitate care poate fi dată ca exemplu".

Autoritățile române, la 11 septembrie, au înlesnit tranzitul a celei mai mari părți a tezaurului Băncii Poloniei. Trenul a alergat fără oprire de la Cernăuți la Constanța, a fost apoi îmbarcat pe tancul petrolier britanic "Eocele", care a ajuns la Istanbul. La 16 septembrie s-a perfectat acordul polono-român, guvernul nostru oferind președintelui și guvernului polonez ospitalitatea sau dreptul de trecere prin România. Președintele Ignacy Moscichi i s-a oferit ca reședință palatul mitropolitan din Cernăuți, apoi a fost cazat la Craiova și pe urmă posibilitatea de-a se stabili în Elveția. Fostul premier Slawoj Skladkowski la Băile Herculane, la București, apoi a plecat în Turcia. Printre puținii demnitari polonezi care au rămas, din cauze independente de voința autorităților române, a fost ministrul de externe, colonelul Josef Beck, care a stat la Slănic-Moldova, apoi la Brașov și apoi în comuna Singureni județul Giurgiu, unde a și murit în 1944.

Mitropolitul Bucovinei, Visarion Puiu, adresa din Cernăuți, pe data de 14 septembrie 1939, o scrisoare direct lui Stalin, încercând să ia apărarea Bisericii ortodoxe ruse, profund afectată de politica de nimicire sistematică dusă de către bolșevici. Memoriul a fost adresat atât ambasadelor sovietice din București, cât și legațiilor germane și engleze, publicat și într-o serie de reviste străine de largă circulație. În ce context este trimisă scrisoarea? Cu două săptămâni înainte, la 1 septembrie 1939, Germania atacase Polonia, iar deja mii de refugiați polonezi se refugiază la Cernăuți. Intuia Visarion Puiu, că peste 3 zile

⁸¹ Mircea Mușat, Ion Ardelean, *România după Marea Unire*, vol. II, București, 1988, p. 994.

⁸² Zorin Zamfir, *op.cit.*, p. 302.

⁸³ *Ibidem*, p. 303.

⁸⁴ Ion Gheorghe, *Fenomenul Antonescu...*, p. 65.

URSS va ataca Polonia și va încorpora peste 180.000 km² unde pe lângă catolici, erau și mulți ortodocși. Bănuia, mitropolitul că rușii nu se vor limita la Polonia și vor ocupa și teritorii românești, unele păstorite de Visarion Puiu. Voia să-l sensibilizeze pe dictatorul de la Kremlin, care la bază avea studii ecleziastice făcute în Georgia, (două clase de seminar!)

Scrisoarea sau memoriul ridică două probleme, la care se dă și răspunsul:

1. Trebuia revoluția rusă să zdruncine și Biserica? Răspunsul este pozitiv, dar trebuie făcut prin măsuri civilizate și logice. Iar persecuțiile religioase au avut întotdeauna urmări rele pentru oameni și rezultate iluzorii pentru cei care l-au determinat.

2. Poate credința religioasă folosi noul stat rusesc? Răspundem afirmativ. Toate credințele pot ajuta dar pentru considerațiuni de principii superioare, nici una mai mult decât creștinismul ortodox. Împăcarea se poate face cu atât mai bine, cu cât biserica rusă era oprimată de însuși laicismul statului țarist și ținută într-o dezorganizare fără pereche. Apoi, prin lichidarea libertății religioase, poporul rus nu participă integral și sufletește la schimbările care au loc. Deci reconciliere, prin cucerirea pașnică și voluntară a tuturor sufletelor din cuprinsul noului stat rusesc. Memoriul era tardiv, căci majoritatea fetelor bisericești din URSS erau lichidate, sau putezeau prin închisori, ori se tărau prin regiunile înghețate ale Siberiei.⁸⁵

La 27 septembrie 1939, se organizează pe lângă Ministerul de Interne un Comisariat general pentru evidența și asistența refugiaților polonezi, și care a funcționat până la 1 ianuarie 1944.

Documentele de arhivă dâmbovițene atestă, la 1 ianuarie 1940, 1.068 de civili pe teritoriul județului⁸⁶ și 752 de militari, din care 4 ofițeri.⁸⁷

Prin atacarea Poloniei de către URSS, situația Poloniei se complica. Primul ministru Armand Călinescu,⁸⁸ constata la 19 septembrie 1939: "înașterea rușilor schimbă situația. Pericolul german se îndepărtează. Acum pe prim plan se află amenințarea rusă. Se impune schimbarea dispozițiilor noastre militare și concentrarea trupelor noastre în Valea Siretului".⁸⁹

Molotov era foarte rezervat față de neutralitatea României și își arăta iritarea că în țara noastră se află "statul major polonez, împreună cu trupe și 500 de avioane".⁸⁹

La sfârșitul lunii octombrie 1939, corespondentul agenției Associated Press din Budapesta informa Washingtonul că "orice acțiune din partea Rusiei, pentru ocuparea Basarabiei, va găsi România lipsită de asistență sau ajutor" și era de părere că, în această situație, Ungaria va fi obligată să intre în Transilvania, pentru a opri pe ruși în Carpați.⁹⁰

În octombrie 1939, se va afla în URSS, timp de 3 săptămâni, ministrul de externe al Turciei, Saracioglu, care încerca, ca mandatar al înțelegerii Balcanice să obțină de la ruși "un acord care să garanteze statu-quo-ul în Balcani, Marea Neagră și Mediterana răsarăteană".⁹¹ Saracioglu i-a declarat lui Molotov că țara sa nu se opune acțiunii sovietice asupra Basarabiei deoarece "Turcia și-a formulat obligațiile ei în cadrul Antantei Balcanice, dar că va veni în ajutorul României, dacă Bulgaria va încerca să ocupe Dobrogea".⁹²

(61), Găiești (11), Pucioasa (311), Costești Vale (3), Conțești (6), Târgoviște, în 1940, în cadrul școlii primare nr.1 băieții, funcționa școală polonă. La Casa polonă de acolo Comitetul american organizase cursuri libere, predată de un prelat catolic și de profesori polonezi în franceză, germană, engleză.

⁸⁵ Arh.St.Dâmbovița, fond Legiunea de jandarmi, dos.152, f.11.

⁸⁶ Carol al II-lea își aprecia sfetnicul, declarând ironic în 1938 cu inteligența care-l caracteriza: "chiorul acesta este singurul om aici, care vede clar".

⁸⁸ Citat după Andreia Hillgruber, *op.cit.*, p.85

⁸⁹ Arh. M.A.E., fond 71 URSS, dos.89 (1939), f.20.

⁹⁰ Citat după V.F. Dobrinescu, I. Pătruțiu, *op.cit.*, p.10.

⁹¹ *Ibidem*, p.13.

⁹² *Ibidem*, p.14.

⁸⁵ Arh. St. Buc., fond Achiziții Noi, pachet CCXCII, dos.6, f.2-3. Memoriul a rămas fără răspuns.

⁸⁶ Arh.St.Dâmbovița, fond prefectura, vezi mai ales dosarele 292(1939) și dos.207 și 293 (1940). Cei 1.068 erau repartizați astfel: Târgoviște (676), Vulcania Băi

La 29 noiembrie 1939, ministrul nostru de externe, Grigore Gafencu, declara în Senat că "trebuie să lămurim relațiile cu URSS. Trupele lor ne-au încercuit tot hotarul nordic de la Nistru până la Carpați"⁹³ și totodată explica că am primit pe polonezi civili și militari, să se adăpostescă cu simpatia datorată unui popor vecin.

Pe plan militar, pe frontul vestic, Germania ocupă Belgia, Danemarca, Norvegia și se pregătește pentru asaltul frontal și hotărâtor asupra Franței.

Să sintetizăm câteva idei, ale istoricului american, James Stokesbury, în "A short history of world war", apărută și în românește în 1993.⁹⁴

Cătră vreme, după primul război mondial, Germania era împiedicată să se dezvolte, Franța își putea menține supremația. Același lucru l-a aplicat Bismarck după 1871, numai că în sens invers. După Locarno a început construirea liniei Maginot, cu amplasamente din oțel și beton, numai că aceste fortificații trebuiau continuate și de-a lungul frontierei Belgiei, până la mare, dar aceasta ar fi însemnat abandonarea unui probabil aliat. Dominați de ideea apărării, nu mai aveau bani pentru armament și pentru o puternică armată mobilă, deci motorizată.⁹⁵

Dacă ne gândim, dar cu amărăciune, pe ce se bazau România, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia, când își puneau toate speranțele în Franța, iar aceasta se întărea în bătăliile ei? Oare exemplul Cehoslovaciei și al Poloniei nu era elocvent pentru România?

Cehoslovacia, statul cel mai viabil democrat în Europa Centrală, cu regiunea muntoasă perfect fortificată, cu o armată bine echipată, țară care exporta armament, a fost obligată de Franța și Anglia să cedeze în toamna lui 1938. Astfel, arată Stokesbury, Daladier și

Chamberlain* "au fost nevoiți să facă munca murdară pentru Hitler".⁹⁶

În septembrie 1939, când polonezii îi înfruntau pe nemți, Franța și Anglia aveau toate șansele să invadeze Germania din vest. Deși au intrat în război, la 3 septembrie 1939, împotriva Reichului, în loc să fie activi au preferat să facă propriul lor război de confort, în spatele liniei Maginot. Astfel Polonia s-a prăbușit neajutată, francezii jucau cărți pe linia Maginot, iar britanicii se mulțumeau să arunce manifeste peste Germania. Ceea ce a început Germania împotriva Poloniei, a continuat Rusia. Mica Finlandă nu s-a arătat îngenunchiată și a respins oferta rușilor, prin Mannerheim, pe 26 noiembrie 1939. "Războiul iernii" (Winter war) dus de Finlanda a câștigat admirația lumii.

Campania decisivă împotriva Franței, a început "pe data de 10 mai 1940 și a fost una din capodoperele artei militare pe plan mondial".⁹⁷

Generalul Maurice Gamelin, comandantul șef al armatei franceze, a refuzat să învețe ceva din campania poloneză. Nu intrăm în amănunte militare, spunem doar că în aviație germanii aveau întâietate (3200 avioane la 2400). În privința tancurilor care erau factorul într-un război modern francezii aveau 2689 iar germanii 2439. În câteva zile, Olanda și Belgia sunt pulverizate, britanicii aruncați peste canalul Mânecii, pierzând peste 25.000 de militari, iar - Franța strivită la 25 iunie 1940- aștepta în genunchi să i se decidă soarta.⁹⁸

Astfel lua sfârșit una din campaniile militare cele mai grandioase, mai reușită decât a anului 1870, când Franța lui Napoleon

* Hitler la 5 octombrie, în discursul de la Palatul Sporturilor din Berlin, mulțumea celor doi mari oameni de stat, Daladier și Chamberlain, că au găsit soluții echitabile.

⁹⁶ Ibidem, p.50.

⁹⁷ Ibidem, p.75.

⁹⁸ Ibidem, p.76 și urm.

⁹³ Grigore Gafencu, *Politica externă a României*, Buc., 1939, p.44.

⁹⁴ James Stokesbury, *O scurtă istorie a celui de-al doilea război mondial*, București, 1993.

⁹⁵ Ibidem, p.53-59.

al II-lea a fost strivită. Franța lăsa pe câmpul de luptă 125.000 morți și dispăruți, 200.000 răniți și mulți luați în captivitate în Germania.

Vlad Georgescu concluzionează: "rapida ofensivă germană din mai 1940 și căderea Franței în iunie au luat prin surprindere Bucureștiul, lăsându-l fără de aliați și la cheremul unei Germanii hitleriste și a unei Rusii staliniste, înțelese încă din august 1939 asupra împărțirii sferelor de influență în Europa de răsărit".⁹⁹

În timpul ofensivei germane în vest, au mai fost efectuate în România concentrări de trupe, încât la 15 iunie 1940 aveam sub arme: 15.383 ofițeri activi, 16.611 de rezervă, 26.153 subofițeri activi, 7601 de rezervă și trupă în total 1.195.366 soldați și gradați.¹⁰⁰ Cu toate acestea, prăbușirea Franței a creat o adevărată derută în toate cercurile politice românești, ca și în întreaga opinie publică.

"În România, ca și în multe alte țări din Europa, invincibilitatea armatei franceze a fost multă vreme o dogmă, o axiomă, un element fundamental în orice discuție politică. Chiar și puținii germanofili din mijlocul nostru n-au presupus niciodată posibilitatea că forțele lui Gamelin vor fi zdrobite și puse pe fugă de către Wehrmacht, în numai câteva zile de luptă. Nu voi încerca să descriu aici măsura influenței înspăimântătoare pe care a avut-o prăbușirea Franței asupra noastră"¹⁰¹ - conchide diplomatul Al. Cretzianu.

În memoriile sale, Nichita Hrușciiov, evoca astfel reacția lui Stalin la căderea Franței: "Când Hitler s-a îndreptat cu viteza fulgerului împotriva Franței în 1940, a devenit limpede că războiul în vest era o repetiție generală a celui din est. Stalin era extrem de nervos. Chiar în timpuri normale, el avea obiceiul de a merge de colo-colo, în timpul unei ședințe. Cu această ocazie, alerga de jur-mprejur, înjurând ca un birjar. Îi înjura pe francezi și pe englezi. Cum i-au

permis ei lui Hitler să-i dea astfel peste cap? Acum era rândul nostru. Stalin a înțeles asta".¹⁰²

În timpul celei de-a doua guvernări Gheorghe Tătărescu (11 mai - 3 iulie 1940), se încheie Pactul petrol-armament cu Germania (27 mai 1940), iar la 1 iunie 1940, Grigore Gafencu este înlocuit la Ministerul de Externe, cu Ion Gigurtu, om de afaceri cu orientare pro-germană.

Hillgruber scria că România, în fața amenințării sovietice și a prăbușirii Franței, avea o singură posibilitate - să se sprijine pe Germania.

Dar oare nu era prea târziu?

Să vedem evoluția relațiilor româno-sovietice.

Încă la 7 octombrie 1939 Stalin îi declara ministrului de externe turc Saradjoglu, că Rusia nu are de gând să-i facă cadou României Basarabia. La 29 martie 1940, ministrul de externe Molotov, într-un discurs avea deja un ton răuvoitor și agresiv la adresa României.

Ambasadorul Germaniei la Moscova, Schulenburg, raporta Ministerului de Externe la Berlin, la 23 iunie 1940, ora 9,26 p.m.: Molotov i-a declarat că rezolvarea problemei Basarabiei nu suferă nici o amânare. Dar cererea sovietică se extinde și asupra Bucovinei, cu motivația că are populație ucraineană. Nu s-a așteptat la asemenea pretenții și cere în mod expres instrucțiuni.

Același Schulenburg trimitea o telegramă foarte urgentă, numai după 2 ore (23 iunie, ora 11,57 p.m.), personal lui Ribbentrop. Molotov i-a comunicat că vor aștepta până la 25 iunie, adică să nu acționeze, așteptând între timp răspunsul german.

Subsecretarul de Stat al Reichului expediază urgent, cu prioritate, o notă la 24 iunie 1940, către Ministerul de Externe german. Se fac referiri la telegramele primite de la Moscova, la faptul că rușii înșiși vor să aplaneze conflictul, dar preferă pe cale pașnică; în să până atunci niciodată n-au ridicat problema Bucovinei.

⁹⁹ Vlad Georgescu, *op.cit.*, p.254.

¹⁰⁰ Arh. M.A.N., fond948, dos.1929, f.3.

¹⁰¹ Al. Cretzianu, *op.cit.*, p.24-25.

¹⁰² Citat după Florin Constantiniu, *op.cit.*, p.82-83.

Dacă intră rușii, dorințele noastre sunt următoarele:

a) Din Basarabia, nici o trecere mai departe - peste Prut ori Dunăre.

b) De protejat drepturile și interesele Reichului.

c) De protejat populația germană (Volksdeutsche).

d) În caz de conflict armat, protejarea regiunii petroliere. De insistat, nici un atac aerian asupra zonei respective.

La 24 iunie 1940, Ribbentrop se prezintă la Hitler și îi prezintă protocolul adițional, anexat la tratatul secret sovieto-german, unde la punctul 3 integral se arată: "În privința Europei sud-estice, partea sovietică subliniază interesul pe care-l manifesta pentru Basarabia. Partea germană își declară totalul dezinteres politic față de acest teritoriul. La punctul 4 se stipulează: "Acest protocol va fi considerat de ambele părți ca strict secret". Moscova, 25 august 1939 și urmau iscăliturile lui Ribbentrop și Molotov.

Hitler cere explicații și Ribbentrop dă următoarele amănunte: sovieticii au accentuat interesul pentru Basarabia, iar el și-a declarat dezinteresul verbal. În protocol, formulările sunt trecute vag, datorită posibilității vreunei indiscreții; în plus, relațiile germano-sovietice nu erau suficient de cristalizate. Ribbentrop îi aduce aminte Fuhrerului că la plecarea spre Moscova l-a autorizat să declare dezinteresul Germaniei față de teritoriile din sud-estul Europei și, dacă era necesar, chiar până la Constantinopol și Strămtori, dacă problema ar fi fost abordată.

Deci, în problema Bucovinei, nu s-a făcut nici un aranjament.

La 25 iunie 1940, ora 6 p.m., Ministerul de Externe german transmite telefonic lui Schulenburg să-i facă imediat o vizită lui Molotov și să declare:

1. Germania, conform înțelegerii de la Moscova, nu manifestă interes pentru Basarabia, deși trăiesc acolo 100.000 de germani. Este convinsă că viitorul lor va fi asigurat.

2. Revendicarea Bucovinei este o noutate. Bucovina a fost în trecut o provincie a Coroanei austriece și este dens populată cu

germani. Germania este în mod deosebit interesată de soarta acestor Volksdeutsche.

3. În restul României, Germania are interese economice deosebit de importante, de aceea nu dorește să izbucnească un război.

Până la urmă, România s-a decis să cedeze Basarabia și Bucovina de Nord, la 28 iunie 1940 sovieticii ocupă capitala Bucovinei, Cernăuțiul, și provoacă grave incidente în Herța - care nu figura să fie cedată lor; au ucis un căpitan, mai mulți civili și au trecut mai departe cu 11 km de linia de demarcație pretinsă de ei. La 29 iunie, diplomatul român Davidescu telegrafia că a fost arestat generalul Mitrea și o serie de funcționari C.F.R. la Cernăuți, în mod cu totul abuziv, de către sovietici.¹⁰³ Astfel, linia de fortificații "Carol" de pe Nistru s-a dovedit a fi un bluff, Rex declarând cu câteva luni înainte "nici o brazdă de pământ nu vom ceda". Istețimea regelui, declara ironic Pamfil Șeicaru, era ultima iluzie a naivului popor român.

A doua zi, după ce trupele sovietice au pătruns în Basarabia și în Bucovina de Nord, adică la 29 iunie 1940, Hitler îi trimite o scrisoare regelui Carol al II-lea: "Deduc că Majestatea Voastră se teme că ar fi vreo legătură între ce se întâmplă acum în România și vizita de la Berghof, din 24 noiembrie 1938". Îi reproșează în continuare că România a făcut politica dușmanilor germanilor și numai în ultimul timp a încercat să se elibereze de tabăra potrivnică Reichului. Ar dori să ajute România, "în măsura în care aceasta stă în puterea Germaniei".

Între timp, sovieticii încălcau în mod grosolan acordul stabilit cu România, provocând grave incidente, dezarmând, capturând material de război, sechestrând trenuri de evacuare; dar, lucrul cel mai grav, onorând militarii români și ocupând teritorii în plus, cum era cazul zonei Herța.¹⁰⁴

¹⁰³ N. Ciachir, Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917), București, 1992, p. 102.

¹⁰⁴ Arh. St. Buc., Min. Justiției, Secț. Judiciară, dos. 34 (1940), f. 13-14.

La 1 august 1940, Molotov făcea o declarație în fața deputaților Sovietului Suprem al U.R.S.S., că a crescut considerabil teritoriul statului printr-o fericită soluționare: 1. S-a restituit Basarabia; 2. Le-a fost cedată o parte din Bucovina. În continuare cităm: "Locuitorii Basarabiei și Bucovinei de Nord, îndeosebi ucrainieni și moldoveni, s-au putut alipi la familia unită a poporului sovietic și inaugura o viață nouă, aceea de popor eliberat". Basarabia are o suprafață de 44.000 km², cu 3.200.000 locuitori, iar Bucovina de Nord 6.000 km² și peste 500.000 locuitori. Astfel, frontiera vestică a U.R.S.S. s-a extins până la fluviul Dunărea care, după Volga, este cel mai mare fluviu din Europa și una din principalele căi pentru schimburile comerciale dintre numeroase țări europene.

În plus, a mai fost ocupată regiunea Herța, cu o suprafața de aproximativ 30.400 ha., locuită de circa 35.000 oameni.

La 20 iulie 1940, ministrul nostru de la Berlin, Al. Romalo, îi prezenta scrisorile de acreditare lui Hitler. Führerul i-a spus că evenimentele dureroase din iunie 1940 s-au datorat în primul rând politicii greșite a României, care a făcut jocul Angliei și Franței. Dacă nu era această politică de șovăire, România n-ar fi avut de suferit, căci înțelegerea ruso-germană s-a datorat spre a fi dejucate intrigile franco-engleze.¹⁰⁵

Regele, ca să fie pe placul Germaniei naziste, publică la 8 august 1940, Decretul-lege privitor la starea juridică a evreilor din România: n-au dreptul să aibă servicii publice, să fie militari de carieră, să posede proprietăți rurale, să participe la viața politică și publică a țării, să facă comerț în comunele rurale, să fie în consilii de administrație ale întreprinderilor de orice natură, să fie editori de cărți, să dețină sau să închirieze cinematografe, să editeze ziare și reviste românești, să dobândească nume românești, etc.¹⁰⁶

Revenind la politica externă, se cunosc tratativele duse cu Ungaria la Turnu Severin (16-24 august 1940), cele cu Bulgaria și felul cum Germania și Italia încercau să intimideze România. La 21 august 1940, Fabricius, ministrul Germaniei la București, și Ghigi, ministrul Italiei, sunt chemați la Berlin și Roma, pentru instrucțiuni. Se intuia că Hitler voia să dea o parte a Transilvaniei, Ungariei, ca prin ea să se apropie cât mai mult de zona petroliferă a României.

Astfel s-a consumat o pagină neagră din istoria poporului român, care a fost obligat să cedeze 43.492 kilometri pătrați și o populație de circa 2.609.000 locuitori. Raportându-se la statistica de la 1 ianuarie 1940 rezultă că 50,2% din populația teritoriului cedat o formau românii, iar maghiarii și secuii 37,1%.

Pe baza punctului doi, teritoriul urma să fie evacuat de către trupele române în 14 zile. Nici Carol al II-lea și nici generalul Ion Antonescu, n-au ratificat Dictatul de la Viena, iar textul nu a fost publicat în "Monitorul Oficial".

La 7 septembrie 1940, se iscălea tratatul de la Craiova, semnat pentru România de către Henri G. Meitani, iar pentru Bulgaria de către Th. Papazof. În termen de 3 luni urma să se desfășoare schimbul obligatoriu dintre supușii români de origine etnică bulgară din județele Tulcea și Constanța și supușii bulgari de origine etnică română din județele Durostor și Caliacra. Cu privire la bulgarii și românii stabiliți în alte regiuni ale României și Bulgariei imigrarea lor era facultativă (art. 3).

Astfel, în 74 de zile, România a pierdut 101.129 kilometri pătrați (deci 34,27% din teritoriul țării și 6.821.007 locuitori din care majoritatea români). Cedările de teritorii au demonstrat politica falimentară dusă de Rex și de camarila sa.

Deoarece legionarii s-au ridicat împotriva lui Rex la Brașov, Constanța și mai ales la București, încercând să asedieze palatul regal, pe acesta l-a cuprins frica. Guvernul Gigurtu nu mai avea nici o autoritate, un singur om putea salva situația și acesta era generalul Ion Antonescu (1882-1946).

¹⁰⁵ Arh. MAE, fond 71 UKSS, vol. 61 (relații cu Germania), teleg. descifrată din Berlin, 20 iulie 1940, ora 14,15.

¹⁰⁶ Monitorul Oficial din 8 august 1940.

Generalul Ion Gheorghe, bun analist al evenimentelor, are dreptate când afirmă că la 6 septembrie 1940, Antonescu a apărut între puterea înfrântă a regelui și puterea insuficientă a Legiunii, Antonescu nu s-a pus în fruntea Gărzii de Fier, ci deasupra ei. Era conștient că domnea o situație inadmisibilă și că puternica sa voință și caracterul său ferm vor reuși prin măsuri severe de administrație. Iar dictatura sa personală s-a bazat numai pe instituțiile civile și militare existente. Neavând nici guvern schițat, nici partid, Antonescu până la 15 septembrie 1940 a condus cu fostul guvern al regelui prezidat de Gigurtu. Totuși de la 6 septembrie a fost schițată prima organizare a mecanismului său de conducere cu cele două organe: 1) Cabinetul militar sub conducerea colonelului Mircea Elefterescu și 2) Cabinetul civil, condus de avocatul Ovidiu Vlădescu.

La 21 septembrie 1940, Ion Antonescu, declara în ședința Consiliului de Miniștri: "Generalul Ion Antonescu luptă ca să reconstituie România mare, dar n-o strigă la toate răspântiile de stradă, fiindcă ar fi ca pisica cu clopoței, care încearcă să prindă șoareci. Aș creia statului riscuri foarte mari, într-un moment când este încă dezorganizat și are încă atâtea probleme politice și economice de rezolvat. Va să zică în această privință trebuie să fii prudent... Eu nu sunt sentimental când este vorba de interesele neamului meu. Pot fi prieten cu englezii, dar nu merg cu englezii ca să răstorn statul pentru o prietenie cu ei; merg și cu cel mai mare inamic al meu personal, ca să salvez statul".

Antonescu, pentru a preveni noi aranjamente politice între marile puteri care să afecteze interesele României, la 23 noiembrie 1940, printr-un protocol de adeziune, semnat la Berlin- aderă la Pactul Tripartit. Alături de Antonescu, în numele Germaniei, actul este semnat de von Ribbentrop, în numele Italiei de Gino Buti și în numele Japoniei de Samuro Kusuru.

"Pentru ca România să poată găsi drumul spre noi, a trebuit să ocupăm Parisul" - i-a zis von Ribbentrop lui Antonescu la începutul primei sale întrevederi.

La prima întrevedere cu Hitler, acesta i-a spus că este mulțumit că România a evitat soarta Cehoslovaciei și a Poloniei și cu toate greșelile lui Carol II, prin Pactul tripartit, să ocupe un loc onorabil. Antonescu i-a răspuns că faptul că România și Germania au fost mult timp în tabere politice ostile, nu ne poate fi imputat cu nimic nouă. "Noi - continuă Antonescu - am pierdut anul acesta două provincii a căror populație este în majoritate de același sânge cu noi. Dacă Germania, pe drept cuvânt, cere pe sudeți pe baza dreptului de liberă determinare a popoarelor, ea nu poate să nege dreptul de a revendica pe aceeași bază teritorii luate de conaționalii noștri. Principalele scopuri ale politicii mele vor fi reîntoarcerea la patria mamă a Basarabiei și a regiunilor nordice din Bucovina și Transilvania". "Nici o frontieră a continentului nu este definitivă", i-a replicat Hitler.

Conștient că U.R.S.S. nu se va limita numai cu teritoriile anexate și că prin sosirea trupelor germane erau garantate noile frontiere ale țării, Antonescu a grăbit tronațiile, iar la 20 sept. 1940 soseau primele unități ale Misiunii militare germane. Tot în acest scop, la 14 octombrie 1940 sosește și un grup de ofițeri italieni: aviatori, vânători alpini și marinari.

Poporul nostru - declara Antonescu - a fost de două ori eliminat din istorie, o dată abandonat de Roma am hibernat o mie de ani, apoi islamul, prin Imperiul Otoman, ne-a făcut sclavi peste cinci sute de ani. Independența noastră răgăsită abia de o sută de ani este acum amenințată de o putere răsăriteană. De două ori am reînviat ca printr-o minune, trebuie să găsim forță să o facem și a treia oară.

Evenimentele se complică din nou în sud-estul Europei, când Germania, Italia și Ungaria atacă Iugoslavia care, peste 13 zile, adică la 19 aprilie 1941, condus de Ante Pavelici. Noul regim este totalitar, cu nuanțe fasciste, sârbii, evreei și țigani, fiind scoși în afara legii. Statul croat independent (Nezavisma Drzava Hrvatska),

cuprindea Croația, Slavonja, Srem, o parte din coasta Dalmației, Bosnia și Herțegovina.¹⁰⁷

România recunoaște noul stat, iar în iunie 1941 diplomatul O. Buzdugan își prezintă la Zagreb, lui Ante Pavelici, scrisorile de acreditare. Diplomatul român încearcă să contareze propaganda maghiară, iar la 14 iunie 1941 are o discuție cu mareșalul Kwaternik, care îl pune în gardă că vor urma acțiuni iminente împotriva U.R.S.S.¹⁰⁸

Se cuvine să dăm unele explicații. În 1921 s-au pus bazele Micii Antante (România, Iugoslavia, Cehoslovacia), îndreptată împotriva Ungariei. Din Cehoslovacia dispărută, se proclamă statul independent slovac, la 14 martie 1939, în frunte cu dr. prelat Josef Tiso. La 15 iulie 1939, Grigore Gafencu anunță recunoașterea statului slovac, care va fi recunoscut de 23 state, inclusiv URSS.¹⁰⁹

Deci, din 1941, România ciuită, împreună cu Slovacia și Croația încearcă să refacă Mica Antantă, strâng legăturile economice, culturale, politice și militare și toate trei, încearcă să contracareze propaganda și acțiunile Ungariei.¹¹⁰

*
* *

În iunie 1941, când Rusia sovietică a fost atacată, mari mutații se produsese în Europa. Din cauza URSS-ului au dispărut 4 state independente (Polonia, Lituania, Letonia, Estonia) și două au fost

¹⁰⁷ Ivan Bozic, *Istorijs Jugoslavije*, Beograd, 1973, p.461.

¹⁰⁸ Arh. M.A.E. fond Croația, vol.I, (1941-1942), telegramele din 4 și 14 iunie 1941.

¹⁰⁹ Arh. M.A.E., fond Slovacia, vol.XI (România), teleg. 15 iulie, 21 sept. 1939 etc.

¹¹⁰ Vezi pentru amănunte comunicarea lui Nicolae Ciachir, *Întărirea legăturilor României cu Slovacia și Croația factor de stabilitate în zonă (1941-1944)*, la simpozionul de la Sinaia, din 7-8 decembrie 1994 (sub tipar la Revista de Istorie militară).

ciuitite, Finlanda (Carelia Occidentală și principalele orașe: Viipuri, Kakisalmi, Sortavala și majoritatea insulelor din golful Finlandei) și România (Basarabia, Bucovina de Nord, zona Herței); iar Germania a ocupat Norvegia, Danemarca, Olanda, Belgia, Luxemburg, Franța și, împreună cu Italia- Iugoslavia și Grecia și aproape jumătate din Polonia.

Rămân în Europa în total 15 state independente, din care aliate ale Germaniei și Italiei, dar cu regimuri totalitare: Finlanda, Ungaria, România, Bulgaria, Slovacia, Croația, Spania și Portugalia mai demult erau conduse dictatorial, Anglia- regat constituțional democratic- era în război cu puterile Axei, ca și URSS-ul comunist și dictatorial de la 22 iunie 1941. Elveția, Turcia și Irlanda erau republici constituționale și rămăneau neutre.

Revenind la Țările baltice și acestea au evoluat de la republici parlamentare la regimuri dictatoriale. Dar aceste dictaturi vor fi blânde, față de regimul instaurat de sovietici în anii 1939-1940.

Apetitul sovietic pentru Țările baltice s-a abătut la început asupra Estoniei. Plecând de la pretextul refugierii unui submarin polonez- care a găsit adăpost în portul Tallin, pentru a scăpa de captivitatea germană - că ar fi scufundat cargoul sovietic: "Metalist", Moscova a cerut baze navale și aeroporturi în Estonia. S-a procedat similar cu Lituania și Letonia. Pasul următor al scenariului sovietic, forțele democratice din cele 3 țări baltice au cerut includerea în componența URSS, iar aceasta în marea ei mărinimie a acceptat.

Al doilea război mondial în etapa a doua. Campania din răsărit împotriva U.R.S.S.

Deși fusese iscălit pactul Ribbentrop-Molotov în august 1939, la 21 decembrie 1940* Adolf Hitler semna Directiva nr. 21, sau planul Barbarossa, care prevedea atacarea și scoaterea din luptă a

* Culemea, la 21 decembrie era ziua de naștere a lui V.I. Stalin.

Rusiei Sovietice. În zilele de 11-12 iunie 1941 generalul Ion Antonescu fusese invitat de către Führer, la München, unde a fost pus la curent cu planul Barbarossa și cu faptul că în câteva zile, Rusia va fi atacată. La acest război s-a oferit să participe Finlanda, căreia i s-au smuls teritorii în 1940, Ungaria și Slovacia. Astfel, la 19 iunie 1941, se găsea la Bratislava generalul Franz von Halder, șeful Marelui Stat Major german care a pus în temă aliatul slovac, că în câteva zile pomește războiul.¹¹¹ La 24 iunie 1941, primele unități slovace motorizate trec pe teritoriul polonez și se alătură armatei a 17-a germană, comandată de generalul von Stulpnagel. 60.000 de militari slovaci vor lupta pe frontul de est, în Ucraina, pe Don, în Cuban, în zona mării de Azov, etc.¹¹²

Pe parcurs, pe frontul de est se vor găsi și unități italiene, croate și spaniole. De asemenea, vor lupta împotriva Armatei Roșii și unități create din foști prizonieri sovietici sub comanda generalului Vlasov sub sceptrul Reichului, așa numita "Armata rusă de eliberare (Ruskaia Osvoboditelnaia Armija).

Dacă Ungaria intra în război împotriva U.R.S.S., țară cu care nu avea litigii teritoriale și chiar ambele țări au cochetat în perioada 1938-1941, putea sta România deoparte?

Ce s-ar fi întâmplat dacă România se declara neutră și nu intra în război? Ar fi putut ierta basarabenii și bucovinenii - care erau arestați, maltratați și unii duși în Siberia- dezinteresul fraților din Regat? Puteau uita ofițerii și trupa, milita retragere din iunie 1940?

La 22 iunie 1941, armata română intra în luptă, păstrând cu trupele sale în Basarabia și Bucovina de Nord. Pentru România începea un război pentru eliberarea celor două provincii și spălarea rușinii din vara anului 1940.¹¹³ În sectorul frontului sudic, acționau

¹¹¹ Arh. MAE, fond Slovacia, vol. XI (Relații cu România, telegrama din 17 iunie 1941).

¹¹² Vezi pentru amănunte și Acad. Cosiarovsky, Slovensko Dejiny, Bratislava, 1978, p. 743; 855, etc.

¹¹³ N. Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917)*, București, 1992, p. 108.

armata a 3-a (generalul Petre Dumitrescu) și armata a 4-a (generalul Nicolae Ciupercă). În decurs de o lună, cele două provincii au fost eliberate. Pentru eliberarea lor, am avut mulți morți, răniți și dispăruți-adică cifrele următoare: 1268 ofițeri, 566 subofițeri și 29.741 trupă, deci 20% din efectivele angajate.

La 7 zile de la începerea războiului, adică la 29 iunie 1941, generalul Ion Antonescu iscălea Decretul-lege cu privire la organizarea Basarabiei și Bucovinei de Nord. Se constituiau două provincii administrate direct de guvern și subordonate conducătorului statului (art. 1). Aveau buget propriu (art. 2) și erau conduse de către un guvernator care era autoritatea supremă a provinciei respective.

Ion Antonescu voia să facă din Basarabia o provincie model a țării. O cunoștea bine, căci înainte de 1940 a deținut funcții importante pe linie militară. În 1942 declara: "Fac toate eforturile, pentru că vreau să fac din Basarabia Ținutul Model, de unde voi aduce exemplarele cele mai bune, pentru a redresa restul țării. Vreau să arăt Neamului și Europei că acest ținut, care a fost așa de criticat, poate da cea mai de seamă contribuție în reconstrucția noului stat românesc".¹¹⁴

Nu insist asupra celor două provincii, felul cum au fost eliberate, organizate, cum s-a desfășurat administrația românească în perioada 1941-1944 și operațiunile militare, deoarece am arătat detaliat în două cărți ale mele, bazate pe multe materiale de arhivă: "Basarabia sub stăpânirea țaristă", (București, 1992) și "Din istoria Bucovinei (1775-1944)", (București, 1993).

Vlad Georgescu, în lucrarea sa "Istoria românilor de la origini până în zilele noastre", arată corect faptele, dar scrie: "Antonescu a ordonat trecerea Prutului, singur, fără nici o consultare cu factorii politici ai țării și fără a încheia un tratat sau o convenție cu Germania care să stipuleze condițiile și limitele colaborării".¹¹⁵ În calitatea de

¹¹⁴ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Dir. Ad-stăției de Stat, dos. 11/1941, p. 101.

¹¹⁵ Vlad Georgescu, op.cit., p. 261.

Conducător al statului Român, avea printre altele și următoarea atribuție: "dreptul de a încheia tratate cu alte state și de a declara război și pace", regele păstrându-și următoarele prerogative: dreptul de amnistie și grațiere, de-a conferi decorații, a acredita diplomați și alte câteva. De aceea regele și mulți oameni politici au aflat de la radio începerea războiului. Declanșarea unui război este o treabă foarte serioasă, iar Camarila regală ar fi transmis imediat știrea la Londra ori Washington, iar aceia imediat Moscovei.

A doua problemă, de ce Antonescu nu s-a oprit la Nistru spre deosebire de Mannerheim, care se opri după cucerirea Careliei. Astfel, alături de Wehrmacht, a luptat în Ucraina, pe Don, în Crimeea, în Cuban, în Caucaz, la Stalingrad, murind în aceste lupte 147.000 de soldați și ofițeri și au căzut prizonieri la ruși, 180.000.¹¹⁶

Vlad Georgescu, susține că "recucerirea Basarabiei și Bucovinei de Nord au fost acțiuni fără îndoială populare, acceptate de marea masă a românilor, continuarea războiului dincolo de Nistru a fost întâmpinată cu ostilitate; regele Mihai I s-a opus cu hotărâre, la fel unii din generali, în frunte cu șeful marelui Stat Major, I. Iacobici.¹¹⁷ De asemenea și Iuliu Maniu a protestat în termeni foarte aspri, că "nu este admisibil să ne prezentăm astăzi ca agresori împotriva Rusiei, aliata de acum a Angliei." Anglia a trimis un ultimatum, la cererea rușilor, ca România în 5 zile să-și retragă trupele înapoi peste Nistru, și să înceteze războiul cu U.R.S.S.

Dar înainte de a comenta oportunitatea trecerii Nistrului, vreau să dau un lung citat din Alexandr Soljenișin, laureat al premiului Nobel și ofițer în armata sovietică în cel de-al doilea război mondial.

"Cât valorează acest regin atât de lăudat de toată lumea s-a putut vedea în 1941: de la Marea Baltică la Marea Neagră. Armata Roșie, totuși superioară numeric și dotată cu o foarte bună artilerie, s-a lăsat dusă ca un fir de pai. Niciodată Rusia, de o mie de ani de când

exista, niciodată istoria militară a umanității nu cunoscuse o asemenea retragere. În răstimpul câtorva luni, aproape trei milioane de soldați s-au predat inamicului. Asta pune în evidență că poporul nostru se ruga din tot sufletul pentru căderea comunismului și Occidentul n-ar fi putut să nu înțeleagă acest lucru, cu condiția să-și fi data osteneala să-l vadă. Dar își imagina în mintea lui că toate amenințările veneau din partea lui Hitler și că ar fi suficient să fie răsturnat el ca să nu mai existe nici un pericol pe pământ. Așa că, din toate puterile sale, Occidentul l-a ajutat pe Stalin să-și înșeuzeze calul spiritului național, călărit numaidecât de puterea comunistă. Așa încât Occidentul nu a apărut libertatea tuturor în al doilea război mondial ci doar a lui însuși".¹¹⁸ Comentariile la acest citat sunt de prisos.

Cerem cititorului puțină răbdare. La Sofia, a apărut în 1993, o carte intitulată "Istoria na Bălgaria" (Istoria Bulgariei), autor Petăr Constantinov. Autorul scrie, sintetizând: Duminică, 22 iunie 1941, când a început războiul, majoritatea conducătorilor militari sovietici, erau la odihnă. Nu au îndrăznit să-l scoale pe Stalin. Serviciul de informații sovietic era zero, iar cele 2000 de avioane sovietice, care trebuiau să se ridice în aer, era un bluff. Nu are loc o retragere strategică, ci un dezastru (razgrom), o catastrofă. Numai la Kiev, germanii au luat un milion de prizonieri, iar în toamna anului 1941 erau aproape de Moscova. Secretarii de partid și șefii NKVD (ai securității) fugeau cu arhivele secrete spre interiorul Rusiei. În administrația sovietică și în Armata Roșie domnea un haos, pe când Reichul era la apogeul puterii sale. Mulți locuitori sovietici voiau să scape de dictatura comunistă, și mai ales teritoriile intrate recent în componența U.R.S.S., ca Țările Baltice, o mare parte din Polonia, Basarabia, Bucovina de Nord.

În acest "Blitz Krieg" (Război fulger) amical numărul 1 al lui Stalin, a fost aroganța germană, apoi iernile rusești și ajutorul anglo-american, mai ales prin filiera iraniană. Rusia Sovietică, în speță

¹¹⁶ Ibidem, p. 261.

¹¹⁷ Ibidem, p. 261-262.

¹¹⁸ Alexandre Soljenitsyn, *L'erreur de l'Occident*, în "Lumea de mâine" (1992).

Stalin, prin țarul Boris, a încercat să încheie pace separată cu Reichul german. Tatonările le făcea ministrul Bulgariei acreditat la Moscova, Stamenov.¹¹⁹

Autorul arată mutațiile care au avut loc pe frontul rusesc. Astfel, pe baza directivei 227 a lui Stalin- oricine se retrăgea trebuie imediat împușcat- la Stalingrad au fost executați 13.500 militari. La Stalingrad au murit în lupte 1.100.000 de ostași sovietici și circa 1 milion de germani și aliați ai lor.

După Stalingrad (la 2 februarie 1943 a capitulat feldmareșalul von Paulus), Hitler cerea Bulgariei să intre în război de partea sa și a insistat mai ales după înfrângerile de la Kursk din vara anului 1943. La 14 august 1943 a avut loc ultima întâlnire între Hitler și țarul Boris al Bulgariei. Din păcate, arată autorul, Boris al III-lea, era mort la 28 august 1943.¹²⁰

Autorul constată cu amărăciune: dacă la Nürenberg, în 1946, au fost pronunțate numai 12 condamnări la moarte, în Bulgaria, după septembrie 1944, în circa 2 luni au fost pronunțate 2730 de condamnări la moarte- împușcați regenti, consilierii regali, unii chiar simpli funcționari, 47 de generali și colonel, cabinete întregi de miniștri.¹²¹

Antonescu era conștient că Moscova nu avea de apărut un stat, ci un regim politic.

Se crease o situație excepțională și că puternica sa voință și caracterul său ferm și numai prin măsuri severe poate scoate țara din impas. Atăc Maniu, cât și Brătianu s-au eschivat de a-l ajuta concret și direct, în împrejurările critice ale anilor 1940-1944, când se juca soarta lumii.

Prin serviciile de informații știa tot ce se discută atât la Palat, cât și în anturajul lui Maniu, dar niciodată n-a luat măsuri severe. Dictatura sa personală s-a bazat numai pe instituțiile civile și militare

¹¹⁹ Petăr Constantinov, *Istoria na Bălgaria*, Sofia, 1993, p.247.

¹²⁰ *Ibidem*, p.261.

¹²¹ *Ibidem*, p.273.

existente. A fost un dictator nefericit, arată generalul Ion Gheorghe,^{*} dar era adeptul evoluției pașnice a societății românești.¹²² Ca militar, ca om politic, nu putea să iasă din război după o lună, când Ungaria și Slovacia, mergeau alături de Hitler. Era un om lucid și îi sugera în septembrie 1942, generalului Hauffe, că trebuie retrase trupele din Caucaz și de pe Volga, pentru a crea un front puternic și stabil pe Don. Când Hauffe i-a răspuns că nu putea părăsi Caucazul din motive politice, mareșalul a făcut următoarea remarcă: "Prefer să pierd pe teren politic și să câștig pe cel militar. Invers este catastrofa".¹²³

Iuliu Maniu, politician precaut, voia oprirea războiului la Nistru, în special să nu supere Anglia, dar nu intuia încă de ce este în stare comunismul dirijat de Stalin. Va afla după 23 august 1944- felul cum au fost flasificate alegerile din noiembrie 1946, înscenarea procesului intentat P.N.Ț-ului - și va reflecta în închisoare la poziția adoptată de Anglia și U.S.A.

De ce nici regele Mihai, nici Iuliu Maniu și nici generalul Iacobici n-au protestat când trupele române, după eliberarea țării (25 octombrie 1944), au trecut Tisa, continuând luptele pe teritoriul inamic? Iată cum au răsplătit sovieticii pe cei care s-au opus de a lupta peste Nistru: regele Mihai I detronat și expulzat din țară, iar Iuliu Maniu și generalul Iacobici morți în închisoare.

Campania de rășărit a durat 3 ani 2 luni și o zi, cu victorii și înaintări, cu înfrângeri și retrageri, ostașul român s-a dovedit a putea face față unui război modern. Iată cum caracteriza R. Bova Scoppa, ministrul italian acreditat la București, despre tenacitatea poporului român: "România a dat în 1941 dovada unei excepționale vitalități.

^{*} Atașat militar la Berlin, este numit ministrul României în Germania, la 15 iunie 1943, prin rechemarea lui Raoul Bossy care este trecut pe lângă Sf.Scaun, în locul generalului Dănilă Papp (vezi Monitorul Oficial din 28 iunie 1943 și M.Of. din 15 sept. 1943). Iar în Elveția, în locul lui Nicolae Lahovary, este trecut Vespasian Pella (Mon. Of. din 1 sept. 1943).

¹²² Ion Gheorghe, *Fenomenul Antonescu...*

¹²³ J.C. Drăgan, *Istoria românilor*, p.240.

Toți aceia care au acuzat România de bizantism, levantism, sinonime cu caracter disprețuitor, care serveau pentru a demonstra decăderea morală, politică și socială a unui popor, nu puteau să nu recunoască faptul că România dă dovadă de putere de rezistență și de o ținută morală de care puțini ar fi crezut-o capabilă”.

Între Hitler și Antonescu, în perioada 1940-1944, au fost 11 întâlniri unde generalul s-a prezentat demn și și-a spus toate doleanțele Führerului dând dovadă de curaj. La 12 august 1941, Hitler îi spunea ambasadorului Spaniei Espinosa: “Aliații noștri, trupele române sunt deosebit de bune. După evenimentele îngrijorătoare care au avut loc în trecut în România au existat la început anumite temeri în privința lor. Generalul Antonescu a făcut adevărate minuni”. Iar a doua zi după căderea Odesei (16 octombrie 1941) Hitler nota “Lăsându-l pe Duce printre aliații noștri, Antonescu face cea mai puternică impresie. Este un om brav pe care nimic nu-l sperie; în plus este incoruptibil, un om cum România n-a avut”. Antonescu a făcut totul ca soldatul român să fie bine hrănit, bine echipat, bine înarmat și bine instruit. La instruirea armatei române și-a adus contribuția și misiunea militară germană din România.

Se cuvine să amintim că pe baza tratatului de la Tighina, din 30 august 1941, între România și Germania, țara noastră primește dreptul să administreze Transnistria, adică teritoriul dintre Bug și Nistru.

Precizăm că acest teritoriu supus administrației românești în perioada 1941-1944 avea o suprafață de circa 44.000 km² și o populație de 1.200.000 locuitori, din care circa 250.000 români. În cele 9 județe- Râbnița, Balta, Ananiev, Dubăsari, Golta, Tiraspol, Berezovca, Ovideopol- erau 89 sate moldovenești curate sau cu majoritate absolută, 50 sate mixte și 36 unde locuiau și moldoveni. De altfel, când stăpânirea rusă a încorporat aceste meleaguri în 1792, le-a botezat inițial Ecaterina a II-a, Moldova Nouă.¹²⁴

¹²⁴ Nicolae Ciachir, *Din Istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993, p.118-119.

Antonescu nu i-a uitat nici pe vlahii balcanici. Vasile Stoica, diplomat de carieră, fost ministru în 3 țări balcanice (Albania, Bulgaria, Turcia), deci profund cunoscător al zonei elaborează, la cererea generalului Ion Antonescu, la 9 mai 1941, un studiu privind vlahii balcanici. Vasile Stoica deținea funcția de secretar general la Ministerul de Externe, la acea dată.¹²⁵ Deci eram în plin război, România fusese nevoită să cedeze o serie de teritorii (Basarabia, Bucovina de Nord, Ardealul de Nord, Cadrilaterul), iar Iugoslavia și Grecia sunt destrămate și sub ocupație.

Vasile Stoica, după ce dă o serie de cifre, privind numărul valahilor sud-dunăreni, în sensul că citează o serie de autori, conchide că cifrele reale ar fi următoarele:

Albania:	40.000
Iugoslavia	70.000
Grecia:	160.000
Bulgaria:	6.000 ¹²⁶

În Grecia, arată Vasile Stoica, din cei 160.000, aproximativ 50.000 deși vorbesc românește în familie, au sentimente grecești și se consideră greci. Din păcate, nici unul din grupurile amintite nu formează o majoritate în regiunile în care locuiesc. Grecia a provocat mari suferințe aromânilor, frustându-i de munți, păduri, pășuni pe care aceștia le foloseau de secole. Pentru că, după primul război mondial, făcându-se schimb de populație cu turcii, aproape toți grecii din Asia Mică, au fost așezați pe teritoriul Eladei. Guvernul însă, cu toată lărghețea, le-a pus la dispoziție, o mare parte din bunurile stăpânite din tată în fiu, sau de către obștile vlahе.¹²⁷

¹²⁵ Arh.St.Buc., fond Vasile Stoica, dos.1/158, f.12 și urm.(Am avut șansa să intru primul în acest fond, după ce a fost dat în folosință și am ținut la 11 martie 1993, la sediul Asociației “Amicii Statelor Unite”, o conferință: Diplomatul V. Stoica și Statele Unite”)

¹²⁶ Arh.St.Buc., fond Vasile Stoica, dos.1/158, f.12.

¹²⁷ *Ibidem*, f.12.

Față de anul 1912, când în Grecia funcționau 46 de școli primare și 3 secundare, astăzi, adică în 1941, conchide Vasile Stoica, funcționează numai 26 de școli primare și 3 școli comerciale, la care se adaugă un liceu nou, prin transferul celui din Bitolia la Grebena. De asemenea, din cele 23 biserici românești existente în 1912, nu mai funcționează decât 11.¹²⁸

O situație similară există și în restul statelor balcanice, unde vlahilor, care sunt majoritatea ciobani, totuși li se pun mari piedici la folosirea pășunilor în cadrul fenomenului de trashumanță folosit de aceștia.

Față de drepturile acordate în trecut de stăpânirea otomană, chiar și în domeniul bisericesc și cultural, totul este în regres. Astfel în Bulgaria, în afară de Institutul român și biserica din Sofia, nu s-au admis funcționarea de școli românești. O singură excepție, o școală primară și un paraclis, la Gorna Giumaia.¹²⁹ S-a făcut o oarecare ordine, prin așezarea aromânilor, începând din 1913 în Cadrilater, dar evenimintele din septembrie 1940 au dezorganizat întregul sistem care era în derulare.

Ca funcționar superior în Ministerul de Externe, Stoica propune două soluții:

1. Ori România urmează o politică de penetrație în direcția Macedoniei, o politică de "canalizare a latinității", care este propagată de Italia,
2. Ori România urmează o politică de reconstruire a integrității sale din 1940 și își concentrează întregul efort asupra spațiului său etnic.¹³⁰

Prima alternativă este dorită de Italia și de unii intelectuali români, macedoneni, în urma căreia, România ar încerca să obțină:

1. o Macedonie organizată cantonal pe baze etnice, declarată neutrală, pusă sub protecția Puterilor Mari interesate și a României.

2. o provincie autonomă în regiunea Pindului, unită financiar, rutier și economic cu Grecia sau cu Albania.
3. protecția României asupra aromânilor, care n-ar fi cuprinși nici în Macedonia cantonală, nici în provincia autonomă.¹³¹

A doua alternativă:

1. redobândirea Cadrilaterului, iar în schimbul Bulgariei i se vor atribui întinse teritorii în Macedonia și Tracia grecească.
2. colonizarea metodică a vlahilor balcanici pe teritoriul României și mai cu seamă în Cadrilater.¹³²

Care din cele două este mai utilă pentru statul român, se întreabă Stoica? Tot el în raport făcea remarca: "Să nu uităm că experimentul elvețian n-a reușit decât o singură dată în istorie și într-un singur punct al globului".¹³³ De asemenea, Stoica scrie, dacă Italia ar fi dorit în mod sincer "consolidarea latinității în sud-estul Europei", n-ar fi contribuit la amputarea României, ci la susținerea integrității ei. Interesele majore ale țării noastre sunt în primul rând în Transilvania, Bucovina și Basarabia. Deci, concluziona Stoica, problema vitală este recucerirea și completarea spațiului etnic. În legătură cu macedonii, trebuie redobândit în primul rând Cadrilaterul și în al doilea rând de adus în țară mai mulți aromâni și coloniști cu precădere în Dobrogea sudică.¹³⁴ Diplomatul român atrage atenția, că echilibrul sud-est european a fost zdruncinat prin înfrângerea Iugoslaviei și Greciei, în timp ce Bulgaria, a primit noi teritorii în Macedonia și Tracia. Totodată atrage atenția că ungurii afară de Ardealul de Nord și părți din Slovacia, au ocupat în 1941 și teritorii iugoslave: Bacica și Baranje.¹³⁵ Peste o lună și jumătate, de la elaborarea raportului, România se alătură Germaniei, intră în război împotriva Uniunii

¹³¹ *Ibidem*, f.14.

¹³² *Ibidem*, f.15-16.

¹³³ Arh.St.Buc., fond Vasile Stoica, dos.1/158, f.18.

¹³⁴ *Ibidem*, f.18-19.

¹³⁵ *Ibidem*, f.21.

¹²⁸ *Ibidem*, f.12-13.

¹²⁹ Arh.St.Buc., fond Vasile Stoica, dos.1/158, f.13.

¹³⁰ *Ibidem*, f.13.

Sovietice și reușește după cum am văzut într-un timp record, să-și elibereze teritoriile pierdute în vara anului 1940. Întregul efort era acum canalizat în ducerea războiului și organizarea Basarabiei și Bucovinei de Nord.

Dar să revenim la cadrul general. Pentru Churchill, pentru salvarea Angliei de invazie și de blocadă, atacarea Rusiei Sovietice de către Hitler a fost o mană cerească. Cu două luni înainte, Stalin reușise să facă o breșă în Pactul Tripartit (Berlin-Roma-Tokio), iscăind un pact de neagresiune la Moscova cu ministerul de externe al Japoniei, Matsuoka. Japonia, care la 7 decembrie 1941 va îndrăzni, prin bombardarea Pearl Harbour-ului, să declanșeze războiul împotriva Statelor Unite ale Americii. Practic, războiul cuprinde întregul mapamond. Încă la 12 august 1941 Roosevelt și Churchill, semnează Charta Atlanticului și îi trimeteau lui Stalin un mesaj de sprijin.¹³⁶

Charta Atlanticului era un document-program care excludea posibilitatea unor anexiuni teritoriale, se statua dreptul popoarelor la autodeterminare, se afirma dorința realizării unei păci drepte, care să îngăduie tuturor să trăiască în siguranță, în cadrul granițelor firești, naționale, excluzându-se forța în rezolvarea problemelor internaționale aflate în litigiu. Dar Rusia nu putea să uite că în anii 1939-1940, anexase cu forța 3 țări baltice (Lituania, Letonia, Estonia), mai mult de jumătate din Polonia și părți din Finlanda și România. Când s-a hotărât ca ministrul britanic de externe Antony Eden, să viziteze Moscova, secretarul de stat american, Cordell Hull, printr-o telegramă datată 5 decembrie 1941, îi atrăgea atenția, că SUA se opun oricărei anexiuni teritoriale și oricărui aranjament de ordin politic, privind soarta unor popoare înainte de terminarea războiului. După 2 zile, Japonia îi ataca. La 16 decembrie 1941 Stalin l-a primit pe Eden și i-a pretins - pe lângă restabilirea graniței sovieto-române din 22 iunie 1941- și "crearea de puncte de sprijin pentru Armata

Roșie în România". Guvernul britanic a respins această pretenție, motivând că nu poate trata fără a lua contact cu guvernul american.¹³⁷ România se va dovedi practic inaccesibilă Angliei, deoarece Stalin "încă de la începutul colaborării cu Marea Britanie, va lăsa să se înțeleagă că Moscova dorea să-și asigure în România o poziție dominantă".¹³⁸

La 21 mai 1942 Molotov, la Londra, din nou ridică problema graniței cu România. Anglia, sub influența guvernului american, respinge încheierea unei convenții privind granițele României. Când Eden în 1942 merge la Washington, Roosevelt începe să fie de acord cu cererile rusești. Și poziția Angliei va deveni mai maleabilă față de pretențiile rusești, sub influența ofensivei sovietice după dezastrul german de la Stalingrad.

Dar atât SUA, cât și Anglia încearcă să-i stopeze pe sovietici la fostele grănițe. Printr-o debarcare anglo-americană în Balcani și înaintarea prin Grecia, Bulgaria, România. De asemenea, SUA a elaborat un plan de ocupare a Finlandei, în 1943, urmând să debarce pe teritoriul sovietic chiar la Murmansk, să ocupe apoi Finlanda și să-i stopeze pe ruși de-a pătrunde în peninsula Scandinavă.

Sărim peste o serie de evenimente și ne oprim la ziua de 23 august 1944, când regele, reunind pe consilierii săi intimi: Niculescu-Buzești, Stărcă și generalul Aldea, îl așteptau pe mareșal la Palat. Apoi discuțiile de la Palat, părăsirea încăperii de către Mihai și ordinul dat de către generalul Aldea să fie ca cei doi Antonești, să fie arestați și percheziționați.

Generalul de divizie, Aurel Aldea, ministru de interne în primul guvern instaurat după 23 august 1944, ca recompensă de la comuniști, va fi curând destituit, judecat, internat și mort la Aiud. Acolo, regreta amarnic că l-a trădat pe mareșal, dar era prea târziu. Devind puțin, Mihai Antonescu într-o discuție cu ministrul german

¹³⁷ Cordell Hull, vol. II, p. 1167-1168.

¹³⁸ V.F. Dobrinescu, I. Pătrușiu, op. cit., p. 123.

¹³⁶ Winston Churchill, *The Second World War*, VI, London, 1955, p. 51.

Clodius, afirma "partidul mareșalului este armata", dar și militari trădează.

La ora 22, în ziua de 23 august 1944, radiodifuziunea română a transmis Proclamația regală, în care se preciza că "România a acceptat amistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite. Primiți pe soldații acestor armate cu încredere".¹³⁹

Bucureștenii au năvălit în piața palatului regal: Explozii de bucurie, se ovaționa numele suveranului, lumea în extaz era fericită, era iar pace. Circulau zvonuri că deja flota anglo-americană a debarcat la Constanța, iar jeepurile lor vin spre capitală. De asemenea, trupe aerportate și parașutate vor coborî la București. Dar vai, escadrilele germane, au început să bombardeze în mod sălbatic Bucureștiul, iar cei 50.000 de militari români care apărau linia Siretului și au fraternizat cu sovieticii, au fost dezarmați, luați prizonieri și duși spre Siberia. Concomitent, flota de război română din Marea Neagră era capturată tot de Armata Roșie. Militarii ruși în înaintarea lor, declarau că n-au primit ordin că au fost oprite ostilitățile, deci luau prizonier pe orice român în uniformă. Și într-un fel, acesta era adevărul. De abia la 29 august 1944, delegația română în frunte cu Lucrețiu Pătrășcanu pleca la Moscova, să încheie amistițiul. Chiar și drumul acestora a fost cu peipeții. La Odesa li s-a confiscat avionul confortabil în care călătoreau, apoi un anumit timp nimeni nu i-a băgat în seamă și cu greu ajung la Moscova. Nu mai prezentau importanță. Mareșalul fusese arestat și predat comuniștilor români, care îl vor preda Armatei Roșii, frontul a fost deschis, România practic ocupată.

În după amiaza zilei de 24 august 1944 a fost difuzată prin posturile de radio Declarația de război oficială, adresată Germaniei. Deoarece Reichul german prin acte de agresiune, a bombardat și mitraliat sate și orașe românești, "guvernul ordonă armatei de a începe lupta împotriva tuturor formațiunilor militare germane aflate pe teritoriul României pentru eliberarea țării de ocupațiunea germană".¹⁴⁰

Din punct de vedere strategic, pentru Germania, capitularea României era o adevărată catastrofă. Astfel feldmareșalul Keitel, raporta lui Hitler: "... capitularea României, pe lângă consecințele imediate de ordin militar, a produs în același timp pierderea teritoriului nu numai al României, ci și al Bulgariei, Iugoslaviei și Greciei, punând în pericol toată armata germană din Balcani".

Sovieticii după 9 septembrie 1944, în câteva zile au ocupat întreaga Bulgaria și cu sprijinul comuniștilor greci, puteau ajunge ușor la Mediterană. Churchill a intuit întreaga situație, cu permisiunea lui Stalin, la 4 octombrie 1944, debarcă trupe britanice în Elada, dând *carte blanche*, rușilor în România și Bulgaria, și perspectiva de-a ajunge cât mai departe posibil în centrul și vestul Europei.

La 5 dimineață în ziua de 13 septembrie 1944, a fost invitată delegația română, să semneze documentul. El a fost iscălit din însărcinarea Guvernului și Înalțului Comandament al României de către Lucrețiu Pătrășcanu, generalul adjutant Dumitru Dămăceanu, Barbu Știrbey și Gh. Pop, iar din însărcinarea Guvernului SUA, URSS și Regatului Unit, de către mareșalul Rodion Malinovski. Documentul cuprinde 20 de articole, un protocol și șase anexe.¹⁴¹

În Convenție se preciza că "de la 24 august 1944 ora 4 a.m., România a încetat cu totul operațiunile militare... a ieșit din războiul împotriva Națiunilor Unite, a rupt relațiile cu Germania și sateliții săi, a intrat în război și duce războiul alături de Puterile Aliate împotriva

¹³⁹ Documente și memorii privind alăturarea României la coaliția antihitleristă (1943-1947), I, București, 1968, doc.100, p. 521.

¹⁴⁰ Ibidem, doc.101, p.523; vezi și România Liberă, an II, nr.12 din 26 august 1944.

¹⁴¹ Arh. MAE, fond 71, România, dos.162 (1944-1946), f.1-15; vezi și Monitorul Oficial, din 14 noiembrie 1944; vezi și România Liberă din 17 septembrie 1944.

Germanie și Ungariei" (art.1). Tot în articolul 1 se face precizarea că "va pune la dispoziție nu mai puțin de 12 divizii de infanterie, cu mijloacele suplimentare".

România se obliga să dezarmeze și întemeze forțele armate ale Ungariei și Germaniei și să întemeze pe cetățenii acelor state care își au reședința acolo (art.2). Acest articol avea și o anexă "clauza nu se aplica cetățenilor de origine evreiască ai acestor țări".¹⁴²

Aliații se pot mișca pe teritoriul României, în orice direcție, în funcție de necesități militare (art. 3), se restabilește granița din 28 iunie 1940 (art. 4), vor fi predați toți prizonierii de război sovietici și aliați, precum și toți cetățenii internați și pe cei aduși cu sila în România (art.5). Deci prizonierii trebuiau predați imediat, în timp ce 130.000 români luați după 23 august 1944, luau drumurile Rusiei, unii reîntorcându-se după mai bine de 10 ani.

România trebuia să returneze imediat, ca trofee în mâinile Înalțului Comandament Aliat (Sovietic), orice material al Germaniei sau al sateliților săi, inclusiv vasele flotei germane și ale sateliților ei (Ungaria, Slovacia, Italia), aflate în apele românești (art. 7).

Gvernul român trebuie să facă în mod regulat, în monedă românească plățile, plățile cerute de Înalțul Comandament Aliat, pentru îndeplinirea funcțiilor sale (art. 10), iar toate vasele românești comerciale, indiferent unde s-ar afla, sunt puse sub control operativ și pentru folosirea aliaților (tot art. 10).

Articolul 11 pare mărînimos. Deși România prin războiul dus împotriva URSS, a provocat mari pierderi, sovieticii se mulțumesc numai cu suma de 300.000.000 dolari ai Statelor Unite, plătită în decurs de 6 ani, în mărfuri (produse petroliere, cereale, materiale lemnoase, vase maritime și fluviale, diverse mașini, etc.). În anexa D la articolul 11 se preciza "dolarul american la paritatea sa aur din ziua

semnării acestei Convenții, adică 35 de dolari pentru o uncie de aur".¹⁴³

Va fi înființată o Comisie de Control Aliată, care va lua asupra sa, până la încheierea păcii, reglementarea și controlul executării celor prevăzute în Convenția de Armistițiu (art.18). În anexă se specifică, că sediul Comisiei Aliate de Control, va fi la București, dar Comisia va putea să aibă funcționari în diferite părți ale României.

În timp ce comuniștii români cucereau puterea profitând de prezența Armatei Roșii, Comisia Aliată de Control era de fapt o comisie sovietică, în care anglo-americanii erau simpli figuranți.

La 4 noiembrie 1944, Churchill îi solicită ministrului de externe. Iden, să restrângă acțiunile britanicilor din Comisia Aliată de Control. "Interesul nostru în România este doar de 10% și că suntem ceva mai mult decât niște spectatori". Churchill revenea peste 3 zile, punctând din nou "câtă vreme rușii ne lasă mână liberă în Grecia, în România nu putem fi mai mult decât spectatori".

Într-un document ultrasecret britanic, din 7 decembrie 1944, se cerea insistent să fie lichidată până la 1 februarie 1945, rețeaua de spionaj engleză din România. Din păcate, unul din șefii care coordona acțiunea, Kim Philby, ajuns spion sovietic, le-a pus pe tavă rușilor numele românilor atrași în rețeaua respectivă de spionaj (Antipa, Beza, Ion Christu, Niculescu-Buzești, Nicolae Țurcanu, Liviu Nasta, Alexandru Cretzianu etc.). Dacă Plotov declara la 12 aprilie 1944 și relua în septembrie la Moscova, că nu se amestecă de-a schimba orânduirea capitalistă din țara noastră, Stalin în 1944 îi atrăgea atenția comunistului Tito că "acest război nu este ca cele din trecut; cine ocupă un teritoriu își impune propriul său sistem social", sfătuindu-l să colaboreze temporar cu regele Iugoslaviei și cu guvernul acestuia aflat în exil, în Anglia.

În timp ce trenurile cu germanii din România se îndreptau spre Donbas sau Siberia, cei 3 Mari se întâlneau la Yalta, în februarie

¹⁴² Documente și Memorii privind alăturarea României la coaliția Antihitleristă (1943-1947), I, București, 1968, doc.108, p.553 (Strict secret).

¹⁴³ Ibidem, p.553.

1945. Înainte de Yalta, într-o notă a Pentagonului, se arăta că URSS "încearcă să stabilească controlul său asupra unor state tampon ca Polonia, Bulgaria, România, control absolut incompatibil cu independența acestor state".

La Yalta (4-13 februarie 1945), afară de Stalin, Roosevelt și Churchill, au participat miniștri de externe ale celor trei state, șefii statelor majore și numeroși experți. Conferința considerată cea mai importantă dintre cele trei (Teheran, Yalta, Postdam), se ținea pe teritoriul mareșalului Stalin. Bolnavul Roosevelt venise de foarte departe, căci dictatorului roșu îi era frică să-și părăsească țara. La Teheran (28 noiembrie - 1 decembrie 1943), nordul Iranului era controlat de trupe sovietice, ca și Postdamul (17 iulie - 2 august 1945).

La Yalta s-au pus de acord asupra planului militar de înfrângere definitivă a Germaniei, a statutării regimului politic al Europei postbelice și asigurarea păcii pentru viitor. Dar fiecare le-a văzut prin punctul său de vedere. Yalta a evidențiat îndrăzneala și realismul diplomației sovietice și după cum a arătat în memoriile sale, ministrul de externe, al Marii Britanii, A. Eden, Stalin era singurul dintre cei 3 Mari, care știa ce vrea și, în plus, agenții Moscovei, deja lucrau în răsăritul Europei, cu mult spor. Chestiunile românești au fost discutate, la 10 februarie 1945, privind sumele reparațiilor percepute în natură, despre instalațiile petroliere etc. Au discutat granițele statului polonez necesitatea de a crea o Organizație a Națiunilor Unite, problema participării URSS, după capitularea Germaniei, la operațiunile militare împotriva Japoniei și dreptul de-a primi Sahalinul de Sud și insulele Curile. La Yalta, deja s-au creat premisele împărțirii Europei în două blocuri, ieșind în evidență, după remarca generalului francez Catroux "o situație de exclusivitate a țărilor din Est, în favoarea Moscovei".

Din punct de vedere militar, aliații au reușit să stopeze Blitzkrieg-ul german, care a acționat mizând cu precădere pe cele două arme: aviația și tancurile. Prima breșă s-a produs încă în iarna

anului 1941 când sovieticii i-au oprit pe nemți în fața Moscovei, iar anglo-francezii au debarcat în noiembrie 1942 în Africa de Nord. În ciuda succeselor spectaculoase ale mareșalului Rommel, în anul următor, Italia, principalul aliat al Germaniei va capitula (septembrie 1943), se va deschide al doilea front prin debarcarea anglo-americanilor în Normandia (6 iunie 1944), iar sovieticii vor înainta spre Berlin. Nemții rămăneau pe mai departe luptători excelenți, dar economic și militar prin tehnica ultra modernă americană erau depășiiți: la 25 aprilie 1945, va avea loc joncțiunea de pe Elba, între sovietici și americani. La 2 mai 1945, trupele sovietice ocupă Berlinul, iar la 8 mai 1945, Germania capitulează necondiționat.

Japonia din Extremul Orient, își permite să atace puternica bază militară americană la Pearl Harbor (7 decembrie 1941), aflată la distanță considerabilă și să ocupe spectaculos Filipinele, Malaezia, Singapore, Indonezia, Birmania, să bombardeze Australia și Ceylonul, să atace Alaska și insulele canadiene din fața Vancouverului, devenind practic stăpâna pe o jumătate din imensul Ocean Pacific. Dar cele două bombe aruncate de către americani, prima la Hiroșima la 6 august și a doua la Nagasaki, la 9 august 1945, cât și intrarea în luptă a URSS-ului (de la 8 august 1945) o vor scoate din luptă și pe aceasta prin capitulare, la 2 septembrie 1945.

La 2 septembrie 1945, pe bordul mareii cuirasat american "Missouri", Japonia semna actul capitulării, iar puterea Împăratului și a guvernului erau subordonate Întălitului Comandament al Puterilor Aliate.

12. Guvernul japonez a dat o declarație în care arăta că "țara lor regretă nespusele capitularea aliatei sale Germania". Însă răsturnarea de situație în Europa nu va avea nici cea mai mică influență asupra obiectivelor militare ale Imperiului japonez. Diplomația niponă a întreprins măsuri pentru a împiedica intrarea în război a Uniunii Sovietice împotriva Japoniei și chiar să medieze conflictul cu Anglia și SUA. Însă, la 8 august 1945, Molotov înmâna ambasadorului Sato declarația de război, ca peste două zile, satelitul Moscovei, Republica Populară Mongolă, să se considere în război cu Japonia.

Astfel armele amuțeau și intrau în față diplomației, ca să restabilească pacea, bineînțeles avantajându-i pe învingători.

Lumea slavă după al doilea război mondial în contextul istoriei universale.

Sintetizând, constatăm următoarele: cel de-al 3-lea Reich, a desființat trei state slave independente, membre a Ligii Națiunilor. Este vorba de Cehoslovacia (1939), Polonia (1939) și Iugoslavia (1941). Dar, Uniunea Sovietică, stat slav, împreună cu Germania, lichidează Polonia și din suprafața de atunci a țării (386.000 kilometri pătrați) își însușesc circa 200.000 de kilometri pătrați. Unii istorici numesc acest act monstruos, a 4-a împărțire a Poloniei. La sfârșitul războiului cu aprobarea anglo-americanilor, nu înapoiază Poloniei nici un metru pătrat, ci împing granițele acesteia pe teritoriu german până la linia Oder-Neisse, iar marele centru de cultură și știință german Breslau devine, botezat Wrocław. Încât Polonia, postbelică deține suprafața de 312.677 kilometri pătrați.

Cehoslovacia, o altă victimă a nazismului, nu mai are suprafața de 140.000 kilometri pătrați, ci numai 127.869, deși prin rotunjire i-au mai revenit unele mici teritorii germane, dar așa zisa aliată, Uniunea Sovietică, își însușește așa numita Ucraină Subcarpatică, ajungând pe de o parte să aibă graniță comună cu Ungaria, să încercuiască România și din nord, aceasta din urma să nu mai aibă graniță comună cu Polonia și Cehoslovacia.

La lichidarea Iugoslaviei (1941), Germania s-a folosit de un alt stat slav, Bulgaria, care a făcut politica Reichului și a avut trupe de ocupație pe teritoriul Iugoslaviei și a Greciei. De altfel, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, Bulgaria a fost singurul stat slav care a stat pe banca acuzaților, alături de România, Finlanda, Ungaria și Italia, ca foști sateliți ai Germaniei hitleriste și i s-a impus să plătească ca și ceilalți suma de 300 milioane dolari.

Este interesant că, din considerațiuni politice, Germania nazistă a favorizat două națiuni slave, pe slovaci și croați care s-au simțit persecutați, mai bine zis marginalizați în cadrul Cehoslovaciei și Iugo-slaviei, între cele două războaie mondiale.

Chiar dacă am făcut unele referiri la Slovacia și Croația, să exemplificăm sintetizând.

La 2 noiembrie 1938, prin arbitrajul de la Viena, Ucraina Subcarpatică, care făcea parte din statul cehoslovac din 1918, este cedată Ungariei, iar trupele hortyste pătrund în orașele Ujgorod, Mucacevo și Beregovo.¹⁴⁴

Pasul următor, Cehoslovacia este lichidată ca stat, inclusă în cel de-al 3-lea Reich; la 15 martie 1939, trupele germane mărșăluind prin Praga.

În acest context, un grup de naționaliști slovaci, în frunte cu Josef Tiso, proclamă la 14 martie 1939, statul slovac independent.¹⁴⁵

Pe fundalul unor animozități cu cehii, având binecuvântarea lui Hitler (monsienorul Tiso era primit la Berlin de Hitler, la 13 martie 1939), în Slovacia se menține administrație proprie și armată națională, iar cu ajutorul trupelor germane, sunt aruncate peste graniță trupele hortyste care, profitând de conjunctura dispariției statului cehoslovac, doreau să ocupe Slovacia, pe care o stăpâniseră în perioada dualismului (1867-1918).

La 21 iulie 1939, intră în vigoare noua constituție slovacă, țara având suprafața de 38.004 kilometri pătrați și 2.655.053 de locuitori.¹⁴⁶

Reichul este factotum în Slovacia, iar prin teritoriul acesteia se apropie de Polonia - viitoarea țintă -, ca și de petrolul românesc.¹⁴⁷

¹⁴⁴ *Istoria Ukrainskoj SSR*, vol. VII (1921-1941), Kiev, 1984, sub. red. lui S.V. Kulcișchii, V.V. Nikolaeva, p.535.

¹⁴⁵ Acad. Miloš Gosiorovsky, *Slovensko Dejiny*, Bratislava, 1978, p.746.

¹⁴⁶ Acad. Miloš Gosiorovsky, *Slovensko Dejiny*, Bratislava, 1978, p.746.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p.746.

Slovacia miza pe prietenia lui Hitler, pentru a contracara politica agresivă a Ungariei. În același timp diplomația slovacă încearcă o recunoaștere internațională. Cei trei vecini o recunosc (Germania, Ungaria, Polonia), Slovacia fiind recunoscută în total de 21 de state.

O serie de materiale de arhivă inedite aflate la Ministerul de Externe, atestă aceste eforturi ale diplomației slovace, ca și întărirea relațiilor cu România și Croația, pentru contracararea ungarilor.

La 15 iulie 1939, Grigore Gafencu, ministrul de externe, anunță recunoașterea statului slovac, la 4 septembrie Ivan Milecz, ministru plenipotențiar al Slovaciei își prezintă scrisorile de acreditare, iar omologul său român, Hiot, la Bratislava, la 21 sept. 1939.¹⁴⁸

Uniunea Sovietică de asemenea recunoaște noul stat, încheie cu acesta un acord cultural și îl acreditează la Bratislava, pe diplomatul versat, Pușchin.¹⁴⁹

La 22 februarie 1940, Hiot, telegrafiază din Bratislava că a avut o întrevedere cu ministrul rus, Pușchin, care l-a asigurat că politica URSS, este o politică de pace.¹⁵⁰

În aceeași zi, oficiosul "Slovak" publică un amplu articol despre necesitatea strângerii legăturilor culturale cu România.

Dosarele studiate ne dau informații despre stabilirea relațiilor diplomatice cu Bulgaria, Elveția, Spania, Finlanda, Franța, Italia, Japonia, Manciuria, Filipine, etc.¹⁵¹

Iugoslavia a fost și mai nefericită, căci în aprilie 1941, în 13 zile dispare ca entitate națională. Cu ajutorul Germaniei, dar mai ales al Italiei, și cu sprijinul bisericii catolice, este proclamat Statul Independent Croat (Nezavisna Drzava Hrvatska), care cuprindea

Croația, Slavonija, Srem, o parte din coasta Dalmației, Bosnia și Herțegovina.¹⁵²

La 14 aprilie 1941, tancurile diviziei 14 germane pătrund în Zagreb, iar puterea este transmisă, de către doctorul Macek, lui Slavko Kvaternik, șeful ustașilor din acel oraș. Trimisul special al lui Ribbentrop, dr. Edmund Weessenmayayer este de acord cu proclamarea noului stat. Ante Pavelici, împreună cu 600 de ostași se găseau la Florența, ca protejați ai lui Mussolini. Se întorc imediat în țară și preiau puterea. La 15 mai 1941, Pavelici proclamă țara regat, restaurând coroana regelui croat Zvonimir. Rege al Croației este numit o rudă a casei italiene, ducele Aimone di Spoleto, cu titlul de Tomislav al II-lea. Încoronarea trebuie să aibă loc, la Banja-Luka, localitate aleasă de Ante Pavelici ca reședință oficială a țării. La 18 mai 1941, se încheie un tratat de amicitie cu Italia, aceasta primind în schimb coasta Dalmației între Zadar și Split.¹⁵³

Între Hitler și Mussolini are loc o înțelegere, prin care se stabilea ca noul stat, Croația, să fie în sfera de influență italiană. Totuși generalul Edmund Glaise von Horstenau, reprezentantul Reichului în Croația, era o persoană foarte influentă. Germanii din Croația se bucurau de privilegii speciale, nu erau luați în armata croată, ci direct în cea a Reichului. În schimb, evreii și țigani erau scoși în afara legii. Începe să fie lansată și popularizată ideea că poporul croat nu este de origine slavă, ci de origine gotă. De asemenea se urmărea crearea unui stat german de-a lungul Dunării, unde Belgradul să fie orașul important, iar nemții din Banat să fie factorul decisiv. Statul urma să se cheme "Eugenije", de la vestitul comandant de oști Eugenije de Savoia, care ocupase zona aceasta în perioada anilor 1716-1718.

Regimul este totalitar, cu nuanțe fasciste. Sunt expulzați mulți sârbi, alții sunt trecuți la catolicism. Evreii și țiganii sunt închiși în

¹⁴⁸ Arh. MAE, fond Slovacia, vol. XI (România), teleg. către MAE din 21 sept. 1939.

¹⁴⁹ *Ibidem*, teleg. către MAE din 22 febr. 1940.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ Arh. MAE, Fond Slovacia, vol. XI, teleg. din 30 oct. 1940.

¹⁵² Ivan Bozic, *Istoria Jugoslavije*, Beograd, 1973, p. 461.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 461-462.

lagăre, ca și sârbii de altfel, se interzic toate cărțile tipărite în cirilică, cultura sârbă este pusă la index.

Materialele de arhivă românești scot în evidență, încercările de apropiere între cele două țări, cu regimuri totalitare, dar în contextul european de atunci, pentru a putea exista ca entități, statele trebuie să colaboreze.

În iunie 1941, diplomatul O. Buzdugan își pezintă la Zagreb, scrisorile de acreditare lui Ante Pavelici. Diplomatul român încearcă să contracareze propaganda maghiară,¹⁵⁴ iar la 14 iunie 1941 are o discuție cu mareșalul Kwaternik care îl pune în gardă, că vor urma acțiuni iminente împotriva URSS.¹⁵⁵

Au loc între cele două state, schimburi și vizite de ziaști, specialiști în domeniul economic, politic, cultural, religios, schimb de păreri privind minoritățile, etc.¹⁵⁶

Din iulie 1941, ministrul croat acreditat la București este Edo Bulat.¹⁵⁷

Sunt interesante rapoartele lui Bulat, în schimburile de păreri cu Mihai Antonescu, ca și vizita ministrului de externe croat Lorcovici, în noiembrie 1941, și discuțiile cu oamenii politici români.¹⁵⁸

În 1943, Nichifor Crainic vizitează Croația, ia ființă un lectorat de limbă română la Zagreb și este înființată la București, la 1 octombrie 1942, Asociația româno-croată.¹⁵⁹

Revenind la Slovacia, la 19 iunie 1941 se găsește la Bratislava generalul Franz von Halder, șeful Marelui Stat major german, care împreună cu generalul Paul von Otto, șeful misiunii germane de pe lângă armata slovacă, pun în temă pe aliatul slovac, că evenimente de o deosebită importanță se vor produce în zilele următoare. La 22 iunie

1941 într-o duminică în zori, trupele germane trec frontiera URSS-ului.

La 24 iunie 1941, primele unități slovace motorizate trec pe teritoriul polonez și se alătură armatei a 17-a germane, comandată de generalul von Stülpnagel.

60.000 de militari slovaci vor lupta pe frontul de est, în Ucraina pe Don, în Cuban, în zona Mării de Azov, având pierderi grele, numărul lor scăzând la circa 10.000 în vara anului 1942. La 30 octombrie 1943, la nord de Nelitopol, în Ucraina, trec la sovietici, 2750 de ostași slovaci și 50 de gradați. Comandamentul german nu mai are încredere în ei, sunt strict supravegheați, iar de la 1 aprilie 1944 sunt retrase pentru refacere resturile celor două divizii (Dz P-9 și Dz P-11), în sudul Basarabiei, pe ruta localităților regele Carol II-Vaisal-Bolgrad-Reni-Galați-Brăila-Valea Cânepei-Viziru, plus Județele Covurlui și Brăila. deoarece în casa celui care scrie cartea de față au fost repartizați 2 ofițeri slovaci și ordonanțele lor, între 1 aprilie - 23 august 1944; având atunci 17 ani, cunosc numeroase detalii privind prezența trupelor slovace.

Al 3-lea Reich, pierzând războiul, Slovacia și Croația dispar ca state în 1945.* Slovacia va fi inclusă în fosta Cehoslovacie, iar Croația în fosta Iugoslavie. Cei ce pierd plătesc. Dr. Josef Tiso (1887-1947) este judecat de tribunalul poporului de la Bratislava (dec. 1946-15 apr. 1947), împreună cu un grup numeros de catolici, comndamnat la moarte și executat (1947).¹⁶⁰

Ustașii lui Ante Pavelici, scoși în afara legii, dar rezistă după capitularea Germaniei, între Bosna și Sava, până la 25 mai 1945. Grupe răzlețe de partizani ustași au rezistat în munți până în 1955.

¹⁵⁴ Arh. MAE, fond Croația, vol.I (1941-1942), teleg. din 4 iulie 1941; vezi și raportul din 15 mai 1943, discuție cu ministrul de externe, Mile Budak.

¹⁵⁵ Teleg. din 14 iunie 1941.

¹⁵⁶ Vezi vol.I (1941-42), vol.II (1943-44), vol.V (1941-1944), din arh.MAE.

¹⁵⁷ Arh. MAE, vol.VI, *Relații cu România*, teleg. iulie 1941.

¹⁵⁸ *Ibidem*, raport din 5 mai 1942.

¹⁵⁹ *Ibidem*, teleg.1 cot 1942.

* Universul din 1 septembrie 1944, publica declarația ministrului de externe, Grigore Niculescu-Buzești, că noul guvern român nu recunoaște guvernul slovac, croat și italian fascist, deoarece acestea reprezintă state ce sunt creațiuni artificiale ale regimului hitlerist în scopul de a diviza Europa pentru a face astfel posibilă dominația germană asupra continentului.

¹⁶⁰ Acad. Milos Gosiorovsky... Slovensko Dejiny. p.855.

Ante Pavelici (1889-1959) cu un grup reușește prin Italia, să ajungă și să se stabilească în America de Sud. Condamnat la moarte în contumacie, va muri, la vârsta de 70 de ani.

Aceste pagini de istorie românească, adică relațiile cu Slovacia și Croația, au fost neglijate complet de istoriografia românească. Apreciez ca pozitive aceste relații în conjunctura anilor 1941-1944 și păcat că mareșalul Antonescu a avut soarta lui Josef Tiso, dar era prea mândru ca să împărtășească exilul ales de Ante Pavelici.

Incontestabil, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial (1945), Iosif Stalin era omul cel mai cunoscut și cel mai temut în Europa și în lume. Hitler, Mussolini, Roosevelt erau morți, iar Churchill pierduse alegerile și intrase în conul de umbră al puterii.

Categoric Rusia sovietică a dus greul războiului împotriva Germaniei hitleriste, majoritatea teritoriilor sale europene erau în ruină și milioane de morți au rămas presărați de la Stalingrad la Berlin. Dar și Polonia și Iugoslavia, erau țări pârjolite de vălvățiile războiului, fiind victime și nu agresoare. În fond și România, înainte de-a intra în război alături de Reichul german, s-a aflat printre victime ca și Finlanda, simulându-i-se teritorii.

Cum putea România să scape unicul prilej de a-și încerca norocul de a dobândi Basarabia și Bucovina de Nord când germanii au pornit la atac contra colosului rus, în iunie 1941?

Dacă Antonescu se oprea la Nistru, crede cineva că rușii ne lăsau Basarabia!

Anglo-americanii erau conștienți că fără ajutorul Armatei Roșii Germania hitleristă n-ar fi putut fi învinsă, de aceea au făcut concesii Moscovei, lăsându-i mână liberă în răsăritul Europei și au închis ochii când teritorii românești, poloneze, finlandeze, germane (Königsbergul) etc. au fost incluse URSS-ului, iar Lituania, Letonia și Estonia, state independente, membre ale Societății Națiunilor, au fost încorporate ca republici sovietice.

Politologul german, stabilit în Franța, Joseph Rovin, în studiul "Bilanțul celor șase ani de la reunificarea Germaniei" (1996), are multă dreptate când afirmă: "Fără sprijinul și fără protecția Statelor Unite, state ca Republica Federală Germania și Franța, Italia sau Belgia ar fi devenit, la scurt timp după 1945, sateliți ai Uniunii Sovietice", de asemenea "fără debarcarea în Normandia a americanilor și a aliaților britanici ai acestora, naștii și colaboraționiștii francezi ar fi fost la ora actuală la putere în Franța".

Se cuvine de scos în evidență faptul că tratatul de pace din februarie 1947, cu aliații Germaniei, marca un avans al slavilor spre vest. Polonia slavă pierzând teritoriile de est, a fost recompensată parțial cu teritorii germane, ajungând cu frontiera pe linia Oder-Neisse, orașul cu tradiție puternică germană Breslau a devenit Wrocław, iar Königsbergul, leagănul Prusiei Orientale, unde s-au încoronat ca regi, Hohenzollernii, a devenit Kaliningrad. Rusia încorporează regiunea Subcarpatică, având frontieră comună cu Ungaria și Cehoslovacia, iar Italia pierde în detrimentul Iugoslaviei, Istria.

După ocuparea României și Bulgariei, trupele sovietice ajung la frontiera Turciei și a Greciei, băgându-l în sperieți pe Churchill, care dorea cu orice chip să păstreze Grecia pentru el. Pătrund în partea răsăriteană a Iugoslaviei, ocupând Belgradul, restul țării respective este controlat de către Tito, iar teritoriul Albaniei de către comuniștii lui Enver Hoxha. Pe baza convenției de armistițiu, armata română este obligată să lupte pe teritoriul Ungariei și Cehoslovaciei, iar cea bulgară pe teritoriul Iugoslaviei, Austriei și Germaniei. În acest context, Stalin, în februarie 1945, stă de vorbă la Yalta cu colegii săi, Roosevelt și Churchill. Numai este Stalin din iunie 1941 când, la vestea atacării URSS-ului, circa 10 zile n-a îndrăznit să se adreseze poporului, în schimb îi transmitea lui Beria, ce vârfuri comuniste trebuiau lichidate, datorită retragerii armatei sovietice spre est; numai

* 400 au fost executați, inclusiv 40 binecunoscute oficialități de partid și guvernamentale, dintre care mulți eroi ai revoluției și războiului civil, printre ei și Racovski. Se știe că din cei 1966 delegați la congresul al XVII-lea al PC (C),

era Stalin, din vremea când trupele Wermarchtului erau la periferia Moscovei, pe malul Volgăi și în Caucaz, ci Stalin ale cărui trupe se apropiu de Berlin. Astfel un om cu două clase seminar ca pregătire și pentru care, după memoriile lui Hrușciiov, prima preocupare erau chefurile cu votcă și vin roșu gruzin - își împunea voința față de diplomați de carieră cu studii la Oxford, Cambridge ori Harvard.

Încă în mai 1944, ministrul de externe britanic, Eden, din dispoziția lui, Churchill, propune ambasadorului sovietic de la Londra, Maïski, stabilirea unor sfere de influență: URSS să aibă mână liberă în România, iar Anglia în Grecia. Rușii acceptă, dar ca să îngreuneze situația lui Churchill pune cu condiția ca și Statele Unite să-și dea acordul. Premierul britanic are o lungă corespondență cu Roosevelt, dar acesta nu acceptă să se vorbească de sfere de influență pentru perioada postbelică. Churchill nu abandonează ideea și, împreună cu Eden, pleacă la Moscova, pentru a discuta direct cu Stalin. La 9 octombrie 1944, când armata română alături de cea sovietică, lupta împotriva nemților și unguirilor, iar protipendada bucureșteană era în extaz, când grupul restrâns de militari englezi și americani, le trecea pragul casei, Churchill oferea lui Iosif Visarionovici o dominație în proporție de 90% asupra României, iar el își rezerva aceeași proporție asupra Greciei.* Proporții egale erau convenite asupra Iugoslaviei. În timp ce se efectua traducerea, el preciza în scris adăugând: Ungaria 50%-50%; Bulgaria 75% pentru ruși, 25% pentru britanici. A doua zi Molotov reia cu Eden discuția rușii făcând corijarea, acceptată de britanici, 80% pentru Krenulin în Bulgaria și Ungaria.

Stalin, într-o discuție cu comuniștii iugoslavi, explica că cel de-al doilea război mondial, este special într-un fel, adică în sensul că

[unul în 1934, până în 1939 au fost executați 1.108. Din membrii Comitetului Central, au fost executați fără proces 40, în urma unui proces 8, s-au sinucis 2 și au murit de moarte naturală 2.

* La 13 octombrie 1944, la Atena sunt parașutate trupe britanice. Englezii se grăbeau deoarece comuniștii controlau aproape toată țara. Vine și guvernul condus de Gheorghe Papandreu. Unitățile de tancuri engleze acționează în forță și obligă ELAS-ul prin acordul de la Varkiza (12 februarie 1945), să predă armele.

"cel care ocupă un teritoriu impune acestuia propriul său sistem social. Fiecare își impune propriul sistem până acolo unde poate să ajungă armata sa. Nu se poate altfel".¹⁶¹

Opoziția română, în frunte cu Iuliu Maniu, intuia că a avut loc un aranjament, de aceea la 27 noiembrie 1944 roagă pe reprezentantul politic al Marii Britanii, să intervină la Churchill, ca românii să știe adevărul. Iată ce raporta, Le Rougetel, guvernului britanic, prin telegrama ultrasecretă nr. 230 (R. 19567): "L-am văzut azi pe Iuliu Maniu, pe care l-am găsit deprimat și perplex. El a adăugat că poziția sa personală este absolut intolerabilă. El a fost partizanul neclintit al unei cooperări cu puterile anglo-americane, dar atunci când a acceptat să negocieze acordul de armistițiu de la Cairo a făcut-o cu condiția ca independența și, suveranitatea României să nu fie periclitată. Maniu a adăugat că, făcând armistițiu, el a fost înșelat și la rândul său, el a înșelat milioane de români care îl considerau conducătorul lor".¹⁶²

Englezul precizează că Iuliu Maniu l-a impresionat prin sinceritate și într-adevăr situația în România este îngrijorătoare. La 1 decembrie 1944, diplomatul britanic transmite la Londra a doua telegramă, în care citează din memoriul lui Maniu, adresat mareșalului de aviație Stevenson, șeful misiunii militare engleze din România, în cadrul Comisiei aliate de Control: "dacă o înțelegem împrejurările și guvernul englez vrea ca România să intre în sfera de influență sovietică, el ar fi extrem de recunoscător domnului Churchill, dacă i-ar da un răspuns precis la această chestiune". În continuare Maniu preciza: "Dacă intenția Marii Britanii este ca România să treacă cu totul - stock and barrel - sub control sovietic, el este gata să se sacrifice și să pregătească poporul pentru acest lucru. În felul acesta, se poate evita un masacru și un război civil, dacă terenul este pregătit

¹⁶¹ Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, II, București, 1988, p.258-259.

¹⁶² Ion Petcu, *Ceaușescu un fanatic al puterii. Biografie neretrușată*, Buc., 1993, p.126-126.

de el". Dacă acest lucru "nu intră în intenția guvernului englez, atunci el este gata să lupte împotriva comunizării țării până la moarte".¹⁶³

Guvernul britanic a fost prea laș ca să dea un răspuns sincer, iar sovieticii au încercat prin orice mijloc să-și subordoneze armata română, ca și a statelor unde au pătruns.

Decapitarea armatei române a început cu arestarea generalilor care făcuseră parte din conducerea antonesciană sau comandaseră mari unități în campania din Est, acuzați fie de dezastrul țării, fie de crima de a fi luptat împotriva U.R.S.S. Generalii Constantin Pantazi, Nicolae Ciupercă, Aurel Aldea, Paul Teodorescu, Traian Teodorescu, Ion Mihăescu, Gheorghe Potopeanu, Nicolae Stoescu, Gheorghe Rozin, Dobre, Macici, Oncică, Arbore, Socrate Mardare, Caramitru, Eftimiu, Radu Korne, Dumitrache, Mociulski, amiralul Horia Măcelariu și mulți alții, au fost întemnițați, iar mulți dintre ei au pierit în temnițele comuniste.

Ofițeri superiori din Marele Stat Major și din cadrele Școlii Superioare de Război au fost epurați de maiorul Cezar Cosac, ulterior dat afară din armată cu gradul de soldat.

Într-o singură săptămână, la sfârșitul lunii martie 1945, au fost trecuți în rezervă sau retragere 46 de generali și 208 ofițeri superiori, dintre care 182 colonei.¹⁶⁴

În luna iunie 1945 a început o amplă reducere a efectivelor armatei, care s-a încheiat la 15 iunie 1946. Au fost desființate șase divizii de infanterie, două divizii de cavalerie, o divizie și șase batalioane independente de vânători de munte și al treilea batalion al regimentelor de infanterie.

În perioada 1955-1960 au mai fost efectuate încă trei reduceri de cadre, la indicațiile U.R.S.S., ajungându-se cu efectivul armatei la cca. 150.000 oameni. Atunci au fost scoase din armată și pușinele

cadre care mai fuseseră păstrate pentru formarea cadrelor armatei populare.

Republica Turcia, proclamată ca stat laic de către Kemal pașa în 1923, a avut relații de bună vecinătate cu Rusia Sovietică și a inițiat acțiuni comune cu acest stat în perioada interbelică. În timpul celui de-al doilea război mondial s-a declarat neutră, iar în 1945 a declarat război Germaniei hitleriste. Totuși, Uniunea Sovietică acuză Turcia din 1945, de totalitarism, prigoană împotriva armenilor, provoacă acțiuni subversive, încercând să alipească la Armenia, zona întinsă din jurul lacului Van. În ciuda compromisului cu Churchill, în problema Greciei, sprijină după o perioadă de răgaz partizanii de acolo și îi fac avansuri lui Tito să se infiltreze în Elada. În primii ani postbelici în Franța, Italia, Belgia, Austria, Finlanda, Danemarca și Norvegia comuniștii aveau reprezentanți în guvern iar prin Organizația Națiunilor Unite, dar mai ales prin mitinguri repetate în țările controlate de Armata Roșie, se cere chiar prin forță armată înlăturarea lui Franco și Salazar de la conducerea Spaniei și Portugaliei. Deși în 1943, la insistențele SUA și Angliei, Internaționala a III-a Comunistă cu sediul la Moscova, s-a autodesființat, pretextul fiind maturitatea politică a comuniștilor din lume, Kremlinul - când brutal, când rafinat - luptă pentru dobândirea capitalismului. Toate acestea îl duc la disperare pe Winston Churchill, care la 5 martie 1946, la colegiul Westminster din orașul Fulton din statul Missouri, în prezența președintelui Truman, într-un discurs foarte tăios, atacă fără menajamente politica Moscovei, din care ne permitem să redăm un pasaj:

"Umbra s-a lăsat peste acele câmpuri, care nu de mult au fost iluminate de Victoria aliaților. Nimeni nu știe ce anume intenționează să facă Rusia Sovietică și organizația ei comunistă internațională în viitorul apropiat, sau care sunt granițele, dacă există granițe ca atare, ale tendințelor expansioniste și năzuințelor de prozelitism. De la Szecczin pe Baltica, până la Triest pe Adriatica, cortina de fier a coborât pe continent. Dincolo de această linie se păstrează tezeurile

¹⁶³ Citat după Ion Petcu, op.cit., p.126.

¹⁶⁴ "Monitorul Oficial", nr.65, 66, 67 din martie 1945

vechilor state din Europa Centrală și de Est: Varșovia, Berlin, Praga, Viena, Budapesta, Belgrad, București, Sofia, toate aceste orașe celebre și populația din zonele lor se află în sfera sovietică, toate se subordonează într-o formă sau alta nu numai influenței sovietice, ci, într-o măsură considerabilă, controlului crescând al Moscovei”.

Stalin răspunde scurt, tăios, grosolan nu mai are nevoie de aliații anglo-americani, trupele sale de la Postdam și Berlin, până în nordul Iranului și îndepărtatul Sahalin din Extremul Orient și din Coreea de nord, sunt cu baioneta la armă și așteaptă momentul să se dezlănțuie. Dacă fascismul și nazismul, scria Vintilă Horia, au murit în 1945 și au fost scoase în afara legii, după terminarea celui de-al doilea război mondial, de toate calamitățile omenirii, a rămas comunismul singurul răspunzător. Credeam, scrie autorul cărților “Dumnezeu s-a născut în exil” și “Cavalerul resemnării” că “victoria aliaților va aduce României, cum au acordat Italiei și Finlandei, o pace onorabilă. Pacea n-a fost decât o caricatură”.

Dacă Hitler își extermina supușii pe bază de rasă, lucru expus de dânsul în *Mein Kampf*, Stalin făcea același lucru, poate chiar și mai diabolic pe bază de clasă, printre altele se cuvine de amintit, că la 5 martie 1940, Stalin a iscălit decretul înaintat de Beria, pentru a fi executați 22.000 de ofițeri, luați prizonieri în 1939 și înalți funcționari polonezi. La Katyn a avut loc această crimă în masă fără precedent, care după terminarea războiului a fost aruncată în cărca hitleriștilor. Occidentul aliat cu rușii, s-a făcut că îi crede și în fața opiniei publice mondiale. Dar curtoazia este dată la o parte și președintele SUA, Truman, declară la 12 martie 1947 în fața Congresului: “Eu cred că Statele Unite trebuie să ducă o politică de susținere a popoarelor libere, care rezistă tentativelor de aservire exercitată asupra lor din partea unor minorități înarmate sau sub presiuni exterioare”. Prin această cuvântare, a fost lansată “doctrina Truman”, aprobându-se 400 milioane dolari în ajutor de urgență Greciei și Turciei, pentru a se apăra în fața expansiunii comuniste. Dacă comuniștii luau puterea în

Grecia și Turcia, Stalin era stăpân pe Mediterana răsăriteană și pe Orientul Apropiat.

La 5 iulie 1947, la Universitatea Harvard, Geroje Marshall, secretarul Departamentului de stat american, lansa planul de asistență americană pentru refacerea Europei (European Recovery Program).¹⁶⁵ În două țări mari europene, una victimă a nazismului, Franța, cealaltă agresoare, Italia, trebuiau anihilate partidele comuniste, care și-au adus o contribuție reală la rezistență, vindicate rănile războiului și întărit rolul burgheziei autohtone. Anglo-americanii dacă au sacrificat Europa de Est, încercau din răspuțeri să salveze Europa de Vest.

Este interesant că Finlanda, ocupată de trupe rusești, a reușit să se sustragă instaurării unui regim comunist. Materialele de arhivă americane consemnează faptul că aceștia elaboraseră un plan pentru ocuparea Finlandei, prima dată în 1943, urmând să debarce trupe pe teritoriul sovietic la Murmansk. Gestul însemna ajutor dat sovieticilor inițial, dar blocând Armata Roșie să mai înainteze spre vest. A doua oară, în 1947, în timpul războiului rece, Finlanda ar fi devenit o excelentă bază de atac, în eventualitatea unui conflict militar americano-sovietic.

Stalin s-a răzbunat pe o serie de popoare din cadrul Imperiului Sovietic, dizlocându-i spre Siberia și Asia Centrală. Astfel, în studiul Olgăi Glezer și Pavel Polian “Deportări ale ale popoarelor “pedepsite” din URSS, se arată la început că istoria universală cunoaște exemple de dizlocări forțate și este suficient să amintim: dizlocările evreilor din Imperiul roman, ale sclavilor-negri din Africa în cele două Americi, ale Germaniei hitleriste în țările ocupate, trimerile în mediul rural din China maoistă.

¹⁶⁵ Numai în perioada aprilie 1948 - iulie 1951, SUA a dat 17 miliarde de dolari.

¹⁶⁶ Olga Glezer, Pavel Polian, *Totaljane deportații “nakazannâh narodov v URSS”* (aceste studii de 12 pagini bazat pe materiale de arhivă inedite, mi-a fost trimis de cei doi autori de la Institutul de Statistică din Moscova, în 1993.

În URSS aceste represii de transplantare, migrare, au avut mai multe criterii:

I. Sociale: evacuarea foștilor moșieri (1925-1927), a chiaburilor (1929-1933), din fostele familii nobiliare (1935).

II. Pe motive etnice: germanii, tătarii crimleni, calmucii, cecenii, ingușii etc. (1941, 1944).

III. Migrații pe criterii de compensare (ucrainenii în locul tătarilor crimleni, avarii în locul ingușilor, etc.).

IV. Pe motive confesionale: preoți, pastori, hogi, adepții lui Lama, etc.

V. Pe criterii politice: membrii partidelor interzise, familiile dușmanilor poporului, cetățenii străinii.

VI. Prizonieri de război.

VII. Migrări "voluntare" nerepresive în părțile periferice ale Siberiei, și în Extremul Orient, în Asia Centrală și Kazahstan, de la munte la câmpie (Caucaz, Pamir). Printre cei demobilizați în această categorie au intrat și deportații din Basarabia în Siberia în 1941 și în 1949.

Prima lovitură pe criterii etnice a fost la 28 august 1941, prin decret al Sovietului Suprem și s-a referit la germanii care locuiau în zona Volgăi. Motivul că printre ei se află mii de spioni și diversioniști și pentru a asigura securitatea zonei 1.200.000 de germani așezați acolo din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (pe timpul Ecaterinei a II-a), au fost mutați în Siberia, în regiunea Altaului și Kazahstan.¹⁶⁷ Au fost apoi deportați karacacenii (octombrie 1943) și calmucii (chiar în noaptea de anul nou, 1944).

Statul sovietic cu deosebită furie a pedepsit popoarele din Caucazul de Nord, pe motivul colaborării cu ocupanții germani. Stalin a dat dispoziții să se procedeze cu toată asprimea. Astfel au fost dizlocați în totalitate, 4 popoare ce locuiau aici. Numărul acestora era de circa 600.000, iar suprafața rasă de autorități era de 35.000 km²,

corespunzând cu teritoriul Elveției. Deabia la câțiva ani după moartea lui Stalin, aceste popoare au primit drepturi juridice și chiar să se întoarcă acasă, fără să fie publicat oficial vreun decret în acest sens. Numai două popoare dizlocate, deportate, nemții din zona Volgăi și tătarii din Crimeea, nu li s-a permis întoarcerea și nici n-au fost depuși în drepturile lor de cetățeni ai țării.

Autorii dau o serie de statistici deosebit de interesante, dar nu ne permite spațiul, limitându-ne numai la câteva informații despre cecenii, care în ultimii ani au câștigat admirația întregului mapamond. Decretul Sovietului Suprem privind deportarea cecenilor a fost dat la 31 ianuarie 1944. Au fost deportați circa 400.000 de cecenii, din republica lor și cele vecine, în special în Kazahstan. Pe 7 martie 1944, Sovietul Suprem lichidează republica autonomă Ceceno-Ingușă (și toți ingușii au fost deportați), ca și cum n-au existat cele două popoare. O parte din raioanele acestei republici au fost alipite administrativ la Daghestan, iar altele la Georgia, patria natală a lui Stalin, primind alte denumiri. De abia prin decretul din 16 iulie 1956, cecenii și ingușii au primit drepturi cetățenești, fără să se poată întoarce în patrie. În urma insistenței acestor două popoare și a opiniei publice internaționale, Sovietul Suprem, printr-un decret, emis la 9 ianuarie 1957, restabilește republica autonomă Ceceno-Ingușă. Le-au fost înapoiate cecenilor pământurile natale (cu excepția 1/6, zonă mai fertilă și strategică), dar statul nu se grăbea să- *vadă acasă*. În 1959, 100% din cecenii s-au întors, în 1970 numărul lor crescuse la 15%, iar în momentul declanșării războiului cu Rusia, se aflau în Cecenia circa 90%.

Prezența trupelor sovietice pe teritoriul Poloniei, Cehoslovaciei și Bulgariei a dus la impunerea de regimuri comuniste, ca de altfel și pe teritoriul României.

Iugoslavia dezmembrată de naziști, a fost eliberată de comuniștii lui Iosip Broz Tito - trupele sovietice au intrat numai în partea răsăriteană a țării, inclusiv Belgradul - care au creiat o republică federativă (Serbia, Croația, Slovenia, Muntenegru, Macedonia,

¹⁶⁷ *Ibidem*, p.4.

Bosnia și Herțegovina), cu un socialism original, independentă politic de URSS din 1948. Numai bulgarii și pomacii (musulmanii vorbitori de limbă bulgară), n-au făcut parte din statul iugoslav. Tratatulele duse de Tito și Gheorghe Dimitrov, privind federalizarea lor (1945-1947) și chiar includerea României în această combinație, potrivit unei declarații făcute la București de către liderul bulgar, în ianuarie 1948, a fost brutal combătută de Stalin. Curând Dimitrov, plecând să conducă o delegație sovietică, este practic răpit de pe aeroportul din Sofia, dus în URSS, oficial la tratament, unde moare în 1949.

Orice încercare de-a nu urma integral linia Moscovei era reprimată fără milă, prin intervenții armate, ca în cazul Cehoslovaciei în 1968. Se cunosc procesele din perioada 1949-1952, unor lideri comuniști acuzați de naționalism burghez, cosmopolitism, etc. Câteva exemplificări: Gomulka (Polonia), Kostov (Bulgaria), Clementis (Slovacia), Slansky (Cehoslovacia). Ne-am referit numai la țările slave.¹⁶⁸

Dacă Stalin, Hrușciiov, Brejnev, Andropov înăbușeau orice mișcare în fașă, Mihail Gorbaciov, secretarul general al Partidului Comunist, cel mai tânăr membru al Biroului Politic al PCUS, om cu idei liberale, schimbă tactica.

Ca și cum ar fi avut acest proiect gata pregătit, Gorbaciov lansează sub lozincă de Glasnost și Pereistoika o nouă strategie de dezvoltare a URSS și a relațiilor ei internaționale, inițiind o politică de radicală reformare a societății sovietice, urmărind abandonul dogmelor, democratizarea și o nouă eficiență în plan politic și economic, iar în viața internațională atingerea unei reale destineri.

Cu o repezițiune comparabilă devine tot mai evident contrastul dintre eficiența acestei strategii pe plan internațional și ineficiența ei pe plan intern. Libertatea cuvântului, desființarea cenzurii aduc dintr-o dată în prim planul vieții probleme blocate sau nerezolvate de decenii,

a căror soluționare nu putea fi obținută peste noapte, ceea ce contribuie la sporirea tensiunilor în societate. O serie de populații revendică o autonomie sporită, conflicte teritoriale și interetnice răbufnesc cu brutalitate, în timp ce statele baltice își revendică independența, punând în discuție integritatea teritorială a URSS.

Insuccesul URSS în competiția cu Vestul subminează și dominația asupra Estului. De la Beijing până la Praga, trecând prin București, Varșovia, Sofia, etc. controlul ei este contestat. Contestare pe care Stalin, Hrușciiov și Brejnev o înăbușiseră prin forța armelor dar de care Gorbaciov ia act cu resemnare.

Imperiul s-a găsit în punctul de convergență a trei șocuri destabilizatoare: delegitimarea regimului în interior, pierderea competiției cu Apusul și slăbirea fără precedent a controlului în Răsărit. Forța reunită a acestor șocuri a dat un impuls hotărâtor curentelor care vor culmina cu valul revoluționar din 1989. Reacția acestor revoluții agravează criza internă din URSS, inclusiv din periferia imperiului, agravare pe fondul căreia se produce puciul din 1991 și secesiunea formală a întregii periferii. În cursul anului 1990 republicile unionale își proclamă suveranitatea. În referendumul din 17 martie 1991 majoritatea republicilor votează pentru transformarea URSS într-o federație de republici egale în drepturi, cu numele de Uniunea Republicilor Sovietice Suverane.

După transformările radicale din Europa Est, unde regimurile comuniste instalate după al doilea război mondial se prăbușesc rând pe rând, URSS acceptă dizolvarea CAER, la 28 iunie 1991 și a Tratatului de la Varșovia, la 1 iulie 1991, semnând la Paris "Carta pentru o nouă Europă", care încheie formal Războiul Rece și confruntarea Est-Vest.

În august 1991 un puci organizat de forțele conservatoare din conducerea PCUS și a URSS împotriva lui Gorbaciov eșuează. În urma acestor evenimente PCUS este interzis, iar republicile unionale își proclamă independența. La 8 decembrie 1991 Rusia, Ucraina și Bielorus decid crearea Comunității Statelor Independente, comunitate

¹⁶⁸ Nicolae Ciachir, *Istoria politică a Europei de la Napoleon la Stalin*, București, 1997, p.383.

de state egală în drepturi, actul constitutiv fiind semnat la Alma Ata, la 21 decembrie 1991 de către 11 foste republici ale URSS, devenite între timp state independente.

Procesul dezintegrării Imperiului apare astfel generat atât din interior cât și din exterior. Sursa impulsului primar este ineficiența ordinii socio-economice staliniste, iar sursa impulsului imediat o reprezintă răsturnările petrecute în 1989 în Europa de Est. Prin rapiditatea cu care s-a produs, dezagregarea URSS este mai asemănătoare unui act politic decât unui proces istoric.

Stalinismul a putut dezvolta forța militară care i-a îngăduit imperiului să dobândească rolul de superputere mondială, dar nu și forța tehnologică, economică și politică necesară menținerii acestui rol.

Revoluțiile Est-Europene au contribuit în mod direct și decisiv la declanșarea procesului de dezintegrare a URSS. Ele au fost determinate de existența unei duble motivații: sociale și naționale. Împotrivirea față de modelul social stalinist a fost determinată nu numai de faptul că era inefficient și insuportabil, ci și pentru că le fusese impus cu forța, din afară, implantarea lui fiind inseparabilă de pierderea suveranității lor naționale. Succesul acestor revoluții demonstrează că Imperiul eșuase nu numai în tentativa difuzării acestui model, dar chiar și în acțiunea de a-l menține cu forța acolo unde tot cu forța îl impusese și în unele cazuri îl reimpusese.

Scăpate de sub tutela Moscovei, ucrainenii (603.700 km² și 52 milioane locuitori) și bielorușii (207.600 km² și 10 milioane loc.) și-au creat state independente proprii. Chiar dacă au creat între ele, prin acordul de la Minsk din decembrie 1991, nucleul comunității de state independente, Ucraina - cu o suprafață ce depășește 600.000 de kilometri pătrați și a fost beneficiarul integral al tratatului Ribbentrop-Molotov - nu este dispusă să secundeze Rusia și nici să-i înapoieze Crimeea.

Polonia, Cehoslovacia și Bulgaria și-au luat soarta în propriile mâini, trec prin crize economice, dar la trei ani după restabilirea unei democrații libérale în Cehoslovacia, survine separarea Slovaciei. Separarea a fost votată la 24 noiembrie 1992, de o infimă majoritate, instigați de slovaci și în ciuda opoziției președintelui Vaclav Havel. Separarea a intrat în funcțiune la 1 ianuarie 1993, fără violențe, pe cale pașnică, iar unii politologi au remarcat că demarcarea frontierei a coincis cu frontiera trasată de către Germania hitleristă în martie 1939 (Slovakia are 49.009 km pătrați și circa 5 milioane loc.).

Dacă în 1955, Cehoslovacia și Polonia făceau parte din Pactul de la Varșovia, prezidat și controlat de sovietici, acum Cehia și Polonia au fost admise în NATO. Slovacia, mai puțin evoluată economic, ca și România își așteaptă rândul.

Federația iugoslavă formată din 6 republici, creată de Tito, n-a rezistat tensiunilor naționale. În urma declanșării unui război civil, care cu greu a fost temperat de către trupele ONU, s-au desprins două republici catolice: Slovenia (20.251 kilometri pătrați și o populație de 1.975.000 locuitori) și Croația (56.538 kilometri pătrați și o populație de 4.700.000 locuitori). Cu standard ridicat și o cultură care a gravitat anterior de Viena. De asemenea s-a desprins și republica Macedonia (25.713 kilometri pătrați și circa 2.000.000 locuitori) fosta republică a Jugoslaviei socialiste, care cuprinde 37% din vechea provincie cu același nume. Din fostul teritoriu, Grecia cîștigă 51% (Egeiska Makedonia), iar Bulgaria 12% (Pirinska Makedonia). Această parte a Macedoniei independente este cunoscută sub denumirea de Vardarska Macedonia,* deoarece prin mijlocul ei trece fluviul Vardar. În această republică locuiesc și mulți macedo-români sau aromâni.

Din Marea Iugoslavie (255.804 kilometri pătrați și cu o populație de circa 22.000.000 locuitori), au rămas numai Serbia și

* Grecii - care nu uită c-au stăpînit Imperiul Bizantin și urmăresc și acum în Balcani Megalo-Ideea - au avut tupeul de-a se opune la titulatura de Macedonia a statului de la Skopje. Macedonenii din antichitate nu erau greci, iar Alexandru Macedon și-a supus teritoriile Eladei ca și multe altele.

Muntenegru care poartă denumirea de Republica Federativă Iugoslavia și au probleme cu albanezii din Kosovo, care doresc independență deplină.

*
* *
*

A scrie o istorie a Slavilor este o sarcină dificilă, deoarece nu pot fi tratați decât în cadrul istoriei universale. Au avut o soartă vitregită: rușii au stat sub dominație mongolă (1240-1480), ucrainenii și bieloruii, secole au făcut parte din Marele Ducat al Lituaniei și regatul polonez, iar slavii sudici și în mod special bulgarii, cinci sute de ani au fost sub dominație otomană. Croații și slovacia au fost supuși unui regim forțat de maghiarizare, iar cehii și slovacii unui regim de germanizare. Rafinatul Imperiu Habsburgic în 1621 a decapitat 27 de nobili și orașeni cehi din Praga, la 728 de nobili li s-au confiscat averile, plus 30.000 familii care au fost silit să părăsească țara.

Ce este mai trist, că rușii slavi și-au persecutat pe frații ucrainenii și bieloruii, furia abătându-se în special asupra polonezilor. Constant Grünwald, paj la curtea ultimului Romanov, apoi stabilit la Paris, ne-a oferit câteva lucrări de istorie din care desprindem ideea. Rușii nu i-au persecutat pe polonezi pentru că erau catolici, ci datorită așezării geopolitice. Un puternic stat polonez ar fi barat drumul rușilor spre Europa centrală și ei ar fi rămas mai mult asiatici.

Și totuși situația cea mai ingrată au avut-o slavii încorporați în cadrul URSS-ului. Dictatura proletariatului, instaurată de Lenin; și Stalin, s-a dovedit în practică teroarea cea mai cunșplăă, depășind cu mult barbariile nazismului. În perioada dintre cele două războaie mondiale, cu toată dictatura instaurată în Polonia, Iugoslavia și Bulgaria existau libertăți nebănuite de cei de la est de Nistru. Iar regimul liberal instaurat în Cehoslovacia de către președinții Thomas Masaryk și Eduard Beneš, a fost benefic pentru locuitorii țării.

Slavii s-au dovedit a fi capabili și au dat oameni de seamă în toate domeniile de activitate, în ciuda numeroaselor situații ingrate în care s-au aflat. Un Pușchin, un Tolstoi, un Meștrovici, un Adam Mickiewicz, un Chopin, un Botev, un Șevcenko, un Tesla, un Petar Njegoș, un Bedrich Smetana, un Stros Mayer, un Grușevski, un Jan Kollar, un František Palacký și foarte mulți alții, pot sta alături de orice om de cultură sau de știință din lume.

Slavii ortodocși ori catolici, pot pași cu mândrie alături de germani, latini, anglo-saxoni etc., în plutonul civilizației care se pregătește să intre în mileniul trei.

Ca istoric român, cu 49 de ani de activitate neîntreruptă în învățământul superior, am încercat și încerc să predau cu toată obiectivitatea, urmând dictonul latin "Sine ira et studio" (fără ură și părtinire).

Nicolae Iorga scria undeva, înainte de primul război mondial, că pe noi de ruși ne leagă multe, iar dacă ne-ar înapoia Basarabia, am fi vecinii lor cei mai fideli. Dar n-au făcut-o.

Între cele două războaie mondiale ne-am învecinat cu 5 state slave (Cehoslovacia, Polonia, URSS, Bulgaria și Iugoslavia), am făcut Mica Antantă cu două state slave (Cehoslovacia, Iugoslavia), iar acum ne învecinăm cu trei state slave (Ucraina, Bulgaria, R.F. Iugoslavia). Trăim alături de slavi, ne învecinăm cu ei și logic că trebuie să ne înțelegem.

Acum, când sărbătorim 80 de ani de la crearea Românei Mari, să afirm și cu aceste prilej, că toată Basarabia cu Ismailul, Tighina, Hârlăul etc., ca și nordul Bucovinei cu Cernăuțiul, zona Herței și insula Șerpilor istoricește sunt românești și trebuie să ne aparțină. De ce spun răspicat acest lucru? Deoarece unii politicieni și chiar câțiva istorici, prin presă, radio și mai ales televiziune, au încercat să ne convingă să recunoaștem granița actuală cu Ucraina, că vom intra în NATO, în Europa...